

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ВІНІЧУК М.В, НАКОНЕЧНА Н.В.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР

**Львів
2017**

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ВІНІЧУК М.В, НАКОНЕЧНА Н.В.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР

**Львів
2017**

УДК [65.012.8:33(477)] + [658.5.012.7:336]
ББК 65.26-983

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 29 червня 2017 року)

Рецензенти:

Мокій А.І. - д.е.н., професор, проректор з міжнародних зв'язків і стратегічного розвитку Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій, головний науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові.

Флейчук М.І. - д.е.н., професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Львівського торговельно-економічного університету.

Ревак І.О. - д.е.н., доцент, завідувач кафедри соціальних дисциплін факультету № 3 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції ЛьвДУВС.

Вінічук М.В., Наконечна Н.В. Економічна безпека держави: соціально-економічний вимір: Навчальний посібник / М.В. Вінічук, Н.В. Наконечна. – Львів, Ліга-Прес: 2017. – 322 с.

В навчальному посібнику на основі детального ретроспективного аналізу світового досвіду та дослідження поточних тенденцій соціально-економічного розвитку України доведено, що забезпечення соціальної та фінансової безпеки відбувається за умов дотримання національних інтересів, зокрема основним пріоритетом держави у цій сфері визначено підвищення рівня якості життя її громадян. В системі національної безпеки соціальна та фінансова компоненти посідають ключове місце.

Теоретичний та практичний матеріал навчального посібника може бути використаний при викладенні наступних дисциплін: “Основи економічної безпеки держави”, “Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки”, “Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки”, “Соціально-економічна безпека держави”, “Управління фінансово-економічною безпекою держави” та ін.

Розраховано на наукових та практичних працівників, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів.

ISBN 978-966-397-197-3

© Вінічук М.В., Наконечна Н.В.

© ТзОВ “Ліга Прес”, 2017

ЗМІСТ

ПОКАЖЧИКИ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	9
1.1.Теоретичні засади соціально-економічного розвитку у період трансформацій	9
1.2.Роль і місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави.....	17
1.3.Соціальна безпека в системі економічної безпеки держави.....	28
1.4.Типологізація методів дослідження та протидії фінансовим злочинам на посттрансформаційному етапі розвитку економіки.....	51
Висновки до розділу.....	65
Контрольні питання.....	66
Тести.....	68
РОЗДІЛ 2. МОНІТОРИНГ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	70
2.1. Систематизація та оцінка загроз і ризиків економічній безпеці держави.....	70
2.2. Тенденції індикаторів фінансової безпеки України.....	82
2.3. Оцінка рівня соціальної безпеки України	98
2.4. Грошові доходи населення у контексті регулювання соціальної безпеки.....	123
2.5. Особливості тінізації фінансового сектора вітчизняної економіки.....	134
2.6. Основні чинники підвищення ефективності застосування інструментів фінансового контролінгу в зміцненні економічної безпеки держави.....	152
Висновки до розділу.....	163
Контрольні питання.....	166
Тести.....	168
РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..	170
3.1. Економіко-математичні методи в дослідженні рівня фінансової безпеки.....	170
3.2. Економіко-математичні методи в дослідженні рівня соціальної	

безпеки.....	180
3.3. Тіньова економіка України та її вплив на економічну безпеку держави.....	189
3.4. Корупція в Україні: проблеми оцінки та методи протидії в системі зміцнення економічної безпеки держави.....	197
Висновки до розділу.....	206
Контрольні питання.....	207
Тести.....	209
РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	211
4.1. Адаптація позитивного досвіду країн ЦСЄ у системі зміцнення фінансової безпеки.....	211
4.2. Консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів	225
4.3. Формування середнього класу як основа стабільності соціально-економічної системи.....	234
4.4. Напрями застосування фінансового контролінгу в контексті детінізації економіки України.....	241
4.5. Концептуальні засади стратегії гарантування соціальної компоненти економічної безпеки України.....	253
4.6. Підвищення ефективності інструментів фінансового контролінгу в системі зміцнення економічної безпеки України.....	259
Висновки до розділу.....	274
Контрольні питання.....	277
Тести.....	279
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	281

ПОКАЖЧИКИ

- ВВП – валовий внутрішній продукт
- ВВР – відомості Верховної Ради
- ВНП – валовий національний продукт
- ДКФМ – Державний комітет фінансового моніторингу
- ДКЦПФР – Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку
- ЕБД – Економічна безпека держави
- ЄБРР – Європейський банк реконструкції і розвитку
- ЄВС – Європейська валютна система
- ЄС – Європейський Союз
- КК – Кримінальний кодекс
- КМУ – Кабінет міністрів України
- КФС – кредитно-фінансова система
- МВФ – Міжнародний валютний фонд
- НБУ – Національний банк України
- ОВДП – облігації внутрішньої державної позики
- ОЗДП – облігації зовнішньої державної позики
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
- ООН – Організація об'єднаних націй
- ПДВ – податок на додану вартість
- СБ – Світовий банк
- СцБ – Соціальна безпека
- ТНК – транснаціональні корпорації
- ФОП – фізична особа-підприємець
- ЦСЄ – Центральна-Східна Європа
- DEA – метод огортаючих даних
- FATF / ФАТФ – Група розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням грошей
- GRECO – Група держав проти корупції
- IFC / МФК – Міжнародна фінансова корпорація

ПЕРЕДМОВА

Посттрансформаційний етап розвитку економіки, особливо у період посткризового становлення, потребує удосконалення економічних, політичних, фінансових та соціальних інститутів із залученням значних фінансово-кредитних ресурсів. Певна стабілізація окремих макроекономічних показників на сучасному етапі за умов тривалого збереження структурних дисбалансів вітчизняної економіки не дає підстав для висновку про забезпечення стійкості до вірогідних фінансово-економічних потрясінь. Стан економічної безпеки є одним з головних критеріїв оцінки ефективності державної політики і діяльності органів державної влади під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери.

Посилення глобальної фінансової кризи 2008-2011 рр. і її поширення на всі регіони та країни світу потребує особливої уваги до зміцнення фінансової безпеки. Гарантування економічної безпеки з метою збереження економічної незалежності держави та її конкурентоспроможності спонукало до активізації наукових досліджень у цій сфері.

Водночас, за фактичної зміни світового порядку, трансформації структури глобальної економіки, загострення військових конфліктів у різних куточках світу проблеми, пов'язані зі забезпеченням економічної, зокрема й соціальної безпеки, набувають особливої актуальності для країн із різним рівнем розвитку. Про це свідчить й визначення у 2015 р. серед цільових орієнтирів порядку денного Генеральної асамблеї ООН під назвою «Цілі сталого розвитку до 2030 року» низки питань, що безпосередньо знаходяться у площині соціальної компоненти економічної безпеки, а саме – викорінення злиднів та голоду, забезпечення всезагального доступу до освіти та соціальної рівності.

В умовах поєднання сучасних тенденцій трансформації глобального та національного характеру проблема соціального захисту населення потребує поглибленого дослідження й оперативного використання комплексу адекватних принципів, методів, чинників та інструментів забезпечення соціальної стабільності. Сучасні посттрансформаційні та інтеграційні процеси в Україні вимагають економічного підґрунтя для забезпечення належного рівня якості життя, високих показників зайнятості, захищеності соціально вразливих верств населення. Особливу увагу слід приділити розробці ефективної соціальної політики з метою гарантування економічної безпеки держави, збереження її незалежності та конкурентоспроможності. Це, своєю чергою, спонукає до активізації наукових досліджень у цій сфері, що й обумовило вибір теми дослідження.

Формуванню системи економічної безпеки держави, визначенню її індикаторів і загроз, доповненню та подальшому розвитку категорійного апарату економічної безпеки присвячені праці таких вітчизняних вчених, як В.Андрійчук, В.Бегма, І.Бінько, Т.Васильців, О.Власюк, В.Геєць, В.Горбулін, Я.Жаліло, В.Засанський, І.Запатріна, А.Качинський, А.Кудряченко, В.Мунтіян, Г.Пастернак-Таранушенко, В.Предборський, С.Пирожков, А.Сухоруков, В.Шлемко та ін. Суттєвий внесок у вивчення питання фінансової безпеки

зробили дослідження О.Барановського, З.Варналія, Т.Вахненко, А.Гальчинського, Я.Гончарука, М.Єрмошенка, А.Мокія, М.Флейчук та ін.

Проблемам зміцнення ЕБД, визначенню її індикаторів і загроз, формуванню довготермінової стратегії економічної безпеки України присвячені праці таких учених, як: В. Андрійчук, Г. Аніловська, З. Варналій, Т. Васильців, Д. Венцковський, О. Власюк, В. Геєць, В. Горбулін, Я. Жаліло, З. Живко, В. Засанський, І. Запатріна, А. Качинський, А. Кудряченко, Е. Лібанова, В. Мартинюк, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Предборський, С. Пирожков, І. Ревак, А. Сухоруков, Р. Тринько, В. Шлемко та ін. Суттєвий внесок у вивчення питань соціально-економічного розвитку та СцБ зробили вітчизняні (О. Барановський, Т. Вахненко, А. Гальчинський, Я. Гончарук, М. Єрмошенко, О. Іляш, Е. Крихтін, І. Мойсеєнко, А. Мокій, Я. Пушак, У. Садова, Л. Семів, Л. Томаневич, М. Флейчук, В. Франчук, Л. Яремко) та зарубіжні (Е. Алтінс фон Гейсау, П. Боулдер, Е. Брукінг, Л. Едвінссон, А. Вестінг, Е. Гудвін, С. Дурнхам, Р. Шеннон) вчені.

Дослідження формування та розвитку поняття «фінансовий контролінг» здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: А.Градов, С.Івахненко, Т.Калайтан, Ю.Лисенков, О.Мелих, М.Мельник, А.Орлов, О.Портна, М.Пушкар, О.Сафаров, Н.Собкова, О.Терещенко, С.Фалько, Д.Хан, Ю.Яковлев, представники німецької економічної школи – І.Вебер, Г.Кюппер, П.Хорват, К.Штайнле та американської – Р.Ентоні, Р.Хілтон, Р.Каплан, Ч.Хорнгрен. Однак залишається багато суперечностей, пов'язаних як з трактуванням суті фінансового контролінгу, так і методів його використання у практиці функціонування національного господарювання.

Проте вагомий доробок зарубіжних і вітчизняних вчених не заперечує доцільність подальших досліджень щодо обґрунтування необхідності використання інструментів фінансового контролінгу для удосконалення системи гарантування фінансової безпеки, забезпечення соціально-економічного розвитку та посилення національної конкурентоспроможності як важливих напрямів зміцнення економічної безпеки України. Водночас, на сучасному етапі й досі існує чимало суперечок щодо визначення ролі та місця соціальної компоненти ЕБД. Відтак, попри вагомий доробок зарубіжних та вітчизняних учених, і надалі доцільним є поглиблення досліджень у цій сфері, особливо у контексті реалізації стратегії зміцнення економічної безпеки, посилення національної конкурентоспроможності держави та, як наслідок, стабільності соціально-економічного розвитку.

У навчальному посібнику запропоновано концептуальні підходи до формування комплексної системи фінансового контролінгу для зміцнення економічної безпеки через підвищення ефективності банківського, грошово-кредитного, валютного, бюджетного секторів, що передбачає систематичне акумулювання даних, визначення порогових значень індикаторів, загроз та ризиків фінансової безпеки, а також розробку рекомендацій збалансування фінансової системи держави. Розроблені авторами рекомендації та пропозиції щодо удосконалення моделі гармонізації механізмів фінансового контролінгу у

системі економічної безпеки слугували основою розробки стратегії їх застосування в різних сферах економічного розвитку.

Запропоновано комплексне дослідження й удосконалення теоретичних засад та розробку прикладних рекомендацій щодо напрямів зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України у контексті забезпечення соціальної стабільності та відповідної якості життя населення. Розроблена авторами Стратегія соціальної безпеки України, у межах реалізації якої передбачено такі етапи: (1) вибір соціальних пріоритетів; визначення мети, місії, напрямів та цільових орієнтирів Стратегії (підвищення рівня та якості життя населення; зниження соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності суспільних і ринкових інститутів в контексті захисту населення від зовнішніх та внутрішніх загроз; запровадження в нашій державі європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи); (2) систематизація та оцінка загроз СцБ держави; (3) досягнення порогових значень соціальних індикаторів з визначенням конкретних часових періодів; (4) дослідження співвідношення бюджетних та небюджетних коштів на фінансування соціальної сфери може бути врахована при створенні моделі соціально-економічного розвитку України та оперативних і стратегічних програм її реалізації.

Автори виражають вдячність рецензентам за цінні зауваження та пропозиції, колегам, що сприяли підготовці рукопису, а також своїм рідним та близьким за підтримку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Теоретичні засади соціально-економічного розвитку у період трансформацій

Соціально-економічна неефективність державного регулювання економіки СРСР, негнучкість і низька адаптованість командно-адміністративної системи до умов науково-технічного прогресу та постіндустріальних перетворень, вичерпання екстенсивних факторів економічного зростання, зниження життєвого рівня населення на фоні зростання їх номінальних доходів та ціла низка інших гальмуючих процесів, які відбувалися в народному господарстві на початку 1990-х років та мали негативні наслідки як в економічній, так і в соціальній сферах, спричинили об'єктивну необхідність ринкової трансформації економіки України. Існування Європейського Союзу як розвиненого інтеграційного об'єднання, тісні економічні взаємозв'язки між країнами-членами ЄС та країнами Центрально-Східної Європи обумовлюють пріоритети економічної політики та характер економічних реформ. В умовах глобалізації успішне проведення реформ дозволяє подолати кризові явища, досягти стійкого економічного зростання, здійснити трансформацію економіки та увійти до складу ЄС [356, с. 124], а неуспішність реформування провокує виникнення проблем макроекономічної дестабілізації, що присутні у будь-яких економічних системах. Для пошуку шляхів їх розв'язання державою повинна здійснюватися специфічна політика, яка допомагає підтримувати на достатньому природному рівні головні макроекономічні пропорції, забезпечуючи економічну рівновагу. В даному контексті особливої актуальності набуває проблема розгляду та дослідження трансформаційної перебудови суспільства та переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки.

Дослідження трансформаційної перебудови в Україні уже тривалий час здійснюють провідні науковці-економісти нашої країни. Вагомий внесок у висвітлення даної проблеми зробили В. Базилевич, З. Варналій, Т. Васильців, В. Геєць, Я. Гончарук, Л. Гринів, О. Іляш, С. Кіреєв, М. Кічурчак, Е. Лібанова, Є. Панченко, В. Савчук, В. Сікора, М. Флейчук, Л. Яремко та інші. Проте, на сучасному етапі недостатнього висвітлення набули аспекти соціально-економічного розвитку України в контексті забезпечення її економічної безпеки методами введення стабілізаційної політики.

У сучасних умовах глобалізації світової економіки національні економіки інтегруються у глобальний економічний механізм, адже економічний прогрес кожної держави в таких умовах тісно пов'язаний із характером її взаємодії з іншими країнами світу. Тому інтернаціоналізація національної економіки є дуже важливою проблемою її розвитку. Включення економіки країни у світовий економічний простір дасть можливість значно посилити позиції України в міжнародному співтоваристві [119, с. 286–287].

Протягом 70 років економіка України була складовою жорсткої радянської господарської системи без жодних ознак ринкової економіки. Трансформаційний перехід до останньої розпочався у момент розколу радянського соціалістичного господарства і саме криза радянської економіки дала поштовх і сформувала платформу для переходу від однієї економічної системи до іншої. Варто зазначити, що командно-адміністративна система господарювання передбачала одержавлення економічних процесів та централізовано-планове задоволення суспільних потреб, тобто можна стверджувати, що провадилася політика монополізації та дефіцитності. В таких умовах робоча сила поєднувалася з засобами виробництва, а виробництво взаємопов'язувалося із споживанням.

Командна економіка змогла розвинути індустріальні продуктивні сили країни, але виявилася неспроможною опанувати можливості постіндустріального суспільства [269, с. 23], що і послужило причиною політичної та економічної кризи. Важка соціально-економічна ситуація, що склалася в економіці СРСР, супроводжувалася зростанням антисоціальних процесів та вимагала негайного вирішення і радикальних змін. Висока ресурсомісткість економіки за наявності механізмів перерозподілу та адміністративних обмежень провокували швидкий ріст інфляції прихованого типу, за якого населення було позбавлене можливості витратити грошові доходи і нагромаджувався відкладений попит, що проявлялося у зникненні товарів із вільного продажу. Накопичені проблеми вимагали переорієнтації економіки з командно-адміністративної на ринкову. Початок 1990-х років характеризувався необхідністю зміни державного регулювання економіки, посиленням напруженості у відносинах пролетаріату і селянства та загостренням невдоволення робітників, обмеженням використання виробничого і соціального потенціалу країни, дефіцитністю та надмірною монополізацією радянської економіки у поєднанні зі зниженням якості виробленої продукції та витісненням товарів високої якості товарами низької якості, жорсткою системою ціноутворення, яка не дозволяла збалансувати попит і пропозицію; стійким макроекономічним дисбалансом. В цей час швидкими темпами розвивалися процеси роздержавлення. Науково-технічна революція та перехід до інноваційного підприємництва, уповільнення темпів економічного зростання, різке скорочення динаміки капітальних вкладень та низький рівень їх ефективності спричинили необхідність структурної перебудови економіки України. Варто зазначити, що оновлення машин, обладнання та продукції на діючих підприємствах відбувалося на рівні 2–3 % за рік, а темпи зростання робочої сили різко знизилися. Так, у 1970 р. спостерігалось зростання робочої сили на 1,5 % на рік, а у 1980-х відбулося зниження на 8 % [269, с. 32]. Працівники були зайняті ручною працею, а умови праці – надто низькими. Істотний вплив на руйнування СРСР як держави мала жорстка боротьба нових органів влади, які конституювалися в союзних республіках, з союзним центром. Основні передумови трансформації економіки України доцільно систематизувати та періодизувати, відобразивши за допомогою таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Етапи соціально-економічних трансформацій економіки України

№ за/п	Період трансформації	Етап трансформації	Номінальна сутність
1.	1918–1921 рр.	Політика військового комунізму	Швидкий перехід до соціалізму і комунізму на основі максимально можливого одержавлення економіки, широкого використання примусових методів, директив пролетарської держави, а також соціальної зрівнялівки, організації руху суспільного продукту у вигляді його прямого, нетоварного розподілу під жорстким державним контролем з метою переборення складних військово-політичних умов та зубожіння в країні. У промисловості прискорена націоналізація, у сільському господарстві – запровадження продромкладки; у сфері мобілізації трудових ресурсів – трудова повинність і трудові армії; у сфері трудових відносин – натуралізація заробітної плати; у сфері управління – заборона приватної торгівлі, система «главкізму», централізованого керівництва
2.	1921–1927 рр.	Нова економічна політика (неп)	Широке використання товарно-грошових відносин, збереження, до певних меж, приватного підприємництва, застосування концесій, оренди, кооперації та інших форм господарювання. Поєднання особистих інтересів із суспільними і забезпечення економічного піднесення зі зміною продрозкладки продподатком у сільському господарстві; у промисловості – створення трестів (об'єднання однорідних і взаємопов'язаних між собою підприємств на основі повної господарської і фінансової самостійності), виникнення синдикатів (об'єднання трестів на засадах кооперації), у діяльності яких запроваджувався господарський розрахунок
3.	1927–1929 рр.	Командна система (тотальне одержавлення)	Утвердження одержавленої моделі створеного суспільства, характер якого заперечував можливість альтернативності та багатоваріантності розвитку. Спрощення та уніфікація господарських форм, заміна економічних зв'язків на зв'язки наказового характеру; створення адміністративно-командної системи управління; виключення з відносин власності широких прошарків трудящих та заміну їх прошарком розпорядників (номенклатурою), які діяли за дорученням та від імені держави; несумісність із підприємництвом; установки на форсовану індустріалізацію. Соціально-економічні відносини ґрунтуються на декларованій революцією меті – перетворення суспільства, в т.ч. ліквідація системи приватної власності

Продовження табл. 1.1

4.	1927–1990 рр.	Директивне планування	Головні процеси визначає плануючий економічний орган, що домагається реалізації основних економічних цілей за допомогою обов'язкових планів
----	---------------	-----------------------	---

			(п'ятирічних) розподілу ресурсів та обсягів виробництва; чітка господарська логіка, внутрішня єдність та відлагодженість всіх елементів і ланок системи згори–донизу; бюджетна форма фінансування витрат, централізована система ціноутворення і оплати праці; скорочення некоординованої економічної діяльності (ринкової стихії), зниження надмірного ступеня диференціації продукту і, як наслідок, тотальне одержавлення економічних процесів та централізованого планування народного господарства, дефіцитність та монополізація радянської економіки
5.	поч. 1990–х років	Адміністративно-командний монополізм	Порушення економічної рівності виробників і створення диспропорцій, які викликані боротьбою господарських ланок за економічні привілеї. Тотальне одержавлення економічних процесів, централізоване планування народного господарства, і, як наслідок, деформація структури економіки, за якої виникає дефіцит та знижується якість товарів. Зростання концентрації та спеціалізації виробництва в умовах ліквідації конкуренції та поява монополістів, а також виникнення стійкого макроекономічного дисбалансу, що спричинено нееластичністю попиту і пропозиції. Відомчість і бюрократизм призвели до адміністративного закріплення, штучного створення економічно привілейованого стану окремих виробничих ланок
6.	1992-1997 рр.	Кланово-олігархічні угруповання	Розвал валютно-фінансової системи держави, інфляційний шок, призупинення платежів і взаєморозрахунків, розрив кооперованих зв'язків між підприємствами країн колишнього СРСР, деформація цінних паритетів і валютних курсів, непопорядкованість податкової та зовнішньоекономічної політики, і, як наслідок, різке падіння мотивації підприємництва і праці, загострення дефіциту державного бюджету і платіжного балансу, припинення інвестиційної та інноваційної діяльності виробництва і внутрішнього ринку, різке соціальне розшарування населення, зубожіння його основної частини з низькими та середніми середньодушовими доходами, загострення криміногенної обстановки, роздержавлення та приватизація суспільного майна
7.	1998-2003 рр.	Утвердження незалежної України	Незначне економічне зростання не давало економічного ефекту, а було спрямоване на збагачення кланів, багатовекторність зовнішньої політики (геополітична невизначеність та балансування між Росією та Заходом), незавершеність формування української політичної нації, не сформованість середнього класу, інформаційна блокада олігархів, тотальна фальсифікація виборів

Закінчення табл. 1.1

8.	2004-2005 рр.	«Помаранчева революція»	Об'єднання політичних партій, моральна та політична підтримка демократичних процесів в Україні світовою громадськістю та демократичними
----	---------------	-------------------------	---

			державами, мирний характер масових протестів, усвідомлення людьми своєї гідності, здатність до громадянського єднання, формування громадського суспільства, прояв свободи та прагнення жити в демократичному суспільстві.
9.	2006-2012 рр.	Економічна криза	Глибока політична криза, зниження показників соціально-економічного розвитку, падіння виробництва, скорочення валютної виручки, девальвація гривні, недорозвиненість внутрішнього ринку з експортною орієнтацією, інерційність суспільства та еліти, недосконалість податкового законодавства, що призвело до знищення малого бізнесу
10.	2013-2015 рр.	Революція гідності	Військові дії на Сході країни, деформація валютних курсів, невпорядкованість зовнішньоекономічної політики, загострення дефіциту державного бюджету, різке соціальне розшарування населення, зубожіння населення з низькими та середніми середньодушовими доходами, реальне зниження соціальних стандартів, знищення малого бізнесу

Розраховано за: [269]

Процес ринкової трансформації пострадянських країн, перехід до нових форм державного управління, а також глибокі соціальні перетворення, які були спрямовані на переорієнтацію адміністративно-планової системи господарювання до становлення ринкового середовища, необхідного для ефективного функціонування економіки, спричинили велику кількість ризиків і загроз економічній безпеці держави [357, с. 424–425].

Таким чином, стагнація економіки, загострення різниці між платоспроможним попитом та його покриттям, відсутність демократичних засад, втрата керованості економікою і державою в цілому у поєднанні з передкризовими явищами та падінням темпів зростання та ефективності виробництва відбилося на розвитку соціальної сфери [269, с. 32].

У процесі трансформації економічної системи України важливого значення набув структурний аспект економічного розвитку, який проявився у вигляді кількісних і якісних змін в економіці [285]. Успішна трансформація економічних систем повинна відображати послідовність економічного зростання, яке має пройти стадію традиційного суспільства, перехідного суспільства, стадію підйому, зрілості, масового споживання та стадію «пошуку якості життя» і забезпечити належний соціально-економічний та духовний розвиток людини. Теоретичний аспект процесу трансформації економічної системи ми вважаємо за доцільне продемонструвати за допомогою рис. 1.1.

Рис. 1.1. Процес трансформації економічної системи
 Модифіковано авторами за: [285]

Як відомо, необхідність трансформаційних перетворень була обумовлена низькими показниками соціально-економічного розвитку, проте, проведені реформи не дали бажаного результату і сьогодні характеризуються недостатнім рівнем ефективності, потребують системного підходу і врахувань викликів глобалізації та інтеграції національної економіки у світовий економічний простір. Досвід останніх десятиріч недостатньо переконливо свідчить про успішну трансформацію пострадянських суспільств, так як більшість перехідних країн європейського регіону за 10 років трансформації не досягнули рівня свого розвитку у 1990 році, проте, все-таки, з'явилися окремі вектори ефективної політики у цих країнах. На шляху до стійкого економічного розвитку Україна зазнала сильних гальмівних та деструктивних змін, які спричинили ерозію позитивних економічних, політичних та культурно-психологічних передумов розвитку ринково-демократичної, соціально-орієнтованої економічної системи і суспільства, що перебували на етапі початку трансформації.

На сучасному етапі необхідним стає стабільний соціально-економічний розвиток, який повинен ґрунтуватися на регулюванні макро- та мікроекономічних процесів, включно з політикою регулювання ринкової лібералізації та кон'юнктури, бюджету і платіжного балансу, доходів і податків, формування інвестиційних фондів, фінансово-кредитних ресурсів, фондів нагромадження і споживання, споживчих сімейних бюджетів різних соціальних

верств населення, загальногрошового обігу і курсу грошової одиниці, з одночасним забезпеченням достойного життя населення, ринковим динамізмом та конкурентоспроможною економікою соціальної спрямованості.

Учені-економісти по-різному оцінюють й визначають тип та характер новоствореної посттрансформаційної української економіки. У наукових колах панує думка, що «... ця економіка не є бажаним ринковим, ефективним, гнучким, підприємницьким типом економічної системи європейського, американського чи південно-східного, азійського кшталту» [53]. Окремі економісти вважають, що в Україні виник новий тип неопланової неринкової економіки, відмінної від польської, словенської, чеської та економік країн Центральної Європи, особливістю якої є капіталізм-кроунізм (капіталізм кумівства, приятельського фаворитизму та блату) з елементами грабіжницького капіталізму [53]. Крім того, однією із найважливіших відмінностей у розвитку економіки України та інших центрально-європейських країн є те, що наша держава не була сформована як нація-держава та перебувала на етапі будівництва та національно-культурного українського відродження, а сили колоніалізму, імперіалізму та українофобії протистояли державно-демократичному, ринковому прогресу України та потребували політико-економічної та духовно-культурної «демілітаризації».

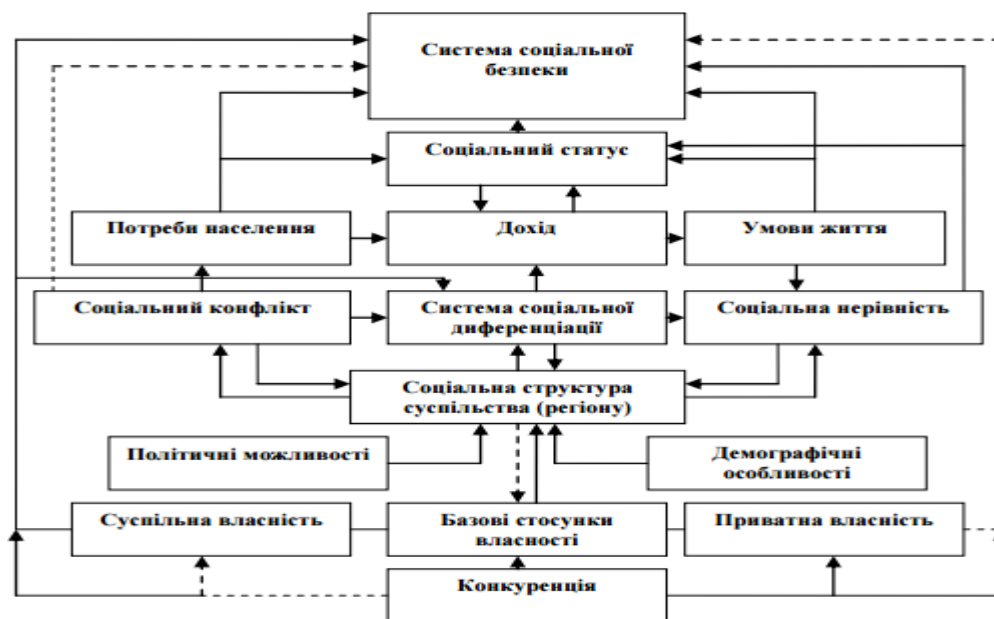
З середини 90-х років ХХ ст. відбувалися радикальні зміни як у структурі і функціях суспільства, так і у економіці і, як наслідок, процеси руйнування старої економіки набагато швидше випереджали процеси створення нової ринкової. За таких умов почалося погіршення матеріального стану основної частини населення – так званого середнього класу, перехід економічної, політичної влади та інших суспільних благ у руки обмеженої кількості осіб (олігархів), що призвело до зубожіння більшості населення та до руйнування людського та соціального капіталу України – рушійної сили стійкого економічного розвитку. В цей же час призупинився економічний розвиток та посилювалося економічне, регіональне та політичне напруження. Традиційна програма радикальних реформ, яку пропонував Україні Міжнародний валютний фонд та Світовий банк з початку 90-х років передбачала, насамперед, впровадження формальних ринкових правил, прав власності і внаслідок цього мав запрацювати ринковий механізм як творець багатства [53], проте такий підхід був відчужений від істотних особливостей складної української реальності в економіці, культурі, політиці, а тому був непрацездатним, неефективним для українських умов. Тому, у кінці 90-х років виникла нова проблема перегляду існуючих засад соціально-економічного розвитку і потреба у зменшенні нерівності та бідності шляхом справедливого перерозподілу державних і приватних благ і послуг не лише для соціального захисту, а й для підвищення ринкової ефективності.

З метою пом'якшення ортодоксальних економічних реформ та політичного напруження уряд почав надавати пільги та привілеї окремій маленькій частині населення (багатіям), що спричинило початок процесу поляризації суспільства. Збільшення розриву між невеликою меншістю надбагатих та більшість зубожілого населення поступово ставав нормою

соціально-економічного життя і руйнував процес заощаджень і нагромадження в економіці країни, а потужні фінансово-політичні групи швидко збагачувалися за рахунок незаконного та аморального привласнення державної власності та ресурсів. Як наслідок, за весь період незалежності України надзвичайно відчутним став розрив між відношенням 10% найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого і майже ліквідувався «середній» клас населення. До 2010 р. розрив між найбагатшими та найбіднішими становив 2,2 раза, у 2011 р – 2,7 раза, у 2012 р. – 4,6 раза, у 2013 р. – 4,7 раза а у 2014 р. – 4,4 раза. Щорічне зменшення цього показника вказує на скорочення різниці між найбагатшим та найбіднішим населенням країни. В Україні ситуація склалася таким чином, що різниця між цими категоріями населення стрімко зростає. З кожним роком збільшується частка мільйонерів та підвищуються розміри їх капіталів.

Зважаючи на соціально-економічний статус значної частини українців, зокрема на низький рівень зарплат, а особливо у бюджетній сфері, важко прогнозувати покращення ситуації в країні. Радикальні зміни, які відбувалися наприкінці ХХ початку ХХІ ст. у структурі й функціях суспільства, в економіці та державотворенні супроводжувалися відчутними негативними явищами і не принесли бажаного результату (рис. 1.2).

1.2. Базові структурні елементи системи соціальної безпеки [179]

Соціально-економічний стан України засвідчує, що спроби ринкового регулювання економічної діяльності в середовище соціалістично-комуністичної інфраструктури, не призвели до бажаного результату. Принесений неоліберальними економістами культ ринку перетворився в культ «потворного українського ринку». Внаслідок цього в Україні, як і в інших країнах, під загрозою стала ефективність ринкових трансакцій і правових легітимних контрактних відносин в самому ринку та економіці. Тому невідкладною є потреба розмежувати справжні та перекручені ринкові цінності в тих сферах, де вони ведуть до руйнування людської діяльності [53].

Як доводилося вище, суспільне багатство створює об'єктивну основу формування системи соціальної безпеки як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. Дієвість системи соціальної безпеки визначається через ефективність функціонування системи соціального захисту і соціального статусу індивіда. Якщо система соціального захисту формується державою щодо тих категорій громадян, які самостійно не можуть досягти необхідного добробуту, то система соціальних статусів державою створюється відносно всіх категорій населення, що беруть в тій чи іншій мірі участь у виробництві суспільного багатства (регіонального продукту), оскільки виступає частиною концепції соціальної стратифікації та соціальної нерівності, тобто нерівності статусів.

Зазначений постійний мінливий стан елементів породжує граничні уявлення про безпеку на основі порогових значень та індикаторів рівня соціальної безпеки. Разом з тим відзначимо, що розробка порогових значень безпеки як для теорії, так і для практики становлення соціальної безпеки носять двоїстий характер. З одного боку вони породжують страх і ворожість по відношенню до тих державних або економічних інститутів, які відповідальні за зниження порогових значень, а з іншого проорокують соціальний вибух.

В Україні основні критерії соціальної безпеки визначаються цілями соціальної політики, спрямовані на захист найвразливіших прошарків населення, на підтримку незаможної частини суспільства, подолання бідності, створення сприятливих умов для розвитку соціальної сфери, на задоволення соціальних потреб і реалізуються через механізми соціального захисту населення, що вимагає перегляду та глибшого обґрунтування.

1.2. Роль і місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави

На сучасному, глобалізаційному, етапі розвитку світової економіки забезпечення економічної безпеки держави стає однією з основних проблем, що потребують невідкладного вирішення. Мегарегіоналізація та глобалізація світових економічних процесів та євроінтеграційні зусилля України вимагають від держави створення належних умов для зміцнення конкурентної позиції та економічної безпеки. Поширення глобальної фінансової кризи 2008-2010 рр. на всі регіони та країни світу потребує особливої уваги до посилення фінансової безпеки. Формування економічної безпеки як гаранта економічної незалежності держави та її конкурентоспроможності спонукало до активізації наукових досліджень у цій сфері.

Особливо актуальним видається виокремлення поняття економічної безпеки саме в трансформаційних економіках зі становленням інтегрованості суспільних процесів та локальної неузгодженості економічних і соціально-політичних процесів. Адекватне розуміння економічної безпеки, на нашу думку,

має ключове значення для правильного формування державної політики в економічній сфері.

Поняття «економічна безпека» увійшло до нормативної лексики наприкінці ХХ ст. і стало повноправним об'єктом дослідження економічної науки. Становлення та розвиток правового регламентування системи економічної безпеки в Україні (від включення до Конституції 1996 р. і до визначення Методики розрахунку рівня економічної безпеки у 2007 р.) розкрито в табл. 1.2. Основна мета економічної безпеки держави полягає в тому, щоб ефективно використати державні ресурси для попередження загроз і гарантувати розвиток і стабільне функціонування всієї економіки в майбутньому.

Таблиця 1.2

Становлення поняття «економічна безпека» в Україні
за хронологією нормативних документів

Дата ухвалення	Назва нормативного документу	Основні положення
28.06.1996	Конституція України	Введено в нормативну лексику поняття «економічна безпека»; визначено, що забезпечення економічної безпеки є найважливішою функцією держави
16.01.1997	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України	Визначено сутність поняття «національна безпека», основні об'єкти національної безпеки та принципи її забезпечення; пріоритетні національні інтереси України та основні загрози, в т. ч. в економічній сфері
19.06.2003	Закон України «Про основи національної безпеки України»	Розкрито значення термінів «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці»; визначено правову основу національної безпеки, об'єкти, суб'єкти, їх функції та принципи забезпечення національної безпеки
12.02.2007	Стратегія національної безпеки України	Визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми захисту інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз
02.03.2007	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Запроваджено специфічний понятійний апарат з використанням термінів: «економічна безпека», «загрози економічній безпеці», «критерії економічної безпеки», «макроекономічна безпека», «фінансова безпека», «зовнішньоекономічна безпека», «інвестиційна безпека», «соціальна безпека» та ін. Запропоновано методику визначення інтегрального індексу економічної безпеки

Складено авторами за: [24; 51; 117; 142]

Сучасний економічний стан України переконливо свідчить, що проблема економічної безпеки держави набуває актуальності і виняткового значення. Незважаючи на те, що однією з найвагоміших функцій держави є забезпечення економічної безпеки, поняття «економічна безпека» є досить новою економіко-правовою та інформаційною категорією для національних органів управління економікою [143, с.11].

Аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що підходи до визначення поняття «економічна безпека» відрізняються як серед українських,

так і серед зарубіжних науковців. Згідно різних підходів економічна безпека визначається як:

1) стан держави, за яким вона володіє можливістю забезпечення умов для заможного життя населення, перспективного розвитку економіки;

2) спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз;

3) здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях;

4) сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та сталість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення;

5) спроможність держави самостійно виробляти й здійснювати власну економічну політику, а також визначати та реалізовувати власні національні інтереси [51; 142; 143].

Вітчизняні фахівці в галузі економічної безпеки В.Шлемко та І.Бінько, що одними з перших досліджували цю категорію, визначають економічну безпеку держави як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз [372, с.8] (перша група з наведеної класифікації). Під загрозами економічній безпеці різного рівня системи ієрархії розуміють сукупність факторів і умов, які дестабілізують функціонування та розвиток економічної системи.

Комплексне визначення економічної безпеки дає З.Варналій, який характеризує її як «складну інтегральну категорію; ...особливості її стану в транзитивній економіці виявляються у суперечностях, що діють у національній господарській системі у вигляді системної сукупності негативних чинників, вирішення яких потребує використання комплексу дій нормативно-правового, інституційного та організаційно-економічного характеру, заходів, спрямованих на збалансоване і стабільне зростання економіки держави, що підвищує конкурентоспроможність національної економіки та містить механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам з метою реалізації національних економічних інтересів» [142, с.27].

Подібних поглядів дотримується і Я.Жаліло, який, поєднуючи різноманітні підходи до розкриття суті економічної безпеки держави, визначає її як «складну багатофакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [150]. Підхід Я.Жаліла до визначення категорії «економічна безпека» в економічній літературі називається «відтворювальним» (четверта група з класифікації).

Подібне за включенням «протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам» визначення економічної безпеки дають і А.Сухоруков та О. Ладюк, які розкривають значення цієї категорії за сучасних умов: «економічна безпека держави в умовах глобалізації – це здатність країни генерувати позитивні

зрушення в національній економіці, протистояти зовнішнім економічним загрозам і гідно презентувати себе на зовнішньому ринку» [338, с.14] (поєднання другої та п'ятої груп).

С.Покропивний дає визначення економічної безпеки як «стану корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам» [139, с.466] (перша та друга групи).

По-іншому подають трактування економічної безпеки російські науковці. А.Городецький вважає, що економічна безпека означає надійну і забезпечену всіма необхідними засобами держави захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх небезпек [117, с.46]. В.Савін зазначає, що «економічна безпека являє собою систему життєвих інтересів країни. В якості об'єктів можуть виступати: народне господарство країни в цілому, окремі регіони країни, окремі сфери та галузі господарства, юридичні та фізичні особи як суб'єкти господарювання». В.Сенчагов і Г.Гутман пов'язують економічну безпеку з таким станом економіки країни, який дозволяє захищати її життєво важливі інтереси [376, с.14] (перегукуються з п'ятою групою нашої класифікації).

Зміни суспільних і економічних відносин спричиняють соціально-економічну кризу тривалого характеру, зокрема кризу фінансово-кредитної сфери. Кризовий стан економіки суттєво впливає та безпосередньо загрожує національним інтересам незалежної держави, актуалізує проблему її національної безпеки, насамперед такої її складової, як економічна. У сучасних умовах економічна безпека визначає національну безпеку, є її основною складовою (рис. 1.3).

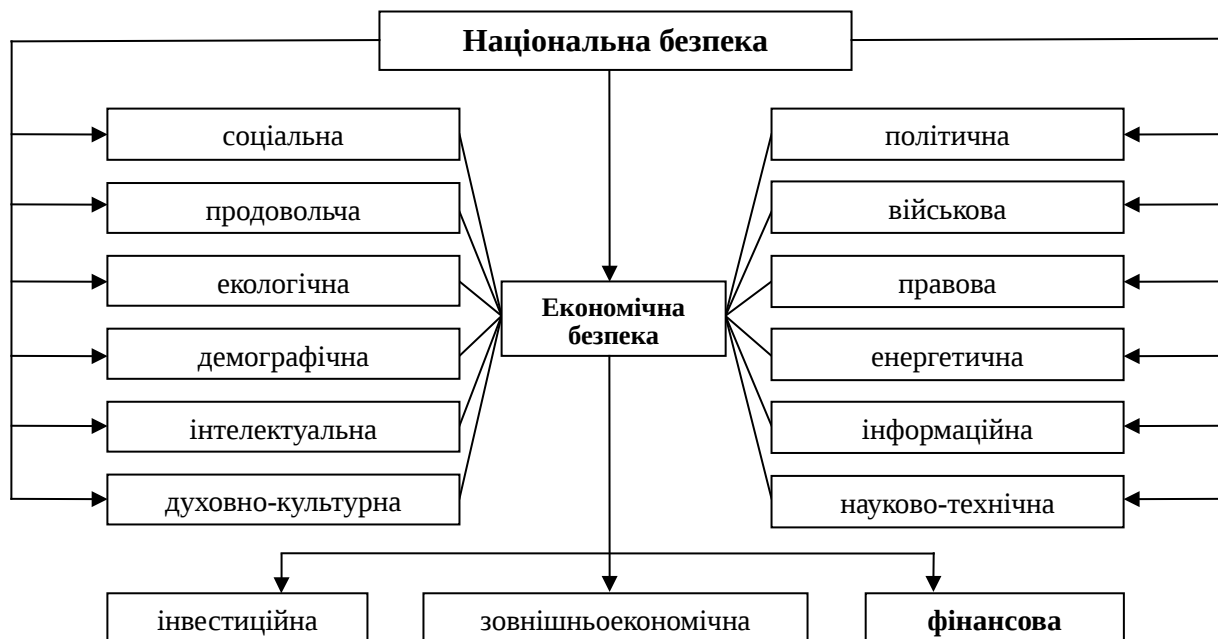

Рис. 1.3. Структурно-логічна схема національної безпеки держави
Складено за: [142]

Основними видами економічної безпеки є: (1) демографічна; (2) екологічна; (3) фінансова; (4) ресурсна; (5) енергетична; (6) військова; (7) продовольча; (8) зовнішньоекономічна; (9) інвестиційна безпека та ін.

Схематично структуру економічної безпеки з наголосом на фінансовій безпеці зображено на рис. 1.4.

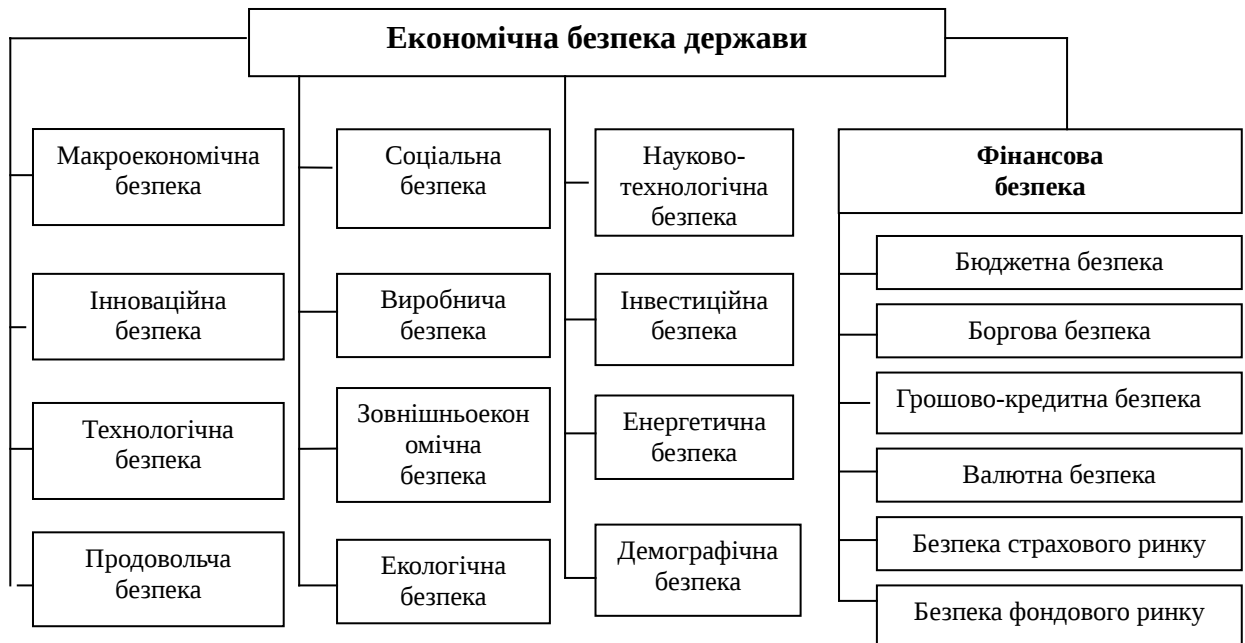

Рис. 1.4. Фінансова безпека в структурі економічної безпеки держави
Складено авторами

Погоджуючись в основному із наведеними визначеннями економічної безпеки, на основі узагальнення подамо наше розуміння цієї категорії як стану розвитку економіки, за якого гарантується стабільність національної економіки і безпеки держави; можливість і готовність економіки забезпечити високий рівень життя і розвитку особистості, протистояти впливу зовнішніх і внутрішніх загроз; захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх загроз [317, с.9].

Оскільки економічна безпека є динамічною категорією, що видозмінюється під впливом політичних, соціально-економічних та соціокультурних чинників, її основним завданням є встановлення допустимих меж відхилень значень індикаторів та визначення граничних показників, недотримання яких спричиняє загрози економічній безпеці. Граничні значення індикаторів економічної безпеки є кількісними параметрами, які окреслюють межі допустимих значень у різних сферах економіки.

У системі показників економічної безпеки виокремлюють групи показників, які характеризують: рівень і якість життя; темпи інфляції; норму безробіття; економічне зростання; дефіцит бюджету; розмір державного боргу; стан золотовалютних резервів; тіньову економічну діяльність; стан екології [372; 198] та ін. Критерій економічної безпеки оцінює стан економіки. Критеріями економічної безпеки обрано ключові показники, запропоновані в

Концепції економічної безпеки України. Серед цих показників виокремимо такі (з їх граничними значеннями):

- зниження обсягу валового внутрішнього продукту – 50%;
- обсяги інвестицій (у відсотках до ВВП) – 25%;
- рівень інфляції за рік – 20%;
- обсяг внутрішнього боргу (у відсотках до ВВП) за період – 20%;
- обсяг зовнішнього боргу (у відсотках до ВВП) – 25%;
- питома вага зовнішніх запозичень у покритті бюджету – 30%;
- дефіцит бюджету (у відсотках до ВВП) – 5%;
- обсяг іноземної валюти до обсягу національної валюти – 10%;
- обсяг іноземної валюти в готівковій формі до обсягу гривні – 25% та ін. [372, с.11; 121].

Більшість із наведених критеріїв економічної безпеки стосуються такої її складової, як фінансова безпека, що є однією із найважливіших у структурі економічної безпеки. М.Єрмошенко зазначає, що фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, «фінанси – кров економічної системи держави» [148]. Науковець обґрунтовує необхідність забезпечення фінансової безпеки держави, оскільки вона стосується усіх галузей національного господарства та усього суспільства.

Під поняттям «фінансова безпека» розуміють такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [198; 237].

Суттєвий внесок у вивчення питання фінансової безпеки зробили дослідження О.Барановського, І.Бінька, З.Варналія, Я.Гончарука, М.Єрмошенка, Я.Жаліла, І.Запатріної, В.Мунтіяна, Г.Пастернак-Таранушенка, А.Сухорукова, В.Шлемка та ін. У монографії В.Шлемка та І.Бінька трактування фінансової безпеки подано як «такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання» [372]. М.Єрмошенко подає подібне трактування і під фінансовою безпекою розуміє «такий стан фінансово-кредитної сфери, який наділений збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати економічне зростання та ефективне функціонування національної економічної системи» [148].

На думку З.Варналія, «фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання зобов'язань» [142, с.35]. Поєднання підходів І.Бінька і З.Варналія бачимо у А.Сухорукова, який фінансову безпеку трактує як захищеність інтересів держави у фінансовій

сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань [317, с.17].

На відміну від українських вчених, російський науковець В.Сенчагов під системою фінансової безпеки розуміє створення таких умов функціонування фінансової системи, за яких, по-перше, достатньо мала можливість перерозподілу фінансових потоків в законодавчо незакріплені нормативними актами сфери їх застосування, і, по-друге, знижена до мінімуму можливість злочинно керувати фінансовими потоками [376, с.269]. Його підхід безпосередньо стосується іллегальної економічної діяльності.

Згідно підходу російського економіста В.Сенчагова, фінансова економіка є самостійною, незалежною сферою діяльності, що швидко розвивається та володіє специфічними закономірностями, ефективними інструментами, технологіями і ресурсами, які не пов'язані з реальним сектором економіки. Це породжує феномен, коли діяльність фінансових інститутів – фондового, валютного і кредитного ринків – в деяких випадках може створювати загрози різного масштабу – від локального до глобального у вигляді фінансових криз [376, с.274]. Фінансова безпека є також визначальною детермінантою сучасної глобальної економіки, що формується шляхом поглиблення і взаємодії транснаціоналізації і міжнародної регіональної економічної інтеграції.

Оскільки тлумачення фінансової безпеки достатньо широке, на сьогодні відсутнє єдине визначення цього терміну, а існуючі трактування стосуються окремих аспектів фінансової безпеки, вона розглядається з різних підходів, зокрема: з позицій ресурсно-функціонального підходу; з погляду статички; у контексті нормативно-правового регламентування та ін. Узагальнюючи наведені підходи, подамо узагальнене трактування фінансової безпеки як захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання [154; 229].

Забезпечення фінансової безпеки відбувається за умов дотримання національних інтересів, при цьому основним пріоритетом держави в сфері забезпечення фінансової безпеки є підвищення якості життя її громадян. Фінансова безпека науковцями розглядається на різних рівнях: держави, регіону, підприємства, особи. Зупинимось на складових фінансової безпеки держави, до яких, згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, належать: бюджетна; валютна; грошово-кредитна; боргова безпека; безпека страхового ринку; безпека фондового ринку [225]. Суть кожного виду фінансової безпеки розкрита на рис. 1.5.

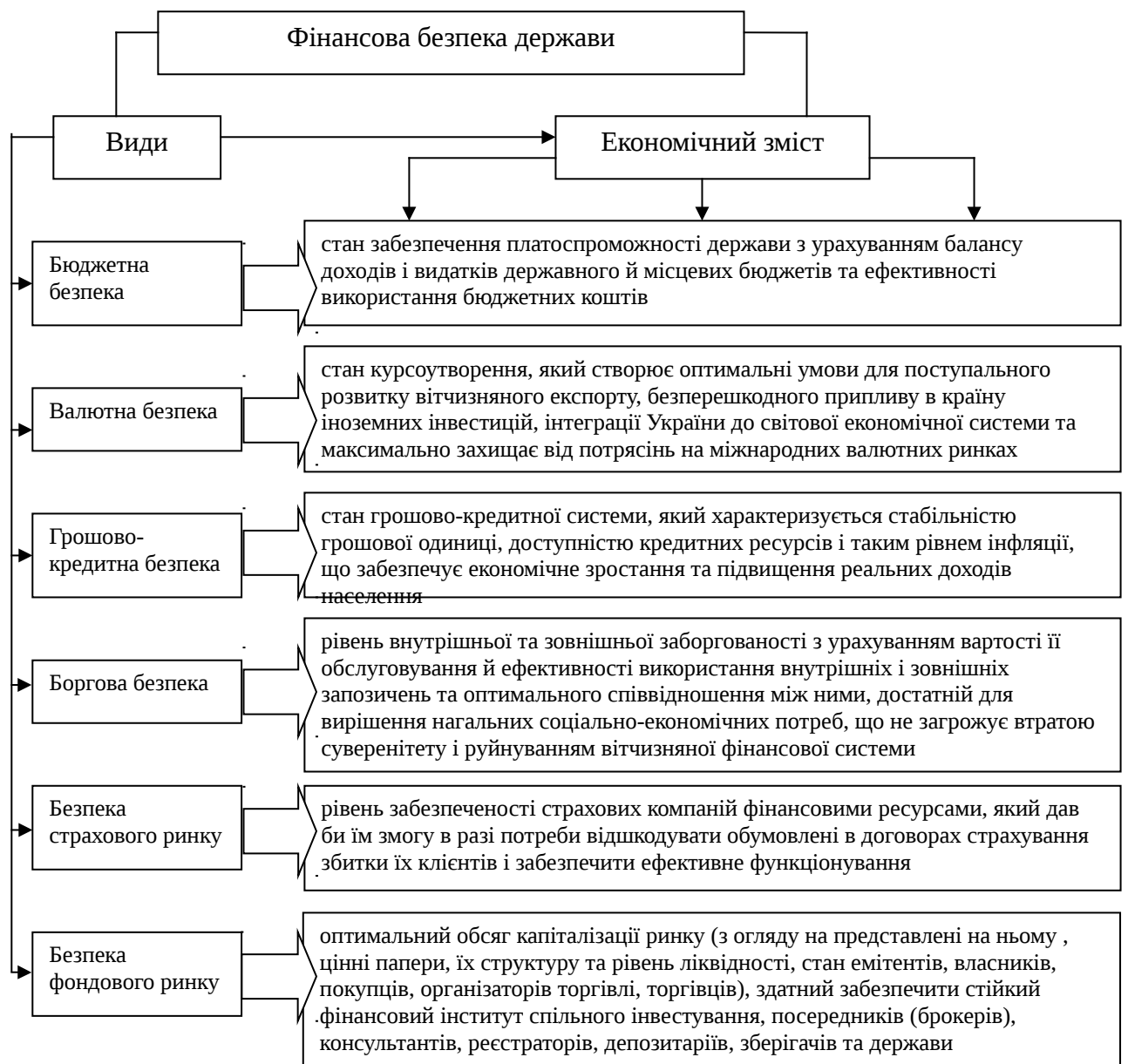

Рис. 1.5. Складові фінансової безпеки держави та їх суть
Складено авторами

Поглиблення кризових явищ в економіці України вимагає об'єктивної оцінки (з точки зору фінансової безпеки) політики фінансової стабілізації, відповідно до вимог міжнародних фінансових організацій [175]. Вирішення зазначеної проблеми вимагає внесення коректив у політику економічних реформ, вжиття адекватних дій з боку уряду, зокрема, в сфері фінансової безпеки.

Загалом, фінансову безпеку держави визначають такі чинники:

- рівень фінансової незалежності (визначальне значення має розмір зовнішньої фінансової допомоги та обсяг іноземних інвестицій у національну економіку);
- характер фінансово-кредитної політики, яку проводить держава;
- політичний клімат у країні;

- рівень законодавчого забезпечення функціонування фінансової сфери.

Серед функціональних складових належного рівня економічної безпеки фінансова складова вважається вирішальною. Насамперед оцінюють загрози економічній безпеці, які включають:

1. Внутрішні негативні дії (неефективне фінансове планування та управління активами; малоефективна ринкова стратегія; помилкова цінова й кадрова політика).

2. Зовнішні негативні дії (спекулятивні операції на ринку цінних паперів; цінова та інші форми конкуренції; лобіювання конкурентами недостатньо продуманих рішень органів влади).

3. Форс-мажорні обставини (стихійне лихо, страйки, військові конфлікти) та обставини, наближені до форс-мажорних (несприятливі законодавчі акти, ембарго, блокада, зміна курсу валют тощо) [139, с.472; 31].

У процесі оцінки поточного рівня забезпечення фінансової безпеки як складової економічної безпеки аналізу підлягають фінансова звітність; конкурентна позиція; рівень управлінських технологій; ринок цінних паперів (рис. 1.6).

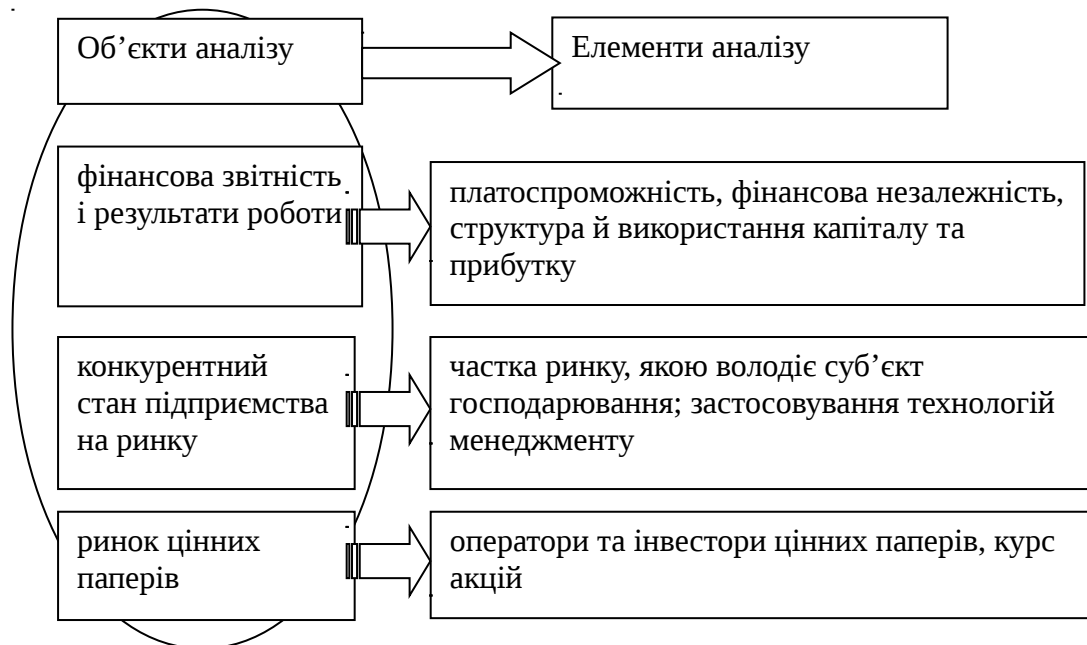

Рис. 1.6. Об'єкти аналізу при оцінці рівня фінансової безпеки
Складено авторами

З метою забезпечення фінансової безпеки важливо здійснювати постійний моніторинг її індикаторів, серед яких виокремимо: рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України; рівень монетизації ВВП; ступінь доларизації національної економіки; швидкість обігу готівки; процентна ставка за банківський кредит; ставка рефінансування НБУ; відношення суми валових міжнародних резервів НБУ до загальної суми річного імпорту; валютний курс; питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі наданих кредитів; питома вага податків в обсязі ВВП; дефіцит Державного бюджету; відношення суми власних оборотних коштів підприємств до суми залучених оборотних коштів.

На думку А.Сухорукова, неадекватне реагування щодо недосконалості бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету, фіскальний характер системи оподаткування, спричинять фінансову кризу: різке падіння ВВП, порушення процесу формування і розподілу централізованих фондів держави, дестабілізацію банківської системи, девальвацію національної валюти та дефолт [337, с.17].

Головною умовою розвитку держави в ринкових умовах є належний рівень фінансового забезпечення, критерієм якого виступає фінансова безпека. Перехід до ринкової економіки означає також перехід до ринкових методів регулювання економічних процесів. У ринковій економіці це, насамперед, монетарні та фіскальні важелі впливу. Виходячи з цього, спроможність держави забезпечити прийнятний на певному етапі рівень забезпечення фінансової безпеки держави пов'язується з ефективністю дії бюджетно-податкових і грошово-кредитних важелів, які є основними ринковими регуляторами соціально-економічного розвитку держави [341; 125, с.17].

Фінансові відносини і взаємозв'язки відіграють підпорядковану роль щодо завдання формування пріоритетів економічної науки, оскільки економічні реформи поступово висувають фінансові питання функціонування народно-господарського комплексу на передній план.

Застосування сучасних методів стратегічного управління спонукає до зміни існуючого фінансово-господарського механізму для розробки та реалізації фінансової стратегії, за допомогою якої досягалась би фінансова безпека держави.

Сам процес забезпечення фінансової безпеки включає: оцінку загроз економічній безпеці, що мають політико-правовий характер; оцінку поточного рівня забезпечення фінансової безпеки; оцінку ефективності запобігання можливій шкоді від негативних дій; планування комплексу заходів із забезпечення фінансової безпеки і розробку рекомендацій стосовно його реалізації; бюджетне планування практичної реалізації пропонованого комплексу заходів та ін. (рис. 1.7).

Фінансова безпека держави є багатоаспектним явищем, її стан динамічно змінюється, тому потрібно здійснювати ретельний моніторинг фінансової системи, а також вивчати проблеми, що виникають під впливом реформування національної економіки, регіоналізації і глобалізації світової економіки, інтернаціоналізації фінансових потоків тощо [142, с.123].

Для забезпечення стабільності фінансової системи держави потрібна стійка банківська система, національна валюта, належний стан зовнішньої та внутрішньої заборгованості тощо. Основним напрямом забезпечення економічного росту держави є формування ефективної фінансової безпеки, яка пов'язана зі всіма елементами фінансової системи.

Забезпечення фінансової безпеки повинне базуватись не тільки на розподілі і перерозподілі грошових ресурсів, але й включати конкретні фінансові інструменти, які б формували і розподіляли рух капіталу в кредитно-фінансовій політиці.

Рис. 1.7. Заходи системи забезпечення фінансової безпеки
Складено авторами

Велика кількість ринкових інструментів відноситься до елементів фінансового механізму і присутня у всіх секторах національної економіки (рис. 1.8).

Важливими аспектами в структурі забезпечення фінансової безпеки держави є:

- розвиток короткострокової і довгострокової перспективи забезпечення фінансової безпеки держави;
- фінансові інструменти ефективної стратегії фінансової безпеки;
- створення належного фінансово-економічного середовища;
- шляхи спрямування і реалізації фінансових ресурсів;
- способи забезпечення функціонування всіх елементів економічного механізму держави;
- шляхи протидії загрозам фінансової безпеки держави.

За допомогою цих аспектів у структурі забезпечення фінансової безпеки держави необхідно провести аналіз стану фінансово-економічних процесів і шляхів вирішення проблем. Забезпечення фінансової безпеки потребує пере-

орієнтації фінансових ресурсів і потоків на максимальне розширення фінансової бази реального сектору макроекономічного рівня.

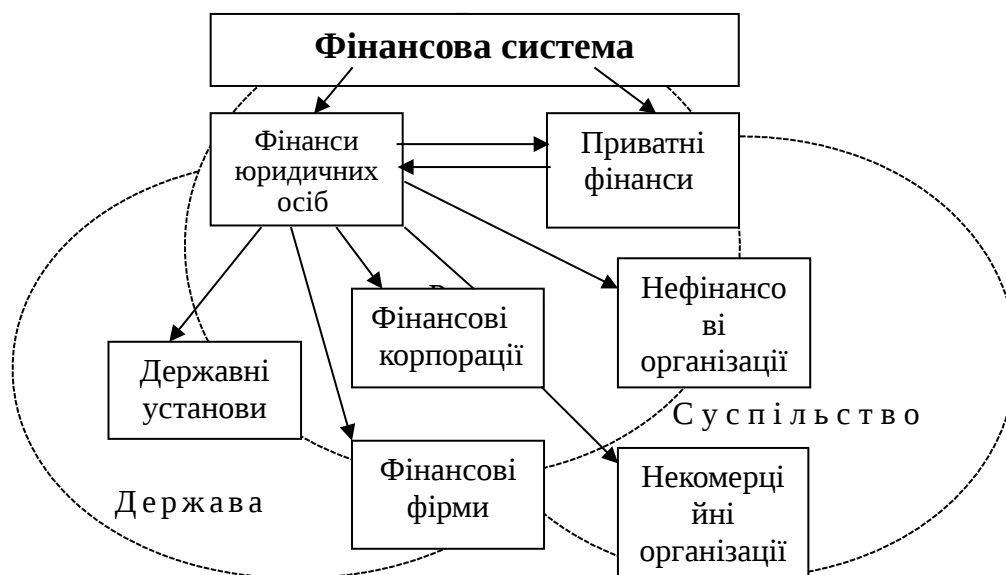

Рис. 1.8. Взаємозв'язок ринкових інструментів з фінансовим механізмом
Складено авторами

Держава повинна розпоряджатися частиною створених її виробничим комплексом фінансових ресурсів, а фінансова діяльність має здійснюватись відповідно до затвердженої фінансової політики через прийняття поточних управлінських рішень, мобілізації доходів і використання залучених коштів для забезпечення виконання законодавчо закріплених за державою функцій. Оскільки методи мобілізації державою коштів не завжди узгоджуються з інтересами платників, важливо забезпечити досягнення оптимального рівня залучення коштів, що є першочерговим завданням державної фінансової політики. Зростає актуальність проблеми забезпечення фінансової безпеки як однієї з найважливіших складових економічної безпеки як кожної держави зокрема, так і глобальної соціально-економічної системи загалом.

1.3 Соціальна безпека в системі економічної безпеки держави

На сучасному етапі ринкової трансформації економіки України, соціально-економічні перетворення особливо гостро поставили перед національною безпекою держави комплекс теоретичних і практичних питань, які тісно пов'язані з її соціальною компонентою. В умовах поєднання тенденцій глобальної та національної трансформації дана проблема вимагає ретельного дослідження і оперативного використання системи сучасних принципів, методів і чинників забезпечення соціальної стабільності. Сучасні посттрансформаційні та інтеграційні процеси вимагають від України побудови економічної основи для забезпечення належного рівня життя населення, високого рівня зайнятості,

захищеності соціально вразливих груп і розробки соціальної політики, яка дозволила б побудувати «державу для людини», адже сучасні реалії розвитку світових економічних відносин характеризуються динамічною нестабільністю та низьким рівнем прогнозованості. Відсутність сприятливих умов для розвитку ринкової економіки, а відповідно і низький рівень економічної безпеки держави, пов'язані з неефективною валютною, фінансово-кредитною, бюджетно-податковою, зовнішньоекономічною та регуляторною політикою, надмірним рівнем криміналізації й тінізації економіки, корумпованістю усіх гілок влади, недосконалістю розвитку соціальної сфери, що супроводжується зниженням купівельної спроможності населення, відставанням України від розвинених країн за рівнем оплати праці, збільшенням рівня безробіття в державі, а відтак, – бідністю та високим рівнем смертності населення, кризою моральності та толерантності, проявами ксенофобії, поширенням наркоманії, алкоголізму та тютюнопаління. Для того щоб нейтралізувати вплив зазначених негативних явищ, нашій державі необхідно гарантувати стабільне і максимально ефективне функціонування фінансових, бюджетних, податкових, боргових, валютних, банківських, страхових, інвестиційних механізмів; нарощувати рівень трудового, інтелектуального, матеріального, військового, енергетичного та технологічного потенціалу в майбутньому; обмежити відтік капіталів за кордон і контролювати кримінальну ситуацію в суспільстві. Іншими словами, потрібно забезпечити достатній рівень соціальної безпеки країни, під якою пропонується розуміти стан захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження її інтересів у відповідності з інтересами суб'єктів внутрішнього і зовнішнього середовища в часі і просторі [46, с. 29].

Варто зазначити, що в економічній думці існує декілька компонент економічної безпеки, зокрема: фінансова, виробничо-технологічна, маркетингова, інноваційно-інтелектуальна, інтерфейсно-силова, політико-правова, екологічна, кадрова, інформаційна, інвестиційна і соціальна, кожна з яких покликана характеризувати і забезпечити належні умови розвитку держави, що надзвичайно актуалізується за умова інтеграційних та глобалізаційних процесів. Складні завдання посттрансформаційної перебудови суспільства, спрямовані на сталий розвиток країни, спричинили низку політичних, економічних та соціальних перетворень, що відбулися в Україні та сильно вплинули на розвиток соціальної сфери. Зважаючи на це, терміново потрібно провести систематизацію соціальних загроз і ризиків та визначити їх вплив на соціально-економічний розвиток держави.

На сучасному етапі в Україні вже закладено фундамент ринкової економіки, докорінно змінено соціально-економічні відносини, нагромаджено критичну масу ринкових перетворень, фактично з нульової позначки сформовано її головні атрибути – фінансову, грошову, бюджетну, банківську, митну та інші системи. Це відкриває реальну перспективу динамічного зростання та якісного розвитку економіки країни, підвищення рівня життя населення, забезпечення достатнього рівня безпеки [37, с. 7]. Актуалізація питання соціально-економічної безпеки держави особливо гостро постає в

умовах швидких інформаційних зрушень, загострення глобальних фінансових та зовнішньоекономічних відносин, комп'ютеризації виробничих процесів, євроінтеграції господарської діяльності суспільства, економічної, соціальної та екологічної політики.

Світова економічна криза 2008–2009, 2011–2014 років продемонструвала значні дисбаланси розвитку економічних, соціальних та політичних процесів, структурну відсталість української економіки від світової, її неготовність до різких трансформацій та оперативності в прийнятті рішень. Це призвело до ситуації, коли чи не найгострішою проблемою, з можливими катастрофічними державоруйнівними наслідками, постає проблема економічної безпеки держави [284, с. 170]. У такому контексті забезпечення соціальної стабільності та формування громадянського суспільства стає найважливішим пріоритетом національної безпеки України, задля чого необхідно забезпечити узгоджену діяльність державних та недержавних структур, громадян та їх об'єднань, що дасть можливість уникнути тих руйнівних суспільних потрясінь, які виникають на шляху економічних і соціальних перетворень. Усе це зумовлює відповідні вимоги до стратегії національної безпеки, зокрема до визначення рівня соціальної безпеки [284, с. 138].

Сутність економічної безпеки полягає у забезпеченні економічного розвитку України з метою задоволення соціальних і економічних потреб громадян при оптимальних витратах праці і природоохоронному використанні сировинних ресурсів та навколишнього середовища [284, с. 15].

На думку Користіна О. Є., економічна безпека – це система забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози. Акцент на стійкості не випадковий. Адже саме стійкість економічної системи пов'язана з її здатністю зберігати динамічну рівновагу, успішно адаптуватися за допомогою політичних, правових та інших механізмів до умов, що змінюються, зокрема ефективно долати кризові явища [143, с. 15].

З метою унеможливлення переходу економіки від безпечного стану до небезпечного, вчені визначають стратегію економічної безпеки, яка передбачає:

- визначення характеристики зовнішніх і внутрішніх загроз економічної безпеки як сукупності умов та чинників, що створюють небезпеку життєво важливим економічним інтересам особистості, суспільства й держави;
- визначення критеріїв і параметрів стану економіки, що відповідають вимогам економічної безпеки і забезпечують захист життєздатності країни;
- механізм забезпечення економічної безпеки країни на основі застосування усіма інститутами державної влади правових, економічних та адміністративних заходів впливу.

Практична реалізація Державної стратегії економічної безпеки повинна здійснюватися через систему конкретних заходів, механізмів, що реалізуються на основі якісних індикаторів і кількісних показників соціально-економічного розвитку країни. Така система є основою і змістом економічної політики держави [284, с. 16].

Проте, С. І. Кіреєв вважає, що сутність економічної безпеки України визначають інші чинники [119, с. 489], а саме: спроможність національної економіки забезпечити вільний, незалежний розвиток і на громадянських засадах утримати стабільність суспільства в цілому та його окремих інституцій, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій; спроможність Української держави захистити національні економічні інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Єрмошенко М. М. розглядає поняття економічної безпеки держави як стан економічного механізму країни, що характеризується її збалансованістю та стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати, на основі реалізації національних інтересів, стабільний і ефективний розвиток вітчизняної економіки та соціальної сфери [148].

Разом із тим, економічна безпека здатна розвиватися лише в площині забезпечення соціально необхідних умов відтворення суспільного продукту, у системі складних зв'язків і взаємозалежностей, зумовлених соціальною структурою суспільства, глибиною соціальних суперечностей та об'єктивними можливостями їх подолання засобами економічної політики. Сьогодні високий рівень соціальної безпеки входить у систему першочергових пріоритетів країн, що вирішують різні завдання економічного розвитку й функціонування [39, с. 194–195]. Окреслені нами чинники впливу на соціальну компоненту економічної безпеки держави – інституційні та економічні (рис.1.9) – характеризуються взаємозалежністю і спрямовані на забезпечення достатнього рівня якості життя усього суспільства та кожного індивіда зокрема.

Рис. 1.9. Чинники впливу на соціальну компоненту економічної безпеки держави

Складено за: [177]

З рисунка видно, що соціальна безпека держави включає декілька компонентів: інституціональну, економічну та власне соціальну і спрямована на забезпечення гідного та якісного життя усього суспільства та кожного індивіда зокрема.

Варто зауважити, що визначено різні наукові підходи до методики розрахунку рівня економічної безпеки держави [222; 256], зокрема, в системі національної безпеки соціальна компонента займає одне із ключових місць (рис. 1.10) та, згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України ще від 2 березня 2007 р. вважається одним із п'ятнадцяти складників економічної безпеки держави.

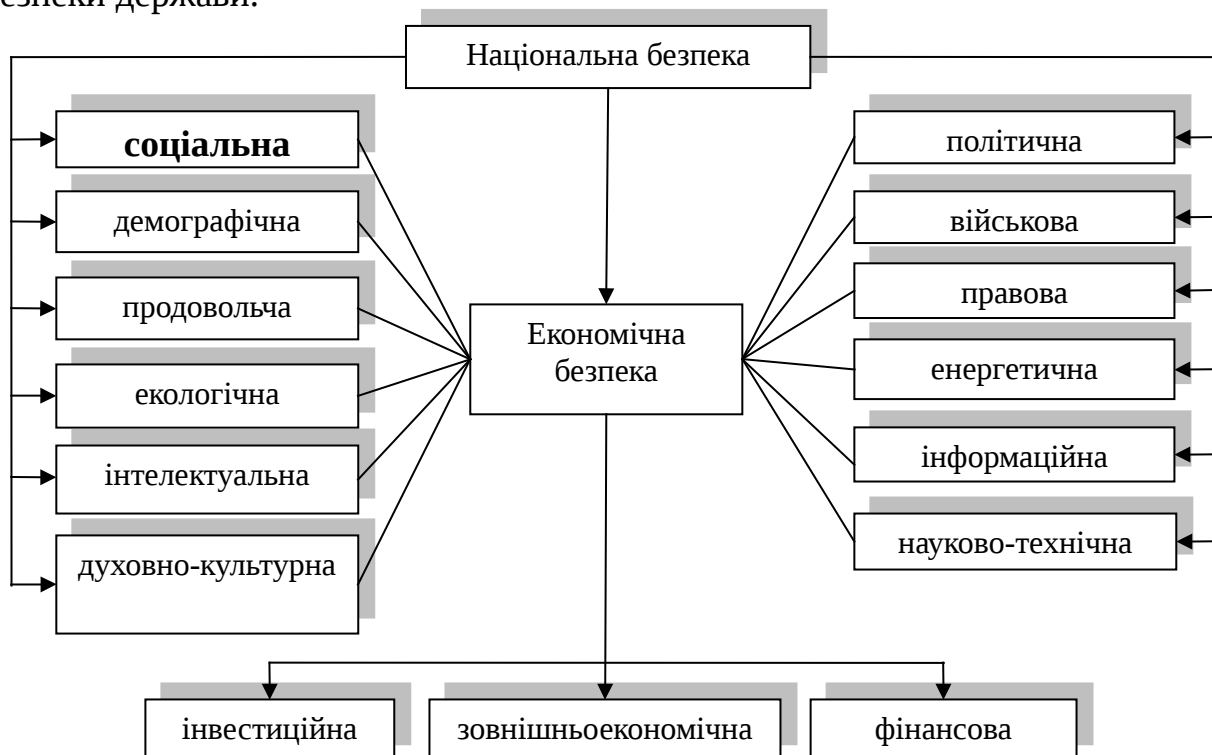

Рис. 1.10. Місце соціальної безпеки в системі національної безпеки держави

Складено за: [101, с. 43–46]

Проте, Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29 жовтня 2013 р. [239].

Внесено окремі зміни щодо розрахунку рівня економічної безпеки і пропонується в структурі економічної безпеки виокремлювати 9 складників (рис. 1.11). Водночас, ґрунтовніші дослідження пропонується проводити щодо фінансової компоненти економічної безпеки, а саме відносно банківської, боргової, бюджетної, валютної, грошово-кредитної безпеки та безпеки небанківського фінансового сектору, що аргументується нестійким фінансовим становищем країни та впливом на нього світової фінансової кризи, значною зовнішньою борговою залежністю та дефіцитом бюджету.

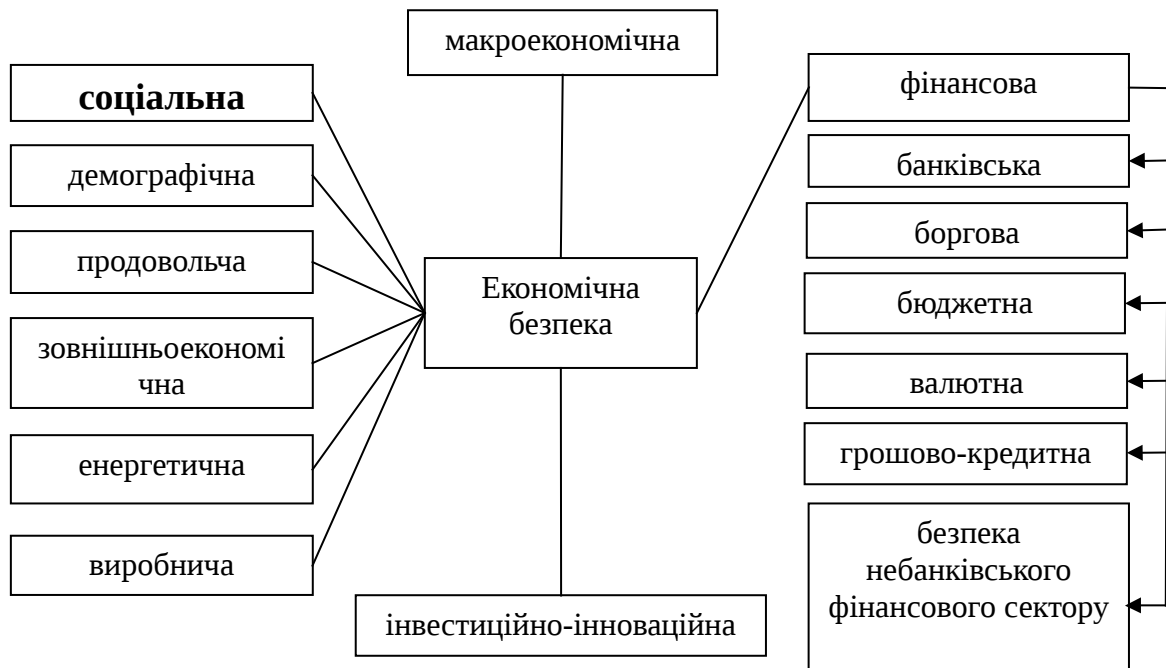

Рис. 1.11. Соціальна безпека в структурі економічної безпеки держави
Складено за: [48]

Потреба у дослідженні соціальної компоненти економічної безпеки України виникла під впливом цілої низки різноманітних дестабілізуючих факторів, зокрема, зростанням рівня бідності та безробіття, зниженням рівня та якості життя населення, різким майновим розшаруванням суспільства та його поляризацією за рівнем доходів, що почало спостерігатися ще у 1990 – х роках ХХ ст.

В цей же час, Україна перебувала на етапі свого державотворення і становлення як самостійної, унітарної держави. Водночас, значна увага почала приділятися соціальному забезпеченню, що відображалось у державних нормативно-правових актах (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Становлення поняття «соціальна безпека» в Україні за хронологією нормативно-правових документів

Дата ухвалення	Назва нормативного документу	Основні положення
28.06.1996 р.	Конституція України	Україна є соціальною державою, а громадяни мають право на соціальний захист, що гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплатою пенсій, іншими видами соціальних виплат та допомоги, що мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом
16.01.1997 р.	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України	Визначено основні загрози національній безпеці України у соціальній сфері, а саме: низький рівень життя та соціальної захищеності значних верств населення, наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю; суспільно-політичне проти-стояння окремих соціальних верств населення та регіонів України; падіння рівня здоров'я населення, незадовільний стан системи його охорони; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві; неконтрольовані міграційні процеси в країні

Продовження табл. 1.3

19.06.2003 р.	Закон України «Про основи національної безпеки України»	Визначено основні загрози національним інтересам і національній безпеці України у соціальній та гуманітарній сферах, а саме: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва
12.02.2007 р.	Стратегія національної безпеки України	Визначено проблеми в внутрішньому безпековому сепеловиші, що загрожують національній безпеці, а саме: соціально-демографічна криза: скорочення чисельності населення через погіршення його здоров'я, низьку якість життя, недостатній рівень народжуваності, високу смертність, а також відтік громадян України за кордон; поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії, алкоголізму, туберкульозу, ВІЛ-СНІДу, епідемій, небезпечних інфекційних захворювань; зростаючий дефіцит трудових ресурсів, старіння населення, низька економічна активність і недооцінка реальної ваги та сили. Запропоновано завдання політики національної безпеки, а саме: подолання диспропорцій у соціально-гуманітарній сфері шляхом: створення економічних і соціальних умов для підвищення рівня народжуваності та зниження рівня смертності, зменшення відтоку населення за кордон, повернення трудових мігрантів в Україну; забезпечення відповідності національного ринку освітніх послуг перспективним потребам суспільства і держави у трудових ресурсах необхідної кваліфікації; створення доступної, високоякісної та ефективною системи медичної допомоги, боротьби із соціально небезпечними захворюваннями, здійснення протиепідемічних заходів; зниження рівня соціального та майнового розшарування населення, наближення системи соціальних гарантій до принципів і норм держав - членів ЄС; дальше реформування пенсійної системи, підвищення ефективності соціальних гарантій для найбільш уразливих верств населення; ужиття заходів щодо запобігання та подолання бездомності, безпритульності; запобігання поширенню пропаганди екстремізму, насильства, ксенофобії, релігійної нетерпимості, моральної розбещеності
02.03.2007 р.	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз

Закінчення табл. 1.3

08.06.2012 р.	Стратегія	Визначено засади захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави: скорочення
---------------	-----------	--

	національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»	чисельності населення через погіршення його здоров'я, низьку якість життя, недостатній рівень народжуваності, високу смертність, а також відтік громадян України за кордон; поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії, алкоголізму, туберкульозу, ВІЛ-СНІДу, епідемій, небезпечних інфекційних захворювань; зростаючий дефіцит трудових ресурсів, старіння населення, низька економічна активність і недооцінка реальної вартості робочої сили
29.10.2013 р.	Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України	Соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни
06.05.2015 р.	Стратегія національної безпеки України	Визначено засади утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу

Складено за: [31; 162; 169; 226; 239]

Систематизувавши усі погляди на категорію «соціальна безпека», ми пропонуємо авторське визначення. Соціальна безпека, у нашому розумінні, – це стан розвитку та властивість досягнення відповідних соціальних стандартів, при яких нейтралізуються внутрішні й зовнішні загрози у соціальній сфері та забезпечується достатній рівень життя населення. Оскільки, згідно економічної енциклопедії поняття «компонента» – це складова частина, елемент системи, ми пропонуємо доповнити економічний лексикон категорією «соціальна компонента», під чим розуміємо такий стан розвитку держави, при якому досягається високий рівень життя населення, забезпечення належних соціокультурних потреб, прав і свобод людини і громадянина незалежно від наявності сукупності загроз і ризиків економічній безпеці держави. При цьому можливим стане стабілізація ситуації на ринку праці, у сфері освіти, науки і культури, нейтралізація загроз та ризиків у сфері забезпеченості населення основним благами та його участі в суспільному житті.

Водночас, необхідно нейтралізувати ризики і загрози соціальній компоненті економічної безпеки України, які виступають формами небезпеки та за своєю наявністю зменшують рівень безпеки. Ризики відносно загроз є первинною категорією, а загрози – вторинною, так як загрози виникають за наявності сукупності ризиків. Під ризиками розуміють можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків, невизначеність щодо настання тієї чи іншої події в майбутньому. У нашому розумінні ризики – це економічна категорія, сутність якої полягає у невизначеності реально очікуваного результату щодо настання події в майбутньому під впливом дії комплексу негативних та позитивних факторів.

Загроза, згідно Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам

України. М. Єрмошенко [148] під загрозами пропонує розуміти конкретні та безпосередні форми небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов.

В. Шлемко та І. Білько [372] термін «загрози» трактують як явні або потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи.

Під загрозами ми пропонуємо розуміти дестабілізуючі фактори, чинники та потенційно можливі явища, які створюють небезпеку та прямо чи опосередковано ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів в країні.

Комплексний аналіз економічної безпеки вимагає визначення переліку її показників (індикаторів), які дозволяють ідентифікувати залежність функціонування конкретної сфери суспільного життя від окремих факторів, що впливають на ефективність економіки. Тобто, кожний показник відіграє свою роль в ідентифікації економічної безпеки певної сфери функціонування держави [271, с. 24].

В Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України, С. І. Пирожков дає визначення індикаторам економічної безпеки, як найважливішим показникам, що визначаються за допомогою критеріїв економічної безпеки. Основним критерієм при виборі переліку індикаторів слугує рівень вразливості окремих сфер економіки, а також найбільший ступінь впливу окремих дестабілізуючих чинників на реалізацію національних економічних інтересів [271, с. 11].

Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Наказом Міністерства економіки України № 60 від 2 березня 2007 року, індикатори – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері [226]. Дані показники можуть становити оптимальні, порогові та граничні (максимальні та мінімальні) значення. Оптимальне значення [226] – це інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворювальних процесів в економіці. Порогове значення індикаторів є критерієм поділу загроз на існуючі та можливі, яке власне й характеризує загрозу. Із перевищенням порогових значень, загрози стають існуючими або наявними [226, с. 63]. Окремі автори, зокрема А. І. Сухоруков граничні значення індикаторів називає «пороговими» і стверджує, що відхилення фактичного значення кожного окремого індикатора від порогового свідчить про необхідність профілактики або усунення причин, що викликають ці відхилення [336, с. 101]. Порушення порогових значень індикаторів викликає несприятливі тенденції в економіці країни, а порушення граничних – загрозові процеси [226].

О. І. Іляш під індикаторами безпеки розуміє певні показники, за допомогою яких можна оцінити стан безпеки на основі визначених якісних критеріїв [177].

Соціальні індикатори економічної безпеки допомагають визначити кількісні показники соціально-економічної діяльності, перевищення рівня яких спричинить перетворення потенційних загроз у реальні. Індикатори безпеки є засобом вивчення та передбачення соціально-економічних проблем і управління ними, фіксують норми та задають орієнтири соціально-економічного розвитку, найважливіші напрями управління ним [284, с. 139].

За словами Е. Крихтіна [203, с. 63], соціальні індикатори – це не засіб розв’язання соціальних проблем, а лише засіб їхнього дослідження, прогнозування, запобігання та регулювання.

О. Новікова пропонує провести тотожність між індикаторами і соціальними ризиками: «... соціальні ризики мають бути індикаторами економічного розвитку та їх зниження повинно визначатися як пріоритетний напрям державної політики» [249]. На її думку, оцінки загроз соціальній безпеці свідчать про невідповідність змісту і розумінню соціальних загроз і соціальних ризиків. Соціальні ризики в Україні мають певні особливості їх накопичення та обумовлені історичною спадщиною радянських часів зі збереженням низького рівня та якості життя населення, низької продуктивності та оплати праці, низького культурного рівня населення, працівників та управлінців, психології соціального утримання та інше. До них відносять ризики безробіття, бідності, безпритульності, соціальної дезінтеграції. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку, ми спостерігаємо виникнення нових соціальних ризиків, не пов’язаних ні з централізованим плановим управлінням, ні з ринковими методами господарювання, а саме: невиплати та заборгованість із заробітної плати, пенсій і стипендій; абсолютне зубожіння населення; тінізація відносин у всіх сферах економіки, корупція та багато інших [249].

Під ризиками ми пропонуємо розуміти економічну категорія, сутність якої полягає у невизначеності реально очікуваного результату щодо настання події в майбутньому під впливом дії комплексу негативних та позитивних факторів. Водночас, загрози, з нашої точки зору, – це дестабілізуючі фактори, чинники та потенційно можливі явища, які створюють небезпеку та прямо чи опосередковано ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів у країні.

На нашу думку, доцільно систематизувати підходи до визначення індикаторів, ризиків і загроз та відобразити їх взаємозв’язок за допомогою рисунка 1.12. Усі вищезазначені потенційні загрози економічній безпеці держави виникають внаслідок перевищення індикаторами порогових значень і провокують підвищення рівня небезпеки у соціальній сфері. Варто зазначити, що система національної безпеки передбачає застосування поняття «соціальна небезпека», що є кінцевим результатом сприятливого виникнення, розвитку та перетворення ризиків у загрози, а потім у небезпечні події з негативним впливом на соціальний розвиток.

Рис. 1.12. Вплив загроз і ризиків на стан індикаторів соціальної безпеки
Розроблено авторами

Світовий досвід формування та систематизації основних показників для аналізу соціальної компоненти економічної безпеки бере свій початок з кінця 1960-х років. Важливе місце в таких розробках посідають провідні міжнародні організації, а саме: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (англ. – Food Agriculture Organization), ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці (МОП), Науково-дослідний інститут соціального розвитку при ООН (табл. 1.4).

Побудова системи індикаторів та показників соціальної компоненти економічної безпеки для України є відносно новим завданням, проте серед країн СНД Україна стала лідером в питаннях систематизації показників і окреслення їх порогових значень у соціальній сфері та адаптації до соціально-економічної ситуації в країні.

Із середини 90-х років ХХ ст. у світі ведеться постійний моніторинг стану економічної безпеки за допомогою певної групи соціальних індикаторів. До таких інформаційних показників належать: показники якості життя населення,

демографічні показники суспільного розвитку, а також показники тенденцій соціальних процесів та соціальної сфери держави [263].

Таблиця 1.4

Інституційні засади формування індикаторів соціальної компоненти економічної безпеки держави

№ з/п	Міжнародна організація	Види показників	Показники
1.	Всесвітня організація охорони здоров'я	Показники здоров'я та послуг у сфері охорони здоров'я	1) фінансування охорони здоров'я на рівні 7 % від ВВП та поетапне його збільшення до 10 % від ВВП; 2) очікувана тривалість життя населення; 3) коефіцієнт дитячої смертності; 4) рівень передчасної смертності; 5) рівень смертності від туберкульозу
2.	Продовольча та сільськогосподарська організація ООН	Показники харчування та недоїдання	1) середня норма харчування для однієї людини; 2) витрати енергії, необхідної для підтримання життя людини; 3) показник калорійності харчового раціону; 4) показник середньодушового споживання продовольства
3.	ЮНЕСКО	Показники у сфері освіти	1) показник розвитку освіти; 2) показник діяльності методичних служб; 3) показник розвитку сільської школи; 4) охоплення дітей навчанням; 5) показник матеріально-технічного забезпечення; 6) показник навчально-методичного забезпечення
4.	Міжнародна організація праці	Показники у сфері контролю за зайнятістю та безробіттям	1) рівень зайнятості; 2) рівень безробіття; 3) коефіцієнт мотивації праці
5.	Науково-дослідний інститут соціального розвитку при ООН	Розробив методику «профіль розвитку», яка базується на визначенні зв'язків між загальними показниками розвитку та соціального розвитку	1) реальний дохід на одну особу, 2) середня тривалість життя, що прогнозується на момент народження, 3) рівень освіти

Складено авторами

Для створення системи індикаторів необхідно визначити точку відліку або мінімальний рівень соціального добробуту, незабезпечення якого наближає ймовірність порушень безпеки та стабільності до одиниці, а також границі змін соціально-економічної ситуації в коротко-, середньо- та довгостроковому періоді, у межах яких зберігається можливість попередження загроз економічній безпеці та контролю за розвитком соціальної сфери [284]. Відхилення від граничних значень будуть свідчити про виникнення загроз економічній безпеці соціальної компоненти та вимагатимуть необхідності завчасного формування заходів щодо запобігання їм.

Найсучаснішими методами аналізу та дослідження індикаторів економічної та, зокрема, соціальної безпеки являються економетричні методи, за допомогою яких можна відслідкувати, оцінити та спрогнозувати розвиток

факторів впливу та розробити шляхи ефективного управління ними. При оцінці рівня соціальної компоненти економічної безпеки України, ми пропонуємо використовувати трендову модель (апроксимацію) з використанням пакету Excel для прогнозування стану соціальної безпеки; програмного пакету Statistica 6,0, з метою дослідження чинників впливу на рівень економічної та, зокрема, СцБ за допомогою векторної авторегресії (логарифмовані дані), що дасть змогу відстежити системний зв'язок між цими поняттями; інструментів нелінійного програмування (синусоїдальна модель, статистичний пакет Cuxprt 5,0) при оцінці взаємозв'язку між СцБ та якістю життя в Україні; методика нечіткої логіки (пакет MathLab 6.0) для визначенні взаємозв'язку рівня тіньової економіки, соціальної та економічної безпеки. В межах визначених економетричних методів, доцільним виявиться групування (формування кластерів, класів, таксонів). За допомогою методу багатомірного статистичного аналізу (БСА), що дасть можливість виявити закономірності в статистичних сукупностях, одиниці яких описуються відносно великим набором ознак [276]. Застосування методів БСА (кластерного аналізу) для групування країн та регіонів за показниками, які характеризують соціальну компоненту економічної безпеки України передбачає процедуру поділу сукупності на підмножини, сформовані з однорідних показників. Результатом є розбиття аналізованої сукупності об'єктів на якісно однорідні групи (кластери) за критерієм топологічної близькості відстаней між відповідними ознаками. Однорідність об'єктів задається таксономічною відстанню між ними, яка дозволяє визначити координати показників кожного об'єкту відносно аналогічних показників. Найчастіше в розрахунках використовують евклідову відстань близькості двох об'єктів за ознаками. Відстані між об'єктами в багатовимірному просторі розраховуються за формулою:

$$W(x, y) = \left| \sum_i (x_i - y_i)^2 \right|^{1/2}, \quad (1.1)$$

де W – відстань між елементами кластеру, x_i, y_i – об'єкти кластеру.

Особливістю даного методу кластеризації (англ. k-means clustering) є можливість конкретної (гіпотетичної) кількості кластерів на основі спостережень або передбачень. Методика БСА застосовується для класифікації статистичних об'єктів у придатні для подальшої обробки групи. Для дослідження цей метод використаний для групування країн світу за показниками інфляції та регіонів України за показниками зайнятості, безробіття та бідності.

Оцінка ефективності боротьби з бідністю з метою порівняння та визначення інтенсивності або екстенсивності державного регулювання у цій сфері, дозволить визначити потенційне коло регіонів за подібністю систем господарських зв'язків. Для визначення ефективності пропонуємо застосувати метод огортаючи даних (англ. – data envelopment analysis – DEA), технологія якого має зв'язок із неокласичною теорією економіки, системним аналізом, багатокритеріальною оптимізацією, що дозволяє моделювати оптимальні шляхи розвитку на основі кількісних та якісних характеристик та заключається в узагальненні показників діяльності економічного суб'єкта в багатомірній

системі, яка описується набором вхідних факторів $(x_1, \dots, x_m)$ та вихідних параметрів $(y_1, \dots, y_r)$ [276, с. 85]. Критерієм для виявлення ефективності при DEA є досягнення оптимуму Парето (оптимальна комбінація виробничих процесів). За цим методом, визначення ефективності відбувається таким чином, що досліджуваний об'єкт знаходиться на шкалі від 0 (мінімальна ефективність) до 1 (максимальна ефективність). Модель включає такі задачі максимізації:

$$\max h_0 = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{r0}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{i0}} \quad (1.2)$$

$$\text{за умови: } \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij}} \leq 1; \quad j = 1, \dots, n, \quad (1.3)$$

$$v_r, u_i \geq 0; r = 1, \dots, s; i = 1, \dots, m. \quad (1.4)$$

де h_0 – показник ефективності досліджуваного об'єкта; r – кількість вхідних факторів; s – кількість вихідних параметрів; n – кількість одиниць, що порівнюються; x_{i0} – значення i -го вхідного фактора; y_{r0} – значення r -го вихідного параметру; x_{ij} – значення i -го вхідного фактора ($i=1, \dots, j=1, \dots, n$); y_{rj} – значення r -го вихідного параметру ($r=1, \dots, j=1, \dots, n$); v_i – ваговий коефіцієнт вхідного фактору i ($i=1, \dots, r$); u_r – ваговий коефіцієнт вихідного параметру r ($r=1, \dots, s$).

Комплексне дослідження факторів впливу на соціальну компоненту економічної безпеки держави дозволить визначити та спрогнозувати дію дестабілізуючих факторів на неї, а також сформулювати заходи з мінімізації впливів та попередження їх виникнення.

В Україні першу спробу систематизувати індикатори зроблено Наказом Міністерства економіки України № 60 від 2 березня 2007 р., яким затверджено Методику розрахунку рівня економічної безпеки України, що визначає основні індикатори та порогові значення індикаторів стану соціальної безпеки [226]. Перелік індикаторів для оцінки рівня соціальної безпеки удосконалено Наказом Мінекономрозвитку № 1277 від 29.10.2013 р.

За роки Незалежності України питанням соціальної компоненти економічної безпеки держави приділялася значна увага. Підтвердженням цього виступає аналіз поточних економічних показників, який свідчить, що проблеми економічної безпеки в Україні в останні роки особливо загострилися як в цілому, так і щодо головних її складових – держави, суб'єктів господарської діяльності, людини. На сучасному етапі аналіз фактичного стану соціальної безпеки в Україні переконливо свідчить про зниження рівня безпеки та про виникнення загроз у соціальній сфері. На жаль, більшість із індикативних показників не досягають або перевищують свої порогові значення. Загрозливим явищем для соціально-економічного розвитку країни є зростання рівня бідності, що зумовлює виникнення негативних демографічних тенденцій, зниження рівня народжуваності, погіршення здоров'я, неможливість отримання якісної освіти, масовий еміграційний відтік економічно активного населення за межі країни,

істотно звужує розвиток суспільства. Сьогодні серед основних внутрішніх соціальних небезпек виділяють: неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; кризу системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, – небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; загострення проблем соціального сирітства і безпритульності [324].

Основна відмінність бідності від інших проблем сучасного суспільства полягає в тому, що вона тісно пов'язана з різними аспектами життя населення, зокрема з низькою очікуваною тривалістю життя, низьким освітньо-професійним рівнем і, відповідно, з низькими можливостями ефективної реалізації своєї трудової активності, з позбавленням чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування, а також з обмеженням участі в суспільному житті [269, с. 377]. Безумовно, усі вищезазначені проблеми не з'явилися одномоментно. На нашу думку, основною з причин їх появи є скорочення доходів більшості населення, його розшарування за рівнем доходів, зниженням купівельної спроможності, що спричиняє зубожіння. Варто зазначити, що розрізняють два види економічної нерівності: виробничу (оцінює кожного індивіда за його досягненнями у процесі суспільного виробництва) та ринкову (класифікує індивідів відповідно до кількості різноманітних благ, які вони можуть придбати з урахуванням нерівного доступу до них). Як наслідок, збільшується розрив між забезпеченими та малозабезпеченими верствами населення, знищується «середній клас» та зростає рівень бідності в державі. Сьогодні боротьба з бідністю є невід'ємною компонентою соціальної політики в усіх цивілізованих суспільствах. Вона особливо гостро стоїть на порядку денному у країнах з перехідною економікою.

Загроза зубожіння на даний момент є глобальною соціальною небезпекою, так як інтенсифікує процес маргіналізації населення та провокує такі проблеми, як: безробіття, економічну і соціальну нестабільність, підвищення рівня злочинності, масовий міграційний вплив населення за кордон з метою заробітків, недотримання прав індивіда на охорону здоров'я, освіту, оскільки дані послуги здебільшого стають платними та недоступними для більшості населення [299].

Статистичним показником, який відображає рівень реальної економічної нерівності в країні і характеризує нерівномірність розподілу доходів у суспільстві, як відомо, виступає коефіцієнт Джіні (або ж коефіцієнт концентрації доходів) [63; 299]. Коефіцієнт Джіні (G) розраховується за формулою Брауна [299]:

$$G = \left| 1 - \sum_{k=2}^n (X_k - X_{k-1})(Y_k + Y_{k-1}) \right|, \quad (1.5)$$

а також за формулою Джіні [41]:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j|}{2n^2\bar{y}}, \quad (1.6)$$

де G — коефіцієнт Джіні; X_k — частка населення попередньо розподілена за зростанням доходів); Y_k — частка доходу, яку в сукупності отримує X_k ; n — кількість домогосподарств; k — частка доходу домогосподарства в загальному доході; $\bar{y}$ — середнє арифметичне часток доходів домогосподарств.

Значення даного показника може коливатися від 0 до 1. У випадку повної рівності населення $G=0$, а при повній нерівності $G=1$. Іноді зустрічається поняття індекс Джіні, що є відсотковим аналогом коефіцієнта.

Вважається доцільним прослідкувати динаміку даного показника в Україні за період з 2008 р. по 2014 р. Так, у 2008 р. значення коефіцієнту Джіні становило 0,259, у 2009 р. – 0,257, у 2010 р. – 0,249, у 2011 р. – 0,243, у 2012 р. – 0,233, у 2013 р. – 0,236, у 2014 р. – 0,22., що свідчить про значну соціальну нерівність у суспільстві та високий рівень бідності населення.

Насправді бідність — це соціальні відносини, що характеризуються відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб вести «нормальне» (відповідно до норм прийнятих суспільством) життя [63]. Безумовно, що поняття «бідності» та критеріїв її визначення не можуть мати єдиного уніфікованого трактування, оскільки відбуваються постійні зміни політичних поглядів, орієнтацій суспільства та економічних процесів. На думку Е. М. Лібанової, бідність – це неможливість внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [269, с. 377].

Систематичне дослідження проблеми бідності уперше провів Б. С. Роунтрі. Йому належить перше формальне означення бідності та запровадження концепції кошика базових продуктів, так званій споживчий кошик. Кожен хто не міг дозволити собі придбати цей кошик продуктів вважався бідним. Кошик запропонований Б. С. Роунтрі був ідентичним раціону, що його давали бідним у робітничих будинках, проте продукти, включені до нього важко було назвати делікатесами [63].

Крім того, Б. Роунтрі розрізняв «первинну» та «вторинну» бідність. «Первинна» бідність – це нездатність придбати базовий кошик продуктів, тому що людина недостатньо заробляє та не в змозі знайти роботу через хворобу, травму чи погану економічну ситуацію. «Вторинна» бідність – це витрати, що не є необхідними (наприклад, алкогольні напої, предмети розкошу, тощо). Зібрані Б. С. Роунтрі статистичні дані встановили залежність між рівнем бідності та його зменшенням при збільшенні зайнятості, зростанні зарплати та наявності громадського медичного обслуговування та соціальних служб [63].

На сучасному етапі, за різними ознаками прийнято розрізняти 6 форм бідності: об'єктивну та суб'єктивну; абсолютну та відносну; тимчасову та хронічну. Об'єктивна бідність визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та доступом до тих чи інших матеріальних і духовних благ. Суб'єктивна бідність визначається за самооцінюванням – людина є тоді бідною, коли вона сама так себе ідентифікує [269, с. 377].

Абсолютна бідність визначається шляхом порівняння загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю деякого кошика товарів та послуг, що складають базові потреби у суспільстві. Люди, чії доходи менші від базових потреб перерахованих у кошику, живуть у абсолютній бідності.

Л. Гордон виділяє три ступені абсолютної бідності [133, с. 258]:

– злиденність – найбільш глибока бідність; стан, що не дозволяє індивіду забезпечити фізіологічні потреби (недоїдання чи навіть голод);

– нужденність – середній рівень бідності; охоплює ту частину населення, що може задовольнити лише найпростіші фізіологічні потреби, але при цьому найпростіші соціальні потреби залишаються незадоволеними;

– незабезпеченість – такий рівень життя, при якому задовольняються основні фізіологічні та соціальні потреби, проте на низькому рівні (є можливість ситно харчуватися, оновлювати гардероб, лікуватися і навіть відпочивати, але якість благ, що задовольняють ці потреби, є невисокою).

На нашу думку, ступені абсолютної бідності відповідають ієрархічним сходинкам піраміди потреб А. Маслоу. Тобто, найнижчу сходинку займає злиденність, яка передбачає дохід нижче фізіологічного мінімуму. Наступну ланку займає нужденність (дохід вище фізіологічного, але нижче прожиткового мінімуму), що відповідає безпеці здоров'я, майна та майбутнього. Ще вищою позицією є незабезпеченість, яка пов'язана з доходом вищим за прожитковий мінімум, що знаходиться приблизно на рівні середньої заробітної плати або двох прожиткових мінімумів [133, с. 258]. Наступними сходинками виступає задоволення потреб у дружбі, сім'ї, самоповазі, впевненості, у досягненні творчості, моральності та спроможності вирішувати проблеми.

Визначаючи відносну бідність, порівнюють загальний дохід особи чи сім'ї та структуру витрат у суспільстві в цілому. Люди із нижчим рівнем доходу, що витрачають більшу частку своїх доходів на кошик товарів та послуг порівняно із деякими пороговими значеннями встановленими на підставі середнього в суспільстві розміру цієї частки вважаються відносно бідними. Спільним параметром у обох означеннях є те, що дохід та відповідно рівень споживання даної особи або сім'ї є недостатніми для задоволення деяких мінімальних потреб [63].

Якщо абсолютний підхід характеризує бідність за встановленими та науково обґрунтованими фізіологічними або соціальними нормативами, без урахування фактичних рівнів споживання населення, то відносний критерій дає інформацію про те, яка частина населення не може забезпечити собі той рівень споживання, що фактично сформувався як стандарт у конкретній країні на цей період часу і є характерним для більшої частини населення [213, с. 54].

Тимчасова бідність виникає під впливом суцільного падіння рівня добробуту, як наслідок форс-мажорних обставин; сезонних коливань цін, істотного майнового розшарування, а також може бути наслідком тривалої заборгованості з виплат заробітної плати, пенсій, стипендій.

Хронічна бідність, як правило, призводить до більш тяжких наслідків і часто є результатом одночасної дії цілої низки факторів і потребує втручання суспільства в особі державних або добровільних організацій [269, с. 379].

В Україні Наказом Міністерства праці та соціальної політики, Міністерством фінансів, Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції, Державною службою статистики та Національною академією наук № 171/238/100/149/2нд від 05.04.2002 р. затверджено Методику комплексної оцінки бідності, яка дозволяє розрахувати основні показники рівня життя населення (табл. 1.5) [224].

Таблиця 1.5

Основні показники розрахунку рівня життя населення в Україні

№ з/п	Група показників	Основні показники	Формула для розрахунку
1.	показники визначення масштабів бідності в країні	- межа бідності	Межа бідності визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середнього доходу на одну особу (витрат) – 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого
		- рівень бідності	, де (Po) – рівень бідності; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності; – загальна чисельність населення
		- сукупний дефіцит доходів бідного населення	$A = \sum_{i=1} (Z - Y_i)$ де A – сукупний дефіцит доходу бідного населення; Z – встановлена величина межі бідності; Y _i – дохід (витрати) і -ї бідної особи; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності
		- середній дефіцит доходів бідного населення	, де D – середній дефіцит доходу бідного населення; A – сукупний дефіцит доходу бідного населення; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності
		- глибина бідності	$P_1 = \frac{Z - W}{Z} * 100 \%$, де P ₁ – коефіцієнт глибини бідності; Z – установлена величина межі бідності; W – середні доходи (витрати) бідного населення в розрахунку на одного умовного дорослого
2.	показники розшарування серед бідного населення	- межа крайньої форми бідності	75 % прожиткового мінімуму
		- рівень крайньої форми бідності	$P_{Oz} = \frac{Q_z}{n} * 100 \%$, де P _{Oz} – рівень крайньої форми бідності; Q _z – чисельність населення, доходи (витрати) якого є нижчими за межу крайньої форми бідності; n – загальна чисельність населення України

		- питома вага вкрай бідних серед бідного населення	$R = \frac{Q_z}{Q} * 100 \%$ <p>де R – питома вага вкрай бідних серед бідного населення; Q_z – чисельність вкрай бідного населення; Q – чисельність бідного населення</p>
--	--	--	---

Продовження табл. 1.5

		- коефіцієнт диференціації бідності	$P_d = \frac{W_{10} - W_1}{Z}$ <p>де P_d – коефіцієнт диференціації бідності; W_{10} і W_1 – середні доходи (витрати) відповідно десятого і першого децилю при розподілі бідного населення; Z – установлена межа бідності</p>
3.	показники бідності в регіоні	- межа бідності для регіону, роз-рахована, виходячи з рівня регіональних цін	Межа бідності для регіону визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушового доходу (витрат) – 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого
		- рівень бідності в регіоні	$P_o = \frac{Q_p}{Q} * 100 \%$ <p>де P_o – рівень бідності в регіоні; Q – чисельність населення, що визнається бідним відповідно до прийнятої межі бідності в регіоні; n – загальна чисельність населення регіону</p>
		- глибина бідності в регіоні	$P_2 = \frac{Z_n - Y_n}{Z_n} * 100 \%$ <p>де P_2 – коефіцієнт глибини бідності; Z_n – межа бідності для n-го регіону; Y_n – середнє значення доходів (витрат) бідного населення n-го регіону</p>

Розраховано за: [224]

На нашу думку, доцільно було б розширити перелік показників визначення та оцінки соціальної безпеки та, зокрема, бідності, доповнивши їх іншими. Це дало би змогу оцінювати нерівномірність розподілу доходів серед населення, дозволило б виокреслити їх майнове розшарування та допомогло б сформуванню груп населення за доходами, виокремивши так званий «середній клас» (наймані працівники, рівень доходів яких дозволяє їм широке споживання товарів і послуг, двічі на рік відпочивати, оплачувати усі витрати і заощаджувати). Для порівняння, вважаємо доцільним розглянути основні показники визначення рівня життя населення, які використовуються провідними науковцями, зокрема: у Росії, США, Франції та методику, запропоновану ООН (таблиця 1.6).

Для цього укрупнемо світові показники і подамо їх у розрізі окремих груп. Отже, в Російській Федерації статистичними відомствами розроблено декілька систем статистичних показників визначенні рівня життя населення. Найбільш повною є система «Основні показники рівня життя населення в умовах ринкової економіки», яка підготовлена Центром економічної кон'юнктури і прогнозування при Міністерстві економіки РФ і Держкомстат Росії, в 1992 році і погоджена із зацікавленими міністерствами й відомствами, адміністраціями регіонів і запроваджена з 1993 р.

Таблиця 1.6

Основні показники розрахунку рівня життя населення в окремих країнах світу

№ за/п	Країна	Основні показники
1.	Росія	<ul style="list-style-type: none"> 1) середня оплата праці працівників; 2) купівельна спроможність населення із середніми заробітною платою й пенсією; 3) мінімальний споживчий бюджет за основними соціально-демографічними групами населення; 4) прожитковий мінімум за основними соціально-демографічними групами населення; 5) чисельність і частка населення, що має доходи на одну особу нижче мінімального споживчого бюджету й прожиткового (фізіологічного) мінімуму; 6) споживання продуктів харчування в домашніх господарствах з різним рівнем доходу на одну особу; 7) грошові доходи й витрати певних соціально-демографічних груп населення; 8) показники диференціації населення; 9) співвідношення середньодушових доходів 10% найбільш й 10% найменш забезпеченого населення; 10) індекс концентрації доходів населення (коефіцієнт Джіні); 11) структура споживчих витрат різних соціально-демографічних груп населення; 12) розподіл населення за обсягом доходу на одну особу.
2.	ООН	<ul style="list-style-type: none"> 1) народжуваність, смертність та інші демографічні характеристики населення; 2) санітарно-гігієнічні умови життя; 3) споживання продовольчих товарів; 4) житлові умови; 5) освіта і культура; 6) умови праці й зайнятість; 7) доходи й витрати населення; 8) вартість життя й споживчі ціни; 9) транспортні засоби; 10) організація відпочинку; 11) соціальне забезпечення; 12) свобода особи
3.	США	<ul style="list-style-type: none"> 1) навколишнє середовище; 2) демографічна ситуація; 3) зайнятість; 4) умови праці; 5) рівень життя; 6) соціальне забезпечення; 7) охорона здоров'я; 8) освіта; 9) житлові умови; 10) культура, відпочинок, розваги; 11) транспортне забезпечення; 12) національна оборона; 13) правовий захист громадян
4.	Франція	<ul style="list-style-type: none"> 1) чисельність і склад населення, трудові ресурси й умови праці: демографічні показники, чисельність і структура економічно активного населення, показники зайнятості й безробіття, тривалості й ритму роботи, а також страйків; 2) розподіл, перерозподіл і використання доходів: первинні доходи, доходи від власності, заробітна плата, її мінімальна ставка, мінімум пенсії й соціального

	забезпечення, купівельна спроможність валюти, дохід від ренти, благодійна допомога й ін.;
	3) умови життєдіяльності: обсяг споживання, житлові умови, вільний час і культурні розваги, нагромадження майна й цінностей;
	4) соціальні сторони рівня життя населення: показники освіти, охорони здоров'я, формування домашнього господарства, соціальної мобільності, а також правопорушень і охорони порядку

Розраховано за: [133, с. 127-129]

Вона передбачає 7 розділів та охоплює 39 показників. Серед усієї сукупності виокремлено 12 найбільш важливих показників [133, с. 127–129]. Вперше створити систему показників рівня життя на міжнародному рівні спробувала робоча група ООН у 1960 р. До цього часу рівень життя оцінювався індексом реальної заробітної плати (індексом номінальної заробітної плати, поділеним на індекс цін), а потім індексами прожиткового мінімуму й вартості життя (індексом споживчих цін на товари й послуги певного набору). Останній варіант системи показників рівня життя в міжнародній статистиці ООН був розроблений в 1978 р. Вона містить 12 основних груп показників. Розрахунки ООН базуються на рівні видатків на добу. В розвинутих країнах бідними вважаються ті люди, які витрачають менше, ніж 14 доларів у день. У США система показників рівня життя складається з 13 розділів. Досить своєрідною є система показників соціальної статистики Франції, яку розробив Національний інститут статистики й економічних досліджень. У ній виділено 4 групи показників. Спільним в усіх методиках можна назвати розрахунок демографічних, показників, показників розподілу, перерозподілу та використання доходів, показників освіти, культури й охорони здоров'я. Саме ці показники є основними і визначальними при розрахунку рівня життя населення в усіх країнах світу і свідчать про рівень бідності.

Не менш вагомим ризиком виступає підвищення рівня безробіття, яке веде до загрози різкого зростання бідності в країні. В умовах загострення напруженої соціально-економічної ситуації в країні, на шляху інтеграції України до світового економічного простору, під впливом світових дестабілізаційних процесів, у період післякризового відновлення економіки України особливо гостро постали проблеми зайнятості та безробіття населення, що провокують процеси гальмування економічного та соціального розвитку країни. На сучасному етапі, світова фінансово-економічна криза посилила негативні процеси та явища у сфері зайнятості і загострила проблеми тіньової зайнятості та безробіття, які в системі тінізації економіки країни та світу є основними. Дослідження національного ринку праці в контексті соціально-економічного розвитку та зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки держави є надзвичайно важливим.

Рівень зайнятості та безробіття населення є основними індикаторами соціальної безпеки. Зайнятість відображає рівень використання трудових ресурсів і можливості економічного розвитку країни і, водночас, виступає одним із механізмів забезпечення соціальної безпеки держави, яка визначає параметри ефективного функціонування соціальних та економічних структур у процесі глобальних та локальних трансформацій. Стає очевидним, що на

сучасному етапі розвитку України, забезпечення високого рівня її соціальної безпеки є першочерговим пріоритетом, оскільки досягнення високого рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин поряд із збереженням людського потенціалу та стимулюванням діяльності населення країни ведуть до підвищення рівня життя та сприяють ефективній соціалізації економічних систем. Забезпечення достатнього рівня соціальної безпеки можливо лише у випадку досягнення рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці шляхом подолання диспропорцій у структурі зайнятості, виокремивши «середній клас», врегулювавши податкове законодавство та підтримавши малий і середній бізнес, забезпечивши цим підвищення рівня зайнятості. Варто зазначити, що різке зростання бідності в країні спричинене, в першу чергу, підвищенням рівня безробіття та становить небезпеку особливо вразливим групам населення: безробітним, батькам-одиначкам, багатодітним сім'ям, пенсіонерам. В таких умовах необхідно акцентувати увагу на збільшенні рівня зайнятості та легальної зайнятості, так як значна частина населення працює у неофіційному тіньовому секторі економіки [88, с. 83].

За словами О.А. Грішної, зайнятість визнається як діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб та не суперечить чинному законодавству і приносить заробіток (трудоий дохід). Це надзвичайно важливе явище соціально-економічного життя суспільства, яке далеко не вичерпується проблемами безробіття, а включає такі аспекти як: раціональне використання праці; забезпечення гідного рівня життя працюючого населення; задоволення потреб економіки у робочій силі із врахуванням її кількості та якості; задоволення професійних потреб працівників, включно з потребою у професійній освіті та підтриманні кваліфікації; соціальну підтримку у разі втрати роботи [120]. Низький рівень зайнятості населення провокує зростання рівня безробіття, що є не менш складним економічним явищем і проявляється тоді, коли частина активного населення хоче працювати, але під впливом різних факторів не може зреалізувати свої можливості [164].

Згідно статті 2 Закону України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. № 803-ХІІ зі змінами і доповненнями, безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до відповідної роботи. Безробітними визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу [164].

За визначенням Міжнародної організації праці (МОП), безробітні – це особи у віці від 15 до 70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно відповідають трьом умовам: 1) не мають роботи (прибуткового заняття); 2) активно шукають роботу або намагаються організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів, що передували опитуванню; 3) готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів [342].

Залежно від чисельності зареєстрованих безробітних визначають рівень безробіття. Даний показник розраховується як відношення чисельності безробітних, які зареєстровані в державній службі зайнятості, до працездатного населення працездатного віку. Значний недолік такої методики розрахунку полягає у заниженні реального числа безробітних, оскільки в країнах, де соціальна допомога безробітним є низька або де-факто відсутня, багато осіб не реєструються як безробітні на біржі праці. Згаданий феномен також спостерігається у сільських регіонах, де працездатне населення займається обробкою (власної) землі, що не охоплюється статистикою як економічна діяльність [342]. Крім того, при проведенні аналізу зайнятості та безробіття необхідно чітко розмежовувати категорії населення, які відносяться до тієї чи іншої групи. Так, в економічній літературі населення України прийнято поділяти на економічно активне та економічно неактивне. Економічно активне населення – це частка населення у віці 15–70 років, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання послуг та складається із чисельності зайнятих економічною діяльністю і чисельності безробітних, які на цей момент не мають роботи, але бажають її отримати. За таких умов необхідно акцентувати увагу на збільшення рівня легальної зайнятості та на зниження реальної інфляції, що є досить проблематичним для України.

З метою підвищення економічного розвитку країни та посилення її інтеграції у світовий економічний простір необхідно негайно розробити дієву та ефективну соціальну політику, яка б гарантувала населенню достатній рівень безпеки. В загальному розумінні, соціальна політика – це діяльність держави та її інститутів, органів місцевого самоврядування, вітчизняних і зарубіжних підприємств, установ усіх форм власності, їх об'єднань і асоціацій, громадських і приватних фондів, громадських і релігійних організацій, громадян щодо розвитку й управління соціальною сферою, щодо збалансування розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного правління, соціального захисту населення, створення сприятливих умов для існування індивідів і соціальних спільнот. Головною метою соціальної політики є подолання соціальної напруги, досягнення рівноваги, стабільності, цілісності, консолідації, злагоди й динамізму суспільства [317, с. 4].

Безумовно, будь-яка політика за своєю природою, спрямованістю, способами реалізації – соціальна. Отже, соціальна політика – це діяльність держави щодо створення і регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів, мінімізації негативних явищ функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості [39, с. 154]. Соціальна безпека виникає як соціальний феномен у процесі розв'язання суперечності між такою об'єктивною реальністю, як небезпека, і потребою соціального індивідуума, соціальних груп і спільнот запобігти їй, локалізувати чи усунути наслідки небезпеки, реалізувавши свої соціальні інтереси найадекватнішими засобами [317]. А.І. Сухоруков під соціально-безпечним суспільством розуміє такий стан економіки, при якому можна гарантувати високий рівень життя, гармонійний і якісний розвиток особистості [127, с. 353]. Проте, дослідження феномену соціальної безпеки не

може обмежуватися лише розглядом даного питання з точки зору безпеки особистості. Основні проблеми соціальної безпеки повинні охоплювати також соціальну безпеку суспільства і держави. Ми пропонуємо визначити проблеми соціальної безпеки крізь призму соціальної політики держави і відобразити їх за допомогою рисунку 1.13.

Рис. 1.13. Основні складові соціальної безпеки
Розроблено авторами

Варто зауважити, що вітчизняне бачення проблематики соціальної безпеки полягає у розгляді соціального розвитку на усіх рівнях – від держави і суспільства до сім'ї та індивіда, а соціальні інтереси людини визнаються лише ті, які не суперечать державним. Проте, західному менталітету притаманна інтерпретація даної категорії з погляду на загрози і умови діяльності саме людини і розглядається крізь призму тріади гуманістичних концепцій: людського капіталу, людського розвитку та людської безпеки, а державні інтереси поступаються реалізації прав людини.

Таким чином, досліджуючи феномен соціальної компоненти економічної безпеки України, можна стверджувати, що це такий стан соціального та економічного розвитку країни, при якому мінімізуються загрози та ризики у соціальній сфері, нейтралізуються негативні процес у суспільстві та досягається високий рівень та якість життя населення.

1.4. Типологізація методів дослідження та протидії фінансовим злочинам на посттрансформаційному етапі розвитку економіки

Основним напрямом розвитку України, як правової держави, є інтеграція до Європи і одним з ключових питань цієї інтеграції, є протидія фінансовим злочинам, відмиванню грошей та злочинам у транскордонній та міжнародній сферах. Інтеграція нашої держави у світовий економічний простір ускладнюється відсутністю ефективної національної системи протидії легалізації кримінальних доходів. Протидія фінансовим злочинам є однією з найактуальніших соціальних і економічних проблем сучасності, яка є особливо важливою для України, що проходить посттрансформаційний етап соціально-економічного розвитку.

Одночасно з розширенням можливостей для міжнародних зв'язків (у тому числі, економічних, фінансових, банківських) розширилися і транснаціональні злочинні зв'язки, зокрема, у сфері «відмивання» доходів, здобутих злочинним шляхом. В Україні виникла реальна загроза відмивання коштів злочинців, що діють в межах країни, а також використання її території для подібних дій злочинних об'єднань з-за кордону.

Протидія фінансовим злочинам стає невід'ємною компонентою державного і суспільного механізму зміцнення фінансової безпеки на усіх рівнях. У щорічному міжнародному рейтингу за «Індексом сприйняття корупції-2011» Україна посіла 152-те місце серед 183 країн, погіршивши позицію на 6 пунктів у порівнянні з 2009 р. (146-те місце), а за «Індексом економічної свободи – 2011» – 125-те з 141 країни. За даними міжнародної організації «Трансперенсі Інтернешнл» (“Transparency International”), станом на грудень 2011 року, у щорічному рейтингу країн за рівнем корумпованості Україна отримала 2,4 з 10 можливих балів. Разом з Україною 152 позицію розділили: Таджикистан та Центральна африканська Республіка [260].

Передумови поширення тінізації економічних відносин в Україні виникли ще за часів колишнього СРСР, із посиленням нагромадженням тіньових капіталів у 1985 – 1991 рр. (період «перебудови»). Умови для розвитку тіньової кримінальної діяльності посилювались спотвореною галузевою та регіональною структурою економіки, її надмірною монополізацією. Позначилися й відчутні помилки у здійсненні реформ, зокрема, спричинених прискореною лібералізацією та приватизаційними процесами, розбудовою фінансового сектору.

Досліджуючи різні аспекти суспільних відносин через призму корумпованості владних структур, С.Мельник виокремлює низку показників, в яких проявляється міцний кореляційний зв'язок між певними процесами, явищами та рівнем, структурою і динамікою корупції, серед яких:

- рівень тінізації економіки;
- розмір неофіційних доходів населення;
- частка готівки, яка перебуває у позабанківському обігу;
- розбіжності між обсягом і характером господарської діяльності та її офіційними результатами;
- динаміка ведення іноземного бізнесу в країні, іноземного інвестування, надання їй іншої фінансової допомоги;
- стан із дотриманням прав людини;

- рівень довіри громадян до влади;
- психологічне ставлення до корупції як явища [292, с.28].

Одним з чинників значної «тінізації» економіки України є надмірне оподаткування та недосконалість системи оподаткування. Сам термін «тіньова економіка» визначає ту її частину, в межах якої суб'єкти господарювання ухиляються від сплати податків. Виходячи з цього, потенційні заходи з «детінізації» економіки можна поділити на:

- 1) удосконалення системи оподаткування, зменшення податкового тиску;
- 2) посилення контролю держави за фінансовими та товарними потоками суб'єктів господарської діяльності, що дало б можливість збільшити обсяги податкових надходжень;
- 3) посилення адміністративної, фінансової та кримінальної відповідальності за несплату податків, або навпаки – амністія «тіньових» доходів з одночасним поліпшенням умов оподаткування [286, с.84; 32].

Серед законодавчих важелів, які використовує Україна для протидії відмиванню «брудних» грошей: Кримінальний кодекс, який передбачає карну (кримінальну) відповідальність за діяльність, пов'язану з легалізацією («відмиванням») доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 Кримінального кодексу (КК) України), та за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209-1 КК). Важливі механізми протидії отриманню незаконних доходів містить і прийнятий у 2002 р. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» [158]. Посилення правової основи протидії відмиванню брудних грошей забезпечує і Закон України «Про банки і банківську діяльність» [156]. В Україні створений і постійно діє Координаційний комітет з боротьби з організованою злочинністю і корупцією. До його компетенції, крім зазначених у самій назві завдань, входить також боротьба з відмиванням «брудних» коштів.

У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [157] визначено дії, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як такі, що пов'язані з коштами (власністю), одержаними внаслідок вчинення злочину, спрямовані на приховування джерел походження зазначених коштів (власності) чи сприяння особі, яка є співучасником у вчиненні злочину. З текстом окремих розділів Закону можна ознайомитися в Додатку Б. У Законі також визначено, що здійснення заходів, передбачених законодавством з питань запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, забезпечується безпосередньо суб'єктом первинного фінансового моніторингу, його філіями, іншими відокремленими підрозділами та дочірніми підприємствами, у тому числі розташованими в державах, у яких рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) не застосовуються або застосовуються недостатньою мірою [157; 323].

Головна проблема полягає в тому, що ті, хто займаються відмиванням «брудних» коштів, постійно винаходять нові способи перетворення злочинних

грошей в легальні, а за розвитком технологій випереджають правоохоронні структури: вони регулярно змінюють і валюту, і способи легалізації коштів, використовують міжнародні фінансові організації для «відмивання» нелегальних фінансово-грошових цінностей. Основні способи «відмивання» ефективно можуть використовуватися в усіх сферах економіки, особливо у фінансовому секторі, зовнішньоекономічній діяльності та промисловості. Зокрема, серед основних правопорушень у фінансовій системі України – протиправні кредитні операції та махінації з використанням бюджетних коштів, що здійснюються через підроблення та фальсифікацію документації (бухгалтерська звітність, паспорти тощо), з використанням «компанії-оболонки».

Моніторинг, контроль та розробка заходів з протидії фінансовим злочинам та легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, належать до компетенції численних міжнародних та вітчизняних організацій, серед яких: ООН, що видає резолюції щодо боротьби з корпоративною корупцією, Організація економічного співробітництва і розвитку, Міжамериканська конвенція боротьби з корупцією, Міжнародна торгова палата та міжнародна організація з боротьби із відмиванням «брудних» грошей (FATF), об'єднана Група держав Ради Європи проти корупції (GRECO), Державна служба фінансового моніторингу та ін.

Поряд з позитивними моментами діяльності цих організацій (наприклад, рекомендація FATF №4 щодо притягнення до кримінальної відповідальності за відмивання «брудних» коштів, одержаних від виробництва та збуту наркотиків, рекомендації «Загальних положень ЄС 1991 р. щодо встановлення особи та реального власника будь-якої суми, що перевищує 15 тис. єкю») [323], відсутні рекомендації щодо врегулювання сфери нелегального переміщення товарів (послуг) та грошово-кредитних активів. Учасниками FATF є 24 країни-учасниці ОЕСР, Гонконг і Сінгапур, 2 регіональні організації, Комісія ЄС і Рада з питань співробітництва країн Перської Затоки. Діяльність перелічених організацій обмежується лише проблемами корупції та «відмиванням» брудних коштів, одержаних від суто кримінальної, а не іллегальної діяльності.

Група держав проти корупції (GRECO) була створена понад десять років тому на засіданні Ради Європи. Ця структура допомагає виявляти недоліки національної антикорупційної політики. Вона також забезпечує платформу для обміну досвідом роботи в сфері профілактики та виявлення корупції.

Найчастіше для «відмивання» коштів як в Україні, так і за кордоном використовуються кредитні та фінансові установи. Насамперед для махінацій використовують банки нерозвинених країн, де законодавство по боротьбі з легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, взагалі відсутнє або працює лише формально. Нелегальні фінанси вкладаються в депозити, цінні папери і страхові поліси. Шляхи вивозу капіталу можуть бути різними: (1) фізичне переміщення готівки за кордон; (2) укладання зовнішньоекономічних контрактів щодо імпорту товарів, послуг, прав інтелектуальної власності; (3) використання схем із залученням офшорних компаній. Як наслідок, для України протягом останніх років набули загальнодержавного характеру проблеми, пов'язані з «відмиванням» коштів через офшорні зони та незаконна компенсація відшкодуванням ПДВ [168; 357].

Офшорна компанія (від англ. off-shore – поза берегом, ізольований) – це підприємство, що зареєстроване в офшорній зоні і має право на податкові пільги, але при цьому не використовує місцеві ресурси і не здійснює господарську діяльність на території зони. У структурі мотивів кримінального використання офшорних зон можна умовно виділити дві групи: (1) що мають на меті здійснення або приховування податкових злочинів; (2) пов'язані зі здійсненням і приховуванням інших економічних злочинів. Загальна схема діяльності такої компанії подана на рис. 1.14. Офшорна компанія виступає як посередник між двома фірмами, що здійснюють бартерний обмін товарами, при цьому, основний дохід від операцій формується в офшорній компанії, дохід офшорної компанії виводиться з-під оподаткування при міжнародних операціях. У 2011 р. офшорною зоною, через яку в Україну реінвестувалося близько 80% грошей, був Кіпр, який, проте, був вилючений офіційною постановою з переліку офшорних зон наприкінці 2011 р.

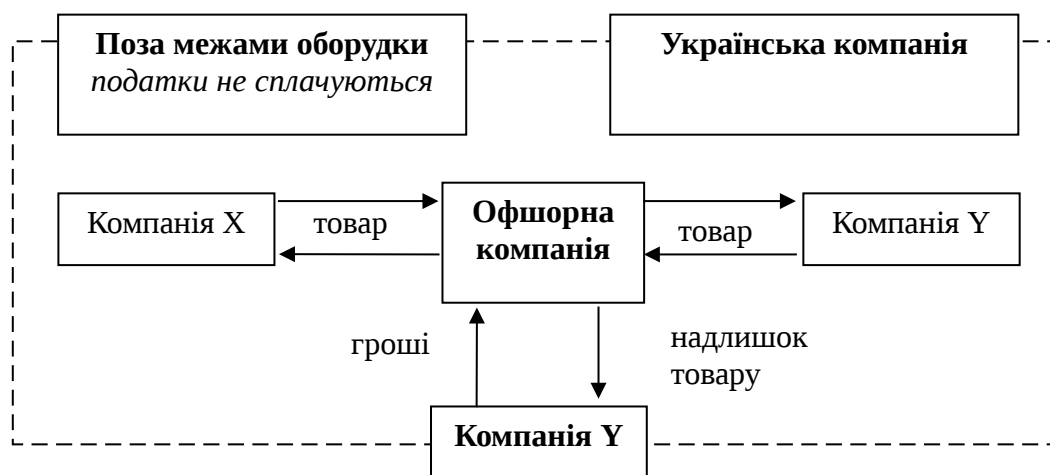

Рис. 1.14. «Відмивання» коштів через діяльність офшорних компаній
Складено авторами

Поряд з позабанківським грошовим обігом, у тіньовій діяльності широко використовується фінансова система України. Проявами цього стали штучні банкрутства деяких банків, використання фондового ринку для спекуляцій з акціями, поширення тіньових схем у страховому секторі. Хоча статистика кількості злочинів, скоєних у фінансовій системі, демонструє її скорочення в останні роки, вона все ще залишається значною. Крім того, це може свідчити про зниження рівня протидії злочинам цього виду.

У процесі вчинення злочинів, що приносять значні доходи, здійснюються спроби надати останнім легального характеру з метою подальшої капіталізації, використання і отримання прибутків в легальних економічних та фінансових відносинах. Для реалізації цієї мети злочинцями та їх угрупованнями створені, розшуковуються та використовуються різноманітні форми, засоби, фінансові інструменти та канали забезпечення «відмивання» злочинних доходів, у тому числі, у банківській системі. На противагу, органи державної влади, фінансова і банківська системи запроваджують заходи з протидії цим процесам, перекриття джерел накопичення доходів, одержаних злочинним шляхом, насамперед у сфе-

рі господарських відносин, запобігання відмиванню «брудних» грошей [292; 363].

Законом передбачені правові засади та організація діяльності із запобігання та протидії, в тому числі фінансового моніторингу сумнівних фінансових операцій. Закони та інші нормативно-розпорядчі документи виявилися недосконалыми, організаційна структура та її реалізація – неефективними, зокрема, система недостатньо зорієнтована на запобігання злочинним спробам легалізувати доходи кримінального походження, не налагоджено належного зв'язку та взаємодії фінансово-кредитних установ з правоохоронними органами. Система фінансового моніторингу, передусім у напрямку виконання нею кримінологічної функції щодо запобігання та протидії легалізації «брудних» грошей, часто несвоєчасно та неповно реагує на інформацію про сумнівні фінансові операції з ознаками відмивання, тому не відіграє своєї ролі інформаційно-кримінологічного засобу виявлення злочинних форм легалізації кримінальних доходів та злочинних угруповань, які використовують ці форми [6; 102].

Державна служба (колишній – Комітет) фінансового моніторингу України оприлюднив інформацію, яка свідчить, що в Україні за останні півтора роки «відмито» 113 млрд грн, одержаних злочинним шляхом. Міжнародні експерти останнім часом висловлюють сумніви щодо виведення України з «чорного списку» FATF.

Безпосередні умови, які сприяють у банківських установах проведенню операції з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом:

- недостатня та несвоєчасна взаємодія у зазначеному напрямі банківських служб з правоохоронними органами;
- неповний і несвоєчасний контроль за сумнівними фінансовими операціями, неспрямування його на протидію операціям з відмивання;
- непрозорість банківської системи для заходів протидії легалізації грошей злочинного походження.

Законодавство України покладає ключову функцію із запобігання та протидії фінансовим злочинам на органи фінансового моніторингу. Функції первинного фінансового моніторингу охарактеризовані, як: (1) організаційно-управлінська (або упорядковуюча); (2) контролююча; (3) аналітична; (4) інформаційна. Суть кожної з цих функцій розкрита на рис. 1.15.

Згідно результатів досліджень, кожна функція первинного фінансового моніторингу, у тому числі в банках, має кримінологічну складову. Первинний фінансовий моніторинг як засіб запобігання легалізації злочинних доходів належить до системи запобіжної антикримінальної діяльності.

При її диференціації останньої за масштабом первинний фінансовий моніторинг може здійснюватися: (1) у масштабі всієї країни; (2) у регіональному або галузевому масштабі, наприклад у галузі банківської системи; (3) у індивідуальному вимірі – стосовно конкретної особи (клієнта банку), що здійснює потенційно злочинну фінансову операцію.

При диференціації запобіжних заходів за рівнем їх застосування, що відповідає рівню функціонування злочинності, її детермінантів, первинний фінансовий моніторинг може здійснюватися на загальносуспільному, гру-

повому, індивідуальному рівнях. В основному він здійснюється на груповому рівні стосовно груп детермінантів, які обумовлюють факти відмивання, а також на індивідуальному рівні – щодо умов, обставин, які сприяють конкретному факту відмивання, відповідній фінансовій операції [357].

Рис. 1.15. Використання первинного моніторингу в розвитку фінансового контролінгу

Складено авторами

За характером запобіжних заходів засоби первинного фінансового моніторингу відносяться до суто кримінологічних, зокрема до заходів ранньої профілактики фактів відмивання. За цільовим призначенням первинний фінансовий моніторинг банківської системи в Україні відноситься до цільових або спеціальних (спеціально-кримінологічних) заходів, які мають спеціальну мету запобігання злочинності. Створення відкритої економіки, яка значною мірою є тіньовою, стало загрозою економічній безпеці.

Відкрита модель тіньової економіки спричиняє низку загроз фінансовій безпеці:

- деградація легальної економіки;
- вивезення за кордон тіньових капіталів, заощаджень і накопичень;
- скорочення можливостей бюджету і підприємств вимагає іноземних кредитів, які за умов корупції спрямовуються у тіньовий сектор і повертаються за кордон у вигляді капіталу фізичних осіб. Утворений таким чином зовнішній борг обслуговується за рахунок бюджету (держбюджет «приватизується» тіньовим сектором і навіть справа формування бюджету переходить до рук лобістів);
- іноземний сектор не здійснює інвестицій в економіку країни, а заощаджує отриманий тіньовий капітал під відсотки [340, с.85].

Замість реальних заходів з подолання економічної кризи і модернізації економіки в Україні відбулася лише їх імітація, що не дало очікуваних результатів, навпаки, якщо економіка США після кризи зазнала значних змін, передусім у банківсько-фінансовому секторі, будівництві, автомобілебудуванні, то в Україні – все залишилося у докризовому вигляді. Деградація легальної економіки як загроза у сфері фінансової безпеки – перша структурна деформація української економіки. Успіх чи невдача економічних реформ у протидії тіньовому сектору в Україні буде визначатись ефективністю вибору загальних концептуальних принципів, завдань і цілей реформування.

Єдиним шляхом для України посісти гідне місце у посткризовій системі міжнародного поділу праці є орієнтація на концепцію випередження. Концепція виходу з кризи за типом «Азійських тигрів» чи Китаю, Україні не підходить. Вони не зможуть забезпечити економіці прозорості і відкритості. Концепція випереджального розвитку передбачає спрямування зусиль і ресурсів на розвиток тих галузей, які будуть провідними в економіці XXI століття. Мету таких реформ можна визначити як місце у системі міжнародного поділу праці, яке Україна прагне зайняти у майбутній постіндустріальній економіці.

Серед «галузей майбутнього» повинні бути наукоємні та високотехнологічні галузі: ракетно-космічна та авіабудівна галузі, точне та енергетичне машинобудування, розробки кібернетичних систем, програмування, виробництво напівпровідникових матеріалів, та забезпечення протидії фінансовим злочинам. Без реформування сфери протидії фінансовим злочинам, яке є одним з найактуальніших соціальних проблем сучасності системи державного управління буде складно подолати цей опір.

Європейський банк реконструкції і розвитку у щорічному звіті щодо країн з перехідною економікою повідомив, що широкомасштабне опитування керівників підприємств виявило серйозну заклопотаність щодо наявності кваліфікованої робочої сили, корупції, передбачуваності і прозорості оподаткування. Заможні прошарки населення контролюють економічну ситуацію та спрямовують фінансові потоки за кордон, де вони працюють з більшою ефективністю. Бідні прошарки, не зайняті в деградованому легальному виробництві, змушені: пропонувати робочу силу тіньовому сектору та експортувати її за кордон; жити на державну допомогу із соціального захисту, яка весь час зменшується. Посилюється розшарування суспільства, що

призводить до конкуренції між класами за контроль над державою, і відбувається зростання соціальної напруги [49].

Наприклад, Естонія спростила оподаткування за скандинавською моделлю. Грузія радикально зменшила корупцію серед чиновників завдяки значному скороченню персоналу, підвищенню компенсації службовцям і жорстким штрафним санкціям за хабарі.

Країни з ринковою економікою в Латинській Америці засобом боротьби з тіньовою діяльністю визнали зміну економічної політики. Вони спрямували свої зусилля на зміцнення грошово-кредитної структури для скорочення доларизації, створили місцеві ринки капіталу, лібералізували їх і підвищили рентабельність, а також зруйнували злочинний симбіоз у господарській діяльності основного підприємства і тіньового співвласника. Ці заходи допомогли зменшити вплив на структуру об'єктів власності шляхом вилучення з неї тіньової компоненти. Для забезпечення виходу економіки України з тіні, необхідним є стимулювання з боку держави процесів легальних заощаджень і накопичень середнього класу.

Визначення обсягів тіньової діяльності завжди викликало суперечки серед науковців, оскільки немає єдиного методу, за яким би оцінювався розмір іллегального сектора. Методи прогнозування тіньової економічної діяльності відрізняються за сутністю та підходами до використання. Основними групами методів є: 1) опрацювання статистичної інформації (проста екстраполяція, метод найменших квадратів); 2) прогнозування, побудоване на економіко-математичних моделях (структурні, функціональні та оптимізаційні моделі); 3) прогнозування, побудоване на основі використання експертних оцінок (соціологічні опитування, аналітичні узагальнення, матричний метод); 4) комплексні методи прогнозування (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Методи прогнозування тіньової економічної діяльності

Різновиди групових методів	Економічна сутність	Сфера використання
1. Група методів опрацювання статистичної інформації		
Проста екстраполяція	Перенесення визначених залежностей досліджуваних показників на перспективу	Розробка короткострокових прогнозів за умови, що у прогнозованому періоді не відбудеться кардинальних змін
Метод найменших квадратів	Встановлення емпіричних залежностей між досліджуваними показниками та перенесення їх на перспективу	Розробка короткострокових прогнозів
Метод плавних середніх; метод експотенціального вирівнювання	Встановлення емпіричних залежностей досліджуваних показників від часового фактора	Розробка коротко- і середньострокових прогнозів з урахуванням змін, що відбулися в ретроспективному періоді
Методи дисперсійного, регресійного, кореляційного аналізу	Визначення кількісних залежностей між головним критерієм та показниками, що впливають на його величину	Результати двофакторного або багатофакторного аналізу переносяться на прогнозний період. Розробка короткострокових і середньострокових прогнозів
2. Група методів прогнозування, побудована на економіко-математичних моделях		
Структурні,	Врахування характеру	Розробка середньотермінових

Різновиди групових методів	Економічна сутність	Сфера використання
функціональні моделі	відображення співвідношень між зовнішніми умовами і внутрішніми параметрами досліджуваних явищ	прогнозів. Прогнози мають імовірний характер, відповідають типу змінних, закладених в моделях
Оптимізаційні моделі	Визначення максимальної або мінімальної величини прогнозного показника при заданих обмежених складових	Програмно-цільові прогнози
3. Група методів прогнозування, побудована на основі використання експертних оцінок		
Індивідуальні експертні оцінки (інтерв'ю, аналітичні узагальнення, соціологічні опитування)	З'ясування думки окремих респондентів стосовно зміни виділених показників або економічних явищ у перспективі	Суб'єктивні методи прогнозування. Доцільно використовувати за відсутності об'єктивніших джерел інформації
Колективні експертні оцінки (метод «мозкової атаки», метод комісій, метод «Дельфі», матричний метод та інші)	Проведення соціологічних досліджень на базі анкетування, опитування певних груп населення або фахівців стосовно перспектив розвитку досліджуваних явищ та опрацювання анкетних даних на основі певних математичних формул, які дають змогу визначити достовірність прогнозів, з'ясувати пріоритетність факторів, що впливатимуть на розвиток подій у перспективі	Суб'єктивність методів дещо знижується внаслідок узагальнення думок великої кількості респондентів. Рекомендується використовувати при розробці середньострокових і довгострокових прогнозів
4. Комплексні методи прогнозування		
Поєднання методів прогнозування, побудованих на основі використання статистичного опрацювання інформації, експертних оцінок тощо	Однчасне використання різних методів прогнозування дає змогу підвищити достовірність результатів дослідження, але збільшує витрати на їх здійснення	Для підвищення достовірності прогнозних показників. Пропонується використовувати для прогнозування важливих показників за наявності коштів, необхідних для дослідження

Складено за: [363]

Серед методів оцінки тіньової економічної діяльності виокремимо: 1) мікрометоди – прямі методи (методи вибіркового обстеження, методи безпосередньої перевірки, методи економіко-правового аналізу); 2) макрометоди – опосередковані методи (монетарний метод, метод розходжень); 3) змішані методи (метод прихованих змінних, комплекс методів).

В Україні використовували метод сталих взаємозв'язків О.Турчинова [343], за яким послідовність розрахунків включає: перевірку можливості використання методичного підходу, враховуючи зміни енергомісткості виробництва; визначення коефіцієнтів споживання електроенергії у розрахунку на одиницю ВВП або доданої вартості за галузями і за роками ретроспективного і прогнозованого періодів; розрахунок реальних обсягів виробництва; визначення обсягів «тіньового» виробництва за роками аналізованого періоду; розрахунок

коефіцієнтів «тінізації» виробництва; визначення реальної зміни обсягів виробництва [340, с.51].

В умовах нашої країни ці проблеми ускладнюються: (1) істотними розбіжностями в оцінці і структурі сфер виробництва та торгівлі різними міністерствами та відомствами (Державний комітет статистики, Державна митна служба України, Державна податкова адміністрація, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та ін.); (2) значними обсягами роздрібно торгівлі фізичних осіб, незафіксованої податковою службою; (3) проблемами визначення обсягу імпорту та транзиту газу і нафтопродуктів трубопроводами; (4) небажанням комерційних підприємств надавати достовірну інформацію органам статистики. В Україні практично не використовуються подібні комплексні дослідження (наприклад, мікродослідження та податковий аудит) через високу вартість їх проведення і відсутність фінансування.

Метод В. Рябошлика та М. Ігнатишиної [306] базується на використанні даних національних рахунків і офіційної статистики за окремими секторами та джерелами ВВП (нефінансові корпорації; фінансові корпорації, сектор загального державного управління; домашні господарства; некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, оплата послуг фінансових посередників). Розрахунок частки статистично облікованого роздрібного товарообороту у сукупних витратах населення на купівлю товарів і послуг становив 44,6%, що підтверджує припущення, що первинним базисом іллегальної економіки є споживчий ринок, а головним «проміжним» елементом виступає мале і середнє підприємництво. На думку окремих науковців, в Україні рівень податкового тиску на законслухняних платників податків становить 75%, а не 37%, як стверджують офіційні оцінки [340, с.55].

На сучасному етапі розвитку фінансова безпека, як складова економічної безпеки держави, піддалася інтенсивному внутрішньому і зовнішньому дослідженням. У фінансовому секторі українська економіка стала більш вразливою через втрату конкурентоспроможності, слабке управління і відсутність прозорості. Серед виявлених недоліків – також недосконалий регламентований банківський сектор, надто вільні ринкові структури, слабка конкуренція, обмеження у торгівлі. Крім того, українська економіка інтенсивно опиралась на резерви в іноземній валюті для підтримки економічного розвитку, що спричинило значний довгостроковий дефіцит рахунків поточних операцій. Значна його частина фінансувалася за рахунок припливу капіталу, який не створює заборгованості, – прямих іноземних інвестицій.

Серед процесів у фінансовій сфері відбувалося одночасне зростання зовнішніх запозичень, особливо з боку приватного сектора економіки. Іноземне фінансування підтримувало зростання кредитів в іноземній валюті навіть для позичальників, які не одержують доходів в іноземній валюті. У результаті, з ризиком зміни обмінного курсу зіткнулися ті, хто найменше міг з ним справитися, – громадяни, а банкам довелося «приборкувати» фінансові ризики. Результати дослідження у фінансовому секторі показали, що зарплати зростали швидше, ніж продуктивність, конкурентоспроможність. Головним двигуном економічного зростання став попит на внутрішньому ринку.

У посткризовому періоді Україна поступово повертає довіру міжнародних фінансових інститутів, бо своєчасно виконує свої боргові зобов'язання. Так, у 2010 р. Україна відновила довіру не тільки міжнародних фінансових інститутів, але й інвесторів, проте очевидними є прояви контролю з боку США через такі факти: 1) обсяг міжнародних ліквідних зобов'язань США постійно зростає; 2) сукупний обсяг заборгованості держави, нефінансових корпорацій і населення збільшився за період з 1983 по 2009 р. у 3,1 рази, перевищивши 13,77 трлн дол. (сума валового боргу уряду – 9,5 трлн дол., тобто 65,4% ВВП або 30,9 тис. дол. на одну особу); 3) долар США є світовою резервною валютою і паралельним засобом платежу та нагромадження. Міжнародний валютний фонд, виступаючи інструментом фінансового тиску США, сприяє постійному зростанню обсягів «зарубіжних» доларів та частково реалізовує схему узалежнення економік інших країн з боку США [113].

Проект закону "Про державний бюджет України на 2018 рік", поданий Кабінетом міністрів і зареєстрований у Верховній раді. "Це перший бюджет країни, який перебільшить цифру в 1 трильйон", - заявив Гройсман. За словами прем'єра, фактичний ріст бюджету за рахунок зростання національної економіки становитиме 15%. Мінімальна заробітна плата зростає на 16,3% до 3723 гривень. На соціальні видатки в проекті бюджеті заплановано 122,7 млрд гривень. З них 55 мільярдів - на субсидії, 57,9 мільярда на пільги малозабезпеченим сім'ям, а 2,7 млрд на закупівлю домогосподарствами твердого палива. Видатки на оборону Уряд планує також збільшити до 5% ВВП, що становить 164,9 млрд гривень. На дороги у 2018 році планується виділити 44 мільярди гривень.

Бюджетне і податкове регулювання – один із двох класичних методів впливу держави на фінансову безпеку. Одним з показників, що характеризує бюджет держави, є відношення обсягу бюджету до ВВП. Показники обсягів ВВП та надходжень державного бюджету України подані в табл. 1.8.

Таблиця 1.8

Основні макроекономічні показники України у 2000-2014 рр.

Роки	ВВП у фактичних цінах	Індекси фізичного обсягу ВВП	Державний бюджет
	млн грн	% до попереднього року	млн грн
2000	170070	105,9	33947
2001	204190	109,2	41961
2002	225810	105,2	45391
2003	267344	109,6	53272
2004	345113	112,1	65216
2005	441452	102,7	106125
2006	544153	107,3	127517
2007	720731	107,9	157287
2008	948056	102,3	231932
2009	913345	85,2	245309
2010	1095000	104,2	254996
2011	1316600	105,5	311898
2012	1408889	100,2	344711
2013	1454931	100,0	337618

2014	1566728	93,2	354966
------	---------	------	--------

Складено за: [256; 329]

Світовий банк подає стандартну модель для оцінки рівня боргового навантаження на економіку країни (табл. 1.9). Ці показники обмежуються пороговими значеннями оптимального рівня зовнішньої заборгованості. У межах цих порогових значень ситуація із впливом боргу на економіку і стан фінансово-кредитної сфери країни контролюється державою, а перевищення меж призводить до створення загроз фінансовій безпеці та загострення кризових явищ в економіці.

Таблиця 1.9

Модель Світового банку з оцінки боргової безпеки держави

Показники	Формула для розрахунку	Економічний зміст
Відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг, %	EDT / XGS	Демонструє відносну довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового тиску на сальдо платіжного балансу
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, %	EDT / GNP	Показує загальний рівень боргової складової економіки
Відношення загальних платежів щодо обслуговування боргу до експорту товарів і послуг, %	TDS / XGS	Коефіцієнт обслуговування боргу, який показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу
Відношення відсоткових платежів до ВВП, %	INT / GNP	Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу
Відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг, %	INT / XGS	Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу
Відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу, %	RES / EDT	Показує чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу
Відношення міжнародних резервів до імпорту товарів і послуг, %	RES / MGS	Відображає запас фінансової міцності держави
Відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу, %	Short-term / EDT	Показує, яку частку становить короткотерміновий борг у загальній сумі зовнішнього боргу
Відношення боргу міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу, %	Multilateral / EDT	Відображає питому частку заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу, або, залежність держави від фінансування цими організаціями

Складено за: [27]

Критичний рівень боргу за методикою СБ використовується для економічно розвинутих країн, що є не завжди недоцільним і адекватним для запровадження в країнах з перехідною економікою.

Такої позиції дотримуються К. Райнхарт і К. Рогофф [370], стверджуючи, що оптимальний рівень зовнішнього боргу в країнах транзитивного типу

знаходиться у межах 15-30% ВВП. Недопущення нагромадження значних обсягів зовнішньої заборгованості є першочерговим завданням, оскільки загроза дефолтів у країнах-боржниках спричиняють значні економічні втрати.

За розрахунками МВФ, стійкий рівень державного боргу для країн, які залучають ринкові позики, становить 25% ВВП [21]. Фактичний рівень боргу в багатьох країнах значно перевищує зазначений показник, що спричиняє загрози економічній безпеці через існування державних запозичень.

Відношення зовнішнього боргу до ВВП у країнах транзитивного типу станом на 2016 р. подано на рис. 1.16, з якого видно, що показник України на рівні 42,6 % до ВВП відповідає середньому по країнах ЦСЄ, поступаючись Угорщині, що є лідером (76,6%) та випереджаючи Росію (8,6%). Безпосередніми «сусідами» України за рівнем зовнішнього боргу є Латвія, Литва, Туніс.

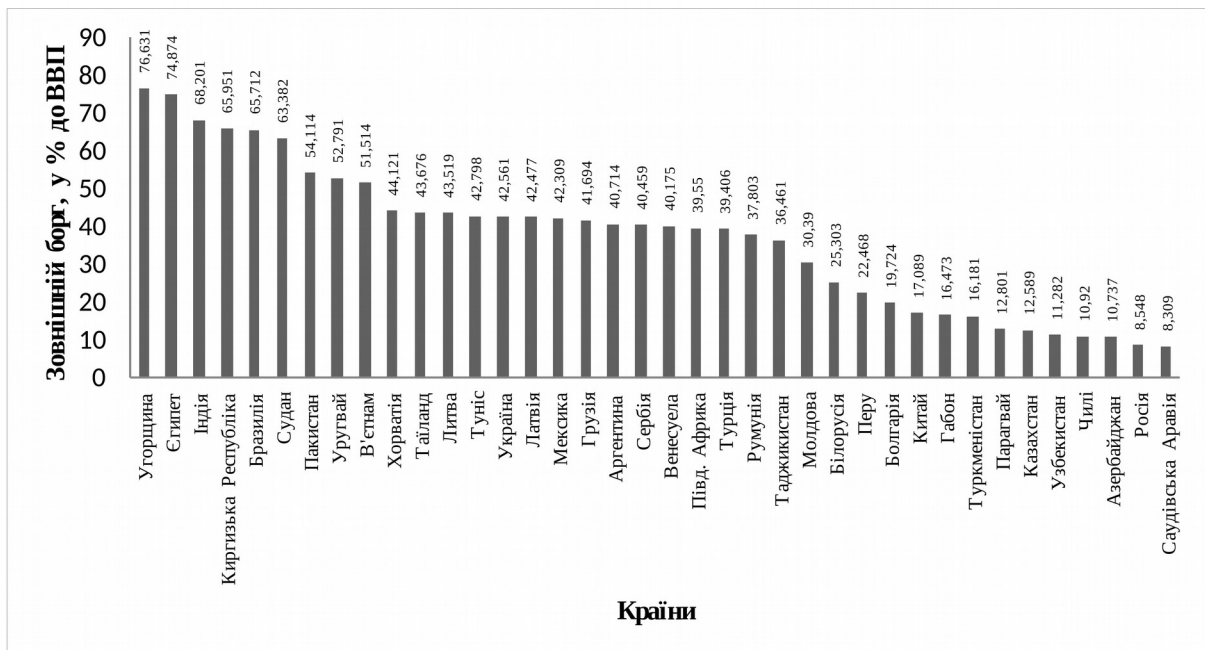

Рис. 1.16. Відношення зовнішнього боргу до ВВП у країнах транзитивного типу, 2016 р.

Складено за: [21]

Стратегічна загроза посилення іллегалізації господарської діяльності у різних сферах економіки обумовлює потребу в стратегічних рішеннях щодо окреслення процесу легалізації національної економіки. При цьому масштаби проникнення іллегального сектора в офіційну економіку, рівень інституційного оформлення нелегальної діяльності досягли такого розвитку, що недостатньо застосовувати лише заходи покарання за окремі злочини, посилення захисту прав власності, спрощення процедур реєстрації – необхідно виробити комплексну систему протидії цьому негативному економічному явищу [357, с.83-84].

Системна легалізація економіки повинна включати: (1) визначення залежності динаміки іллегалізації від зміни зовнішніх та внутрішніх чинників; (2) вивчення законодавчо-нормативної бази та засобів протидії іллегалізації у країнах з перехідною економікою та розвинених країнах з нижчим рівнем іллегалізації; (3) визначення і усунення недоліків у вітчизняному законодавстві;

(4) оцінку адаптивності проаналізованого законодавства до умов України; (5) тестування управлінських рішень у сфері регуляторної політики, враховуючи ризики іллегалізації зовнішнього та внутрішнього секторів.

Висновки до розділу

На етапі після кризового соціально-економічного розвитку економіки України актуальною постає проблема зміцнення національної безпеки держави загалом і соціальної компоненти зокрема. Основною метою посилення соціальної безпеки є підтримання належного рівня і якості життя населення, що дозволить знизити соціальну нерівність та напруженість у суспільстві, досягнути збалансованість соціально-економічної системи. Для підсилення комплексу ключових параметрів забезпечення стійкості до дії загроз нами запропоновано використання інструментарію оцінки соціальної безпеки.

Сучасний стан економіки України свідчить, що проблема економічної безпеки держави набуває виняткового значення. Ключовим завданням економічної безпеки держави є ефективне використання державних ресурсів для попередження загроз і гарантування стабільного функціонування економічного комплексу в майбутньому. Основна мета підвищення фінансової безпеки – підтримання такого стану фінансово-кредитної сфери, за якого її параметри забезпечують внутрішню і зовнішню збалансованість. Їх значення повинні бути достатніми для забезпечення ефективного функціонування економіки, а механізми їх використання повинні забезпечувати стійкість до дії загроз.

На підставі компаративного аналізу різноманітних підходів до еволюції поглядів на соціальну функцію державного управління та теоретичних аспектів соціально-економічного розвитку у період трансформацій запропоновано удосконалення процесу забезпечення соціальної безпеки через запровадження додаткових механізмів застосування управлінських рішень. Зокрема, розроблено комплексну систему заходів зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки через підвищення соціальних стандартів, запровадження адресності соціальних виплат через визначення порогових значень індикаторів, загроз та ризиків соціальної безпеки, а також розробку рекомендацій збалансування соціально-економічної системи держави.

Особливої актуальності в ринкових умовах набуває проблема забезпечення економічної безпеки держави через запровадження підсистеми прийняття управлінських рішень. З методологічної точки зору оцінка рівня фінансової безпеки та її складових передбачає визначення критеріїв фінансової безпеки, вибір індикаторів та їх порогових значень, моніторинг цих показників, співставлення фактичних значень з пороговими, аналіз отриманих результатів, визначення ступеня фінансової безпеки та прогнозування.

На основі детального ретроспективного аналізу світового досвіду та дослідження поточних тенденцій соціально-економічного розвитку України доведено, що забезпечення соціальної безпеки відбувається за умов дотримання

національних інтересів, зокрема основним пріоритетом держави у цій сфері визначено підвищення рівня якості життя її громадян. Соціальну безпеку вітчизняні та зарубіжні науковці розглядають на різних рівнях ієрархії управління: держави, регіону, підприємства, особи. В системі національної безпеки соціальна компонента посідає ключове місце та, згідно з Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 р. № 1277, є одним із п'ятнадцяти складових ЕБД.

Категорію «соціальна безпека держави» окреслено як стан розвитку та властивість досягнення відповідних соціальних стандартів, при яких нейтралізуються внутрішні й зовнішні загрози у соціальній сфері та забезпечується достатній рівень життя населення, що дало змогу уточнити об'єкт безпеки (соціальна сфера), а, отже, чіткіше пояснювати процеси взаємодії компонент соціальної безпеки та розробити відповідний інструментарій зміцнення економічної безпеки держави.

Протидія фінансовим злочинам як одна з найактуальніших економічних проблем сучасності є особливо важливою для України, що перебуває на пост-трансформаційному етапі розвитку економіки. Серед ключових питань інтеграції України до європейського простору є протидія фінансовим злочинам, «відмиванню» грошей, злочинам у транскордонній та міжнародній сферах, що є невід'ємною компонентою державного і суспільного механізму зміцнення фінансової безпеки на усіх рівнях.

Стратегічна загроза посилення ілєгалізації господарської діяльності у різних сферах економіки обумовлює потребу в стратегічних рішеннях щодо окреслення процесу легалізації національної економіки. Саме тому, на нашу думку, системна легалізація економіки повинна включати: визначення залежності динаміки ілєгалізації від зміни зовнішніх та внутрішніх чинників; вивчення законодавчо-нормативної бази та засобів протидії ілєгалізації у країнах з перехідною економікою та розвинених країнах; визначення та усунення недоліків у вітчизняному законодавстві; оцінку можливості адаптації іноземного законодавства до умов нашої країни; тестування управлінських рішень у сфері регуляторної політики з врахуванням ризику ілєгалізації та включення елементів фінансового контролінгу в таку систему ілєгалізації.

Контрольні питання

1. Дайте визначення економічної безпеки держави.
2. Перелічіть види економічної безпеки держави.
3. Назвіть основні нормативно-правові акти, що забезпечують формування системи економічної безпеки держави.
4. Здійсніть хронологічний аналіз законодавства у сфері національної безпеки держави.
5. Порівняйте основні підходи до визначення економічної безпеки держави та вкажіть відмінності між ними.

6. Розкрийте історичні особливості та хронологічні підходи до формування поняття «безпека» та «економічна безпека».
7. Дайте визначення фінансової безпеки держави.
8. Перелічіть науковців – українських та іноземних, - які здійснили найсуттєвіший внесок у розвиток науки про економічну та фінансову безпеку держави. У чому саме полягає їхній внесок?
9. Розкрийте підходи до визначення фінансового контролінгу.
10. Перелічіть основні функції фінансового контролінгу.
11. Вкажіть алгоритм здійснення фінансового контролінгу на мікрорівні.
12. Назвіть принципи фінансового контролінгу.
13. Перелічіть суб'єкти фінансового контролінгу та рівні, до яких належить їх діяльність.
14. Охарактеризуйте напрями державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки.
15. Подайте визначення тіньової економіки.
16. Перелічіть види тіньової економічної діяльності.
17. Розкрийте суть показника «Індекс економічної свободи».
18. У графічному вигляді подайте динаміку позиції України у рейтингу за «Індексом економічної свободи» протягом десяти років та проаналізуйте його стан і тенденції.
19. Розкрийте суть показника «Індекс сприйняття корупції».
20. Здійсніть аналіз рейтингової позиції України за «Індексом сприйняття корупції» протягом десяти років, розкривши графічно та описово його стан і тенденції.
21. Охарактеризуйте ключові документи законодавчого забезпечення протидії фінансовим злочинам в Україні.
22. Перелічіть основні міжнародні організації, які працюють у сфері боротьби з «відмиванням брудних коштів» і протидії фінансовим злочинам.
23. Окресліть ключові напрями детінізації економіки.
24. Подайте характеристику діяльності та функцій FATF (Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів).
25. Охарактеризуйте процес «відмивання» коштів через діяльність офшорної компанії.
26. Перелічіть функції первинного фінансово моніторингу.
27. Перелічіть основні завдання Державної служби фінансового моніторингу в Україні.
28. Назвіть основні методи прогнозування тіньової економічної діяльності, розділивши їх на групи.
29. Назвіть три рівні соціальної безпеки.
30. Здійсніть графічний та описовий аналіз ВВП України за останні десять років та охарактеризуйте його особливості та тенденції.
31. Наведіть існуючі підходи до оцінки рівня соціальної безпеки.
32. Які показники потрібно використовувати для обчислення значень індикаторів соціальної безпеки.

33. Перерахуйте показники соціальної напруженості, які використовують у нашій країні.

34. Які аспекти соціальної безпеки людини ви знаєте?

35. Що ви знаєте про модель соціальної держави?

36. Охарактеризуйте найнебезпечніші загрози, які впливають на неможливість реалізації національних інтересів України в соціальній сфері.

37. Що, на вашу думку, є важливим інструментом формування соціальної безпеки?

38. Які головні чинники загрози соціальній безпеці держави?

39. Наведіть декілька принципів реалізації державної політики забезпечення безпеки особистості в умовах впливу на неї різних загроз та небезпек.

40. Охарактеризуйте напрями державної політики у сфері забезпечення соціальної безпеки.

Тести

1. Економічна безпека визначається як:

А) стан держави, за яким вона володіє можливістю забезпечення умов для заможного життя населення, перспективного розвитку економіки;

Б) щоб ефективно використати державні ресурси згідно з цільовим призначенням коштів.

2. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України виділяють 20 індикаторів стану соціальної безпеки?

А) Так

Б) Ні

3. Основними видами економічної безпеки є:

А) демографічна; екологічна; фінансова;

Б) військова; продовольча; географічна.

4. Назвіть основну причину зниження рівня соціальної безпеки

А) Соціальна напруженість в суспільстві та конфліктність інтересів населення провокують виникнення низки соціальних ризиків, які пов'язані з неправовою поведінкою індивідів

Б) Скорочення чисельності населення та зростання рівня безробіття

В) Надмірне фінансування соціальної сфери

5. Що являється головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час реформування й розвитку економічної системи держави

А) Стан економічної безпеки

Б) Елементи системи забезпечення економічної безпеки

В) Порогові значення фінансової безпеки

6. Основними загрозами в сфері забезпечення фінансової безпеки України є:

- А) Недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу
- Б) Незавершеність законодавства у фінансовій сфері
- В) Слабкість грошово-кредитної системи
- Г) Відсутність цілісної стратегії іноземного інвестування
- Д) Низький рівень соціально-трудова відносин, соціальної спрямованості економіки
- Е) Усі відповіді вірні

7. Граничне значення критерію економічної безпеки рівень інфляції за рік є:

- А) 20%;
- Б) 30%.

8. Чинниками фінансової безпеки держави є:

- А) рівень цільового призначення коштів;
- Б) рівень фінансової незалежності.

9. Під яким впливом факторів виникає тимчасова бідність:

- А) під впливом суцільного падіння рівня добробуту;
- Б) під впливом суцільної хронічної бідності.

10. Системна легалізація економіки повинна включати:

- А) визначення залежності динаміки іллегалізації від зміни зовнішніх та внутрішніх чинників;
- Б) визначення відсутності цілісної стратегії іноземного інвестування.

РОЗДІЛ 2 МОНІТОРИНГ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

2.1. Систематизація та оцінка загроз і ризиків економічній безпеці держави

В умовах загострення напруженої соціально-економічної ситуації в країні, під впливом зниження обсягу фінансування усіх сфер економіки, на етапі трансформаційних змін та відновлення економіки після кризи, виникає проблема істотного підвищення ризиків та загроз соціальній безпеці держави. Неєфективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення, майнова нерівність у країні, послаблення експорту товарів та недостатній розвиток внутрішнього ринку, залежність від імпорту енергетичних ресурсів, криза охорони здоров'я, а також відтік за кордон висококваліфікованих фахівців знижують рівень соціальної безпеки держави та зумовлюють підвищення ризиків виникнення загроз у соціальній сфері та призводять до зниження рівня соціальної безпеки держави.

В Україні основні критерії соціальної безпеки, рівень якої у 2014 році значно знизився до 60 % та продовжує знижуватися (рис. 2.1), що було спричинено найбільш несприятливим впливом погіршення показника зайнятості населення та скороченням обсягів фінансування зі зведеного бюджету потреб освіти та охорони здоров'я в умовах гострої нестачі фінансових ресурсів для інвестування в економіку країни, визначаються цілями соціальної політики і спрямовані на захист найвразливіших прошарків населення, на підтримку незаможної частини суспільства, на подолання бідності, на створення сприятливих умов розвитку соціальної сфери, на задоволення соціальних потреб і реалізується через механізми соціального захисту населення.

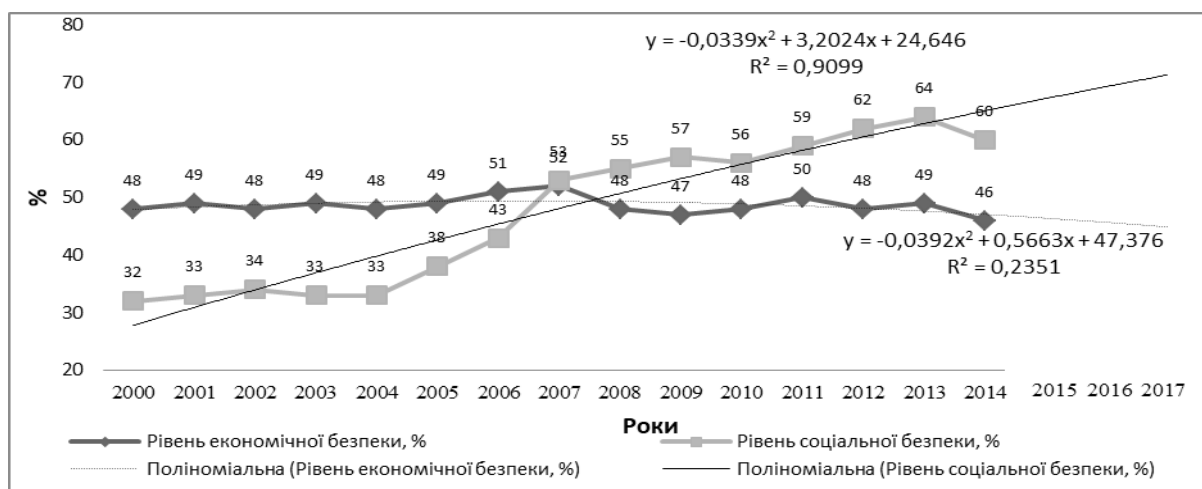

Рис. 2.1. Динаміка інтегрального показника рівня економічної та соціальної безпеки, 2000–2017 рр. (2015–2017 рр. – прогнозні оцінки)
Розраховано за: [256]

Таблиця 2.1

Індикатори стану соціальної безпеки України
у 2010-2016 рр.

№ з/п	Індикатор	Одиниця виміру	Порогове значення X_{opt}	Фактичний стан в Україні						
				Роки						
				2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ПОКАЗНИКИ ВІДПОВІДНО ДО МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО РОЗРАХУНКУ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ										
1.	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими від 75 % медіанного рівня загальних доходів	%	не більше, ніж 18	19,3	18,7	20,0	21,2	19,6	19,0	18,7
2.	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу	разів	не менше, ніж 3	2,6	2,8	2,9	2,8	3,0	2,9	3,2
3.	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність	разів	1 – 2	1,36	1,40	1,48	1,59	1,60	1,61	1,64
4.	Співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів) (індекс Джіні)	разів	не більше, ніж 8	5,1	4,9	4,6	4,7	4,4	4,3	4,5
5.	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств	%	не більше, ніж 50	56,7	56,5	55,5	55,4	52,2	50,4	50,1
6.	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я	% до обсягу ВВП	не менше, ніж 4	4,1	3,7	4,1	4,2	3,6	3,8	4,0
7.	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту	% до обсягу ВВП	не менше, ніж 8,3	7,4	6,6	7,2	7,2	6,4	6,2	6,4
8.	Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті	кількість осіб на 100 тис. населення	не більше, ніж 30	44,9	46,6	45,8	47,8	45,1	37,2	40,2
9.	Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті	кількість осіб на 100 тис. населення	не більше, ніж 60	68,5	67,3	68,2	68,0	59,6	56,0	54,8
10.	Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів	% до загальної чисельності постійного населення у віці 6–17 років	не менше, ніж 80	79,8	82,0	82,5	78,4	78,5	78,9	79,5
11.	Сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року	%	не більше, ніж 0,5	5,1	3,7	2,7	2,4	2,2	2,1	2,0
12.	Рівень злочинності	кількість злочинів на 100 тис. населення	не більше, ніж 5000	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2	1,1	1,4
13.	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, частка населення відповідної вікової групи	%	не більше, ніж 60	58,5	59,2	59,7	60,3	56,6	56,7	56,3
14.	Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні	разів	не більше, ніж 2	15,2	14,6	12,4	11,9	16,6	17,9	18,6
15.	Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати	разів	не більше, ніж 1,5	н.д.*	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.

ДОДАТКОВІ ПОКАЗНИКИ ВІДПОВІДНО ДО АВТОРСЬКОЇ МЕТОДИКИ										
16.	Середньомісячна номінальна зарплата	грн./дол. США	не менше, ніж 633,9 дол. США	2239/281,3	2633/329,5	3026/378,7	3265/408,6	3480/292,9	4195/161,3	5183/199,3
17.	Частка населення зі сукупними витратами, нижчими від 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності)	%	не більше, ніж 25	24,1	24,3	25,5	24,5	25,0	25,9	26,3
18.	Наявність житлового фонду в середньому на одну особу	м ²	не менше, ніж 25	23,3	23,5	23,7	23,8	22,5	22,0	21,8
19.	ІЛР (за даними ПРООН)	індекс	не менше, ніж 0,900	0,710	0,729	0,740	0,734	0,735	0,747	0,743
20.	Чисельність і частка середнього класу	%	не менше, ніж 50	29,1	22,2	23,6	22,0	9,0	9,7	9,6
21.	Рівень безробіття (за методологією МОП)	%	не більше, ніж 10	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3
22.	Рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу	тис. грн.	не менше, ніж 60	24,0	27,8	32,0	34,1	35,7	36,1	36,9
23.	Індекс якості життя	індекс	10	3,652	5,032	5,032	4,980	5,032	5,680	5,738
24.	Багатовимірний індекс бідності	індекс	1	н.д.	н.д.	0,022	0,002	0,001	0,001	0,002
25.	Індекс гендерної нерівності	індекс	1	н.д.	н.д.	0,338	0,326	0,286	0,326	0,286
26.	Індекс гендерного розвитку	індекс	1	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	1,012	0,900	0,700
27.	Рівень тінзації економіки до офіційного ВВП	% до обсягу ВВП	не більше, ніж 20	37,4	44	32	35	41	40	35
28.	Індекс сприйняття корупції в соціальній сфері	індекс	не менше 5 (максимум 10)	2,4	3,1	1,9	2,3	2,5	2,7	2,9
29.	ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ЗА МЕТОДИКОЮ МІНЕКОНОМРОЗВИТКУ)	%	100	67,1	68,8	68,8	66,1	62,5	60,3	62,7
30.	ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ЗА АВТОРСЬКОЮ МЕТОДИКОЮ)	%	100	31,4	37,1	30,9	30,5	27,5	27,1	27,0

*Примітка: н.д. – немає даних

Розраховано за: [239: 256; 257]

Конкретні показники, за допомогою яких оцінюють рівень соціальної безпеки подані у таблиці 2.1. Проведений аналіз основних індикаторів стану соціальної безпеки в Україні, переконливо свідчить про важку економічну ситуацію, яка провокує низку загроз національним інтересам країни, що призводить до посилення соціального напруження, до загрози соціально-економічній стабільності, до зниження рівня національної безпеки держави.

Як бачимо, згідно офіційних даних, за аналізований період такі показники, як відношення середньої зарплати та мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, частка витрат на харчування у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, рівень тривалого безробіття у працездатному віці, обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я та на освіту, наявність житлового фонду в середньому на одну особу не досягають

або ж перевищують порогові значення та провокують виникнення загроз економічній безпеці та дестабілізуючу ситуацію у соціальній сфері.

Процес забезпечення соціальної безпеки охоплює: оцінку загроз соціальній безпеці, що мають політико-правовий характер; оцінку поточного рівня СцБ; оцінку ефективності запобігання ймовірній шкоді від негативних дій різних чинників; планування комплексу заходів із забезпечення соціальної безпеки і розробку рекомендацій стосовно його реалізації; бюджетне планування практичної реалізації пропонованого комплексу заходів тощо.

Висвітлені міркування дають підстави для формулювання системи індикаторів СцБ та їх порогових значень згідно зі згаданими вище офіційними Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (табл. 2.1, рядки 1–15), проте, результати економетричних регресійних оцінок та використання інструментів нечіткої логіки дають підстави стверджувати про неадекватність поточної методики реальній ситуації у нашій державі стосовно соціальної компоненти економічної безпеки держави. Таким чином, зважаючи на недостатню відповідність сучасним потребам державного управління поданих у державній Методиці оцінки соціальної безпеки індикаторів для відображення поточної соціально-економічної ситуації в Україні, ми пропонуємо доповнити множину показників з врахуванням вагових коефіцієнтів (табл. 2.1, рядки 16–28) для здійснення комплексного аналізу досліджуваного явища.

Якщо провести детальний аналіз кожного із зазначених індикаторів, то неважко помітити, що рівень бідності в Україні (частка населення із сукупними витратами, які нижче 75 % медіанного рівня сукупних витрат) стрімко зростає. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України у 2010 р. рівень бідності в Україні становив 24,1 %, у 2011 р. – 24,3 %, у 2012 р. досягнув позначки у 25,5 %, у 2013 р. знизився до 24,5 % та знову піднявся у 2014 р. на 0,5 пп. до 25,0 %, що суттєво впливає на рівень як економічної, так і соціальної безпеки. Значення даного показника наблизилося до критично можливого у 25 %, передбаченого вітчизняною Методикою. Перевищення порогового значення загрожує Україні виникненням нових ризиків, зокрема: зростання рівня бідності в Україні обумовлює виникнення негативних демографічних тенденцій, зниження рівня народжуваності та підвищення смертності, погіршення здоров'я, неможливість отримання якісної освіти, масовий еміграційний вплив економічно активного населення за межі країни, істотно звужує людський розвиток [161, с. 83].

Аналіз динаміки коефіцієнтів народжуваності і смертності з 2007 року по 2016 р. засвідчує, що за аналізований період в Україні смертність перевищує народжуваність. Так, у 2007 році коефіцієнт смертності становив 16,4 в той час, як коефіцієнт народжуваності – 10,2. Різниця між коефіцієнтами досить суттєва і складає 6,2 пункта. 2008 рік фіксує незначне покращення ситуації: коефіцієнт смертності знизився на 0,1 пункта, а народжуваності навпаки – збільшився на 0,8. Різниця між коефіцієнтами скоротилася до 5,3 пункта. Аналогічна тенденція спостерігається і у 2009 році, тобто незначне підвищення народжуваності і зменшення числа смертності на 0,1 та 1,0 пункта відповідно. У 2010 році ситуація дещо змінилася: смертність населення знову збільшилась

на 0,1 пункта порівняно з 2009 роком, а народжуваність зменшилася до 10,8, що на 0,3 пункта менше, ніж у 2009 році. У 2012 р. коефіцієнт народжуваності мав тенденцію до зростання, однак у 2013–2014 рр. він знову почав скорочуватися. У цей період коефіцієнт смертності поступово підвищувався до 14,7 пп. Прогнозні оцінки дозволяють стверджувати, що аналогічні тенденції спостерігатимуться до 2016 року, що й було підтверджено.

З іншої сторони, важка економічна ситуація України спричинила соціальне напруження, загрозу соціально-економічній стабільності та зниження рівня національної безпеки держави, тому питання дослідження бідності населення в останні роки, набуває особливої гостроти, а для його вирішення державою докладаються чималі зусилля. 12 березня 2013 року Міністерство соціальної політики разом із Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Міністерством фінансів, Державною службою статистики та Національною академією наук України видали Наказ про затвердження Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення, згідно з яким в Україні оцінка соціального захисту проводиться з урахуванням показників бідності населення. Для більш детального аналізу та контролю за станом бідності, перелік міжнародних показників визначення бідності доповнено багатомірним індексом бідності (визначає багатомірні деривації в одних і тих же домогосподарствах у галузях освіти, здоров'я та рівня життя), Індексом гендерної нерівності (відображає гендерну нерівність у трьох вимірах: репродуктивному здоров'ї, розширенні можливостей та економічній активності на основі національних даних з репродуктивного здоров'я, розширення прав та можливостей жінок та участі жінок на ринку праці), індексом гендерного розвитку та коефіцієнтом нерівності людей. Проте й досі невирішеною залишається проблема зниження рівня бідності, забезпечення соціальних гарантій та консолідації фінансових ресурсів на потреби соціального забезпечення, які хронічно обмежені і до сьогодні виділяються за так званім залишковим принципом як і за часів СРСР.

Проблеми бідності населення доповнюються цілою низькою негативних явищ у суспільстві, зокрема, підвищенням рівня безробіття, яке також спричинене неуспішністю трансформаційної соціально-економічної перебудови. Гранично допустимим, передбаченим Методикою розрахунку рівня економічної безпеки в Україні, визначається безробіття на рівні 10 %. Рівень безробіття на сьогодні в Україні є нижчим, ніж середнє значення по Євросоюзі (10,24 %): у 2010 р. – 8,1 %, у 2011 – 7,9 %, у 2012 – за даними Державної служби зайнятості, 7,5 %, а згідно Моніторингу розвитку соціальної сфери [255] – 8,1 %, а у 2013 р – згідно з даними офіційної статистики зменшився на 0,3 % і становив 7,2 % та критично піднявся у 2014 р. до 9,3 % та максимально наблизений до 10 %. Як бачимо, у 2011 р. відбулося незначне скорочення даного показника на 0,2 % порівняно з 2010 р., а у 2012 р. порівняно з 2011 р. зростання на 0,2 п.п. Поряд із цим, рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад 6 місяців до загальної чисельності безробітних), який не повинен перевищувати

25–30 %, за цей же період, перетнув допустиму межу і сягає 52,9 % у 2010 р. та 46,3 % у 2011 р., а також 59,7 % та 60,7 % у 2012 та 2013 рр. відповідно.

Варто зазначити, що ситуація у соціальній сфері України, яка на сучасному етапі перебуває у край важкому становищі, в процесі трансформацій не досягнула бажаного розвитку. Показники соціально-економічного розвитку України досить наближені до показників СРСР кінця 1980-х років. Як свідчать дані [269, с. 32] у СРСР частка капітальних вкладень в економіку, які спрямовувалися на будівництво житла, з 1960 р. до середини 80-х рр. ХХ ст. поступово скорочувалася з 23 % до 14 – 5 % за рік. Для порівняння, в Україні різке зростання рівня бідності і безробіття безпосередньо чинять вплив на наявність житлового фонду в середньому на одну особу. В Україні високий рівень бідності і безробіття впливають на формування доходів населення, а вони, своєю чергою, на спроможність купувати житло. У 2010 р. на одну особу припадало 23,3 м², у 2011р. – 23,5 м², у 2012 р. – 23,7 м², у 2013 р. – 23,8 м², та у 2014 р. – 22,5 м², проте це на 1,7, 1,5 та 1,3 м² менше, ніж передбачено у Методиці. Проблема забезпеченості житлом вимагає негайного вирішення, що можна зробити шляхом проведення житлово-комунальної реформи.

Витрати на освіту у 1950 р. в національному доході становили 10 % і знизилася до 6 % в середині 1980–х. Сьогодні ми спостерігаємо ситуацію, коли обсяги видатків зведеного бюджету на освіту у 2010 р. становили 7,4 %, у 2011 р., помітно зменшилися до 6,6 %, а у 2012 р. – 7,42 %, 7,2 % у 2013 р. та 6,4 % у 2014 р. В той же час, сфера охорони здоров'я також перебувала у кризовому стані, так як на її розвиток виділялося менше 4 % національного доходу, в той час як інші країни спрямовували на ці цілі 6–12 % [269, с. 32]. Порівняно низький рівень життя населення, у поєднанні із проблемами недофінансування усіх сфер економіки країни, провокують підвищення рівня захворюваності та смертності. Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, які передбачені Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, становить не менше 4 % ВВП. В Україні, фактичне значення даного показника впродовж 2010-2013 рр. не досягає міжнародного рівня. У 2010 р., 2012 р. та 2013 р. спостерігалось підвищення обсягів видатків зведеного бюджету від порогового значення, закладеного вітчизняною методикою на 0,1 %, проте у 2011 р. відбулося значне зниження даного показника до 3,7 %, що на 0,3 % менше допустимого значення. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) передбачає витрати на медицину не менше ніж 5% ВВП країни, а Методика розрахунку рівня економічної безпеки України – не менше 4 % ВВП. Проте, в Україні фактичне значення даного показника впродовж 2010–2014 рр. не досягає міжнародного рівня. У 2010 р. обсяги видатків зведеного бюджету становили 4,1 %, і у 2011 р. знизилася до 3,7 %, проте у 2012 р. фінансування збільшилося до 4,1 %, до 4,2 % у 2013 р. та 3,6 % у 2014 р. В таких умовах, сфера медичного обслуговування не в змозі ефективно виконувати свої функції. В результаті посттрансформаційних змін та у період післякризового розвитку економіки України значення соціально-економічних показників надзвичайно низькі, що свідчить про низький рівень соціально-економічного розвитку, за яким наша держава не лише не досягла рівня 1990 р., а повернулася до рівня

середини 1980-х рр. Ситуація вкрай погіршилася у 2014 році під впливом низки дестабілізуючих факторів, таких як: висока боргова залежність від зовнішніх кредиторів, військові дії на Сході країни, підвищення рівня зовнішньої міграції, падіння ВВП, збільшення рівня тінізації економіки, корупції та неформальної зайнятості. Така кризова ситуація, з метою подолання і попередження негативних процесів, вимагає негайного розроблення дієвої стабілізаційної політики, яка дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, повної зайнятості населення, стабільності цін, досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках, проявиться у стабільному курсі національної валюти, та ефективності міжнародних фінансових операцій.

Водночас іншим показником рівня і якості життя населення є співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, яке не повинно бути меншим 3 разів. На сьогоднішньому етапі, ми спостерігаємо збільшення середньої зарплати у 2,6–3,0 рази, порівняно з розміром прожиткового мінімуму, що максимально наближається, а у 2014 році досягнуло граничного значення і провокує виникнення нових загроз економічній безпеці. Доповненням даного показника виступає відношення мінімального розміру пенсії, яка є значно меншою, ніж офіційна межа бідності, до прожиткового мінімуму. Дане співвідношення повинно становити 1,5–2 рази. Протягом останніх років в Україні мінімальна пенсія у 1,53–1,62 раза менша, ніж прожитковий мінімум в державі (рис. 2.2). Так, у 2013 р. її розмір становив 922 грн. (118 дол США), у 2014 р. – 949 грн. (60,5 дол США) та у 2015 р. – 1011,5 грн. (46 дол США).

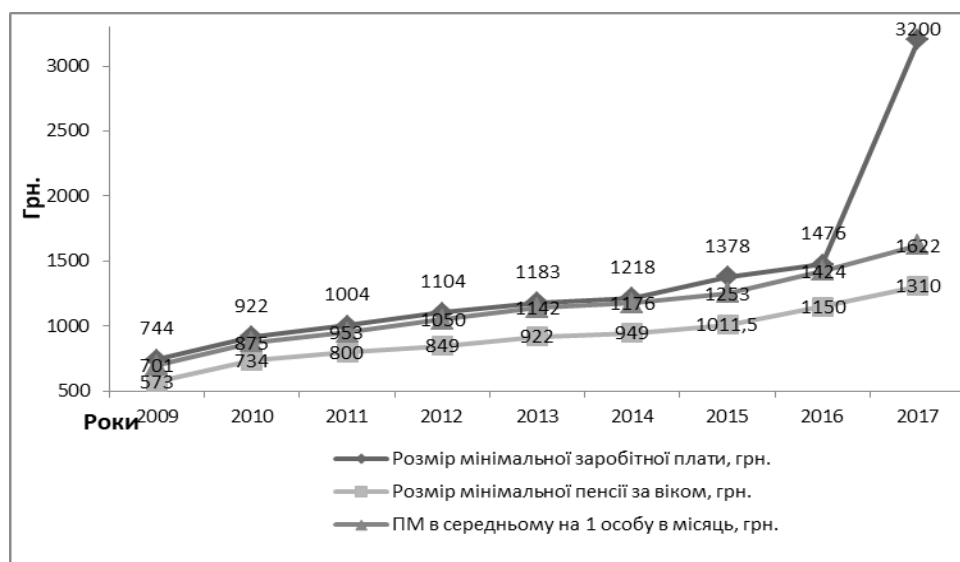

Рис. 2.2. Динаміка мінімального розміру пенсії та прожиткового мінімуму в Україні у 2009–2017 рр.

Розраховано за: [161]

Виникнення нових загроз провокує запровадження пенсійної реформи, яка за умов заниженого рівня мінімальної пенсії, надто малого розриву між мінімальною та середньою пенсією, перетвориться у джерело соціальної та

економічної небезпеки для держави. Водночас, зростаюче навантаження на державні фінанси зі сторони дефіциту пенсійної системи призведе до збільшення державного боргу країни. Варто зазначити, що лише у 2013 р. сума планових трансфертів та коштів на покриття дефіциту бюджету Пенсійного Фонду України (ПФУ) становила 83,2 млрд. грн., що складає 33,0 % загального обсягу видатків ПФУ і збільшилася у 1,3 раза порівняно з 2012 р. Тому обґрунтовано можна стверджувати, що головної мети пенсійної реформи – ліквідації дефіциту ПФУ за період 2013–2015 рр. досягнуто не було.

Доцільним виявляється аналіз відношення сукупних витрат 10 % найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого. Як бачимо, в Україні сукупні витрати 10 % найбільш забезпеченого населення у 2,2 раза у 2010 р. 2,7 раза у 2011 р. у 4,6 раза у 2012 р., у 4,7 у 2013 р. та 4,4 у 2014 р., перевищують сукупні витрати 10 % найменш забезпеченого. Водночас, стрімко зростає частка витрат населення на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, яка уже перетнула відмітку у 50 %. Сьогодні, зважаючи на соціально-економічний статус значної частини українців, зокрема на низький рівень зарплат, а особливо у бюджетній сфері, важко прогнозувати покращення ситуації в країні.

Досить високим в Україні є рівень безробіття (за методологією МОП), граничне значення якого передбачено на рівні 10 %. Даний індикатор показує нам позитивну тенденцію до 2013 р. В умовах 2012–2013 рр. рівень безробіття поступово скорочувався на 0,4 – 0,3 пп. щороку, проте у 2014 різко підвищився до 9,3 %, а у 2015 р. – до 9,6 %. Особливої уваги потребує рівень прихованого безробіття, зокрема у сільській місцевості, так як до зайнятого населення віднесено членів селянських домогосподарств, які отримують дохід, але офіційно не працевлаштовані. Така неврегульована ситуація на ринку праці та низький рівень заробітної плати в Україні у поєднанні із світовими процесами глобалізації та інтеграції спричинили розвиток зовнішньої трудової міграції громадян України. Варто відзначити, що середньомісячний зарібок одного трудового мігранта за межами країни становить 930 дол. США, що у 2,5 раза більше порівняно із зарплатою в Україні. Поряд із цим середній розмір допомоги по безробіттю у 2013 р. становив 977 грн./міс., а у 2012 р. – 878 грн./міс.

Підвищення рівня безробіття загрожує різким зростанням бідності в країні, а в умовах рецесії становить небезпеку особливо вразливим групам населення: безробітним, батькам-одиначкам, багатодітним сім'ям, пенсіонерам. Також збільшується ризик і для людей з низьким рівнем освіти, літніх людей та іммігрантів. В таких умовах необхідно акцентувати увагу на збільшенні рівня легальної зайнятості та на зниженні реальної інфляції (на рівні 1-3 %), що є досить проблематичним та недосяжним для України.

Ще складнішою спостерігається ситуація у сфері освітніх послуг. Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту у 2010 р. становив 7,4 %, що на 0,9 % менше порогового значення (8,3 %). У 2011 р. позитивних змін не відбулося, навпаки, ситуація погіршилася – обсяг видатків зведеного бюджету на освіту помітно зменшився і становив 6,6 %, що на 1,7 % менше граничного значення, а

у 2012 р. досягнув рівня 7,2 % ВВП. В умовах 2013 р. позитивних зрушень не відбулося і видатки на освіту становили 7,2 % ВВП. Водночас, частка цих видатків у 2014 р. зменшилася до 6,4 % ВВП.

Проблема забезпечення стабільності соціально-економічного розвитку країни вимагає негайного перегляду та удосконалення системи моніторингу економічних процесів. Необхідно переглянути підходи до визначення соціальних стандартів та досягнення належного рівня життя населення. Варто звернути увагу на те, що порогові значення індикаторів соціальної компоненти економічної безпеки певною мірою залежать від значень інших економічних показників. На нашу думку, з метою виявлення загроз і ризиків соціальній безпеці держави, варто детальніше проаналізувати динаміку показників соціальної сфери. Проведений аналіз основних показників соціально-економічного розвитку держави за останнє десятиріччя, свідчить про погіршення ситуації в соціальній сфері. Дані табл. 2.2 показують стрімке скорочення чисельності населення країни, поступове зниження індексу людського розвитку, зростання рівня безробіття та інфляції, знецінення національної валюти, зниження купівельної спроможності населення.

Таблиця 2. 2

Динаміка чисельності населення України у 1993 – 2016 рр.

Рік	Чисельність населення, тис. осіб	% співвідношення з 1993 роком	Темп приросту, %	% скорочення чисельності населення у порівнянні з попереднім роком
1993	52114,4			
1994	51728,4	99,26	-0,74	0,74
1995	51297,1	98,43	-1,57	0,83
1996	50818,4	97,51	-2,49	0,92
1997	50370,8	96,65	-3,35	0,86
1998	49918,1	95,79	-4,22	0,87
1999	49429,8	94,85	-5,15	0,93
2000	48923,2	93,88	-6,12	0,97
2001	48457,1	92,98	-7,12	1
2002	48003,5	92,11	-7,89	0,77
2003	47622,4	91,38	-8,62	0,73
2004	47280,8	90,73	-9,28	0,66
2005	46929,5	90,05	-9,95	0,67
2006	46646,0	89,51	-10,50	0,55
2007	46372,7	88,98	-11,02	0,52
2008	46143,7	88,54	-11,46	0,44
2009	45962,9	88,20	-11,80	0,34
2010	45778,5	87,84	-12,16	0,24
2011	45633,6	87,56	-12,44	0,32
2012	45553,0	87,41	-12,59	0,18
2013	45426,2	87,17	-12,83	0,28
2014	42929,3	82,38	-17,62	5,50
2015	42844,9	82,21	-17,79	0,17
2016	42672,5	81,88	-18,12	0,33

Розраховано за: [256]

Офіційна статистика говорить, що у 1993 році чисельність населення України була найбільшою і становила 52,1 млн. осіб, проте вже до початку 2009 року скоротилася до 46,1 млн. осіб, а станом на 2016 р. в Україні проживало 42,7 млн. осіб. Помітна вагома низхідна динаміка чисельності населення. Тенденції скорочення населення України відображені за допомогою таблиці 2.3. Так, у 1997 році порівняно з 1993 чисельність населення України скоротилася на 1743,6 тис. осіб, або ж на 3,35 %, у 2002 році порівнюючи з 1993 – на 4110,9 тис. осіб – 7,89 %, у 2007 на 5741,7 тис. осіб (11,02 %) і у 2009 році в Україні проживало на 6151,5 тис. осіб менше, ніж у 1993 році. 2014 рік характеризується також від'ємним приростом населення, як і 2015 р. та 2016 р. Загалом на початок XXI ст. чисельність населення України скоротилася на 6,12 % і становила 93,88 % від рівня 1993 року. Чисельність населення України невинно зменшувалась в середньому на 0,67 % щорічно.

Не можна не звернути увагу на той факт, що найвищі темпи скорочення чисельності населення спостерігалися з 1995 по 2001 рік (в середньому на 0,9 % щороку). Цікавим виявляється те, що розроблена соціальна політика щодо підвищення народжуваності, підтримки материнства та підвищення соціальних стандартів на сьогодні не дає бажаного результату. Ми спостерігаємо погіршення демографічного становища України та різкого загострення ситуації в сфері демографії.

Основними причинами такого явища можна вважати низький рівень життя, зокрема відсутність належних житлово-побутових умов, а в окремих випадках власного житла, старіння населення, бідність, яка тягне за собою міграційні процеси, високий рівень смертності та низький рівень народжуваності, екологія, безробіття та низькі доходи у більшості сімей, високий рівень розлучень та переривання вагітності, важкі умови праці більшості жінок дітородного віку, низькі санітарно-гігієнічні норми.

До інших дестабілізуючих факторів демографічної безпеки можна також віднести: (1) незадовільний рівень та низьку якість індивідуальних послуг, що надаються населенню, передусім освітніх (брак новітніх навчальних ресурсів, обмежений доступ до отримання повної середньої освіти дітей з невеликих і віддалених від районного центру шкіл, незабезпеченість педагогічними кадрами, проблеми подальшої інтеграції вищої освіти України в Європейський освітній простір); (2) недостатність оздоровчих заходів (недостатня кількість кваліфікованих медичних кадрів, неефективність профілактичних програм, відсутність страхової медицини, недостатність високотехнологічного обладнання для інтенсивної терапії та реанімації; відсутність у переважній більшості регіонів спеціалізованого медичного транспорту, фельдшерських та фармацевтичних пунктів у сільській місцевості тощо); (3) низький рівень продуктивності праці в економіці (відсутність належної мотивації у працівників до легальної продуктивної зайнятості, невідповідність професійно-кваліфікаційного рівня робочої сили потребам економіки; наявність тіньових відносин на ринку праці); (4) низький рівень купівельної спроможності населення, що пов'язано із диференціацією доходів населення та зростанням індексу споживчих цін, як в Україні, так і в сусідніх країнах.

Порівнюючи показники інфляції в Україні та країнах СНД за 2012 р., бачимо, що індекс споживчих цін у даному періоді найвищим є в Білорусі (159,2 %), другу позицію займає Таджикистан (105,8 %), третю розділяють Казахстан (105,1 %) та Росія (105,1 %), Вірменія (108 %), Киргистан (108 %). На четвертій сходинці перебуває Молдова (104,6 %). Найсприятливішою у даній групі країн щодо рівня інфляції ситуація склалася в Україні (100,6 %) та Азербайджані (101,1 %) [256]. На даному етапі, можна говорити про поступове зростання номінальної заробітної плати лише в окремих країнах: Білорусь (193,5 %), Молдова (108,9 %), Росія (113,9 %), Таджикистан (125,6 %). Проте, під впливом зростання рівня інфляції, індекс середньомісячної реальної зарплати (у % до попереднього року) значно нижчий: Україна (114,4 %), Білорусь (121,5 %), Вірменія (102,1 %), Киргистан (112,1 %), Казахстан (107 %), Молдова (104,1 %), Росія (108,5 %), Азербайджан (108,2 %) та Таджикистан (118,7 %) [256].

В умовах 2013 року групування країн СНД (за допомогою багатовимірною (кластерного) аналізу за показниками рівня інфляції лише у 2013 році (табл. 2.3)) засвідчує, що Україна знаходиться в одному кластері (3 кластер) з Азербайджаном та має найнижчий показник індексу споживчих цін та підтверджує тенденції 2012 р.

Таблиця 2.3

Групування країн СНД за рівнем інфляції у 2012–2013 рр.

2012 рік			2013 рік		
Країна	Номер кластера	Евклідова відстань	Країна	Номер кластера	Евклідова відстань
Білорусь	1	0,00	Таджикистан	1	0,75
Таджикистан	2	0,30	Казахстан		0,05
Казахстан		1,00	Росія		1,05
Росія		1,00	Вірменія		0,05
Вірменія		1,90	Киргистан		0,85
Киргистан		1,90	Молдова		1,25
Молдова		1,50	Білорусь		2
Україні		3	0,25	Україна	3
Азербайджані	0,25		Азербайджан	1,35	

Розраховано за: [256]

Дослідження та порівняння індексу споживчих цін в Україні та країнах СНД у 2014-2015 рр. дають підстави для висновку, що найвищу позицію продовжує підтримувати Білорусь (118,3 % у 2014 р. та 113,6 % у 2015 р.), другу позицію займає Таджикистан (106,1 % у 2014 р. та 105,7 % у 2015 р.), третю – Киргистан (107,5 % у 2014 р. та 106,5 % у 2015 р.).

Як бачимо, порівнюючи з постсоціалістичними країнами, становище України досить важке. На сучасному етапі, можна стверджувати про входження країни в зону рецесії – другої стадії кризи, що підтверджують як офіційні статистичні показники, так і експерти австрійського «Erste Bank» [259].

Основні показники соціально-економічного розвитку свідчать про зниження рівня життя населення, його купівельної спроможності, підвищення рівня соціальної напруги у суспільстві, а, відтак, про зниження рівня соціальної

безпеки. Проблема соціальної компоненти економічної безпеки вимагає негайного перегляду та удосконалення системи моніторингу соціальної безпеки. Необхідно переглянути запропоновану методику розрахунку рівня економічної безпеки в Україні, систематизувати діючі індикатори і передбачити, окрім аналізу вищезазначених індикаторів, впровадження нових, які б доповнювали уже існуючі. Такими показниками можуть стати: (1) середньомісячна номінальна зарплата; (2) частка населення зі сукупними витратами, нижчими від 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності); (3) наявність житлового фонду в середньому на одну особу; (4) індекс людського розвитку; (5) чисельність і частка середнього класу; (6) рівень безробіття; (7) рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу; (8) індекс якості життя; (9) багатомірний індекс бідності; (10) індекс гендерної нерівності; (11) індекс гендерного розвитку; (12) рівень тінізації економіки; (13) індекс сприйняття корупції в соціальній сфері. Варто зазначити, що такі показники уже введені за кордоном і дають узагальнену характеристику рівня життя населення.

На нашу думку, необхідним є першочергове доповнення переліку індикаторів соціальної безпеки індексом людського розвитку (ІЛР), оскільки він інтегрує дані про тривалість життя населення, рівень освіти і грамотності та ВВП на одну особу (з урахуванням паритету купівельної спроможності національної валюти). ІЛР обчислюватиметься як середнє арифметичне індексів тривалості життя, індексу освіти та скоригованого індексу ВВП на одну особу. А. І. Сухоруков пропонує вставити порогове значення даного показника на рівні 0,800 [317, с. 535], що являється цілком прийнятним та обґрунтованим. Варто відзначити, що за індексом людського розвитку, Україна посідає достатньо високу позицію. Так, за даними ПРООН, у 2010 р. даний показник становив 0,710, а вже у 2011 р. піднявся до 0,729, у 2012 р. – 0,740, у 2013 р. – 0,734, а у 2014 р. – 0,747, що являється доволі наближеним до запропонованого граничного значення. Не менш вагомим індикатором може виявитись і рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу, який показує відношення річних грошових доходів населення до його середньорічної чисельності.

Виявляється цілком обґрунтованим визначення інтегрального показника соціальної безпеки України з урахуванням запропонованих нами показників. Результати дослідження доводять, що інтегральні показники СцБ істотно різняться за офіційною та авторською методиками (у 2014 р. – у 2,2 рази) (рис. 2.3). Проте, подібним у цих підходах є те, що останнім часом спостерігається низхідна динаміка. На основі трендової моделі (апроксимації) з використанням пакету Excel, можемо спрогнозувати вірогідне подальше зниження рівня СцБ до близько 10% у 2018 р., що, насамперед, спричинено найбільш несприятливим впливом погіршення показника зайнятості населення та скороченням обсягів фінансування зі зведеного бюджету потреб освіти та охорони здоров'я в умовах гострої нестачі фінансових ресурсів для інвестування в національну економіку, що, значною мірою, також пов'язане з поглибленням соціально-економічної кризи та військовими діями на Сході України.

Соціальна напруженість в суспільстві та конфліктність інтересів населення

провокують виникнення низки соціальних ризиків, які пов'язані з неправовою поведінкою індивідів.

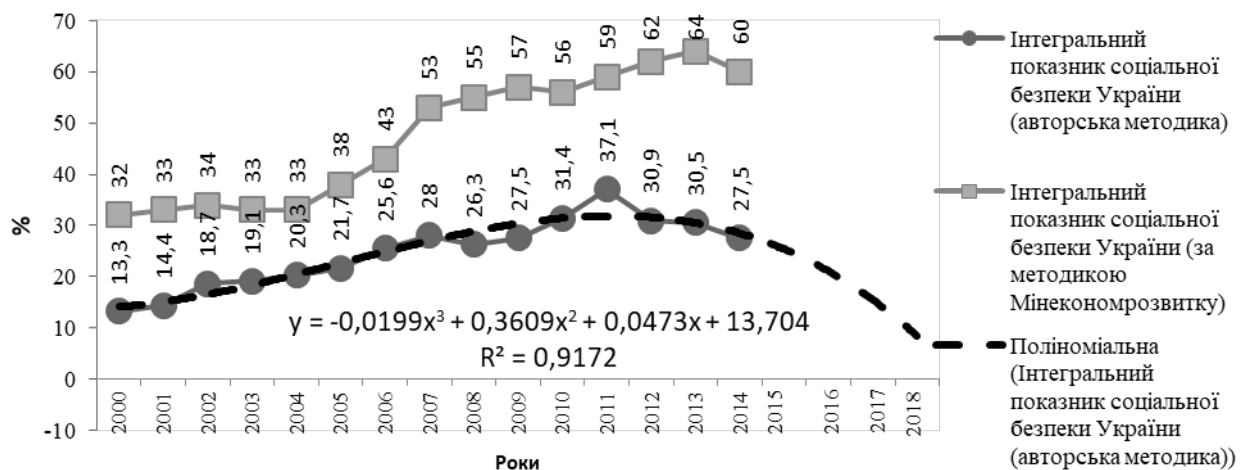

Рис. 2.3. Динаміка інтегрального показника соціальної безпеки України, розрахованого за авторською методикою та методикою Мінекономрозвитку, 2000–2018 рр. (2015–2018 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за: [256; 317; 383]

Це спричиняє необхідність виявлення і подолання загроз в соціальній сфері зі сторони кримінальних структур. Тому на даному етапі обґрунтованим виявляється розрахунок такого індикатора соціальної безпеки як рівень злочинності. З цією метою доцільно провести істотне вдосконалення системи статистичної звітності щодо стану соціальної сфери в країні, доповнивши статистичні спостереження відомостями про стан формування в країні середнього класу, що, на жаль, сьогодні не проводиться, та адаптації цієї системи до сучасних європейських стандартів. Водночас, усе запропоноване дозволить більш адекватно оцінити рівень соціальної безпеки України.

2.2. Тенденції індикаторів фінансової безпеки України

Проблеми соціально-економічного розвитку суспільства, моніторинг і контроль за досягненням цілей безпеки на макрорівні та управління цим процесом потребують чіткого визначення ключових принципів. Як зазначалося в попередньому розділі, стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери. Механізм забезпечення фінансової безпеки держави окреслимо як сукупність організаційної структури, методів та інструментів, що складається з таких компонентів: (1) організаційна структура, (2) система принципів, (3) методи забезпечення, (4) правові засади, (5) сукупність

індикаторів, (6) підсистема моніторингу, (7) підсистема інформаційного та аналітично-прогнозного забезпечення (рис. 2.4).

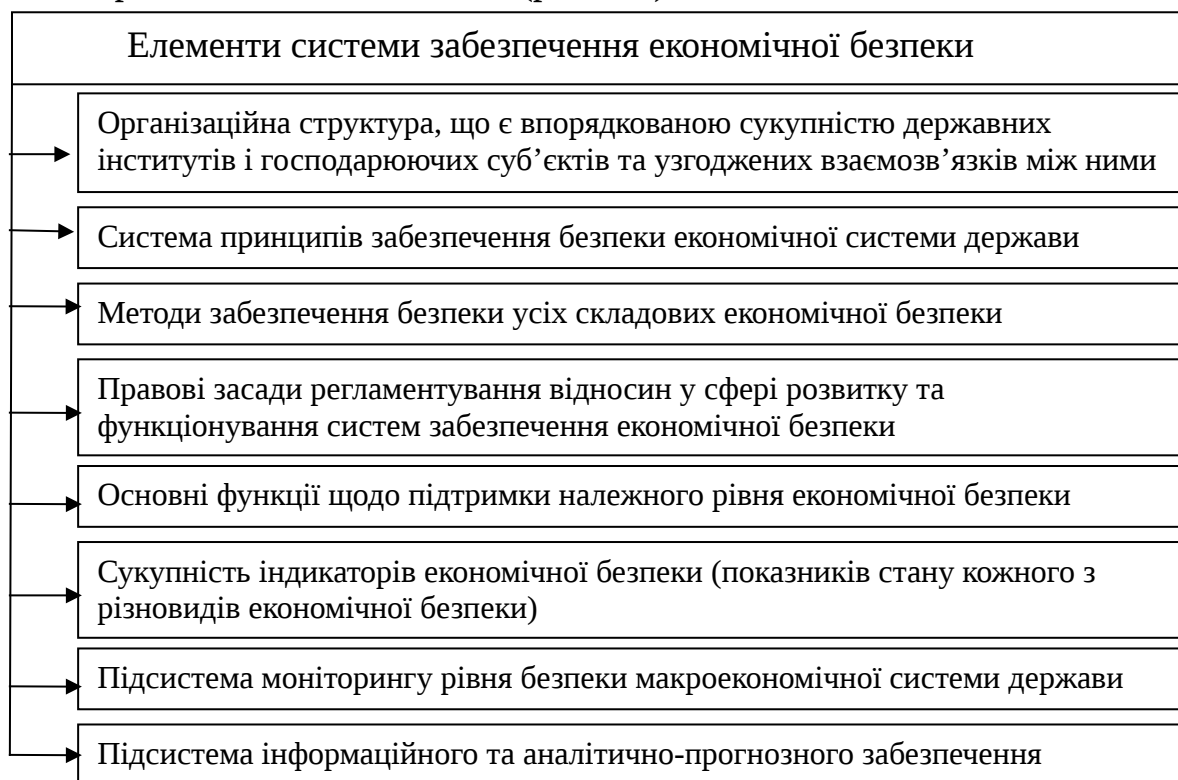

Рис. 2.4. Компоненти системи економічної безпеки держави
Складено авторами за: [51, с. 34-37].

Стан фінансової безпеки характеризується певними показниками – індикаторами, кожен з яких має своє граничне (мінімальне чи максимальне) значення. Граничні значення індикаторів А.Сухоруков [317, с.73] називає «пороговими» і вважає, що відхилення фактичного значення індикатора від порогового свідчить про необхідність профілактики або усунення причин, що викликають ці відхилення. Порогові значення визначаються залежно від специфіки досліджуваного явища, в основному, визначаються експертним методом. Пороговими значеннями фінансової безпеки для України можуть також прийматися значення відповідних показників інших країн.

Проблема оцінки рівня економічної безпеки знайшла детальне відображення у російській економічній літературі, де однією з базових розробок виступає концепція Е.Олейнікова [377, с.413] як розширена диференціація індикаторів економічної безпеки на основі системи ознак. Система показників, підготовлена С.Глазьєвим, розкриває кількісне співвідношення близько 40 індикаторів економічної безпеки із їх відповідними граничними значеннями [287, с.80], що значно розширило розуміння категорії «економічна безпека».

Оскільки економічна безпека видозмінюється під впливом політичних, соціально-економічних та соціокультурних чинників, її основним завданням є встановлення допустимих меж відхилень значень індикаторів та визначення граничних значень, порушення яких спричиняє загрози економічній безпеці. Саме сукупність індикаторів як характеристик стану фінансово-кредитної

сфери, на думку М.Єрмошенка [148, с.56-61], є найважливішою вхідною інформацією, що є базисом для стратегічного планування фінансової безпеки. У системі показників економічної безпеки виокремлюють такі основні індикатори: 1) рівень і якість життя; 2) темпи інфляції; 3) норму безробіття; 4) економічне зростання; 5) дефіцит бюджету; 6) розмір державного боргу; 7) стан золотовалютних резервів; 8) рівень тіньової економіки; 9) стан екології [51] та ін.

В.Шлемко та І.Бінько [372] пропонують виділити 12 основних індикаторів, які відображають фактичний стан економічного розвитку держави. У Концепції економічної безпеки України, яка діяла до прийняття Закону України «Про основи національної безпеки», є розрахунок інтегрального показника економічної безпеки та його прогноз. Це стало основою при розробці Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [225], в якій встановлено перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Суть окремих показників економічної безпеки та способи їх розрахунку подані в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Індикатори фінансової безпеки держави та їх економічна суть

Індикатор	Спосіб визначення	Формула для розрахунку	Елементи формули
Рівень боргової безпеки держави	зіставлення внутрішнього або зовнішнього боргу з обсягами річного ВВП	$L_{dis}(L_{dfs}) = \frac{D_i(D_f)}{GDP} \times 100\%$	L_{dis} – для внутрішнього, L_{dfs} – зовнішнього боргу, D_i, D_f – внутрішній, зовнішній борг, GDP – обсяг річного ВВП
Рівень дефіциту державного бюджету	відношення обсягу дефіциту до обсягу річного ВВП	$L_{bds} = \frac{BD}{GDP} \times 100\%$	L_{bds} – рівень дефіциту бюджету, BD – обсяг дефіциту бюджету, GDP – обсяг річного ВВП
Рівень монетизації економіки	відношення обсягу грошової маси за агрегатом МЗ до річного обсягу ВВП	$L_{ms} = \frac{MSM3}{GDP} \times 100\%$	L_{ms} – рівень монетизації економіки, $MSM3$ – обсяг грошової маси за агрегатом МЗ, GDP – обсяг річного ВВП
Швидкість обігу	відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2	$\frac{GDP}{MSM2} \times 100\%$	GDP – обсяг річного ВВП $MSM2$ – обсяг грошової маси за агрегатом М2
Обсяг готівки	відношення грошового агрегату М0 до обсягу річного ВВП	$\frac{MSM0}{GDP} \times 100$	$MSM0$ – обсяг грошової маси за агрегатом М0 GDP – обсяг річного ВВП
Рівень інфляції	Відношення до попереднього періоду	$\frac{Inf_t}{Inf_{t-1}}$	Inf_t – рівень інфляції Inf_{t-1} – рівень інфляції у попередньому періоді

Складено авторами за: [317; 225]

Індикатори фінансової безпеки (як однієї зі складових економічної безпеки) відображають специфіку певного рівня управління (громадян, домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, галузі

господарського комплексу, регіонів, банківської системи, фондового ринку, держави) або її складових [143]. Існує кілька методів забезпечення фінансової безпеки, серед яких варто виокремити: збирання і аналітичну обробку інформації, постійний моніторинг і аналіз загроз індикаторів фінансової безпеки, прогнозування умов і здійснення конкретних заходів щодо підтримання належного рівня фінансової безпеки (рис. 2.5). Фактично, поєднання постійного моніторингу, аналізу стану фінансової безпеки з подальшим прогнозуванням розвитку ситуації є ключовими засадами ефективної політики забезпечення безпеки.

Рис. 2.5. Основні методи забезпечення фінансової безпеки держави
Складено авторами

Належний рівень фінансової безпеки забезпечують здійснення моніторингу і визначення основних загроз для своєчасної розробки та здійснення практичних заходів зниження негативного впливу чи ліквідації загроз, які поділяють на внутрішні та зовнішні, існуючі та можливі. Критерієм поділу загроз на існуючі та можливі є порогове значення індикатора, який характеризує загрозу. Із перевищенням порогових значень загрози стають існуючими або наявними. Найсуттєвіші загрози фінансовій безпеці країни знаходяться у сфері грошово-кредитних відносин та банківської діяльності. Саме серйозні помилки у фінансовій та грошово-кредитній політиці спричинили фінансову кризу 1998 р. та 2008 р.

Основними загрозами в сфері забезпечення фінансової безпеки України є: 1) недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу; 2) незавершеність законодавства у фінансовій сфері; 3) слабкість грошово-кредитної системи; 4) відсутність цілісної стратегії іноземного інвестування; 5) низький рівень соціально-трудова відносин, соціальної спрямованості економіки; 6) незбалансованість структури зовнішньої торгівлі, значний обсяг зовнішнього боргу (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Ризики та загрози фінансовій безпеці України	
Види потенційної чи реальної загрози, їх суть	
1.	Недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу та інвестиційної діяльності

2.	Недосконалість і незавершеність законодавства у фінансовій сфері, що призводить до послаблення її регулюючих функцій, криміналізації економічних відносин, зниження внутрішніх соціально-економічних стимулів економічного росту, нездатності ефективно обслуговувати грошові потоки глобальної економіки		
	2.1. Незавершеність бюджетної реформи, що призводить до неякісного бюджетного планування, низького рівня бюджетної дисципліни, нецільового використання бюджетних коштів, неефективності міжбюджетних відносин	2.1. Недосконалість чинної системи митного регулювання, відсутність ефективної системи моніторингу експортно-імпортних операцій та протекціонізму національного виробника	2.3. Неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків, фіскальний характер податкового законодавства, високий рівень доларизації економіки
3.	Слабкість грошово-кредитної системи, яка проявляється в недостатності обігових коштів, низькому рівні платіжної дисципліни, значних обсягах внутрішньої заборгованості; підтримання штучного курсу національної валюти за рахунок переважно монетарних важелів, що стримує розвиток національної економіки і призводить до поширення «тіньової» економіки		
	невисока конкурентоспроможність банківської системи України, низький рівень сумарного банківського капіталу, який не задовольняє потреби економіки, особливо з огляду на потреби економічного зростання, на здійснення суттєвих структурних змін, переходу до інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання		
4.	Відсутність цілісної стратегії щодо іноземного інвестування, зокрема ТНК, недостатня інвестиційна активність вітчизняного капіталу, яка є недостатньою для відтворення національної економіки, усунення структурних диспропорцій, економічного зростання країни		
	низький рівень розвитку фондового та страхового ринку, його низька капіталізація, недостатність фондових інструментів, недосконалість фондової інфраструктури		
5.	Низький рівень соціально-трудова відносин, соціальної спрямованості економіки, платоспроможності населення, штучне заниження вартості робочої сили, яке не стимулює процес нагромадження та якісне відтворення людського капіталу		
6.	Незбалансованість структури зовнішньої торгівлі, значний обсяг зовнішнього боргу, зростання впливу транснаціонального капіталу на вітчизняну економіку, відсутність інфраструктури з обслуговування та дієвих механізмів регулювання грошових потоків глобальної економіки, які були б включені до європейської та міжнародної систем безпеки		

Складено авторами за: [353]

Здійснення постійного моніторингу індикаторів фінансової безпеки (зокрема, таких, як: рівень монетизації ВВП; дефіцит державного бюджету; ступінь доларизації національної економіки; швидкість обігу готівки; рівень інфляції до відповідного періоду попереднього року; процентна ставка за банківський кредит; валютний курс; частка податків в обсязі ВВП та ін.) є важливим для її забезпечення.

На основі методології оцінки рівня економічної безпеки, розробленої Міністерством економіки, можна виробити методологію оцінки рівня фінансової безпеки, відокремивши основні показники та здійснивши поетапну процедуру оцінювання. Таким чином, методологічні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки та її складових включають визначення критерію фінансової безпеки, вибір показників (індикаторів), визначення їх порогових значень,

моніторинг цих показників, співставлення фактичних значень показників з пороговими, визначення ступеня фінансової безпеки, аналіз отриманих результатів, прогнозування найважливіших груп показників (індикаторів) (рис. 2.6). Методологія є подібною до тієї, що визначає рівень економічної безпеки держави.

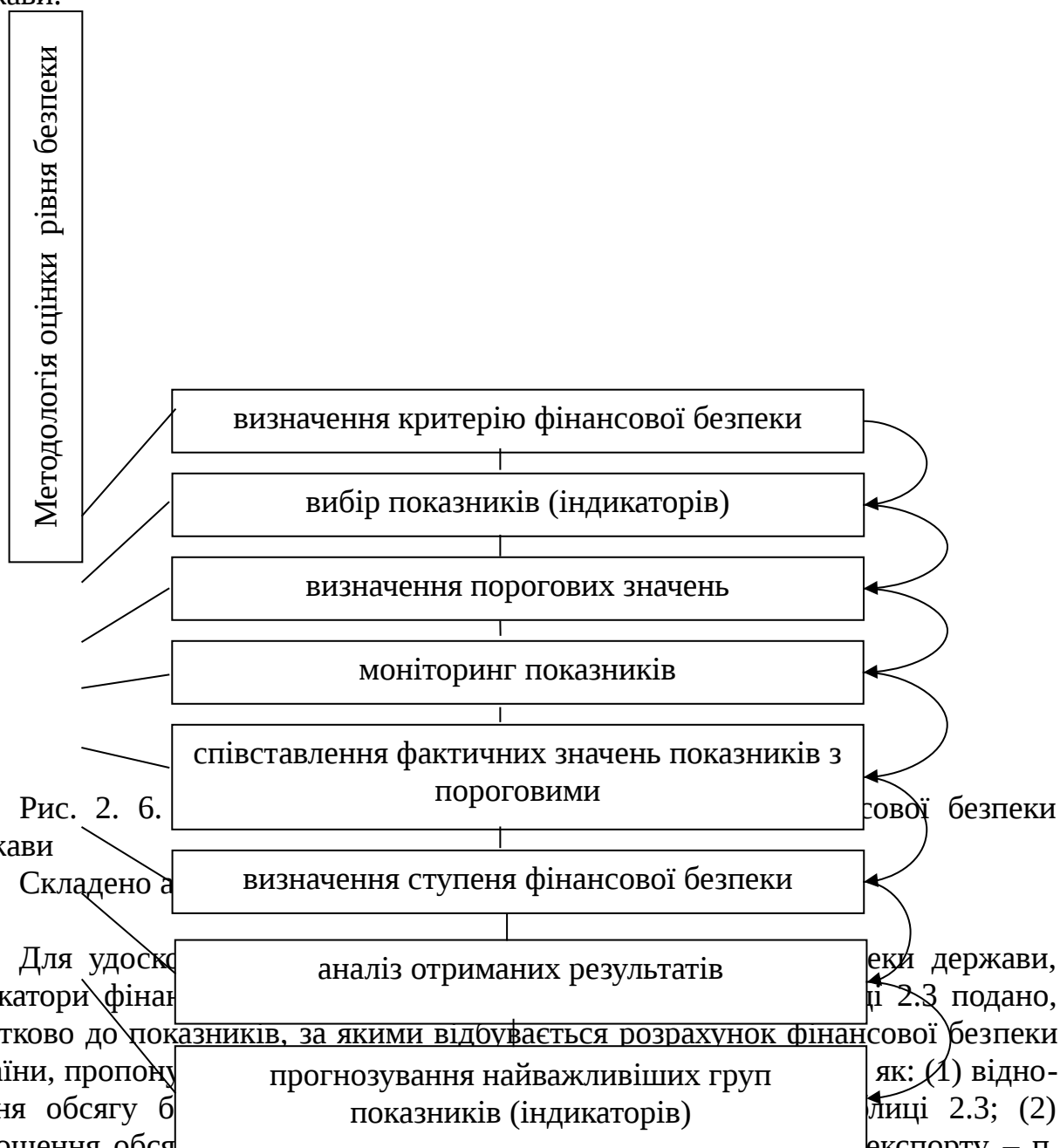

Рис. 2. 6.
Складено а

Для удоско
індикатори фінан
додатково до показників, за якими відбувається розрахунок фінансової безпеки держави, п. 2.3 подано,
України, пропону
шення обсягу б
відношення обсягу
експорту – п.
17; (3) рівень тіньового сектора, % до обсягу ВВП – п. 22. таблиці 2.6.

Стабільність фінансової системи визначається чинниками, серед яких основними виокремимо: рівень інфляції, обсяги внутрішніх і зовнішніх боргів держави, стан виконання державного бюджету, рівень монетизації економіки, вартість банківських кредитів, достатній обсяг міжнародних резервів НБУ.

Таблиця 2.6

Індикатори стану фінансової безпеки

№ з/п	Індикатор, од.	Порогове значення
-------	----------------	-------------------

Бюджетна безпека		
1.	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
2.	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
3.	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
4.	Обсяг трансфертів із державного бюджету, % до ВВП	не більше 10-15
5.	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20-30
Безпека грошового ринку та інфляційних процесів		
6.	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50
7.	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
8.	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
9.	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107
Валютна безпека		
10.	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6
11.	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25
Боргова безпека		
12.	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55
13.	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25
14.	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70
15.	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30
16.	Відношення обсягу боргу до золотовалютних резервів	не більше 50
17.	Відношення обсягу обслуговування державного боргу до обсягу експорту	не більше 50
Безпека фондового ринку		
18.	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90
19.	Доходність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4
Банківська безпека		
20.	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30
21.	Обсяг кредитування банками реального сектора економіки, % до ВВП	не менше 30
22.	Рівень тіньового сектора, % до обсягу ВВП	не більше 50

Складено авторами за: [225; 227]

Порушення в динаміці цих показників спричиняють ризики, а іноді й загрози фінансовій безпеці держави. Перелік потенційних загроз економічній безпеці держави від перевищення індикаторами порогових значень подано на рис. 2.7.

Рис. 2.7. Ризики та загрози окремих індикаторів для фінансової безпеки держави

Складено авторами за: [187, с.140]

За умови нейтралізації загроз досягається стан захищеності національних інтересів. Рівень загроз фінансовій безпеці найчастіше визначають оцінюванням за допомогою інтегрального показника, проте поширення набувають й інші методи. Окремими науковцями, зокрема О.Коваленко, – як альтернативний шлях оцінювання рівня фінансової безпеки – пропонується використання методів класичної теорії ймовірності [189]. За цією теорією, ймовірністю події (у нашому випадку – існування загрози безпеці) є відношення кількості рівно ймовірних варіантів (виникнення ризиків і потенційних загроз), що сприяють настанню цієї події (стану небезпеки), до кількості всіх можливих варіантів. У методиці визначення рівня економічної безпеки України є 35

показників рівня фінансової безпеки (Додаток Д2 і Ж1), отже, ймовірність перевищення їх порогових значень також 35:

$$\Omega = \{\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_n, \dots\} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, \dots, 35\}, \quad (2.1)$$

де Ω – дискретний простір елементарних подій; ω_i – подія, яка відображає перевищення порогового значення індикатора фінансової безпеки.

Якщо кожній події ω_i відповідає невід’ємне число p_i (ймовірність ω_i), то ймовірність виникнення загроз фінансовій безпеці можна розрахувати за формулою:

$$p(A) = \sum_{\omega_i \in A} p_i \quad (2.2)$$

де A – випадкова подія (виникнення загроз фінансовій безпеці), причому A з Ω (кожний елемент з A також є елементом з Ω). Необхідно враховувати, що ймовірність виникнення загрози безпеці перебуває в межах $0 \leq P(A) \leq 1$. Для оцінки рівня фінансової безпеки України таким способом можна припустити, що кожна подія $\omega_i = i$ є рівноможливою, а її ймовірність відповідає $1/35$. Модель з виникнення загроз за окремими показниками за цим підходом виглядатиме як: $A = \{10, 16\}$, то $p(A) = 1/35 + 1/35 = 0,057\dots$, де 10, 16 – номери індикаторів у переліку («Методиці» – Додаток Д2), тобто рівень інфляції (10) та відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, % *16. Отже, ймовірність загроз за цими індикаторами дорівнює $0,057\dots$. Розглядаючи три стани небезпеки економіки як критичний, кризовий та катастрофічний [100, с. 153], за аналогією, до кожного виду загроз можна визначити три рівня впливу на фінансову безпеку. Це дає змогу отримати множину показників, кожен з яких відображатиме математичне сподівання [91, с. 76] певної загрози:

$$M(x) = \sum_{i=1}^{n(jk)} p_{ijk} x_{ijk} \quad (2.3)$$

де $M(x)$ – математичне сподівання випадкової величини (загрози), p_{ijk} – ймовірність i -тої загрози j -тої інтенсивності k -того ступеню впливу, x_{ijk} – можливі значення випадкової величини.

Така оцінка, беручи за основу фіксоване значення ймовірності виникнення загроз за кожним індикатором, а не фактичне, є недостатньо вагомою. Розрахунок фактичного значення потребує аналізу порогових значень індикаторів стану фінансової безпеки України у часовому розрізі. Стосовно визначення інтенсивності та сили впливу загроз, варто звернутися до методів експертного аналізу. Використання методу оцінки рівня фінансової безпеки, запропонованого О.Коваленко, як додаткового механізму вимірювання ступеня загроз, дасть змогу підвищити ефективність заходів зі зміцнення фінансової безпеки держави. Застосування теорії ймовірності дозволить попереджати виникнення загроз і вживати адекватних заходів з їх зменшення, уникнення або усунення.

Одним з основних критеріїв фінансової безпеки є рівень інфляції, що через зростання цін призводить до знецінення коштів у населення, суб’єктів підприємницької діяльності. Показник інфляції є визначальним щодо рівня забезпечення внутрішньої фінансової стабільності у конкретній країні. Для багатьох центральних банків головним завданням є дотримання інфляційних

орієнтирів, зокрема, Європейський центральний банк виходить з того, щоб рівень інфляції в країнах зони євро не перевищував 2%. Проведення центральним банком грошово-кредитної політики пов'язано з урахуванням інфляційного чинника. Рівень інфляції в Україні розраховується Державним комітетом статистики у відсотках і залежить від зміни вартості так званого кошика основних споживчих товарів. У статистичних матеріалах Держкомстату України показник інфляції віднесено до основних соціально-економічних показників під назвою «індекс споживчих цін». Індекс споживчих цін протягом 2002-2010 рр. подано на рис. 2.8 разом з прогнозними оцінками.

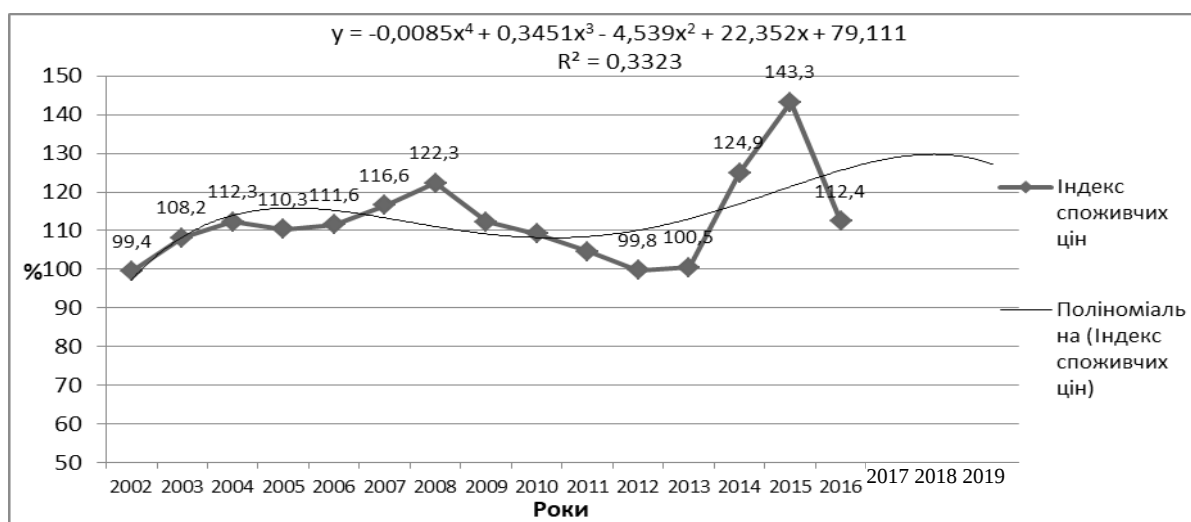

Рис. 2.8 Прогнозні оцінки рівня інфляції в Україні (2010-2019 рр.)
Розраховано авторами за: [256]

Динаміка розвитку показника свідчить про його поступове постійне зростання за 2001-2008 рр. та перелом із подальшим зниженням у 2009-2010 рр. Як видно з рис. 2.5, згідно прогнозних оцінок на 2011-2019 рр. (лінійний тренд) рівень інфляції в Україні зростатиме, хоча це може неадекватно відобразитися в офіційній статистиці (згідно попередніх офіційних даних, рівень інфляції в Україні за 2011 р. відповідатиме 108%).

Наступними важливими для фінансової безпеки України показниками є обсяги внутрішніх і зовнішніх боргів держави, що включають обсяги непогашених запозичень держави на внутрішніх і зовнішніх ринках. Формула розрахунку рівня боргової безпеки держави подана в табл. 2.1. і визначається відношенням внутрішнього/зовнішнього боргу до обсягів річного ВВП. Критерієм «безпечності» боргів є спроможність держави їх погашати та обслуговувати. З огляду на це визначається порогове значення відношення боргів до ВВП.

У міжнародній практиці прийнято, що зовнішній державний борг «безпечний», якщо він не перевищує 60% від ВВП. В Україні «безпечний» рівень зовнішнього державного боргу не повинен перевищувати 25%, а внутрішнього – 30%, він майже сягає зазначеної межі [227, с.17].

Рівень боргової безпеки держави в період з 2005 по 2008 рр. не викликав суттєвого занепокоєння, оскільки показники знизилися і перебували в межах норми (4,4 у 2005 р.; 2,5 у 2007 р. і 4,7 у 2008 р.).

Зростання зовнішнього боргу в макроекономічному плані супроводжується високим рівнем інфляції (9,1% у 2010 р.; 12,3% у 2009 р.) та погіршенням сальдо поточного рахунку (1,9% ВВП у 2010 р. та 1,5% ВВП у 2009 р.), внаслідок надмірного нарощування обсягів імпорту споживчих товарів. Поєднання високого рівня інфляції та девальвації гривні загрожує глибоким спадом виробництва, передусім у секторі товарів внутрішньої торгівлі. Негативним наслідком девальвації гривні є зменшення обсягів імпорту та одночасне зменшення експорту через його залежність від критичного імпорту сировини, обладнання і комплектуючих матеріалів.

Для адекватної оцінки стану боргової позиції України у світі було використано метод групування (кластерний аналіз) за такими показниками: ВВП на одну особу, інвестиції, інфляція, дефіцит бюджету, зовнішній борг та сальдо поточного рахунку. Вибірку здійснено для 100 країн з різним рівнем економічного розвитку. Згідно результатів аналізу, Україна належить до одного кластеру з такими країнами, як Узбекистан, Молдова, Кенія, Грузія, Бенін, Вірменія – кластер № 5 (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Групування країн за оцінкою боргової позиції, 2015-2016 рр.

Країни	Кластери		Країни	Кластери	
	Номер кластеру	Евклідова відстань		Номер кластеру	Евклідова відстань
Австралія	1	5002,27	Венесуела	3	1117,91
Австрія		1530,12	Албанія	4	856,29
Бельгія		2748,05	Азербайджан		721,53
Канада		748,47	Білорусь		385,73
Данія		3618,61	Беліз		764,10
Фінляндія		1596,35	Боснія і Герцеговина		589,68
Франція		3514,01	Болгарія		377,95
Німеччина		3630,80	Китай		536,57
Ісландія		3970,50	Колумбія		219,48
Ірландія		1774,87	Республіка Конго		842,24
Японія		2629,48	Коста-Ріка		1046,66
Кувейт		2093,90	Домініканська Республіка		279,53
Нідерланди		877,21	Ямайка		277,77
Сінгапур		1556,55	Йорданія		554,86
Швеція		2502,51	Малайзія		1011,29
Швейцарія		9690,88	Панама		878,77
ОАЕ		7256,30	Перу		226,31
Сполучені Штати		1401,34	Румунія		820,41
Багамські острови		2169,16	Сербії		5,54
Кіпр		954,00	ПАР		586,98
Чеська республіка	2828,31	Суринам	463,12		
Греція	38,84	Таїланд	397,44		
Гонконг	2609,42	Туніс	723,15		
Ізраїль	1334,02	Туркменістан	471,44		
Італія	3396,22	Вірменія	5	456,11	
Корея	1920,77	Бенін	450,02		
Мальта	2623,62	Бурунді	671,72		
нова Зеландія	2872,09	Кабо-Верде	665,15		
Португалія	2249,12	ЦАР	559,93		
Саудівська Аравія	2441,80	Чад	380,34		
Словенія	1054,90	Єгипет	429,20		
Іспанія	1841,03	Гамбія	491,02		
Тайвань, (Китай)	2554,10	Грузія	443,12		
Британія	4814,50	Гайана	511,59		
Аргентина	3	594,03	Гондурас	142,62	
Бразилія	82,68	Індія	187,88		
Чилі	274,05	Індонезія	662,75		
Хорватія	868,01	Кенія	394,71		
Естонія	1081,34	Киргизька Республіка	367,27		

Угорщина		305,06	Малі		434,55
Казахстан		736,44	Молдова		8,65
Латвія		392,89	Монголія		544,16
Литва		122,86	Непал		490,49
Мексика		810,82	Парагвай		632,64
Польща		186,03	Таджикистан		392,97
Росія		375,33	Україна		670,17
Сейшельські острови		675,34	Узбекистан		134,70
Словацька Республіка		1994,45	В'єтнам		209,94
Туреччина		640,85	Люксембург	6	4745,63
Уругвай		89,78	Норвегія		4745,63

Складено авторами за: [21; 314]

Такий індикатор фінансової безпеки, як дефіцит державного бюджету, залежить від прийнятого та затвердженого Верховною Радою на кожний рік дефіциту бюджету, що зафіксований у Законі про державний бюджет України. Протягом останніх 10 років спостерігається стабільне зростання обсягів державного бюджету, з особливими підйомами у 2003-2004 рр. та 2008-2009 рр.

Показники відношення дефіциту бюджету до ВВП є на межі критичних значень, а в окремих періодах сягають і перевищують пороги.

Незважаючи на постійне зростання номінального ВВП, за винятком 2009 р., коли спостерігався спад, реальний ВВП не має такої стабільної позитивної динаміки: протягом 2007-2009 рр. спостерігається його спад, а прогнозні оцінки обсягів реального ВВП показують його негативні тенденції.

Динаміка відношення видатків і доходів держави протягом 2002-2016 рр. подана на рис. 2.9, де спостерігається небезпечна тенденція до зростання дефіциту держбюджету та рівня дефіциту бюджету у % до ВВП, починаючи з 2008 р.

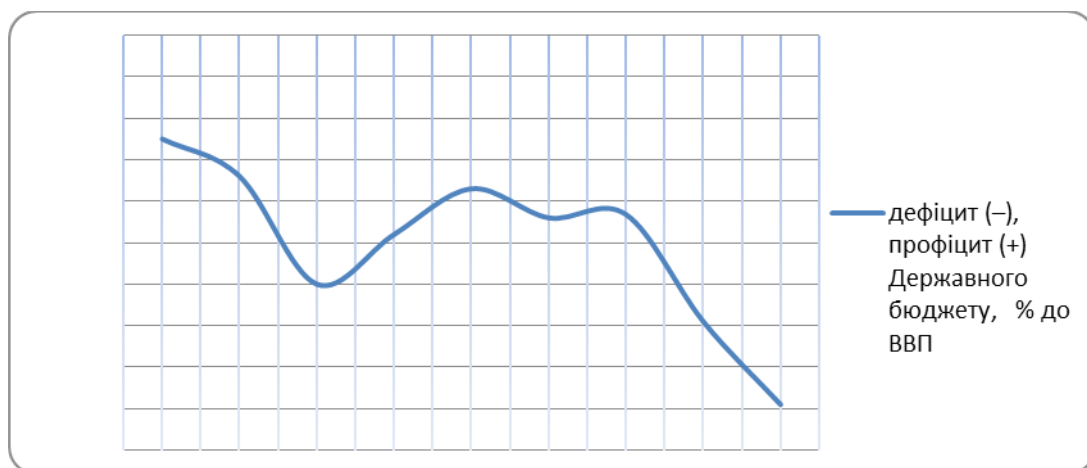

Рис. 2.9. Динаміка показників рівня дефіциту державного бюджету України, % до ВВП (2002-2016 рр.)

Розраховано авторами за: [256]

Рівень монетизації економіки як відношення обсягу грошової маси (МЗ) до річного обсягу ВВП належить до індикаторів такого підвиду стану фінансової безпеки, як безпека грошового ринку. Цей показник відображає рівень забезпечення економіки держави грошовими ресурсами.

Згідно наведених порогових значень індикаторів фінансової безпеки, що представлені в табл. 2.8, бачимо, що критичним є відношення обсягу грошового

агрегату МЗ до ВВП в розмірі 55%. Показники рівня монетизації України за 2002-2014 рр. подані в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

**Рівень монетизації, відношення обсягу грошового агрегату МЗ до ВВП,
2002-2014 рр.**

Роки	Відношення МЗ до ВВП, індекс	Рівень монетизації, %
2002	0,288	29
2003	0,357	36
2004	0,364	36
2005	0,439	44
2006	0,479	48
2007	0,549	55
2008	0,544	54
2009	0,533	53
2010	0,546	55
2011	0,521	52
2012	0,548	55
2013	0,625	62
2014	0,611	61

Розраховано авторами за: [329]

З даних, наведених у табл. 2.8, можна зробити висновок про зниження монетарних агрегатів на фоні значного сповільнення темпів зростання ВВП та високого рівня інфляції.

Індикатором, що свідчить про можливу зміну рівня курсу національної грошової одиниці, є відношення валютних резервів до грошової бази. З наближенням його до 100% зростає стабільність національної валюти. Так, про фінансову кризу 1998 р. сигналізувала різка зміна цього показника з 76% у 1997 р. до 30% у 1998 р. Зважаючи на це, після 1998 р. співвідношення резервів НБУ та грошової бази почало зростати. У 1999-2000 рр. воно перебувало на рівні 45%, а починаючи з 2001 р. цей рівень зріс до 60%, що й забезпечує стабільність гривні протягом останніх років.

У 2010 р. спостерігалася тенденція до зростання грошового агрегату МЗ. За рік приріст грошової маси становив 22,7%, або 110,6 млрд грн – до 597,9 млрд грн порівняно зі скороченням на 5,5% у 2009 р. Основний її приріст було забезпечено зростанням коштів за депозитами. Депозити в національній валюті зросли: переказні – на 30,2 млрд грн, інші – на 36,1 млрд грн. Приріст готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (агрегат М0) становив 26,0 млрд грн. Частка готівки в загальному обсязі грошового агрегату МЗ скоротилася за рік на 1,6 процентного пункту – до 30,6%.

За даними НБУ, обсяг грошової бази в Україні за квітень 2017 року виріс на 3,2% – до 368,357 мільярда гривень. З початку року обсяг грошової бази знизився на 3,5%. Обсяг готівки поза банками зріс на 3% у квітні і скоротився на 4,8% з початку року - до 299,410 мільярда гривень, грошовий агрегат МЗ (монетарна маса) зріс на 1,3% в квітні, але при цьому знизився на 1,2% з

початку року - до 1,088 трильйона гривень. Обсяг грошової бази в Україні станом на березень становив 356,914 мільярда гривень. Так як, 21 грудня 2016 року Приватбанк офіційно перейшов у державну власність. Міністерство фінансів та Національний банк оцінили потребу капіталу Приватбанку в 148 млрд гривень. В рамках оздоровлення ПАТ КБ "Приватбанк" НБУ монетизував облігації внутрішньої державної позики, випущені Мінфіном для капіталізації банку, на суму 25,8 млрд гривень. В січні 2017 року НБУ додатково монетизував ОВДП для Приватбанку на 1,4 млрд гривень. Після зазначених дій відбулося значне зростання грошової бази в Україні (табл. 2.9).

Швидкість обігу готівки, що визначається як відношення грошового агрегату М2 до річного обсягу ВВП, належить до індикаторів безпеки грошового ринку.

Таблиця 2.9

Обсяги грошових агрегатів у 2017 р.

Показники	Період		Дані	
	Одиниця виміру	Період останніх розрахунків	Останні дані	Дані попередньо-го періоду
Грошовий агрегат М3	млн. грн.	вересень 2017	1 124 116.0	1 104 620.8
Грошовий агрегат М0	млн. грн.	вересень 2017	306 435.4	308 840.4
Грошовий агрегат М1	млн. грн.	вересень 2017	541 868.5	537 610.4
Грошовий агрегат М2	млн. грн.	вересень 2017	1 123 798.8	1 104 321.4

Складено авторами за: [170]

Згідно методики розрахунку рівня економічної безпеки критичним є значення швидкості обігу готівки, що перевищує 2, тобто не більше 2-х обертів. Проаналізувавши дані за 2002-2014 рр., можна зробити висновок, що за цим індикатором поки що, не спостерігається загроза фінансовій безпеці держави (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Показники швидкості обігу готівки, 2001-2014 рр.

Роки	ВВП, млн грн	Грошовий агрегат М2, млн грн	Швидкість обігу готівки (М2/ВВП), к-сть обертів
2002	225810	64 394,6	0,285
2003	267344	94 603,3	0,354
2004	345113	125 483,3	0,364
2005	441452	193 145,3	0,438
2006	544153	259 413,2	0,477
2007	720731	391 272,9	0,543
2008	948056	512 526,9	0,541
2009	913345	484 771,9	0,531
2010	1095000	596 840,8	0,545
2011	1316600	681801	0,518
2012	1408889	762300	0,541
2013	1454931	906236	0,623
2014	1566728	955349	0,619

Складено авторами за: [274]

Монетарна база в липні 2014 р. також проявила тенденцію до збільшення. Темп її зростання був вищий, ніж у грошової маси. Кількість готівки в обігу зросла на 3,4%. Обсяг монетарної бази на початок серпня 2011 р. оцінювався в 235,8 млрд грн. Критичним є значення показника, що перевищує 4, отже, існує значна загроза фінансовій безпеці через надмір готівкових коштів в обігу (відносно ВВП) (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Показники обсягу готівкових коштів, 2001-2014 рр.

Роки	ВВП, млн грн	Готівкові кошти в обігу (М0), млн грн	Обсяг готівки, % до ВВП
2002	225810	26 433,8	11,7
2003	267344	33 119,3	12,4
2004	345113	42 344,9	12,3
2005	441452	60 231,4	13,6
2006	544153	74 983,6	13,8
2007	720731	111 118,7	15,4
2008	948056	154 758,5	16,3
2009	913345	157 029,4	17,2
2010	1095000	182989,9	16,7
2011	1316600	192665	14,6
2012	1408889	200680	14,2
2013	1454931	237776	16,3
2014	1566728	282947	18,0

Розраховано авторами за: [232; 233]

Від рівня міжнародних резервів НБУ значною мірою залежить зовнішня стабільність національної валюти, яка визначається стабільністю її валютного курсу стосовно інших валют, а також зовнішня платоспроможність держави з погашення і обслуговування зовнішніх боргів. Інформація щодо обсягів міжнародних резервів та офіційного курсу гривні до долара США подана в табл. 2.12, з якої видно, що рівень забезпечення резервними активами продовжує поступово зростати. Такий стрибок можна пояснити зміною валютного курсу та штучною девальвацією гривні.

Порівняно з іншими країнами в Україні обсяги міжнародних резервів є недостатньо великими. Так, станом на початок 2003 р., за даними МВФ, обсяг резервів Японії становив 469,7 млрд дол. США, Китаю – 112 млрд, Франції – 61,7 млрд, Польщі – 29,8 млрд, України – 4,5 млрд дол. США.

У 2016 році українська економіка зросла на 2,3% р/р, у тому числі в IV кварталі 2016 року зростання реального ВВП прискорилося до 4.8% р/р. Про це свідчать розгорнуті показники ВВП за IV квартал та в цілому за 2016 рік, опубліковані Державною службою статистики України. Такі темпи економічного зростання перевищили очікування Національного банку (3.3% в IV кварталі та 1.8% у цілому в 2016 році, згідно з оцінками, опублікованими в [Інфляційному звіті за січень 2017 року](#)). Різниця пояснюється кращими, ніж очіувалося, показниками сільського господарства та інвестиційної активності.

На валютному ринку згідно з базовим сценарієм першої в Україні трирічної Бюджетної резолюції, 2017 року середньорічний курс гривні

прогнозується на рівні 27,8 грн/дол., 2018 року – на рівні 29,3 грн/дол., 2019-го – 30,5 грн/дол., а 2020-го – 31 грн/дол.

Таблиця 2.12

Забезпечення НБУ міжнародними резервними активами, 2002-2016 рр.

Роки	Офіційні резервні активи, на кінець періодумлн дол. США	Офіційний курс до долара США, на кінець періодугрн за 100 дол. США
2002	4 469	532,66
2003	6 943	533,27
2004	9 715	531,92
2005	19 391	512,47
2006	22 358	505,00
2007	32 479	505,00
2008	31 543	770,00
2009	26 505	798,50
2010	34 576	796,17
2011	31794,61	796,75
2012	24546,19	799,1
2013	20415,71	799,29
2014	7533,33	1188,66
2015	13299,99	2184,46
2016	15539,33	2555,13

Складено авторами за: [18; 19; 274]

Протягом 2016 р. динаміка курсу гривні до валют мала негативний характер для України, а саме збільшення курсу за всіма показниками. На початок року курс гривні до дол. США та євро складав 25,15 та 27,42 грн за одиницю відповідно. Протягом року курс дол. США мав більш погвалнену динаміку та наприкінці року значення показника майже порівнялося з курсом євро. Таким чином, показники до дол. США та євро протягом року збільшилися на 8% та 3% відповідно. В свою чергу, курс гривні до російського рубля збільшився на 49% та наприкінці року мав значення 4,51 грн. за одиницю (рис. 2.10).

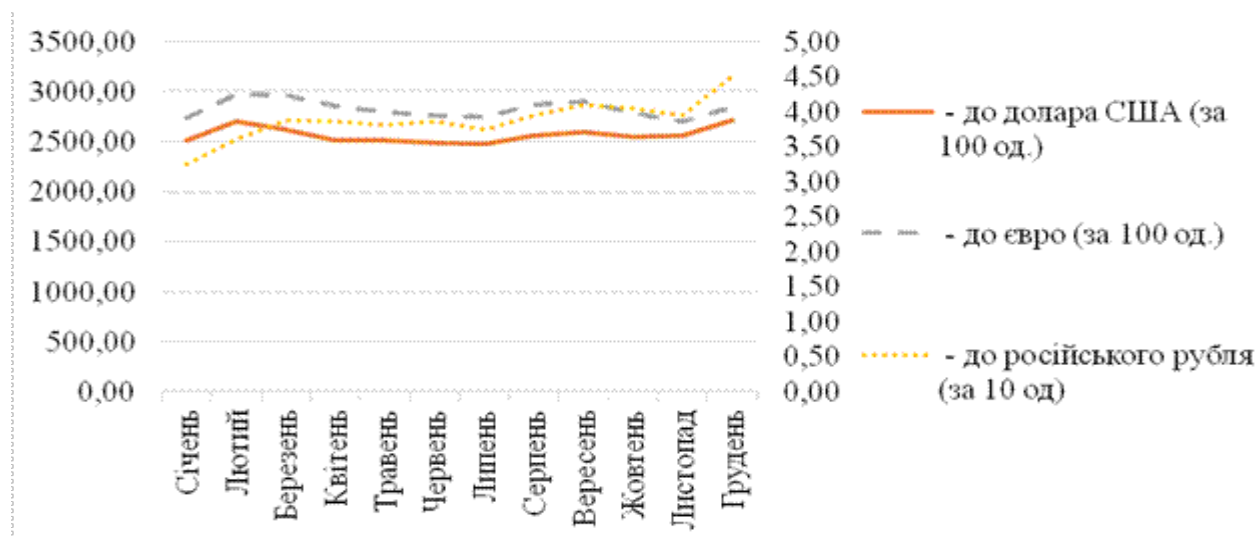

Рис. 2.10 Динаміка офіційного курсу гривні у 2016 р.

Складено авторами

Середньозважений курс гривні до євро не повторює динаміку офіційного курсу та протягом року значення курсу суттєво не змінювалося, а курс гривні до дол. США збільшується на 2-3% по операціях купівлі-продажу на валютному ринку України.

На міжбанківському валютному ринку України загальний обсяг операцій з безготівковою іноземною валютою у доларовому еквіваленті становив 199220 млн. дол. США, що менше на 12%, ніж у 2015 р. Клієнти банків, що не є суб'єктами валютного ринку, здійснили операції з продажу безготівкової іноземної валюти на суму 59071 млн дол. США та операції з купівлі іноземної валюти на суму 60148 млн дол. США.

Порівнюючи індикатори фінансової безпеки України за кілька останніх років з пороговими значеннями, можна дійти висновку про деяке покращення ситуації, хоча криза 2008 р. суттєво вплинула на основні макроекономічні показники. Показники рівня інфляції, внутрішнього боргу, дефіциту бюджету, рівня монетизації (згідно офіційної статистики) не перевищують порогових значень. Занепокоєння викликають показники вартості кредитів, міжнародних резервів, зовнішнього боргу, що знаходяться в зоні ризику. Для підвищення рівня фінансової безпеки України потрібно розробити стратегію фінансової безпеки; забезпечити прийняття та імплементацію Законів України про державний борг, фінансово-кредитну сферу, фінансові операції; створити надійну систему фінансового контролю, запровадити чіткий порядок отримання і відшкодування іноземних кредитів для господарських суб'єктів різних форм власності; створити єдину державну інформаційну базу для усіх фінансово-кредитних установ. Однією з ключових позицій забезпечення фінансової стабільності держави може стати розробка та запровадження дієвої системи фінансового контролінгу, що функціонувала б на випередження.

2.3. Оцінка рівня соціальної безпеки України

Сучасні посттрансформаційні та інтеграційні процеси, які відбуваються в Україні та модернізація її економіки, вимагають від неї побудови надійної фінансово-економічної основи для забезпечення належного рівня життя населення, високого рівня зайнятості та соціальної захищеності. Надмірний рівень тінізації економіки й криміналізації суспільства, низька купівельна спроможність громадян та недосконалість механізму надання пільг незахищеним (малозабезпеченим) верствам населення та цільовий характер соціальних виплат провокують зростання бідності та безробіття населення, ведуть до підвищення рівня смертності, до поширення «соціальних» хвороб (алкоголізму, тютюнопаління та наркоманії), а відтак, порушують економічну та соціальну рівновагу у суспільстві, знижуючи рівень життя населення, його соціальну захищеність та рівень соціальної безпеки.

Зазначений постійний мінливий стан елементів породжує граничні уявлення про безпеку на основі порогових значень та індикаторів рівня соціальної безпеки, який у 2014 році значно знизився – до 60 % (рис. 2.11). Як бачимо з рисунка 2.4 трендова модель (апроксимації) до 2018 р. вказує на вірогідне подальше зниження рівня соціальної безпеки до позначки нижче 50%. Сукупність низки дестабілізуючих факторів таких як тінізація економіки, корупція, бідність та зниження рівня якості життя населення поглиблюють проблеми соціальної компоненти економічної безпеки України.

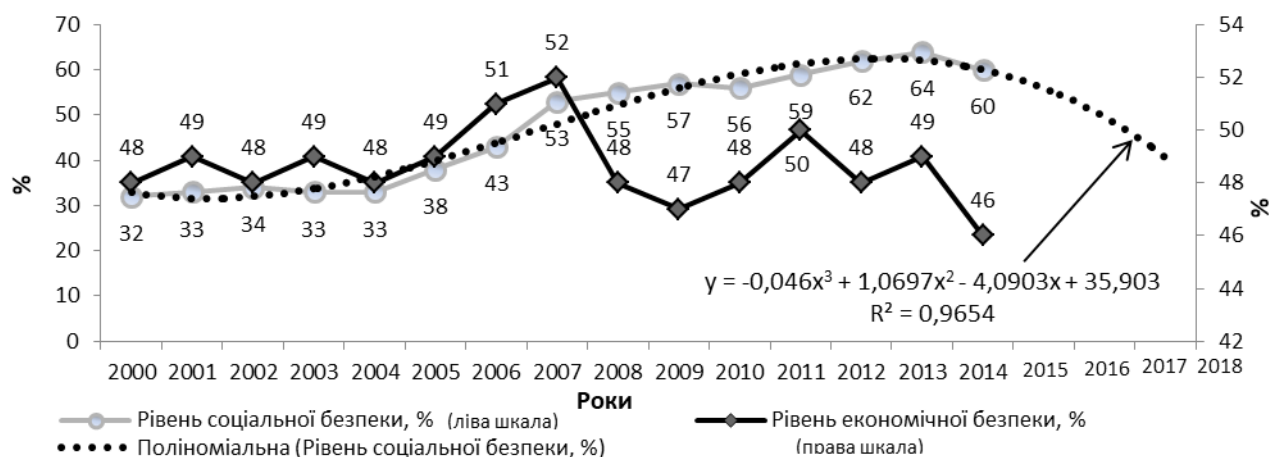

Рис. 2.11. Динаміка інтегрального показника рівня економічної та соціальної безпеки України, 2000–2018 рр. (2015–2018 рр. – прогнозні оцінки)
Розраховано за: [256; 258; 313; 314]

Аналіз основних показників соціально-економічного розвитку України (табл. 2.13) переконливо підтверджує проблеми макроекономічної стабільності, соціального напруження у суспільстві, засвідчує економічну та боргову залежність України від розвинутих країн.

Таблиця 2.13

Показники соціально-економічного розвитку України, 2008–2016рр.

№ за/п	Показники	Граничне значення	Фактичний стан в Україні									Соціально-економічне значення
			2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1.	Коефіцієнт Джіні (відношення 10 % найбагатших до 10 % найбідніших)	не > 8 разів	0,259	0,257	0,249	0,243	0,233	0,236	0,226	0,227	0,227	Соціальне напруження
2.	Рівень бідності	не < 25 %	27	26	24,1	24,3	25,5	24,5	25,0	25,9	26,3	Деградація населення
3.	Рівень безробіття	не > 10 %	6,4	8,8	8,1	7,9	8,1	7,2	9,3	9,1	9,3	Зубожіння населення
4.	ІЛР (за даними ПРООН)	0,800	0,792	0,796	0,710	0,729	0,740	0,734	0,747	0,747	0,743	Рівень людського розвитку
5.	Обсяг видатків Зведеного бюджету на освіту, % до ВВП	не < 8,3 %	6,4	7,3	7,4	6,6	7,2	7,2	6,4	6,2	6,4	Деінтелектуалізація нації
6.	Обсяг видатків Зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП	не < 4 %	3,5	4,0	4,1	3,7	4,1	4,2	3,6	3,8	4,0	Підвищення рівня смертності

Розраховано за: [256; 257]

Варто відмітити, що серед усіх аналізованих показників стійку позитивну динаміку можна прослідкувати щодо індексу людського розвитку, значення якого в Україні за період з 1990 до 2012 рр. зросло з 0,714 до 0,747, або на 4% (в середньому приблизно на 0,2% за рік) та знизився на 0,060 пп. у 2013 р. та 0,747 у 2014 р., а у 2016р. – 0,743 [99], що свідчить про підвищення рівня людського розвитку в країні. Незважаючи на вказане, це суттєво не впливає на важку ситуацію у соціальній сфері, яка хронічно недофінансовується, що загрожує державі підвищенням рівня смертності та деінтелектуалізацією нації.

За оцінками Державного комітету статистики України динаміка показників смертності на народжуваності з 2007 р. по 2015 р. не є оптимістичною. Підвищення рівня смертності та бідності населення актуалізують проведення дослідження динаміки видатків Зведеного бюджету на соціальні заходи, яка носить висхідний характер та відображає позитивні зміни в державі, проте це не призводить до підвищення рівня та якості життя населення, оскільки існують такі об'єктивні фактори як інфляція та безробіття, що знижують купівельну спроможність населення та не дозволяють зменшити соціальну нерівність між громадянами.

На даному етапі пріоритетні завдання держави полягають у раціоналізації соціальних видатків бюджету шляхом забезпечення ефективності функціонування організацій соціальної сфери та цільового характеру надання соціальної допомоги [149, с. 48], перегляді адресності надання соціальних пільг та у максимально ефективному використанні соціальних видатків держави завдяки організаційній модернізації та посиленні цільового спрямування видатків.

Варто зазначити, що сьогодні політика держави спрямована на поступове підвищення обсягів фінансування соціальної сфери, про що свідчить стрімке зростання видатків на соціальний захист із 283,5 млрд. грн. у 2010 р. до 522,74 млрд. грн. у 2014 р., проте, для зменшення соціальної напруженості та з метою подолання і попередження негативних процесів у суспільстві, необхідно негайно розробити дієву стабілізаційну політику, яка дозволить переглянути принципи системи адресної допомоги, дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, повної зайнятості населення, стабільності цін, досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках, проявиться у стабільному курсі національної валюти, та ефективності міжнародних фінансових операцій.

Забезпечення належного рівня життя населення у соціально-орієнтованому демократичному суспільстві, зазвичай, покладається на державу, яка за допомогою фіскальної та монетарної політики впливає на характер змін, що відбуваються. Проте, в умовах надзвичайно жорсткої економічної кризи, невирішеною залишається проблема мобілізації державою до бюджету коштів для виконання функцій і зобов'язань. Основними причинами цього є: (1) безперервний процес втрати одних джерел фінансових надходжень до бюджету і пошук інших; (2) неефективна політика стабілізації національної грошової одиниці та залежність політики Національного банку від урядових колізій; (3)

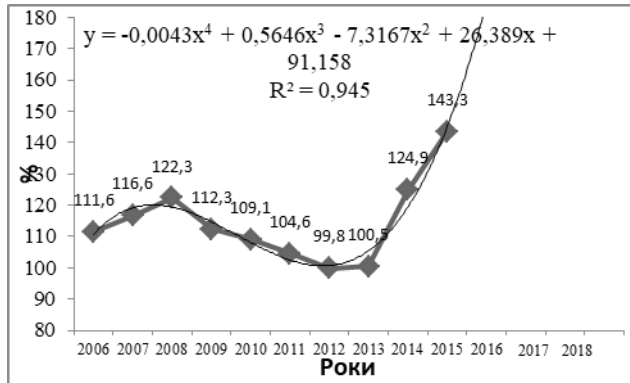
низька фінансова й управлінська дисципліна; (4) тінізація економіки; (5) неефективність здійснення окремих видів видатків, марнотратство, факти розкрадання державних коштів; (6) маніпулювання у сфері грошово-кредитних відносин політичними групами [204], що розбалансовує сукупний попит і сукупну пропозицію та сприяє розвитку макроекономічної нерівноваги. Варто зазначити, що загальна ринкова рівновага досягається за умови збалансованості окремих взаємозалежних ринків як складових соціально-економічної системи країни, а соціально-економічна рівновага – це такий стан країни, при якому економічний розвиток підпорядкований досягненню стратегічних соціальних цілей суспільства: високого рівня добробуту при розумній його диференціації по дохідних групах населення, зберігання і поліпшення екологічних умов життя, доступності культури, освіти, медичного обслуговування та ін. При досягненні стратегічних соціальних цілей економічна система потребує власної рівноваги і внутрішньої сталості, які досягаються тоді, коли обмежені ресурси використовуються повністю і ефективно, а їх розподіл по сферах і галузях економіки відповідає досягненню як стратегічних, так і тактичних соціально-економічних цілей країни [246].

Досягнення макроекономічної рівноваги в країні стає можливим у випадку ефективного здійснення стабілізаційної політики, методом «магічного чотирикутника» Парето, сутність якого полягає у відповідальності держави за помірне і стабільне економічне зростання ВВП (3–4 %); за високий рівень зайнятості (рівень безробіття – 3–7 %); за стабільність цін та грошового обігу (1 % у рік); за зовнішньоекономічну рівновагу (позитивне сальдо). Розроблення дієвої стабілізаційної політики, яка дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу та стабільного зростання ВВП на рівні 3–4 % за рік, повної зайнятості населення (рівень безробіття 3–7 %), стабільності цін (1 % за рік), досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках (позитивне сальдо експорту та імпорту), проявиться у стабільному курсі національної валюти, та ефективності міжнародних фінансових операцій дозволить досягнути країною необхідних для стабільного соціально-економічного розвитку показників та можна буде говорити про загальноекономічну рівновагу держави. Ми вважаємо за доцільне прослідкувати динаміку вищезазначених показників за останні 10 років (рис. 2.12).

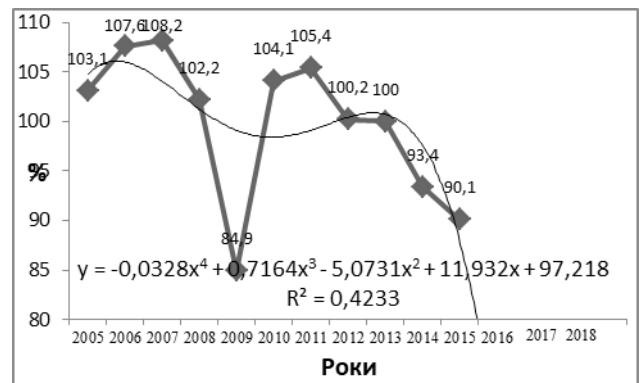
Як засвідчують результати проведеного дослідження, у період з 2005 по 2014 рр. в Україні була відсутня макроекономічна рівновага, не спостерігається чітка тенденція до економічного зростання та не виконується принцип Парето. Індекс споживчих цін у 2005 р. становив 113,5 % порівняно з попереднім роком, у 2006 р. знизився на 4,4 п.п. до 109,1 %, проте, починаючи з 2007 р. відбувається різке зростання інфляції до 125,2 % у 2008 р., після чого спостерігаємо поступове зниження даного показника до 108,0 % у 2011 – 2013 рр., проте, у 2014 році індекс споживчих цін різко підвищився до 124,9 %.

ВВП в Україні починаючи з 2005 р. поступово зростає на 4,6 % у 2006 р. та 0,6 % у 2007 р. з 102,7 % до 107,9 %, проте починаючи з 2008 р. спостерігається його різке падіння до 102,3 % та 85,2 % у 2009 р. 2010-2011 рр. знову показують

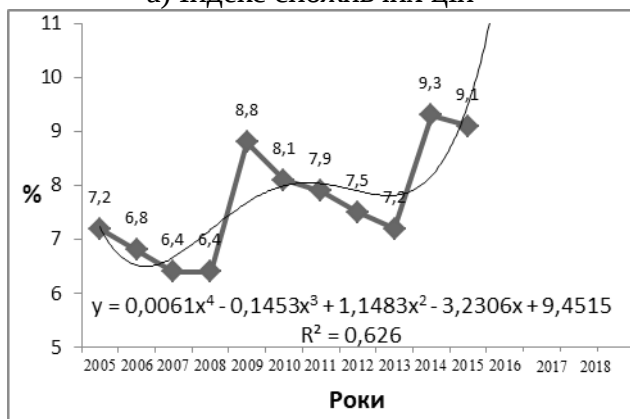
позитивну динаміку щодо даного показника (104,1 % та 105,2 %). Починаючи з 2012 року валовий внутрішній продукт швидкими темпами скорочувався і у 2014 році досягнув позначки у 93,2 %. Згідно даних показників, економічна стабільність за цей період не спостерігається, так як ріст ВВП не досягає рівня 3–4 % за рік, а навпаки постійно знижується.

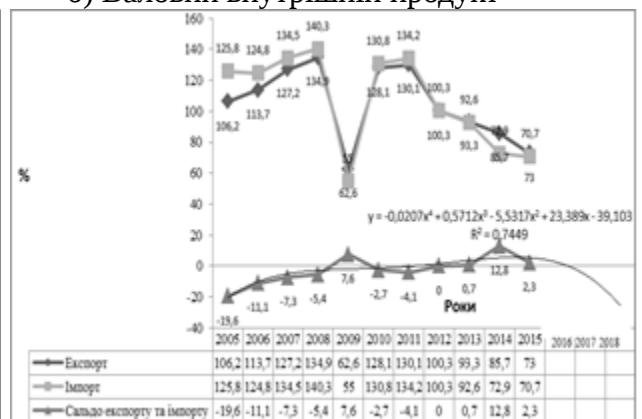
а) Індекс споживчих цін

б) Валовий внутрішній продукт

в) Рівень безробіття населення
(за методологією МОП)

г) Зовнішньоекономічна рівновага

Рис. 2.12. Чотирикутник Парето для України, 2005–2018 рр.
(2016-2018 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за: [256; 258; 313; 314]

Аналіз ситуації на ринку праці України також не засвідчує позитивної динаміки. З 2005 до 2008 рр. рівень безробіття повільними темпами скорочувався на 0,4–0,2 п.п. щороку, але під впливом світової фінансової кризи у 2009 р. значення даного показника різко зросло до 8,8 %, у 2010 році спостерігалось зниження на 0,7 п.п., до 8,1 % та до 7,9 % у 2011 р., проте за підсумками 2012 р. згідно Моніторингу розвитку соціальної сфери [235] рівень безробіття збільшився знизився ще на 0,4 п.п. і становив 7,5 %. В умовах 2013 року рівень безробіття скорочувався, однак, важка та кризова ситуація в Україні та військові дії на Сході країни помітно вплинули на даний показник у 2014 році (9,3 %). Проте, згідно даних Державного комітету статистики, порівняно з країнами Європейського союзу, де рівень безробіття у 2014 р. становив 10,2 % [236], що в середньому є максимально наближеним, але не перевищує 10 %, рівень безробіття в Україні був нижчим, а саме 9,3 %. Ми вважаємо, що даний показник є недостатньо обґрунтованим і фактично в Україні рівень безробіття

значно вищий, оскільки в країні дійсно важка ситуація на ринку праці і значна кількість населення не реєструється на біржі праці, інша ж значна частка перебуває за кордоном (за неофіційними оцінками 3,0–3,5 млн. осіб, за даними Світового банку – 6,6 млн. осіб) [258].

Четвертою компонентою «чотирикутника Парето» є зовнішньоекономічна рівновага. Проведений аналіз тенденцій експорту та імпорту в Україні за останні роки показує перевагу імпорту над експортом (рис. 2.6). Як бачимо, за період 2005 – 2008 рр. відбулося поступове зростання як експорту товарів та послуг, так і їх імпорту. Сальдо експорту та імпорту за цей період носило від’ємне значення У 2009 році спостерігалось різке падіння обсягу експорту до 62,6 % порівняно з 2008 р. Водночас аналогічна тенденція спостерігалася і щодо імпорту товарів і послуг – 55 % порівняно з 2008р. У 2010 р. дані показники повернулися до рівня 2008 р. та незначне збільшення спостерігалось у 2011 р. У 2012 р. знову зафіксовано зменшення обсягів як експорту (на 29,8 %), так і імпорту (на 31,3 %). В умовах 2013 та 2014 рр. спостерігається незмінна тенденція до зменшення як експорту, так і імпорту. У 2013 р. 27 % експорту України було зорієнтовано на ЄС. Загалом у 2013 р. обсяги експорту скоротилися на 8,8 %, імпорту – на 5,9 %.

Варто зазначити, що відсотковий аналіз зовнішньоторговельного балансу недостатньо відображає реальну картину зовнішньоторговельних відносин. Якщо проаналізувати обсяги експорту та імпорту у грошовому вираженні, то можна зробити висновок, що протягом 2005–2014 рр. в Україні зовнішньоторговельне сальдо характеризувалося від’ємним значенням, що засвідчує значну перевагу імпорту над експортом (рис. 2.13).

З рисунка видно, що позитивне сальдо торгівельних операцій спостерігалось лише у 2005 р. (+1291,8 млн. дол.). Починаючи з 2006 р. розрив між експортом та імпортом носить від’ємний характер та різко збільшується і до 2008 р. досягнув позначки у -13294,7 млн. дол. У 2009 р. спостерігається покращення ситуації, так як під впливом світової фінансової кризи обсяги виробництва країн-імпортерів значно знизилися і ввезення товарів на Україну зменшилося. Починаючи з 2010 р. знову спостерігається поступове збільшення імпорту та його переваги над експортом, що пояснюється прямо пропорційними змінами у обсягах експорту та імпорту.

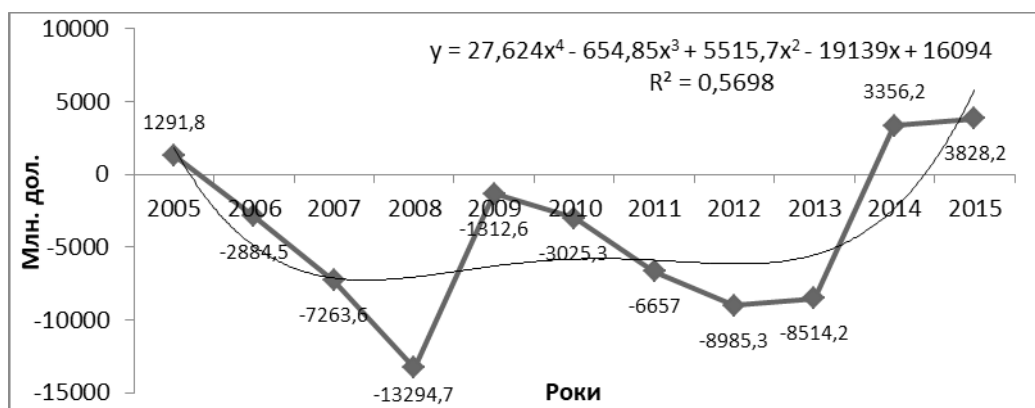

Рис. 2.13. Динаміка зовнішньоторговельного балансу України, 2005–2015 рр.
Розраховано за: [256; 258; 313; 314]

У 2013 році знову відбувається різке збільшення розриву між експортом та імпортом до – 13666,1 млн. дол., проте у 2014 році скорочується до -527 млн. дол. Скорочення експорту зумовлене передусім ціновою ситуацією на основних експортних ринках, високими врожайми зернових культур у інших країнах, воєнними конфліктами, протекціоністськими заходами країн-партнерів України (країни Митного Союзу, зокрема Російською Федерацією), посиленням митного контролю товарів з України. Зменшення обсягів імпорту відбулося за рахунок скорочення імпорту природного газу і вплинуло на зменшення обсягу запасів матеріальних оборотних коштів країни як складника валового нагромадження і мало негативний вплив на формування ВВП у цьому періоді. Аналогічна тенденція прослідковувалася і у 2014–2015 рр.

З метою покращання сальдо зовнішньої торгівлі Урядом послідовно реалізувався план заходів, який передбачав стимулювання зростання експортного потенціалу, скасування обмежень у зовнішній торгівлі, захист інтересів національних виробників на зовнішніх ринках, залучення інвестицій для створення інноваційної продукції, розширення виробництва товарів, що імпортуються і можуть вироблятися вітчизняними підприємствами. Проте, такі дії є недостатніми. На нашу думку, потрібно провести радикальні зміни в економіці країни. Попри ризики глобальної депресії, необхідно спрямувати зусилля на детінізацію економіки та зайнятості населення, легалізацію підприємництва, на розвиток промисловості та аграрного сектора економіки, зниження рівня корумпованості суспільства, що дозволить підвищити обсяги надходжень до бюджету, а відтак, і ріст ВВП, знизить рівень інфляції та безробіття, підвищить рівень зайнятості.

У Конституції України зазначено, що національна економіка України розвивається на основі соціально орієнтованої моделі. Це означає, що головним завданням на шляху соціально-економічного прогресу в державі має стати забезпечення передумов реалізації прав та свобод громадян, утвердження середнього класу та подолання бідності населення. Однак в умовах трансформаційних процесів, що проходять в національній економіці виникають певні соціальні небезпеки та ризики. Тому держава мусить стати соціальним амортизатором цих процесів і водночас здійснювати активну соціальну політику [269, с. 286–287], забезпечивши належний рівень життя населення. Розвиток та функціонування національної економіки повинні відбуватися з урахуванням вимог сучасних інтеграційних процесів у світовій економіці [356, с. 124].

Сьогодні в Україні уже зроблені перші кроки на шляху до підвищення рівня та якості життя населення, розроблені окремі програми соціальної підтримки населення, проте, на жаль, відсутній досконалий механізм моніторингу ситуації у соціальній сфері та методики визначення частки середнього класу, що є надзвичайно необхідним, так як трансформація постсоціалістичної економіки і досі не завершена. Структурна перебудова та реформування економіки України у 1990-х рр. породили різке майнове розшарування населення, знищення середнього класу та зосередження

суспільних благ в руках невеликої кількості людей, так званих олігархів. В умовах несправедливого розподілу капіталу, при наднизькому ВВП на одну особу більша частина населення була доведена до зубожіння. Основні показники соціально-економічного розвитку засвідчують недостатній рівень ефективності проведених реформ та відсутність системності їх організації та вимагають орієнтації на європейський вектор ринкового господарювання.

Дослідження проблеми формування середнього класу в Україні носить багатогранний характер і знайшло своє висвітлення у працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців. Основи сучасного розуміння суті середнього класу як соціально-економічної категорії закладено в роботах Арістотеля й Платона та знайшли подальший розвиток в працях К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера [216, с. 3]. Вагомий внесок у висвітлення даної проблеми у транзитивній економіці зробили російські вчені: Р. Авраамов, О. Аврамова, Л. Овчарова, О. Олександрова, В. Сенчагов, серед українських вчених-економістів О. Олександрова, І. Бабець, А. Базилук, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, Я. Гончарук, Т. Заславська, О. Іляш, Е. Лібанова, М. Флейчук, Л. Яремко та інші. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства, середній клас розглядається як основна складова політики подолання бідності та як головний внутрішній інвестор – джерело наповнення бюджету, адже, на сучасному етапі відчувається загострення проблем соціальної нерівності, відтак – збагачення окремих людей з паралельним зубожінням переважної більшості населення країни. Саме від формування середнього класу, як соціальної бази ринкових реформ і активної суспільної сили, що виражає і відстоює інтереси всього суспільства, залежить створення демократичної держави і громадянського суспільства.

Однією із основних характерних рис середнього класу у розвинутих країнах є високий освітній рівень представників цього прошарку. З метою визначеності можливості формування середнього класу в Україні, ми вважаємо за доцільне проаналізувати чисельність населення, яке навчалось у навчальних закладах освіти починаючи з 2000 р. (рис. 2.14).

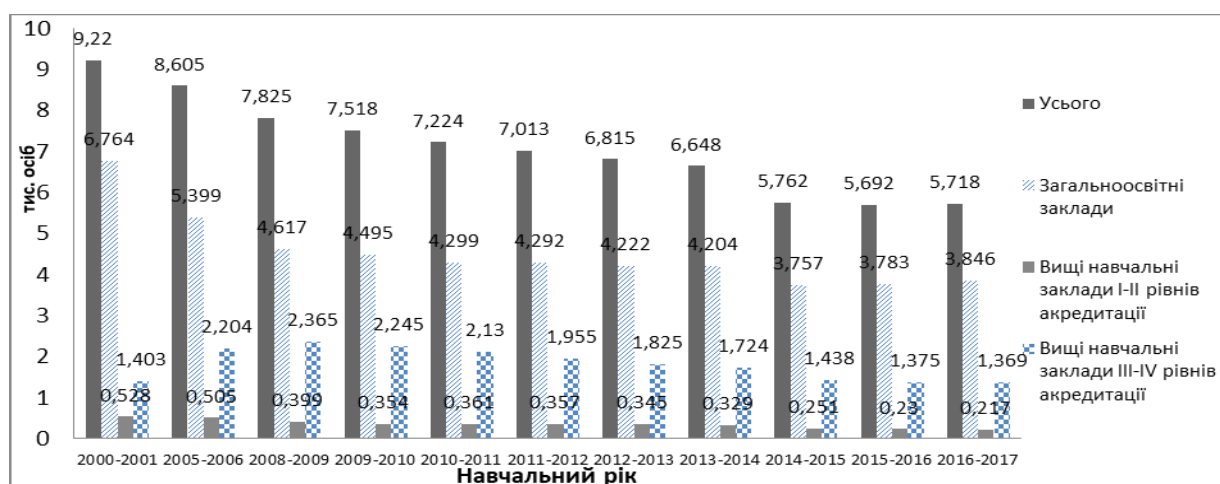

Рис. 2.14. Динаміка чисельності осіб, які здобували освіту у навчальних закладах України, 2000–2017 рр.

Складено за: [256]

Таким чином, в Україні за період з 2000 по 2015 рр. відбулися наступні зміни: чисельність населення, яке здобувало освіту різко зменшилася на 37,5 % із 9220 тис. осіб у 2000–2001 н.р. до 5762 тис. осіб у 2014–2015 н.р., в тому числі й осіб, які здобували вищу освіту на 39,2 % (1403 тис. осіб у 2000–2001 н.р., 2365 тис. осіб у 2008–2009 н.р., 1438 тис. осіб у 2014–2015 н.р.).

Наступною характерною рисою віднесення до середнього класу є приналежність до цієї групи за рівнем грошових доходів, тому поряд із цим необхідним є аналіз доходів та витрат населення на придбання товарів і послуг. Як бачимо (рис. 2.15 та 2.116), прослідковується прямо пропорційна залежність між витратами населення на придбання товарів і послуг та їх доходами.

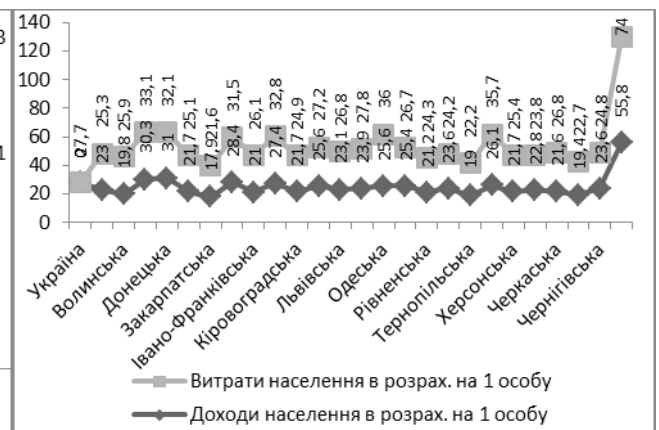
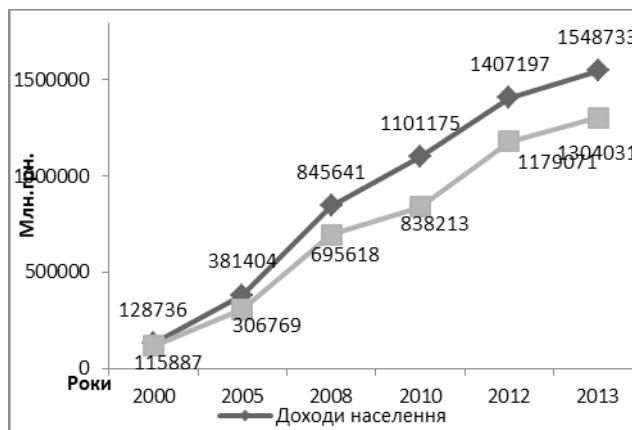

Рис. 2.15. Динаміка доходів і витрат населення України у 2000–2013 рр.

Розраховано за: [256; 257]

Рис. 2.16 Регіональний розподіл доходів і витрат населення у розрахунку на одну особу в Україні у 2013 р.

Розраховано за: [256; 257]

Децю іншим виявляється аналіз доходів і витрат населення в розрахунку на одну особу за регіонами України у 2016 р., де витрати населення суттєво перевищують їх доходи, що засвідчує наявність в населення нелегальних грошових доходів. В такому випадку потрібно говорити про наявність в регіонах тінізації економіки (рис. 2. 17).

Прямопропорційну залежність між витратами і доходами в розрахунку на одну особу підтверджують розрахунки за допомогою нелінійного програмування (рівняння 2.4), де прослідковується міцний зв'язок між даними показниками.

$$Y = 3491,60 + 0,81 \times x_1, R = 0,811; R^2 = 0,658; F(1,26) = 50,023 \quad (2.4)$$

де Y – ВВП на одну особу; x_1 – коефіцієнт сприйняття корупції; R – коефіцієнт регресії.

Водночас відомо, що за офіційними даними в Україні частка тіньової економіки становить 40–45 %. Істотне підвищення рівня тіньової економіки призводить до майнової нерівності в країні. Зниження рівня тінізації економіки та забезпечення соціальної безпеки повинно відбуватися за умов дотримання національних інтересів, при цьому основним пріоритетом держави в цій сфері є

підвищення рівня та якості життя її громадян. Так як, об'єктивними чинниками тінізації економіки є неготовність держави виконувати свої соціальні функції, надмірне державне регулювання економіки, корумпованість системи управління в окремих її ланках та високий рівень безробіття, на сучасному етапі спостерігаємо висхідну тенденцію динаміки обсягів тіньового сектора економіки.

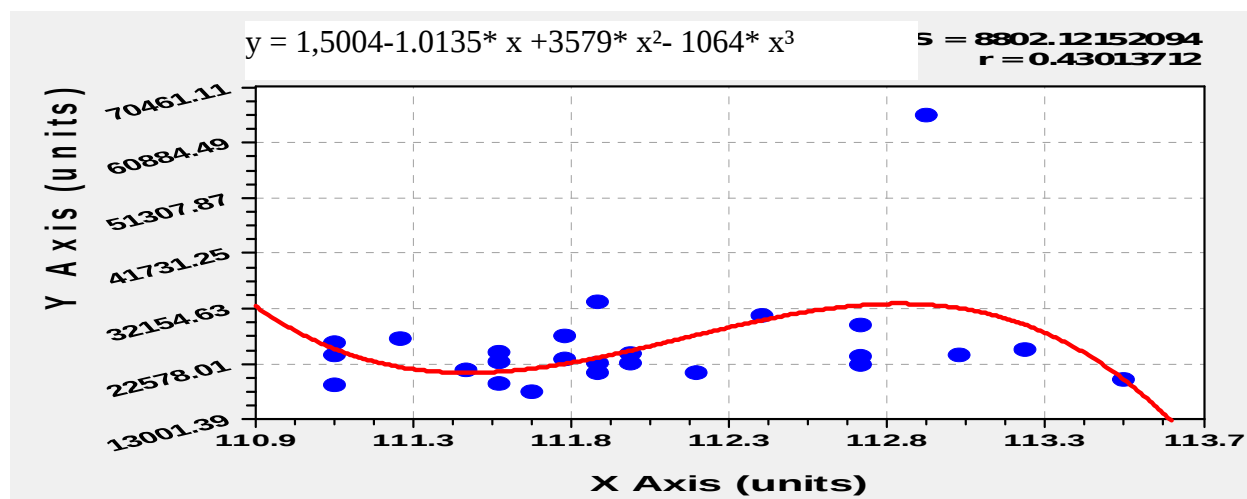

Рис. 2.17. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу індексу інфляції на доходи населення в розрахунку на 1 особу в Україні у 2016 р.

Розраховано за: [256]

На основі даного дослідження можна стверджувати, що існує обернено пропорційна залежність між корупцією та ВВП на одну особу, так як зростання рівня корупції призводить до зменшення частки ВВП на одну особу, а також впливає на скорочення видатків на соціальні заходи.

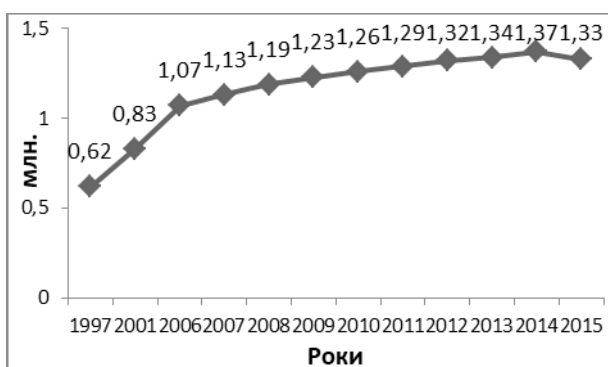
За таких обставин виявляється необхідним прослідкувати зміну обсягів видатків Зведеного бюджету України на соціальну сферу. Варто відзначити, що політика держави спрямована на поступове підвищення обсягів фінансування соціальної сфери, про що свідчить стрімке зростання видатків на соціальні заходи із 74 млрд. грн. у 2008 р. до 327 млрд. грн. у 2014 р..

Аналізуючи обсяги видатків Зведеного бюджету на основні соціальні цілі: на соціальний захист та соціальне забезпечення; на освіту; на духовний і фізичний розвиток; на охорону здоров'я та на житлово-комунальне господарство, спостерігається значне збільшення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення з 74,07 млрд. грн. у 2008 р. до 145,06 млрд. грн. у 2013 р. та 138,00 млрд. грн. у 2014 р. Нижчими темпами фінансувалося житлово-комунальне господарство (-1470,4 млн. грн.) у 2009 р. порівняно з 2008 р. та підвищилося у 2013 р. порівняно з 2008 р. лише на 11,09 млрд. грн. І у 2014 р. обсяги видатків на житлово-комунальне господарство становили 17,81 млн. грн. Незначними обсягами фінансування забезпечувалась сфера охорони здоров'я та сфера духовного та фізичного розвитку, що спричинило виникнення у цих сферах соціальної напруженості. З метою подолання і попередження негативних процесів у суспільстві та для зменшення соціальної напруженості, необхідно негайного розробити дієву стабілізаційну політику, яка дозволить

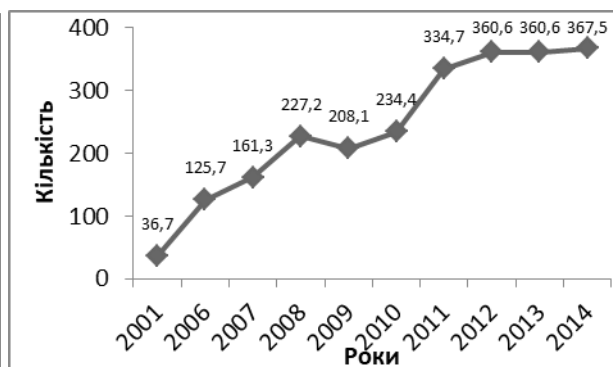
переглянути принципи системи адресної допомоги, дасть змогу підвищити рівень життя населення шляхом підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, повної зайнятості населення, стабільності цін, досягнення збалансованості у зовнішньоекономічних зв'язках, проявиться у стабільному курсі національної валюти та ефективності міжнародних фінансових операцій, а також підвищить рівень соціальної безпеки держави.

Формування середнього класу в Україні повинно стати одним із ключових аспектів нової соціально-економічної політики держави та базуватися на розвитку господарської ініціативи та самодіяльності у формі малого та середнього бізнесу, посиленні соціальної орієнтації в розвитку підприємств. Як свідчать дані з 1997 р. по 2006 р. відбувалося становлення приватного підприємництва і спостерігається різке збільшення кількості підприємств і організацій, що продовжується протягом наступних років і станом на 2015 р. в Україні функціонує близько 13,3 тис. підприємств і організацій.

Водночас, середній клас повинен стати основним платником податків, тому поряд із збільшенням чисельності підприємств і організацій доцільно прослідковувати зміну податкових надходжень до державного бюджету. Рис. 2.18 засвідчує, що починаючи із 2001 р. обсяги податкових надходжень поступово збільшувалися із 36,7 млрд. грн. до 227,2 у 2008 р., проте, у 2009 р. до бюджету надійшло на 19,1 млрд. грн. менше, ніж у 2008 р., що можна пояснити сплеском світової фінансової кризи, яка вплинула на фінансово-економічну ситуацію в країні, зокрема і на акумуляцію фінансових ресурсів.

а) Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ)

б) Обсяги податкових надходжень до бюджету України

Рис. 2.18. Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) та обсяги податкових надходжень до бюджету України, 2001–2014 рр.

Розраховано за: [256; 257]

Починаючи з 2010 р. прослідковується стійка тенденція до збільшення обсягів надходжень до державного бюджету, проте в умовах 2013–2014 рр. відмічається скорочення податкових надходжень на 6,6 млрд. грн., що пов'язано із війною на Сході країни та збільшенням обсягів тіньової економіки. Водночас, спостерігається зростання дефіциту бюджету починаючи з 2006 р. (рис. 2.19), що засвідчує значну боргову залежність від позичальників.

Варто зазначити, що за останні роки профіцит бюджету був лише у 2000 р. (-697,3 млн. грн.) та у 2002 р. (-1119,4 млн. грн.). У 2011 р. у зв'язку із випуском по спеціальному фонду Державного бюджету України облігацій внутрішньої державної позики для погашення заборгованості минулих років дефіцит бюджету зменшився на 36,66 % з 64265,5 млн. грн. до 23557,6 млн. грн. Проте, вже у 2012 р. видатки перевищили доходи до державного бюджету на 53445,2 млн. грн. Аналогічна тенденція спостерігалася і у 2013, 2014 та 2015 рр. Згідно прогнозних оцінок на 2016 – 2018 рр. дефіцит бюджету продовжуватиме зростати.

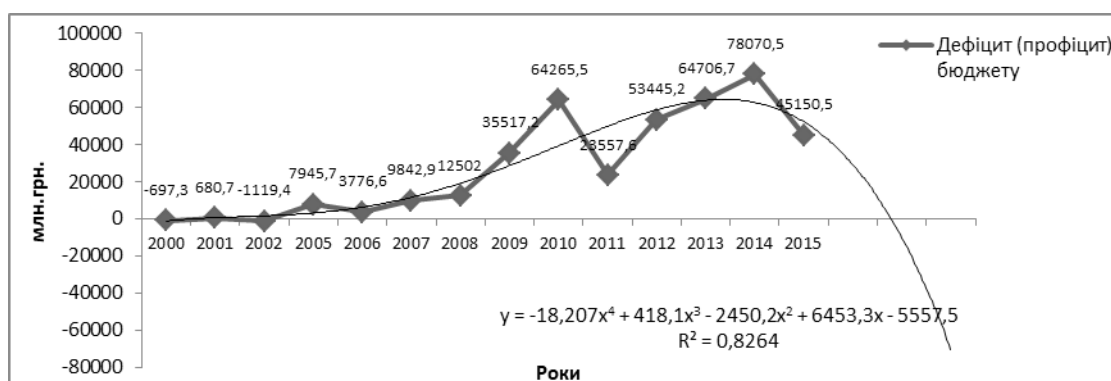

Рис. 2.19. Динаміка рівня дефіциту державного бюджету України, 2000–2017 рр. (2016–2018 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за: [256; 257]

З огляду на це, можна вважати, що розвиток підприємництва є одним з основних чинників економічного зростання, створює нові робочі місця, наповнює державний бюджет, накопичує людський капітал, який, своєю чергою, потребує постійного інвестування. Інвестиції в людський капітал є головним ресурсом середнього класу, так як виступають чинником соціально орієнтованого економічного зростання, сприяють підвищенню рівня життя населення та формуванню нової моделі споживання відповідно до потреб представників середнього класу – стандарту добробуту. За цим стандартом передбачаються придбання якісних товарів тривалого користування, придбання житла, поліпшення житлових умов, можливість підвищення власного освітнього рівня чи якісної освіти дітей, охорони здоров'я, відпочинку [216], відображає наявність у домогосподарств окремих товарів тривалого користування. Для визначення можливості формування середнього класу в українському суспільстві, доцільно проаналізувати забезпеченість населення товарами повсякденного використання (табл. 2.14), що засвідчить рівень матеріального забезпечення населення та його платоспроможність.

Дані табл. 2.14 підтверджують поступове збільшення у домогосподарств окремих видів товарів, зокрема, автомобілів з 17 шт. на 100 домогосподарств у 2000 р. до 23 шт. у 2014 р. Поступово збільшувалася і кількість холодильників та морозильників, пральних машин та кольорових телевізорів. Варто відзначити різке збільшення наявності у користуванні домогосподарств мобільних телефонів (з 44 шт. у 2005 р. до 197 шт. у 2014 р.), персональних комп'ютерів (з

1 шт. у 2000 р. до 37 шт. у 2014 р.), мікрохвильових печей (з 1 шт. у 2005 р. до 49 шт. у 2014 р.) та супутникових антен (з 0 шт. у 2005 р. до 23 шт. у 2014 р.).

Таблиця 2.14

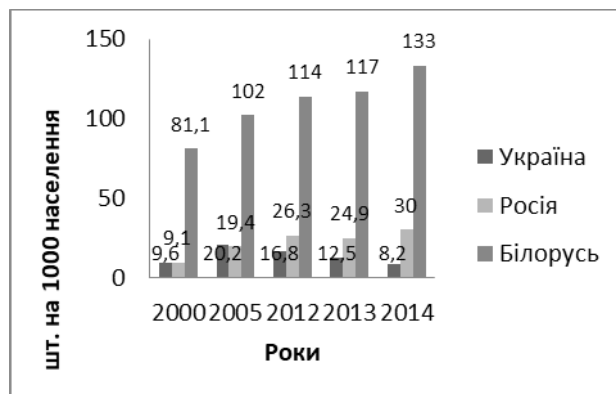
Наявність у домогосподарств України окремих товарів тривалого користування, 2000–2016 рр.

(у середньому на 100 домогосподарств)

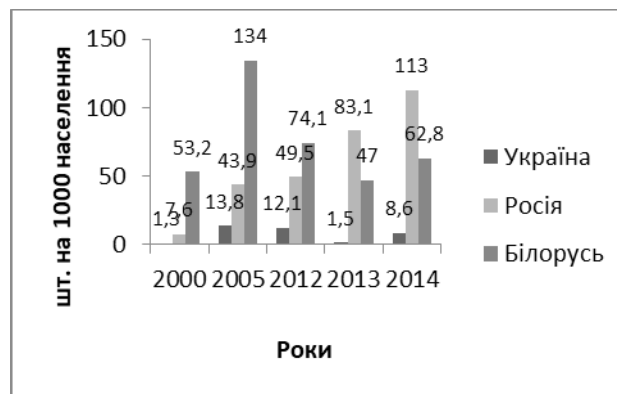
№ за/п	Вид товару, шт.	Рік							
		2000	2005	2008	2010	2012	2013	2014	2016
1.	Автомобілі	17	16	20	21	22	22	23	23
2.	Мотоцикли	7	4	3	2	2	2	2	2
3.	Мобільні телефони	...	44	149	167	187	190	197	201
4.	Холодильники	93	99	106	109	112	114	117	119
5.	Пральні машини	74	77	84	85	87	87	88	88
6.	Телевізори кольорові	69	91	107	110	115	115	119	115
7.	Фотоапарати	22	36	38	26	21	20	18	16
8.	Персональні комп'ютери	1	9	22	25	33	35	37	80
9.	Мікрохвильові печі	1	9	29	33	41	42	49	49
10.	Кухонні комбайни	3	5	9	10	12	14	16	15
11.	Супутникові антени	0	1	10	13	18	19	23	26
12.	Швейні машини	48	35	31	28	25	20	15	23

Розраховано за: [256]

Водночас, почалося зменшення попиту на мотоцикли (з 7 шт. у 2005 р. до 2 шт. у 2014 р.) та швейні машини (з 48 шт. у 2005 р. до 15 шт. у 2014 р.). Проте, купівельна спроможність більшості населення в Україні, рівень і структура споживання й досі не відповідають стандарту добробуту середнього класу. Варто відмітити значне зменшення обсягів вітчизняного виробництва холодильників і морозильників, тоді як в Росії та Білорусі воно зростає швидкими темпами (рис. 2.20). Аналогічна тенденція спостерігається і щодо виробництва телевізорів, що засвідчує посилення залежності від закордонного товаровиробника та перевагу імпорту над експортом.

а) Виробництво холодильників і морозильників

б) Виробництво телевізорів

Рис. 2.20. Виробництво основних груп товарів повсякденного використання в Україні, Росії та Білорусі, 2000–2014 рр.

Розраховано за: [256]

В. Сенчагов вважає, що представники середнього класу, володіючи основною сумою грошових доходів, є головними покупцями товарів і послуг, формують масовий платоспроможний попит на внутрішньому ринку, чим стимулюють вітчизняне виробництво і економічне зростання [315, с. 665].

Проте обґрунтовано, що кожен тип економічних систем характеризується рівністю або нерівністю отримуваних доходів населенням. Основними чинниками нерівності в доходах є диференціація залежно від індивідуальних здібностей, освіти, професійного досвіду, від розподілу власності, рівня потреб і можливостей. За таких умов, здебільшого, спостерігається соціальна нерівність, яку держава намагається подолати за допомогою механізмів соціальної справедливості при перерозподілі доходів.

Крім того, в Україні відсутня цілісність системи «освіта-професія-дохід», кваліфікована та фахова праця не цінується і не оплачується належним чином. Відповідно й пенсійне забезпечення населення також поляризоване. Формування середнього класу стає неможливим без включення до нього значної частини пенсіонерів. У розвинених країнах саме пенсіонери, які отримують, як правило, високі пенсії, забезпечують істотну частину платіжного попиту [315, с. 665]. Якщо прослідкувати градацію середнього розміру пенсій в Україні, то спостерігається різкий розрив між найвищим і найнижчим розміром пенсії. В Україні, відповідно до чинних нормативно-правових актів, найвищий рівень пенсійного забезпечення отримують депутати (1103,53 грн. у 2001 р., 15427,28 грн. у 2013 р. та 14819,08 грн. у 2015 р.), а найнижчий – категорії осіб, які визначені Законом України «Про пенсійне забезпечення» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», до яких належать і представники так званого середнього класу. Загалом, розрив між найвищим та найнижчим розміром пенсії у 2001 р. становив 1022,71 грн., у 2013 р. – 14456,19 грн., а у 2015 р – 13792,5 грн.

Нами доведено, що в Україні є усі підстави для віднесення окремих категорій пенсіонерів до представників середнього класу, так як у них виникає можливість зберігати свої заощадження у вигляді банківських депозитів, трансформувати їх через банківську систему в пенсійні та страхові фонди, а також через фондовий ринок в інвестиції, що, своєю чергою, відповідає основним вимогам середнього класу та актуалізує дослідження ринку праці в Україні.

Прослідковуючи динаміку економічної активності населення у віці від 15 до 70 років за останнє десятиріччя, бачимо, що чисельність населення України впродовж 2001–2015 рр. стрімко скорочується. Так, у 2001 р. населення країни становило 48,9 млн. осіб, а вже у 2015 р. – 42,9 млн. осіб, що на 6,0 млн., або ж на 13,99 % менше, ніж у 2001 р. Разом з тим, поступово скорочувалась і чисельність економічно активного населення. Порівняно стійкою є динаміка чисельності економічно неактивного населення, що за методикою МОП охоплює особи у віці 15–70 років, які не належать до зайнятого чи безробітного, тобто знаходяться на утриманні сім'ї чи суспільства, а саме: учні, студенти, слухачі, курсанти денної форми навчання; особи, що одержують пенсії за віком або на пільгових умовах; особи, що одержують пенсії за

інвалідністю; особи, які зайняті в домашньому господарстві, вихованням дітей та доглядом за хворими; особи, які зневірилися у можливості знайти роботу, тобто готові приступити до роботи, але припинили її пошуки, оскільки вичерпали всі можливості для її одержання, а також інші особи, які не мають необхідності або бажання працювати, та ті, що шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом. Спостереження показує прямо пропорційну залежність між загальною чисельністю населення країни та чисельністю економічно неактивного.

Згідно з офіційними даними Державної служби зайнятості за I квартал 2015 р. на ринку праці України не спостерігалися позитивні тенденції щодо зростання зайнятості населення та скорочення безробіття. Загалом, у період з 2001 р. по 2008 р. спостерігалось помітне зростання зайнятості населення з 55,4 % до 58,7 %. Позитивні тенденції щодо даного показника спостерігалися і у 2008 р. (59,3 %), проте, у 2009 р. під впливом світової фінансово-економічної кризи, рівень зайнятості зменшився на 1,6 % і становив 57,7 %. Водночас, чисельність зайнятого населення за I квартал 2015 р. зменшилася на 62,2 тис. осіб та становила 16,3 млн. осіб., та рівень зайнятості знизився з 60,2% до 56,6% у 2014 р. та 56,0 % у I кварталі 2015 р. (рис. 2.21), що пояснюється поступовим зменшенням чисельності населення країни, а, відповідно, і частки економічно активного [256].

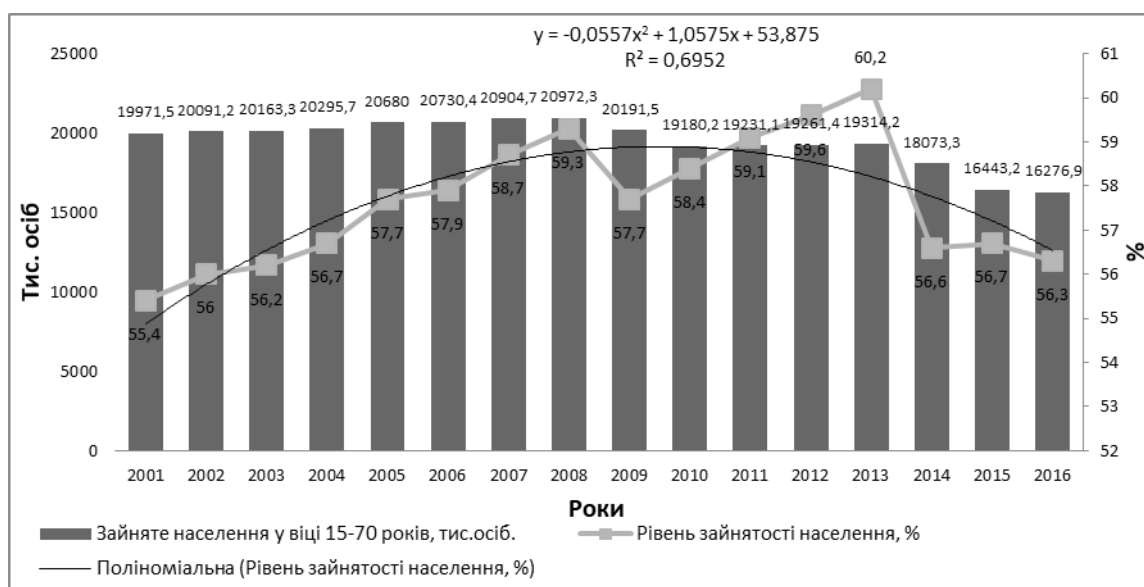

Рис. 2.21. Динаміка чисельності зайнятого населення та рівня зайнятості населення України, 2001–2016 рр.

Розраховано за: [255; 256]

Результати дослідження стану та динаміки зайнятості, в Україні свідчать про нестійку тенденцію щодо даного показника. З аналізу, можна зробити висновок, що у 2007 р. порівняно з 2001 р. рівень зайнятості збільшився на 3,3 п.п. Світова фінансова криза внесла свої корективи щодо рівня зайнятості, відтак, спостерігався різкий спад значення даного показника до 57,7% у 2009 р. Починаючи з 2010 р. знову відбуваються позитивні зрушення і підвищення рівня зайнятості до 59,7 % у 2012 р. та 60,2 % у 2013 р., що майже дорівнює

рівню 2008 р. (59,3 %). Як бачимо, прослідкувати стійку тенденцію до покращення або погіршення ситуації на ринку праці неможливо. Зайнятість має циклічний і сезонний характер та залежить від низки суб'єктивних і об'єктивних чинників.

В умовах 2014 р. та 2015 р. рівень зайнятості різко знизився до 56,6 % у 2014 р. та 56,7 % у 2015 р. Аналогічна тенденція збереглася і у 2016 р. до 56,3 %. В даному контексті виявляється доцільним проведення групування регіонів України за показниками зайнятості за аналогічний період (табл. 2. 15) та відслідкувати регіони із найвищими та найнижчими показниками.

Таблиця 2.15

Групування регіонів України за показниками зайнятості населення у 2015 та 2016 рр.
(кластерний аналіз)

2015 рік			2016 рік		
Область	Номер кластера	Евклідова відстань	Область	Номер кластера	Евклідова відстань
Дніпропетровська	1	0,31	Дніпропетровська	1	0,40
Миколаївська		0,31	Харківська		1,60
Одеська		1,39	м. Київ		2,00
Харківська		0,01	Волинська		1,07
Херсонська		1,39	Донецька		0,37
Чернівецька		0,09	Івано-Франківська		0,07
м. Київ	2	2,21	Кіровоградська	2	0,37
Вінницька		0,52	Луганська		1,83
Донецька		0,58	Тернопільська		0,93
Житомирська		0,62	Хмельницька		0,87
Запорізька		1,18	Вінницька		0,21
Київська		0,58	Житомирська		0,41
Кіровоградська		0,68	Закарпатська		0,11
Луганська		0,22	Запорізька		1,69
Полтавська		0,02	Київська		0,39
Хмельницька		1,02	Львівська		1,21
Черкаська		0,62	Миколаївська		0,79
Волинська		3	0,39		Одеська
Закарпатська	0,51		Полтавська	0,81	
Івано-Франківська	0,99		Рівненська	0,69	
Львівська	0,59		Сумська	0,09	
Рівненська	0,59		Херсонська	0,11	
Сумська	1,19		Черкаська	0,21	
Тернопільська	3,61		Чернівецька	1,01	
Чернігівська	0,39		Чернігівська	0,29	

Складено авторами

Групування регіонів України за рівнем зайнятості (високий – 66,9 – 70,5 %; середній – 64,1 – 66,3 %; низький – 58,8 – 63,4%) у 2015 р. дозволяє стверджувати, що в Україні високий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві, Чернівецькій, Херсонській, Харківській, Одеській, Миколаївській та Дніпропетровській областях, що можна пояснити їх приналежністю до промислово розвинутих регіонів та припортової зони. Найнижчий рівень зайнятості зафіксовано в Тернопільській (58,8 %), Закарпатській (63,4 %), Волинській (62,8 %), Івано-Франківській, Рівненській, Львівській, Сумській та Чернігівській областях, що пояснюється приналежністю цих регіонів до прикордонних територій та високим рівнем зовнішньої міграції у них

(можливістю населення отримувати заробіток у сусідніх країнах). В умовах 2016 р. ситуація дещо змінилася і рівень зайнятості різко знизився, однак найвищим він залишався у м. Києві, Харківській та Дніпропетровській областях. Найнижчим рівень зайнятості спостерігався у Луганській (52,0 %), Тернопільській (52,9 %), Івано-Франківській (53,9 %), Хмельницькій (54,7 %), Кіровоградській та Донецькій (54,2 %) областях, що можна пояснити військовими діями на території Східних областей України та низьким рівнем соціально-економічного розвитку зазначених регіонів.

Проблема зайнятості населення потребує ретельного вивчення і постійного контролю, оскільки зростання рівня зайнятості супроводжується скороченням рівня безробіття, який на сьогодні є досить високим і загрожує державі ростом рівня бідності та провокує низку негативних соціально-економічних процесів. Зважаючи на те, що безробіття спричиняє надзвичайно великі соціально-економічні втрати, в кожній країні докладаються значні зусилля для його мінімізації, проте в жодній із них не вдається ліквідувати це явище повністю. Дану проблему подолати дуже важко, а під впливом дестабілізаційних факторів – неможливо. Стає очевидним, що високорозвинуті країни для досягнення свого сталого розвитку і забезпечення достатнього рівня безпеки у соціальній сфері доволі часто у своїй економічній політиці основний акцент роблять на забезпеченні верховенства права та державного управління шляхом соціальної згуртованості, ефективності ринку праці та споживчого ринку, підвищення продуктивності праці та захисту працівників і безробітних.

Аналіз чисельності безробітних та рівня безробіття в Україні переконливо свідчить про неоднозначну ситуацію щодо значення цих показників (рис. 2.22).

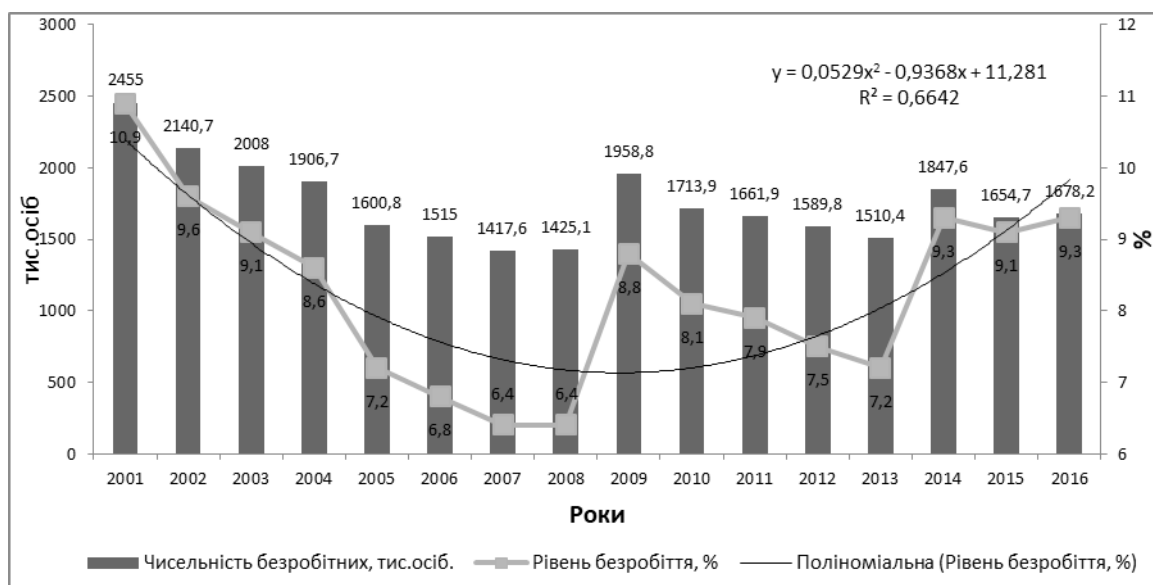

Рис. 2. 22. Динаміка чисельності безробітних та рівня безробіття (за методологією МОП) населення України, 2001–2016 рр.
 Розраховано за: [255; 256]

Як бачимо, чисельність безробітних в середньому до 2014 р. зменшилася і становила 1,8 млн. осіб. В той же час, рівень безробіття населення віком 15-70

років, визначений за методологією МОП, підвищився до 9,3 % економічно активного населення у 2014 р. За підсумками 2015 року чисельність безробітних зменшилася на 192,9 тис. осіб порівняно з 2014 роком і становила 1 654,7 тис. осіб. Водночас піднявся рівень безробіття до 9,3 % у 2014 р. та знизився до 9,1 % у 2015 р. та у 2016 р. повернувся на рівень 2014 р – 9,3 %. На перше півріччя 2017 р. рівень безробіття становив 9,6 % і становила 1 709,7 тис. осіб. Підвищення рівня безробіття в Україні у 2015-2016 рр. спостерігається в усіх без винятку регіонах [255], що актуалізує проведення аналізу рівня безробіття в розрізі регіонів України (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Групування регіонів України за показниками безробіття населення у 2015 та 2016 рр.
(кластерний аналіз)

2015 рік			2016 рік		
Область	Номер кластера	Евклідова відстань	Область	Номер кластера	Евклідова відстань
Дніпропетровська	1	0,32	Волинська	1	0,38
Запорізька		0,59	Луганська		0,33
Івано-Франківська		0,78	Дніпропетровська		0,43
Київська		0,24	Київська		0,03
Одеська		0,93	Одеська		0,38
Харківська		0,18	Сумська		0,13
м. Київ		0,98	Харківська		0,67
Волинська	2	0,38	Хмельницька	2	0,53
Закарпатська		0,35	Донецька		0,21
Луганська		1,59	Полтавська		0,61
Львівська		0,68	Рівненська		0,31
Миколаївська		0,29	Тернопільська		0,21
Сумська		0,19	Чернігівська		0,81
Хмельницька		0,41	Закарпатська		1,09
Чернівецька	0,36	Миколаївська	0,01		
Вінницька	3	0,35	м. Київ	3	1,09
Донецька		0,65	Вінницька		0,63
Житомирська		0,60	Житомирська		0,13
Кіровоградська		0,61	Кіровоградська		0,37
Полтавська		0,56	Херсонська		0,07
Рівненська		0,53	Черкаська		0,27
Тернопільська		0,57	Запорізька		0,37
Херсонська		0,72	Івано-Франківська		0,53
Черкаська		0,51	Львівська		0,17
Чернігівська		0,47	Чернівецька		0,07

Групування регіонів за рівнем безробіття у 2015 та 2016 рр. (за допомогою багатовимірного (кластерного) аналізу) дає змогу кластеризувати області України на кластери з високим, середнім та низьким рівнем безробіття. Загалом, по країні у 2015–2016 рр. рівень безробіття становив 9,3 % населення працездатного віку. Варто зазначити, найгіршою ситуація склалася у Чернігівській, Тернопільській, Рівненській, Житомирській, Полтавській, Луганській, Донецькій та Кіровоградській областях. Значне підвищення рівня безробіття у таких промислово розвинутих регіонах як Луганська та Донецька області спричинено збройними сутичками в даних регіонах, значним відпливом трудового потенціалу за межі регіонів та неможливістю здійснення підприємницької діяльності в цих регіонах. Найнижчий рівень безробіття як у

2015 р., так і у 2016 р. зафіксовано у місті Києві (5,2 % у 2015 р. та 6,7 % у 2016 р.) та в Одеській області (5,3 % у 2015 р. та 6,7 % у 2016 р.).

Проте, згідно даних Державної служби статистики, порівняно з країнами Європейського союзу, де рівень безробіття у 2016 р. становив 10,2 % [255], що в середньому є максимально наближеним та перевищує порогове значення, передбачене Методикою розрахунку рівня економічної безпеки, 10 %, рівень безробіття в Україні був нижчим, а саме 9,3 %.

У 2011–2014 рр. серед європейських країн рівень безробіття найвищим був у Іспанії – 21,7, 25,0 та 26,1 % відповідно та Греції – 17,7, 24,3 та 27,3 % (рис. 2.23) відповідно [255]. Це свідчить про загострення проблем зайнятості та безробіття, які потребують посилення уваги як в Україні, так і в інших країнах світу.

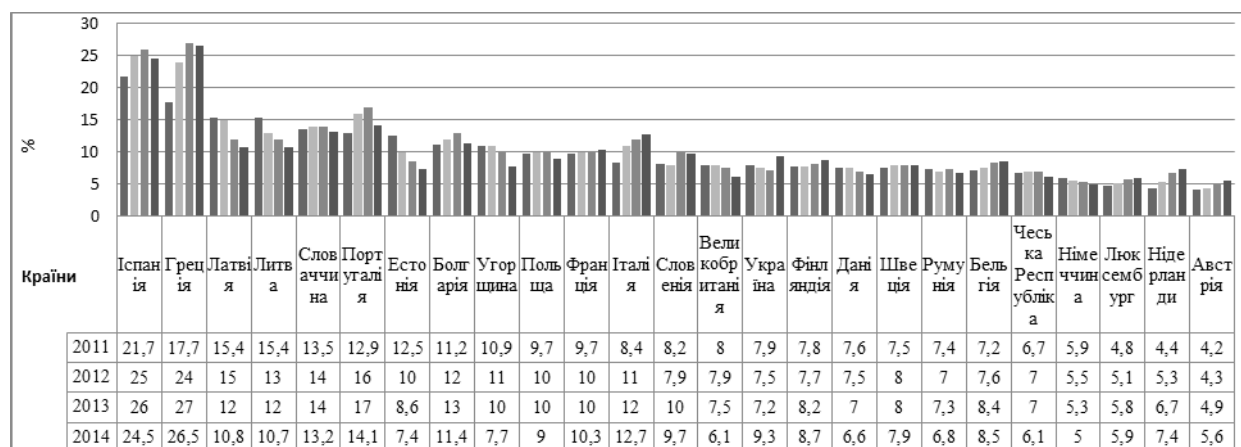

Рис 2.23. Рівень безробіття у країнах Євросоюзу, 2011–2014 рр.
Розраховано за: [181; 256; 260]

Окремі науковці стверджують, що даний показник у 9,3 % недостатньо обґрунтованим і фактично в Україні рівень безробіття значно вищий [360]. Ми погоджуємося з такими припущеннями, оскільки в країні дійсно важка ситуація на ринку праці і значна кількість населення не реєструється на біржі праці та значна чисельність перебуває за кордоном (за неофіційними оцінками 3,0-3,5 млн. осіб, за даними Світового банку – 6,6 млн. осіб) [313]. Як бачимо, запропонована методика на сьогодні є недосконалою і потребує поправок і уточнень, що підтверджують і розрахунки Міністерства праці та соціальної політики, згідно яких рівень безробіття у 2011 році оцінювали у 8,6 % населення працездатного віку, а у 2010 р. – у 8,8 % [234]. Поряд із цим, Світовий банк дещо по-іншому оцінює ситуацію на ринку праці України і за його даними, рівень безробіття в Україні значно зріс з початку 2009 року – до 9,5 % і станом на жовтень 2012 року становив 8,7 %, що на 0,8 п.п. більше, порівняно з офіційними даними 2011 року [313]. Крім того, Світовий банк значну увагу звертає на високий рівень неофіційного безробіття в Україні. Так, лише у 2010 р. у неформальному секторі працювало 4,6 млн. осіб, що становить 22,9 % від загальної чисельності зайнятого населення країни [313], у 2011 р. у 2012 р. – 4,7 млн. осіб, у 2013 р. – 4,8 млн осіб, у 2014 р. – 4,6 млн осіб та у 2015 р. – 4,3 млн осіб [261] (рис. 2.24).

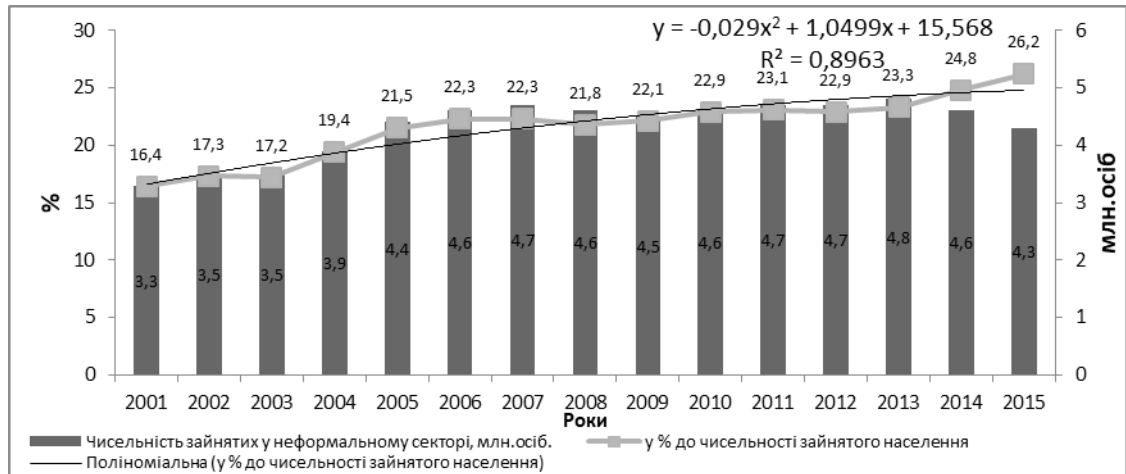

Рис. 2. 24. Зайнятість населення у неформальному секторі економіки у 2001–2015 рр.

Розраховано за: [255; 256]

Проводити аналіз зайнятості та безробіття, не враховуючи тіньової зайнятості неможливо, оскільки дана проблема, на сучасному етапі, є надзвичайно актуальною і потребує посиленої уваги і розроблення дієвих механізмів для успішного вирішення як зі сторони науковців, так і зі сторони держави. За оцінками МОП та Державного комітету статистики, рівень тіньової зайнятості в Україні у 2014 р. становить 9,3 % [360, с. 23]. Проте показник у 9,3 % є недостатньо обґрунтованим, оскільки при визначенні рівня зайнятості і рівня безробіття запропоновані методики опираються на частку населення, яке зареєстроване у центрах зайнятості, але не враховуються ті особи, які працюють у неформальному секторі і ведуть підсобне господарство. Своєю чергою, необхідно враховувати той факт, що ринок праці України має свою специфіку, що полягає у поєднанні офіційної (легальної) та неофіційної (нелегальної, тіньової) зайнятості. Така неоднозначність проявляється у формах оплати праці, а саме у офіційній та нелегальній («тіньовій», зарплаті «у конвертах», «сірій», «неофіційній») Зауважимо, що за різними оцінками фахівців лише у докризовий період обсяг «сірих» зарплат коливався в межах 20–40% від легальних трудових доходів працюючих громадян [207, с. 6]. Взаємозв'язок основних соціально-економічних показників з тіньовою економікою в Україні в умовах 2016 р. можна прослідкувати на рис. 2. 25.

Як бачимо, найбільший вплив тіньова економіка чинить на ВВП та на доходи населення, зокрема на їх структуру. Зауважимо, що за різними оцінками фахівців, лише у докризовий період обсяг «сірих» зарплат коливався в межах 20–40 % від легальних трудових доходів працюючих громадян [207, с. 6]. Проведений нами аналіз підтверджують оприлюднені дані Державної служби статистики України за 2014 р., згідно з якими станом на 1 січня 2015 р. кількість зареєстрованих безробітних становила 512,2 тис. осіб, що склало 28,1 % всіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Це обумовлює доцільність аналізу динаміки кількості зареєстрованих безробітних за 2007–2014 рр. та потреби підприємств у працівниках за аналогічний період.

Очевидно, що за аналізований період, в умовах стрімкого скорочення чисельності населення країни, кількість зареєстрованих безробітних зросла у 2008 р. до 844,9 тис. осіб, проте, починаючи з 2009 р. суттєво зменшилась. У 2010–2011 рр. спостерігалось незначне коливання кількості безробітних у межах від 544,9 до 482,8 тис. осіб.

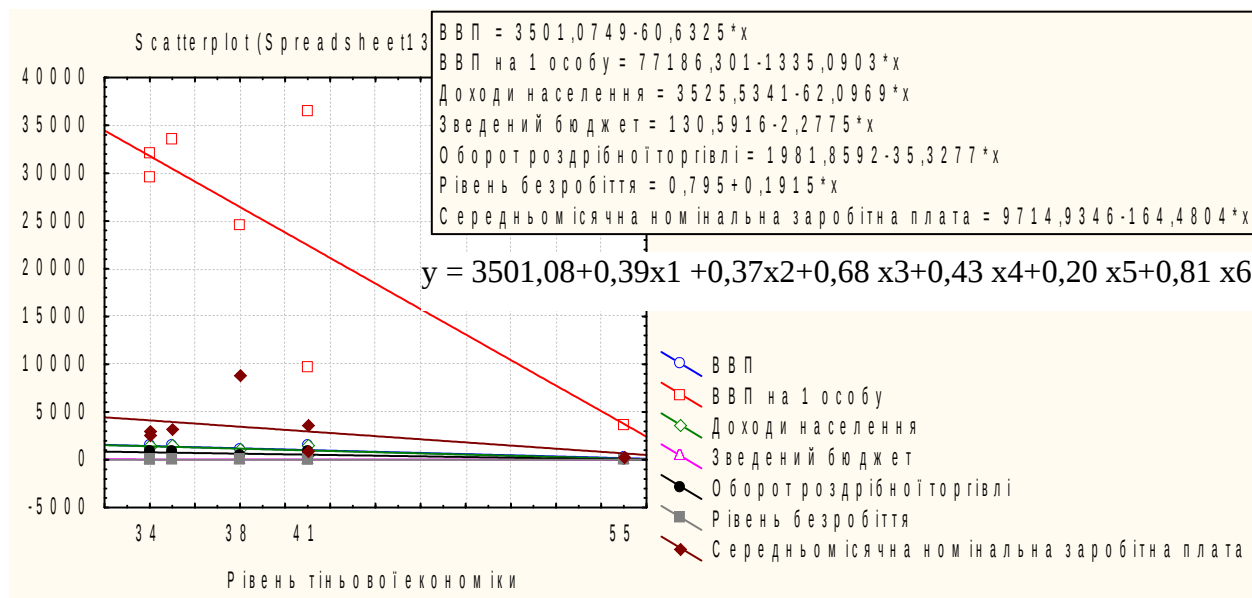

Рис. 2.25. Взаємозв'язок основних соціально-економічних показників з тіньовою економікою в Україні у 2016 р.

Розраховано за: [256]

Водночас, прослідковуючи динаміку потреби підприємств у працівниках за аналогічний період, можна констатувати, що з 2007 по 2011 рр. спостерігається стрімке скорочення вакантних посад з 169,7 тис. осіб у 2007 р. до 59,3 тис. осіб у 2011 р., що підтверджує збільшення кількості незайнятих осіб. У 2012 р. чисельність зареєстрованих безробітних дещо збільшилася до 506,8 тис. осіб, проте у 2013 р. зменшилася до 487,7 тис. осіб. У 2014 р. знову відбулося підвищення чисельності зареєстрованих безробітних на 24,5 тис. осіб до 512,2 тис. осіб. Попри це за весь період з 2007 р. по 2014р. спостерігалось поступове зниження потреби підприємств у працівниках з 169,7 тис. осіб у 2007 р. до 35,3 тис. осіб у 2014 р. (на 20,8 %).

Для того, щоб робити висновки щодо динаміки рівня безробіття загалом у межах України потрібно прослідкувати пропорції між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці, адже співвідношення між даними показниками характеризує кон'юнктуру ринку праці, яка формується під впливом різних чинників і може бути врівноваженою, праценадлишковою і працедефіцитною [303, с. 83]. Станом на 2014 р., в Україні пропозиція вакантних місць була значно меншою, ніж пропозиція робочої сили, отже спостерігається праценадлишкова кон'юнктура ринку праці. Перевищення рівня безробіття понад 10 % становитиме загрозу інтересам держави у соціальній сфері. На сьогодні ми спостерігаємо ситуацію, коли в Україні рівень безробіття лише за

офіційними даними складає 9,3 %, що вказує на збільшення ризику та вимагає підвищеної уваги і негайного прийняття відповідних заходів.

Варто зазначити, що тінізація спостерігається в усіх галузях національного господарства, зокрема в торгівлі, будівництві, у сфері нерухомості, транспорту. Загалом, згідно даних Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [256] рівень тіншової економіки в Україні у 2011 р. та на початку 2012 р. знаходився у межах від 28 до 39 % ВВП. У 2014 р. він піднявся до 41 %, у 2015 р. – до 40 %. Податкова служба України оцінює рівень тіншової економіки у 30 %, а за розрахунками Національного інституту стратегічних досліджень, рівень тіншової економіки становить – 52,8 % [234], що підтверджують і розрахунки австрійського економіста Ф. Шнайдера – понад 52 % від офіційного ВВП [19]. Тінізація економіки безпосередньо впливає на рівень бідності та перебуває у міцному взаємозв'язку із корупцією в Україні у 2009–2016 рр. (рис. 2. 26)

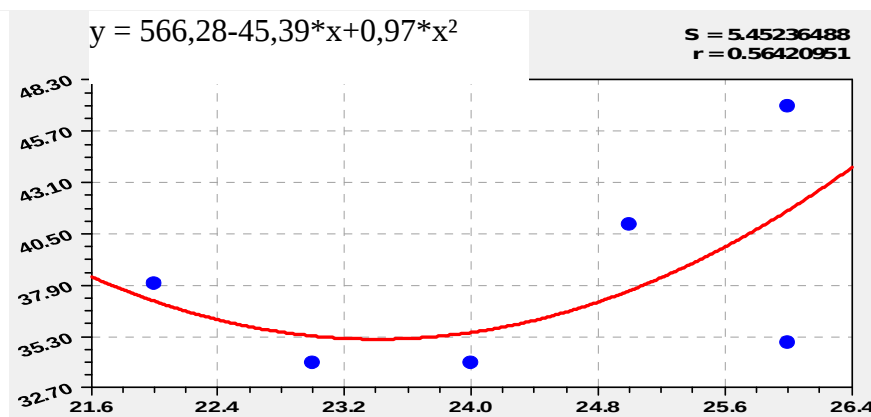

Рис. 2. 26. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу корупції (x) на рівень тіншової економіки (Y) в Україні у 2009–2016 рр.

Розраховано за: [1; 256]

Отже, під впливом зниження обсягу фінансування сфер економіки загострилися проблеми істотного підвищення рівня тіншової економіки та її впливу на соціально-економічний розвиток та соціальну безпеку держави. Неefективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення зумовили зниження його купівельної спроможності, тінізація економіки й корупція призвели до майнової нерівності у країні, а деградація більшості суспільних інститутів та війна на Сході знизили рівень соціальної безпеки держави.

Як бачимо, у порівнянні з рівнем тінізації економіки, обсяг тіншової зайнятості на ринку праці є надзвичайно великими. Окремі науковці пропонують методи визначення тіншової зайнятості та нелегальної оплати праці, зокрема, Ю. Харазішвілі [359] пропонує власний метод розрахунку тіншової оплати праці, який базується на співвідношенні тіншової та офіційної заробітної плати. Відповідно зменшення обсягів тіншової оплати праці характеризується спадним трендом, а посилення тінізаційних процесів щодо оплати праці – зростаючим. Відслідкувати нелегальні доходи населення можна

і методом «витрати населення – роздрібна торгівля», адже, природно, що витрати населення не можуть перевищувати його доходів.

Функціонування ринку праці в умовах фінансово-економічної кризи вимагає здійснення заходів, спрямованих на створення умов для мінімізації негативного впливу кризових явищ на стан економічної активності населення, підтримку зайнятості та запобігання масовому вивільненню працівників і значному зростанню безробіття [41].

Зважаючи на незначне економічне зростання регіонів України, сьогодні ринок праці залишається деформованим і не здатним забезпечити рівновагу між попитом та пропозицією робочої сили на ньому (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Комбінаційне групування регіонів України за індикаторами безпеки функціонування офіційного ринку праці у 2016 р.

Рівні безпеки функціонування ринку праці	Межі інтервалів	Області
Рівень зайнятості, %		
Високий	60,33 - 64,40	Київ, Дніпропетровська, Харківська
Середній	56,27 - 60,33	Волинська, Донецька, Хмельницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Луганська, Кіровоградська
Низький	52,20 - 56,27	Житомирська, Вінницька, Запорізька, Закарпатська, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська, Черкаська
Рівень безробіття, %		
Високий	8,80 - 10,40	Чернівецька, Житомирська, Вінницька, Львівська, Івано-Франківська, Запорізька, Черкаська, Кіровоградська, Херсонська
Середній	7,20 - 8,80	Рівненська, Тернопільська, Закарпатська, Чернігівська, Полтавська, Миколаївська, Київ, Донецька
Низький	5,60 - 7,20	Сумська, Хмельницька, Харківська, Дніпропетровська, Київська, Волинська, Одеська, Луганська
Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб		
Високий	93 - 140	Черкаська
Середній	47 - 93	Хмельницька, Донецька, Луганська, Вінницька
Низький	1 - 47	Івано-Франківська, Рівненська, Запорізька, Кіровоградська, Сумська, Тернопільська, Миколаївська, Чернігівська, Львівська, Чернівецька, Харківська, Житомирська, Закарпатська, Полтавська, Київська, Крим, Волинська, Херсонська, Дніпропетровська, Одеська, Севастополь, Київ

Розраховано за: [256]

Недосконалим є й соціально-економічний механізм державного регулювання ринку праці, що виявляється у порушенні ринкових регуляторів зайнятості, зростанні у 2000–2016 рр. рівня прихованої (тіньової) зайнятості (на 2,5 %), високій заборгованості з оплати праці, незбалансованості ринку праці та розривах у співвідношенні рівня оплати праці та мінімальних соціальних гарантій населенню, значній міграції робочої сили, низькій продуктивності праці та малоєфективній соціальній політиці держави підтримки зайнятості на регіональному рівні.

Дослідження чинників впливу на рівень економічної та, зокрема, соціальної

безпеки з використанням програмного пакету Statistica 6,0, у монографії проведено з використанням векторної авторегресії (логарифмовані дані впродовж 2000–2016 рр.), що дає змогу відстежити системний зв'язок між цими поняттями. Авторегресійна модель (VAR) є статистично значущою, про що свідчать показники кореляції ($R=0,94$); скорегований коефіцієнт детермінації $R^2=0,91$; F-критерій Фішера $F(25,29)=67,11$ та коефіцієнт Дарбіна–Уотсона (1,93) (рівняння 2.5). Результати аналізу дають підстави для висновку, що зростання рівня корупції має однаково негативний вплив (обернено пропорційний) на рівень як економічної, так і соціальної безпеки. Відповідні показники регресії становлять -2,43 та -3,79. Причому в останньому випадку вплив є значно сильнішим. Аналогічна ситуація й у випадку політичних циклів (за фіктивну змінну розглянуто факт проведення чергових та позачергових виборів на різних рівнях ієрархії управління) (-4,73 та -2,32).

Контраверсійна ситуація спостерігається щодо незалежної змінної «рівень тіньової економіки». Якщо у відношенні до економічної безпеки держави вплив є однозначно негативним (коефіцієнт регресії -2,14), то стосовно соціальної безпеки простежується незначний прямо пропорційний зв'язок (0,47), що можна пояснити частково позитивним впливом тінізації економіки лише у короткостроковому періоді (зважаючи на зменшення соціальної напруженості через часткову зайнятість населення у тіньовому секторі), проте, у стратегічній перспективі тінізація породжує істотні деформації та диспропорції і є загрозою не лише економічній, а й національній безпеці загалом, що й підтвердилося соціальним підґрунтям Революції Гідності.

{	SS=	2,54 (17,29)* *	+2,54SS _(t-1) (8,98)**	-3,79Corr (21,95)**	-2,32Policy (26,31)***	+0,47Shadow (5,32)*
	ES=	25,16 (22,14)* *	+2,16ES _(t-1) (13,59)*	-2,43Corr (34,29)***	-4,73Policy (16,24)**	-2,14Shadow (10,41)*

$$R=0,94; R^2=0,91; F(25,29)=67,11; DW=1,93,$$

де SS – рівень соціальної безпеки (%); ES – рівень економічної безпеки держави (%); Corr – рівень сприйняття корупції (за Transparency International); Policy – політичні цикли (фіктивна змінна); Shadow – рівень тіньового сектора (% від обсягу офіційного ВВП); t – часовий лаг.

Розраховано за: [256; 258; 313; 314]

Отже, як доведено з використанням економетричних методів, зростання корупції, тінізації, надмірний вплив політичних циклів збільшують рівень соціальної напруги (відтак, знижуються показники соціальної безпеки), зменшують доходи населення (або, ймовірніше, перерозподіляють їх на користь невеликої частки суспільства) та гальмують соціально-економічний розвиток держави загалом, знижуючи якість життя в країні. Остання теза підтверджується результатами дослідження з використанням інструментів нелінійного програмування (синусоїдальна модель, статистичний пакет Cuxprt 5,0) взаємозв'язку між рівнем соціальної безпеки та індексом якості життя (рис. 2.27). З врахуванням прогнозних даних, якщо рівень соціальної безпеки знизиться до 48%, то індекс

якості життя зменшиться з 5,032 у 2015 р. до 4,154 – у 2018 р., що відповідає показникам країн «третього світу».

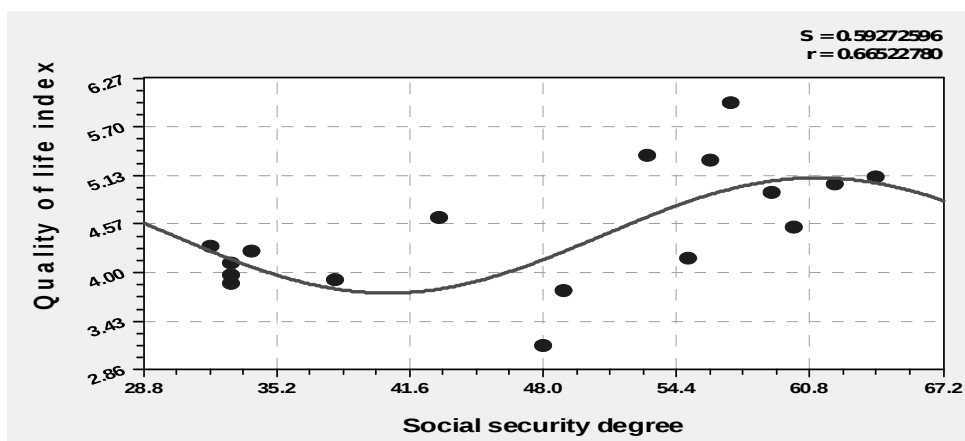

Рис. 2.27. Взаємозв'язок між рівнем соціальної безпеки та індексом якості життя в Україні, 2000-2018 рр.¹ (нелінійне програмування – синусоїдальна модель)

$$Y = 4,43 + 0,67 \cos(0,15x - 3,02) \quad (2.6)$$

де Y – індекс якості життя; x – рівень соціальної безпеки.

Розраховано за: [256; 258; 313; 314]

При оцінці взаємозв'язку між соціальною безпекою та якістю життя в Україні (за прогнозними даними, якщо рівень соціальної безпеки знизиться до 9 %, то індекс якості життя зменшиться з 5,032 – у 2015 р. до 3,162 – у 2018 р., що відповідає показникам країн «третього світу»). Результати аналізу за методикою нечіткої логіки (пакет MathLab 6.0) при визначенні взаємозв'язку рівня тіньової економіки, соціальної та економічної безпеки (рис. 2.28). свідчать, що підвищення показника економічної безпеки держави істотно залежить від висхідної динаміки рівня соціальної безпеки та детінізації економіки. Таким чином, аналіз основних показників соціально-економічного розвитку України переконливо підтверджує загострення проблем, що стосуються соціальної безпеки.

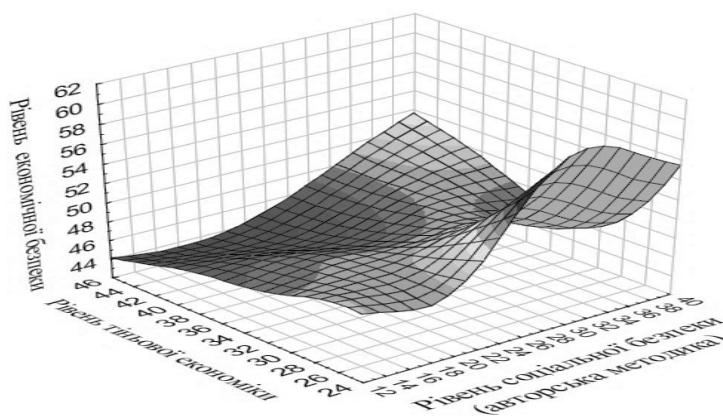

Рис. 2.28. Взаємозв'язок між рівнем соціальної (авторська методика), економічної безпеки та тіньової економіки в Україні, 2000–2018 рр.²

¹ З урахуванням прогнозних даних

² З урахуванням прогнозних даних

Розраховано за: [256; 258; 313; 314]

Для адекватної протидії загрозам соціальній безпеці України необхідно спрямувати зусилля на детінізацію економіки та зайнятості населення, легалізацію підприємництва, розвиток промисловості й аграрного сектора економіки, зниження рівня корумпованості суспільства, що сприятиме підвищенню обсягів надходжень до бюджету, зниженню інфляції та безробіття, підвищенню рівня зайнятості, а відтак, матиме позитивний вплив на динаміку основних макроекономічних показників.

Таким чином, аналіз основних показників соціально-економічного розвитку, соціальної компоненти економічної безпеки України та їх соціально-економічне значення переконливо підтверджують наявність в країні значного сектора тіньової економіки та її безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток та на стан соціальної безпеки. Сьогодні низький рівень тінізації економіки та високий рівень соціальної безпеки входить у систему першочергових пріоритетів країн, що вирішують різні завдання економічного розвитку й функціонування.

Зважаючи на високий рівень тіньової економіки в Україні, першочергово потрібно: (1) активізувати реалізацію Концепції подолання корупції в Україні, (2) підвищити можливості та умови ведення малого та середнього бізнесу в офіційному секторі економіки, (3) обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових капіталів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (об'єктів нерухомості, транспортних засобів та предметів розкошу), (4) активізувати зусилля на виокремлення окремого прошарку населення – середнього класу в Україні, як основного платника податків у державі.

2.4. Грошові доходи населення у контексті регулювання економічної безпеки держави

В умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів, недосконалі реформи та трансформаційні зрушення, що здійснювалися в економіці України, обумовили виникнення значної кількості проблем, основними з яких є економічна нерівність та бідність населення. Політичні, економічні та соціальні перетворення, що відбуваються в Україні, актуалізують проблему розвитку соціальної сфери і провокують підвищення економічних та соціальних стандартів рівня життя населення. Складні завдання посттрансформаційної перебудови суспільства, які спрямовані на стійкий розвиток країни, вимагають розроблення стратегії соціально-економічного зростання держави через впровадження низки реформ і дієвої соціальної політики, яка б дозволила послабити нерівність між індивідами та окремими соціальними групами, мінімізувати рівень бідності та безробіття населення, підвищити ступінь соціального забезпечення, а також підвищити рівень життя широких верств

населення. У даному контексті надзвичайно актуальним виявляється розгляд питання матеріального забезпечення населення та його впливу на соціальну компоненту економічної безпеки держави.

На сучасному етапі розвитку української держави поступово загострюються суперечності та диспропорції у питаннях реформування економіки та соціальної сфери, виникає потреба у формуванні дієвого механізму соціальної безпеки [281]. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України у 2010 р. рівень бідності в Україні становив 24,1 %, у 2011 р. – 24,3 %, у 2012 р. досягнув позначки у 25,5 %, у 2013 р. піднявся до 24,5 %, а у 2014 р. – до 25,0 %. Порогове значення даного показника, визначене Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Наказом Міністерства економіки 2 березня 2007 р. № 60 [226], становить не більше 25 %. Як бачимо, рівень бідності в Україні перетнув критично можливу межу, тому можна стверджувати, що за межею бідності в Україні перебувало 12,5 млн. українців. При цьому, рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці, склав 8,1 % у 2010 р., 7,9 % у 2011 р., 7,5 % у 2012 р., 7,2 % у 2013 р. та 9,3 % у 2014 р. Критичне значення даного індикатора (за методологією МОП) становить 10 % [226]. Розмір прожиткового мінімуму за цей період номінально збільшився тільки на 22 %, проте якщо врахувати ріст індексу споживчих цін (інфляцію), то він не тільки не зріс, а навпаки знизився на 48 % [364].

Така ситуація становить загрозу економічній безпеці держави, зокрема її соціальній компоненті, створює перешкоду подальшому стабільному розвитку суспільства, яке характеризується елементами економічної нерівності, що є об'єктивним фактором людського життя, закладеного природою в систему його економічних відносин [33].

Стверджувати про проблеми бідності в Україні можна на основі аналізу межі бідності. Бідними прийнято вважати людей, чиї доходи або споживання нижчі за певний законодавчо встановлений рівень, що і є межею бідності. Для визначення межі бідності необхідно орієнтуватись на прожитковий мінімум, який ще називають мінімальним споживчим бюджетом або мінімальним споживчим кошиком. Він включає вартість споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і платних послуг, достатніх для підтримання особою, сім'єю всіх соціальних зв'язків, притаманних цьому соціальному прошарку. Природно, що споживчий кошик буде неоднаковий для людей, які різняться віком, станом здоров'я, сімейним станом та місцем проживання.

Згідно з Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.99 р. № 966–XIV, прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [160].

Вважається доцільним прослідкувати зміну в Україні розміру прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць за період з 2009

по 2015 рр. станом на кінець року. Так, у 2010 р. порівняно з 2009 р. його розмір збільшився на 174 грн., або ж на 24,84 %.

У 2011 р. порівняно з 2010 р. збільшення відбулося на 78 грн. (8,91 %), порівнюючи 2011 р., з 2009 р. – на 252 грн. (35,95 %). У 2012 р. та у 2013 р. розмір прожиткового мінімуму також зберіг стійку тенденцію до зростання (10,18 % та 8,76 %). Аналіз даного показника за 2014 р. дає змогу стверджувати, що розмір прожиткового мінімуму порівняно з попереднім роком збільшився лише на 34 грн. (2,98 %), а у 2015 р. – на 77 грн. (6,15 %).

Для глибшого аналізу стану бідності в Україні варто проаналізувати зміни обсягу мінімальної заробітної плати, середньої зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника та мінімальної пенсії за віком.

За результатами аналізу, ми бачимо, що відбувається поступове збільшення як розмірів мінімальної заробітної плати, розмірів середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника, так і мінімальної пенсії за віком. Однак, якщо провести оцінку за паритетом купівельної спроможності валюти, то виявляється, що у 2013 р. мінімальна зарплата становила 1183 грн., що еквівалентно 150 дол. США згідно офіційного курсу НБУ, у 2014 р. – 1218 грн. (77,7 дол США) та у 2015 р. – 1378 грн. (59,9 дол США), що доводить зниження купівельної спроможності населення та засвідчує зростання рівня бідності в країні.

Не менш важливим при дослідженні рівня та якості життя населення є співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, яке не повинно бути меншим 3 разів. На сьогоднішньому етапі, ми спостерігаємо збільшення середньої зарплати у 2,6–2,8 рази, порівняно з розміром прожиткового мінімуму. Доповненням даного показника виступає відношення мінімального розміру пенсії, яка є значно меншою, ніж офіційна межа бідності, до прожиткового мінімуму. Дане співвідношення повинно становити 1,5–2,0 рази. Протягом останніх років в Україні мінімальна пенсія набагато менша, ніж прожитковий мінімум в державі. В даному контексті не можна не звернути увагу на запровадження пенсійної реформи, яка за умов заниженого рівня мінімальної пенсії, надто малого розриву між мінімальною та середньою пенсією, перетворюється у джерело соціальної та економічної небезпеки для держави.

На 2015 рік, в умовах жорсткої економії фінансових ресурсів, Законом України «Про державний бюджет на 2015 рік» передбачено розмір прожиткового мінімуму в середньому на одну особу в місяць на рівні 1176 грн. і лише в грудні заплановано підвищення до 1330 грн. Поряд із цим, встановлені законодавством розміри мінімальної заробітної плати та пенсії свідчать про поступове збільшення як розмірів мінімальної заробітної плати, розмірів середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника, так і мінімальної пенсії за віком. Розмір мінімальної зарплати у 2010 р. (табл. 2.18) зріс порівняно з 2009 р. на 178 грн., або ж на 23,92 %; у 2011 р. порівняно з 2010 р. – на 82 грн. (8,89 %) та на 260 грн. (34,95 %) порівняно з 2009 р. Період з 2012 р. до 2014 р. також характеризуються поступовим зростанням

даного показника від 1104 грн. до 1218 грн. відповідно. На 2015 рік заплановано збільшення розміру мінімальної заробітної плати в середньому до 1378 грн.

Таблиця 2.18

Розмір соціальних стандартів в Україні у 2009-2016 рр.*

№ з/п	Показники	Січень-грудень 2009 р.	Січень-грудень 2010 р.	Січень-грудень 2011 р.	Січень-грудень 2012 р.	Січень-грудень 2013 р.	Січень-грудень 2014 р.	Січень-грудень 2015 р.	Січень-грудень 2016 р.	Січень-грудень 2017 р.
1.	Розмір прожиткового мінімуму в середньому на 1 особу в місяць, грн.	701	875	953	1050	1142	1176	1253	1544	1662
	Розмір мінімальної заробітної плати, грн.	744	922	1004	1104	1183	1218	1378	1600	3200
2.	Розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника, грн.	1906	2239	2633	3026	3274	3480	4362	5202	7360
3.	Розмір мінімальної пенсії за віком, грн.	573	734	800	849	922	949	1011,5	1247	1310

Розраховано за: [256; 257]

Сьогодні ми спостерігаємо виникнення нових соціальних ризиків, не пов'язаних ні з централізованим плановим управлінням, ні з ринковими методами господарювання, а саме: невиплати та заборгованість із заробітної плати, пенсій і стипендій; абсолютне зубожіння населення; тінізація відносин у всіх сферах економіки, посилення корупції, зниження рівня якості життя та багато інших. Згідно офіційних даних, фіксується збільшення середньої зарплати у 2,9–3,2 рази, порівняно з розміром прожиткового мінімуму, відношення мінімального розміру пенсії, яка є значно меншою, ніж офіційна межа бідності, до прожиткового мінімуму при пороговому значенні 1,5–2,0 рази – набагато менша попри передбачення, в умовах жорсткої економії фінансових ресурсів, Законом України «Про державний бюджет на 2017 рік» [161] розміру прожиткового мінімуму в середньому на одну особу в місяць на рівні 1662 грн. (з 1 січня 2017 року - 1544 грн., з 1 травня - 1624 грн., з 1 грудня - 1700 грн.) та розміру мінімальної заробітної плати в середньому до 3200 грн. На перший погляд встановлені законодавством розміри соціальних стандартів свідчать про поступове збільшення як розмірів мінімальної заробітної плати, середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника, так і мінімальної пенсії за віком (табл. 1) в середньому на 20 %. У попередньому періоді Законом України «Про державний бюджет на 2016 рік» [161] було зафіксовано прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі 1330 грн. з 1 січня, 1399 грн. з 1 травня і 1544 грн., з 1 грудня, а розмір мінімальної заробітної плати наступний: 1 січня – 1378 грн., з 1 травня – 1450

грн. і з 1 грудня – 1600 грн. Проте, збільшення соціальних стандартів не призвели до підвищення рівня життя населення. Підвищення рівня інфляції, як уже зазначалося, на 43,3 % у 2015 р. та 12,4 % у 2016 р. [256] призвели до зниження реальних наявних доходів населення на 22,2 %.

Вважається доцільним також провести порівняльний аналіз між темпами зростання реальної та номінальної заробітної плати (рис. 2. 29) та дати прогнозні оцінки даних показників на два роки до 2016 року, оскільки номінальна заробітна плата характеризує рівень заробітної плати незалежно від зміни цін на товари і послуги. Проте, розміри номінальної заробітної плати не дають реального уявлення про життєвий рівень працівника, тому що ціни на товари та послуги не є постійними, а, як правило, зростають. На це вказує реальна заробітна плата – та кількість товарів і послуг, яку працівник може придбати на свою номінальну заробітну плату після сплати усіх податків.

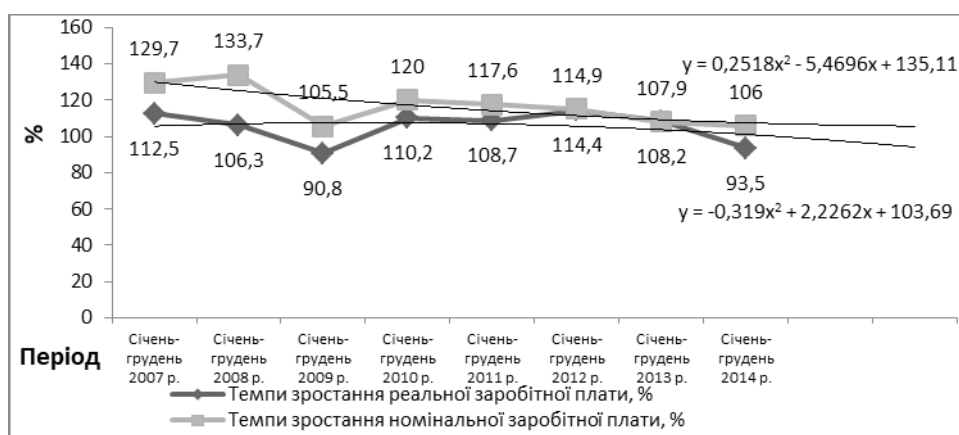

Рис. 2.29. Динаміка темпу зростання номінальної та реальної заробітної плати, 2007–2017 рр., % (2015–2017 рр. – прогнозні оцінки)
Розраховано за: [256]

Темп росту номінальної заробітної плати за період з 2007 до 2012 року є значно вищим, ніж темп росту реальної зарплати, проте в умовах 2013 р. зростання реальної заробітної плати на 0,3 % є вищим, ніж номінальної. Тобто, ми спостерігаємо загальне підвищення розмірів номінальної заробітної плати населення, проте водночас відбувається зниження їх купівельної спроможності. Різниця між темпом росту номінальної і реальної зарплати становить: 17,2% у 2007 р.; 27,4 % у 2008 р.; 14,7 % у 2009 р.; 9,8% у 2010 р., 8,9 % у 2011 р., 0,5 % у 2012 р., – 0,3 % у 2013 р. та – 12,5 % у 2014 р. Це свідчить про значне зростання цін у 2007–2009 рр. і, знову ж таки, пов’язано зі світовою фінансовою кризою. В умовах 2014 р. темп зростання реальної заробітної плати знизився до 93,5 %, а номінальної до 106,0 %, що свідчить про зростання інфляції, зниження купівельної спроможності населення та його зuboжіння. Варто зазначити, що номінальна і реальна заробітна плата не змінюються в одному ж напрямку, а навпаки, номінальна заробітна плата може зростати, а реальна – знижуватись або залишатись незмінною. Інколи, номінальна заробітна плата зростає меншими темпами, ніж знижуються ціни. У нашому випадку до 2012 р. темп росту номінальної заробітної плати є значно вищим, ніж темп росту реальної

зарплати. Тобто, ми спостерігаємо загальне підвищення розмірів номінальної заробітної плати населення, проте водночас відбувається зниження їх купівельної спроможності. Різниця між темпом росту номінальної і реальної зарплати становить: 17,2% у 2007 р.; 27,4 % у 2008 р.; 14,7 % у 2009 р.; 9,8% у 2010 р., 8,9 % у 2011 р., 0,5 % у 2012 р., -0,3 % у 2013 р. та 12,5 % у 2014 р. У 2013–2015 рр. відбулося суттєве зниження темпу росту як номінальної, так і реальної заробітної плати. Взаємозв'язок доходів населення в розрахунку на одну особу і рівня бідності відображений на рис. 2. 30.

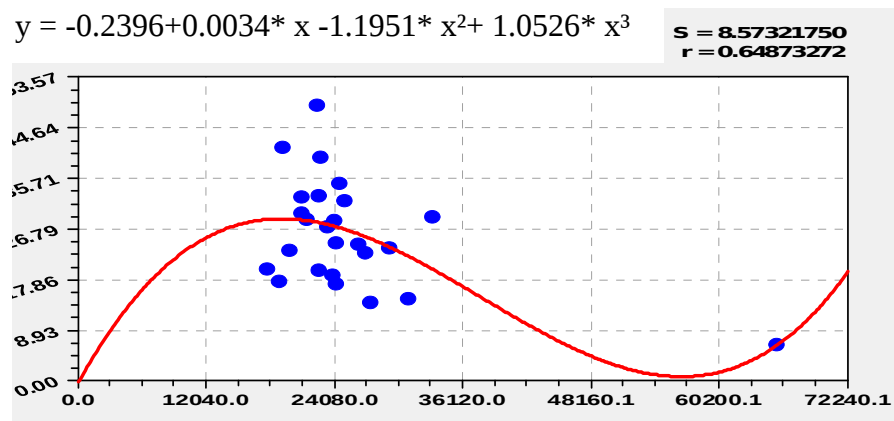

Рис. 2. 30. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу наявного доходу в розрахунку на 1 особу на рівень бідності, 2015 р.

Розраховано за: [256]

Водночас, проводячи аналіз структури доходів населення, доходимо висновку, що питому вагу в структурі витрат займають доходи у вигляді соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів (41 %).

Поряд із цим, одним із індикаторів рівня життя населення є частка населення, чиє добове споживання нижче за 5,05 (4,3) дол. США за ПКС і характеризує рівень бідності населення. Аналіз даного показника за період з 2000 до 2013 рр. дає можливість стверджувати про позитивну динаміку даного показника, що пов'язано з тим, що до 2005 р. використовувалося значення 4,3 дол. США на добу за ПКС валюти та характеризує позитивний тренд динамічного ряду. Водночас, на фоні зменшення масштабів крайньої бідності у 6,3 раза порівняно з 2000 роком, аналіз рівня бідності та його прогностичні оцінки до 2017 р. дають підстави стверджувати, що частка бідного населення постійно зростає і зростатиме.

Бідними залишаються кожен п'ятий працюючий і фактично кожна третя сім'я з дітьми. Збільшення частки населення, яке живе за національною межею бідності зумовлено зростанням споживчого попиту населення та індексу споживчих цін, який безпосередньо впливає на рівень життя населення (рівень інфляції). Динаміка індексу споживчих цін протягом 2006–2015 років коливається в межах від 125,2 % до 99,7 %. Як бачимо, з 2004 р. до 2008 р. не спостерігається стійкої тенденції до зменшення рівня інфляції (рис. 2.31), що свідчить про неоднозначну макроекономічну ситуацію в Україні.

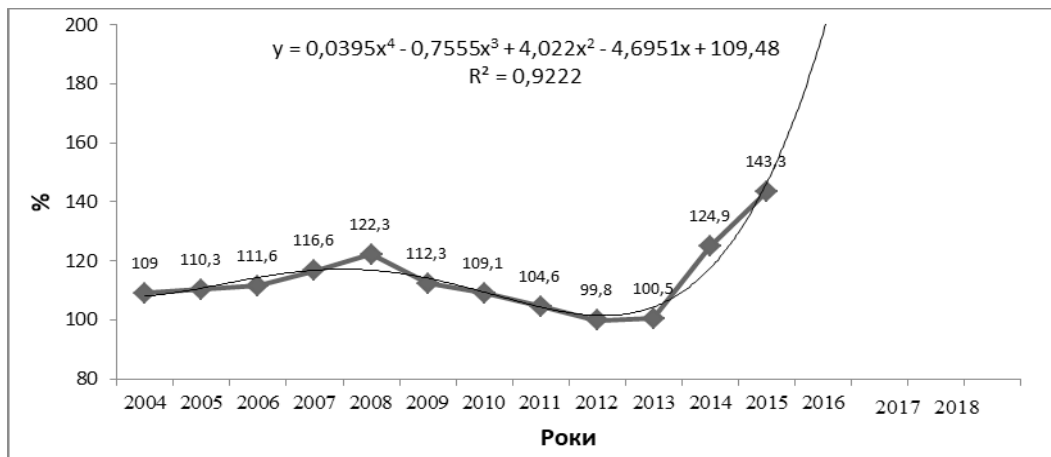

Рис. 2.31. Динаміка індексу споживчих цін за 2004–2018 рр., % до попереднього року (2016–2018 рр. – прогнознi оцінки)
Розраховано за: [256]

Проте, незважаючи на несприятливі показники економічної динаміки, рівень інфляції коливався навколо нульової позначки: у 2012 р. індекс інфляції різко зменшився на 7,4 % за рік, а у 2013 р. ще на 0,9 %. У 2014 р. відбулося різке зростання індексу споживчих цін до 124,9 %, а у 2015 р – до 143,3 %.

Серед основних чинників, які стримували зростання індексу споживчих цін можна назвати: (1) нижчий від потенційного сукупний попит; (2) зниження цін на сирі продукти харчування, спричинених високим їх урожаєм та коливанням світових цін на продовольство; (3) зменшення вартості імпортованих непродовольчих товарів на тлі зміцнення номінального ефективного обмінного курсу гривні; (4) імпорту дефляції з країн – основних торговельних партнерів України; (5) незначне подорожчання послуг житлово-комунального господарства; (6) зниження інфляційних очікувань. З аналізу можна зробити висновок, що значне зростання інфляції спостерігалось у 2007–2009 рр., що пояснюється сплеском світової фінансової кризи, яка внесла свої корективи у купівельну спроможність населення, на формування та виплату соціальних стандартів і вплинула на рівень життя населення в цілому. Водночас, у 2014–2015 рр. відбулося різке підвищення рівня інфляції на 42,8 %, що підтверджує загострення проблеми зубожіння населення країни та спричинено військовими діями на Сході країни. Свою чергою, низькі темпи інфляції забезпечували зростання доходів населення в реальному вимірі, проте поряд із цим сформувалися певні чинники, які значно послабили вплив цінової стабільності на структуру споживчого попиту, орієнтованого переважно на імпортовані товари довгострокового споживання, що перешкоджає поширенню стимулюючого впливу зростання реальних доходів населення на діяльність підприємств [151, с. 16]. Доцільно зазначити, що порогове значення даного показника становить не більше 10 %. Як бачимо, протягом 11 років у країні рівень інфляції наближений до критичної межі, а у 2014 р. перевищив порогове значення на 14,9 % і становить загрозу національним інтересам, що вимагає негайного прийняття відповідних заходів зі сторони держави. Належність відсутності інфляційної динаміки насамперед до ознак репресивності української економіки підтверджується збільшенням грошових агрегатів.

Відповідно, низький рівень матеріального забезпечення населення провокує низьку якість раціону харчування, високу захворюваність і смертність, а, відтак, і зниження чисельності населення країни, незадоволення широких верств загальноекономічною ситуацією і своїм матеріальним становищем, що доповнюється збільшенням рівня безробіття й нелегальної зайнятості, погіршенням криміногенної ситуації, появами актів громадянської непокори. Основною проблемою державної політики за таких умов виступає справедливий розподіл доходів таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив на економічну ефективність, на забезпечення соціальної стабільності і на зниження рівня бідності.

З отриманих результатів, можна зробити висновок, що відношення як середньої зарплати, так і мінімального розміру пенсії далеко не досягають граничних значень. Якщо навіть показники протягом 2009–2011 рр. поступово зростали, то, все-таки, вони і надалі залишаються надто низькими порівняно з пороговими. Сучасна економіка характеризується допустимістю високого ступеня нерівності доходів, якій сприяють різні природні здібності індивідів, різні рівні освіти, володіння власністю, яку отримали у спадок або заробили, монополія на певні знання або вміння [33]. А низький рівень матеріального забезпечення населення провокує низьку якість раціону харчування, високу захворюваність і смертність, незадоволення широких верств суспільства загальноекономічною ситуацією і своїм матеріальним становищем, що доповнюється збільшенням рівня безробіття й нелегальної зайнятості, погіршенням криміногенної ситуації, появами актів громадянської непокори. Основною проблемою державної політики за таких умов виступає справедливий розподіл доходів таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив на економічну ефективність, на забезпечення соціальної стабільності і на зниження рівня бідності. Якщо провести аналіз частки бідного населення серед основних демографічних груп (рис. 2.32), то можна стверджувати, що скорочення відбувається щодо частки населення, чиє споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму в країні. Частка бідних серед дітей та частка бідних серед працюючих осіб не має стійкої тенденції до зменшення.

Рис. 2.32. Динаміка частки бідного населення в Україні, 2000–2015 рр. Розраховано за: [256; 361]

Основна складність аналізу бідності полягає у відсутності точного її визначення, яке б надавало можливість проведення кількісної оцінки цього явища [213, с. 54], тому важливим питанням при дослідженні є методика кількісного оцінювання. Існує низка показників, розрахунок яких базується на рівні і структурі доходів та витрат населення.

Ними виступають: (1) середній дохід, що розраховується як відношення загальної суми доходів усіх членів суспільства до їх сукупної чисельності; (2) модальний дохід – рівень доходу домогосподарств (у розрахунку на одну особу), який найчастіше отримують члени суспільства; (3) медіанний дохід – дохід домогосподарств (у розрахунку на одну особу), що стоять усередині ранжованого за рівнем доходу ряду розподілу (тобто порівняно з ними 50 % населення мають доходи рівні або нижчі, а інші 50 % – рівні або вищі); (4) кuartильний (верхній або нижній) дохід – сумарний дохід 25 % найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; (5) квинтильний (верхній або нижній) дохід – сумарний дохід 20 % найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; (6) децильний (верхній або нижній) дохід – сумарний дохід 10 % найбільш багатих або найбільш незаможних членів суспільства; (7) медіанні витрати – витрати домогосподарств (у розрахунку на одну особу), що стоять всередині ранжованого за рівнем витрат ряду розподілу [325, с. 58–59].

Відповідно, обчисливши усі показники і систематизувавши отримані дані, а також поділивши населення на групи за доходами, можна пропонувати способи подолання бідності окремо в кожній групі. Ми вважаємо, що потрібно аналізувати розшарування населення не лише на макрорівні, а й на мезорівні, тобто за регіонами, оскільки не в усіх областях України зафіксований однаковий рівень бідності.

За даними Рахункової палати з виконання державного бюджету у 2016 р. [172] найвищий рівень бідності зафіксовано у Житомирській (41,7 %), Тернопільській (39,4 %), Рівненській (31,8 %) областях, а найсприятливішою за рівнем бідності ситуація склалася в м. Києві, де значення показника становить 9,2 %, у Чернігівській (19,3 %), Чернівецькій (%), Черкаській (14,0 %), Харківській (19,1 %), Миколаївській (20,0 %), Запорізькій (18,9 %), та Закарпатській (%) областях. Це пов'язано із зростанням економічної самостійності регіонів та ступеня їх насичення і повноти використання ресурсів. Групування регіонів за рівнем бідності у 2013 р. (за допомогою багатовимірного (кластерного) аналізу) (табл. 2.19) дає змогу кластеризувати області України на кластери з високим, середнім та низьким рівнем бідності.

Варто зауважити, що кластер, в економічному розумінні, – це модель соціально-економічного розвитку, за якої виникає можливість комплексного дослідження в секторі формування кластеру з урахуванням місцевих умов. Кластером називається новий ефективний спосіб і система взаємодії територіально і економічно споріднених учасників з метою отримання кожним із них синергетичного результату [321].

Групування регіонів України за рівнем бідності населення у 2016 р.

Область	Номер кластера	Евклідова відстань
Житомирська	1	3,73
Рівненська		5,57
Тернопільська		1,83
Вінницька	2	3,60
Волинська		4,50
Дніпропетровська		0,90
Донецька		3,80
Івано-Франківська		1,60
Київська		4,60
Кіровоградська		4,70
Луганська		5,00
Львівська		0,30
Одеська		3,80
Полтавська		5,40
Сумська		6,80
Херсонська		0,50
Хмельницька		0,70
Закарпатська	3	3,91
Запорізька		1,19
Миколаївська		1,31
Харківська		1,99
Черкаська		2,81
Чернівецька		1,71
Чернігівська		2,81
м. Київ		9,39

Розраховано за: [256]

Як бачимо, розпочати боротьбу з бідністю необхідно в кожному регіоні, одночасно заручившись підтримкою держави. Проведене нами дослідження з допомогою пакету OnFront з використанням методу огортаючих даних (DEA-модель орієнтована на «вихід» («Дохід на одного мешканця»), за «входи» розглядалися такі показники: рівень безробіття, рівень бідності, рівень тіньової економіки, індекс Джіні; рівень зайнятості; індекс сприйняття корупції в соціальній сфері; індекс споживчих цін) дає змогу припустити, що в економічно розвинених регіонах нашої країни меншою мірою приділяється увага показникам СцБ, дбаючи, відтак, про екстенсивний розвиток адміністративних одиниць (рис. 2. 33).

Результати економіко-статистичних оцінок дають змогу стверджувати, що у Києві найменш ефективно протидіють загрозам СцБ, натомість найбільш ефективні заходи щодо боротьби з бідністю вживають у Закарпатській, Рівненській та Тернопільській областях. Водночас, аналіз соціальної політики впродовж останніх років із використанням того ж інструментарію DEA-аналізу свідчить, що у 2009–2014 рр. тіньова економіка та інфляційні процеси, як уже зазначалося, найбільшою мірою деструктивно впливали на показники СцБ, що вимагає невідкладного корегування напрямів державного регулювання. Результати дослідження з використанням методу огортаючих даних дають можливість припустити, що в економічно розвинених регіонах нашої країни

меншою мірою звертається увага на показники соціальної безпеки, таким чином, дбаючи про екстенсивний розвиток адміністративних одиниць.

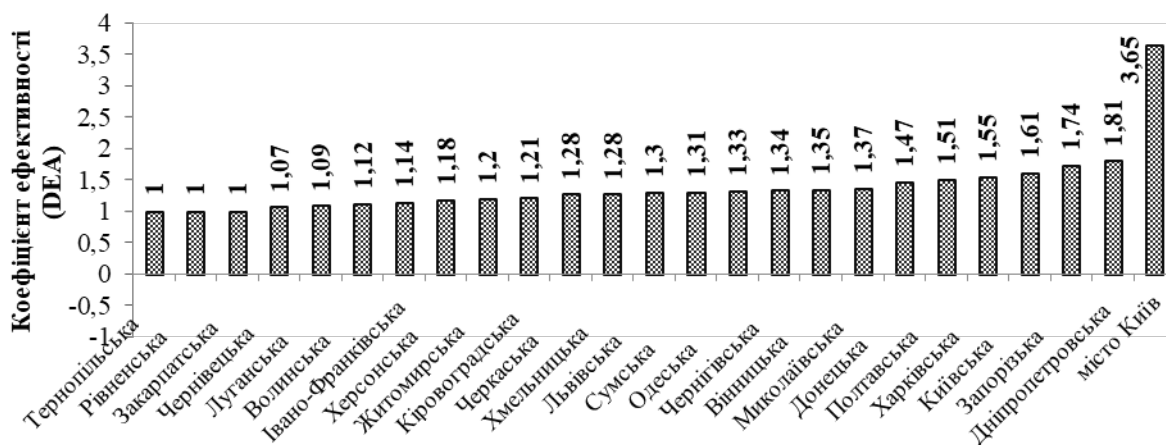

Рис. 2.33. Коефіцієнт ефективності (DEA) щодо боротьби з бідністю в розрізі областей України, 2014 р.

Примітка: Модель, орієнтована на «вихід» («Дохід на одного мешканця»). Коментар: Київ найменш ефективно протидіє загрозам соціальної безпеки

У той же час, аналіз соціальної політики впродовж останніх років з використанням того ж інструментарію DEA-аналізу (рис. 2. 34) свідчить, що у 2013–2014 рр. тіньова економіка та інфляційні процеси найбільшою мірою деструктивно впливали на показники соціально-економічного розвитку, зокрема на рівень бідності, що вимагає невідкладного корегування напрямів державного регулювання.

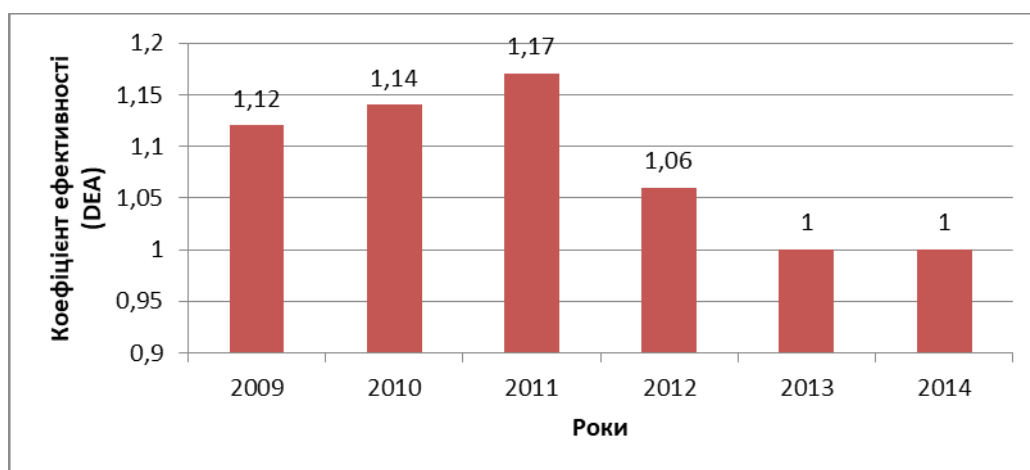

Рис. 2.34. Коефіцієнт ефективності (DEA) щодо поглиблення бідності, внаслідок поширення тіньової економіки та пришвидшення рівня інфляції в Україні, 2009–2014 рр.

Примітка: Модель, орієнтована на «вихід» (показники: рівень бідності та рівень безробіття). Коментар: у 2013 та 2014 рр. тіньова економіка та інфляція найбільше сприяла поглибленню бідності в Україні

В основу процесу формування та реалізації соціальної політики доцільно покласти механізми забезпечення рівності доступу до бюджетних благ і стимулів та систему інструментів протидії корупції, підвищення ефективності

регуляторної політики із гарантуванням свободи підприємництва та конкурентності ринків. Практична реалізація прав регіонів на саморозвиток розширить можливості власного потенціалу та дасть змогу здійснити розбудову локальної інфраструктури життєдіяльності. З цією метою здобувачем пропонується формування Стратегій сталого розвитку громад, які необхідно враховувати при консолідації фінансових ресурсів на соціальні цілі у контексті реформи децентралізації, та на певних етапах формування і реалізації запропонованої у монографії Стратегії соціальної безпеки держави.

Невизначеність поняття бідності та інформації щодо неї в Україні, призводить до того, що неможливо розробити та законодавчо закріпити шляхи її подолання. Така ситуація вимагає проведення аудиту реального стану соціальної сфери. Після того, на основі отриманих даних, можна буде приступати до розробки реального механізму боротьби з бідністю, орієнтуючись на довгострокову стратегію.

З метою розроблення ефективних методів боротьби з бідністю необхідно розробити та реалізувати Стратегії сталого розвитку громад у контексті реформи децентралізації, ввести податок на розкіш, підвищити соціальні стандарти через адресність соціальної підтримки у грошовій формі (а не надання пільг окремим категоріям населення); запровадити спеціалізовані освітні програми та програми розвитку сільської медицини, у тому числі у депресивних регіонах, що дасть можливість врахування інтересів різних соціальних груп та оптимізації використання фінансових активів держави.

2.5. Особливості тінізації фінансового сектора вітчизняної економіки

Як зазначалося в попередньому розділі, тіньовий сектор економіки істотно впливає на всі соціально-економічні процеси в суспільстві. Неврахування тіньової економіки призводить до суттєвих помилок у визначенні макроекономічних показників, до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, до тактичних і стратегічних прорахунків при прийнятті відповідних рішень.

Тіньова економіка істотно впливає на всі сторони економічної діяльності, на політичне й суспільне життя кожної країни, її існування в межах норми є об'єктивним. У загальносвітовому масштабі частка тіньової економіки становить 5-10 % від валового внутрішнього продукту (ВВП), що вважається допустимим. Частка тіньової економіки в Україні станом на 2010 р., згідно офіційної статистики (оцінки Держкомстату), становить 30-40 % від ВВП. Критичним є показник 40-50 %. На цьому рівні вплив тіньових факторів стає настільки відчутним, що суперечність між легальним і тіньовим секторами спостерігається практично у всіх сферах.

Трансформаційні процеси в соціальній, політичній та економічній сферах характеризується, поряд з іншим, активізацією тіньових проявів в економічній діяльності. Це ж стосується і перетворень в Україні. Розгортання тіньової

діяльності на початку трансформаційної кризи слід розглядати як закономірне явище, пов'язане із руйнуванням старої інституційної системи, коли нові важелі економічного регулювання ще не сформовані.

Процеси реформування в економіці та позитивні тенденції макро-економічної динаміки не знижують автоматично рівень тінізації – в Україні він залишається значним. За результатами щорічної доповіді Світового банку щодо оцінки бізнес-клімату (Doing business 2011), Україна посіла 147-ме місце серед 183 країн (у 2006 р. – 125 зі 161, у 2008 р. – 139 зі 178, у 2010 р. – 142 зі 183) [3; 301]. Суперечності в методології оцінювання рівня тінізації призводять до значних розбіжностей між даними міжнародних інституцій і українських установ. Так, за оцінками МВФ [21], частка тіньової економіки у ВВП України у 2006 р. становила близько 52%. За розрахунками Держкомстату України, рівень тіньової економіки у 2001 р. становив 16,3%, у 2002 р. – 17,7%, у 2003 р. – 17,2%, у 2004 р. – 18,8%, у 2005 р. – 18,1% [256]. Водночас, оцінки Міністерства економіки України за той же період дають інші дані. Зокрема, за їхніми розрахунками, у 2001 р. рівень тіньової економіки був 45% від ВВП, у 2003 р. – 39%; 2006 р. – 30% [328; 261].

За оцінками НБУ, сума готівкової валюти на руках у населення зросла за 2006 р. на 8,5 млрд дол. США. Загалом за 2000-2006 рр. обсяги накопиченої у позабанківському обігу валюти зросли на 17,7 млрд дол. США [329]. За індексом сприйняття корупції в 2011 р. Україна посіла 152 місце серед 183 країн світу та розглядається як висококорумпована держава (у 2006 р. – 99-104 місце серед 163 країн, 2008 р. – 139 серед 178 країн, у 2009 р. – 146-153 серед 180 країн) [260].

Тіньова економіка стала однією зі складових економічної системи і відіграє певні системні функції, оскільки частково вирішує поточні проблеми, які не вдалося розв'язати легальними економічними методами, зокрема:

- забезпечує акумуляцію вільних грошових коштів;
- створює умови для самозайнятості;
- є джерелом доходів населення, збільшуючи споживчий попит [340, с.6-7].

Відповідно до статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», «тінізацію» національної економіки визнано однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері.

Аналізуючи історичний розвиток цього явища, необхідно окреслити закономірності його формування для прогнозування обсягу і ролі «тіньового» сектора в сучасних умовах. Американський економіст Е.Фейг подає модель динаміки співвідношення зареєстрованого і незареєстрованого секторів економіки від натурального господарства до сучасної держави [6]. За цією моделлю припускається, що сукупний приватний реальний дохід від зареєстрованої і незареєстрованої економічної діяльності зростає сталими темпами – крива t_0-t_5 (рис. 2.35). Протягом періоду t_0-t_1 економіка складається лише з незаконного неринкового сектора, а у період t_1 одночасно виникають ринок і грошовий обмін.

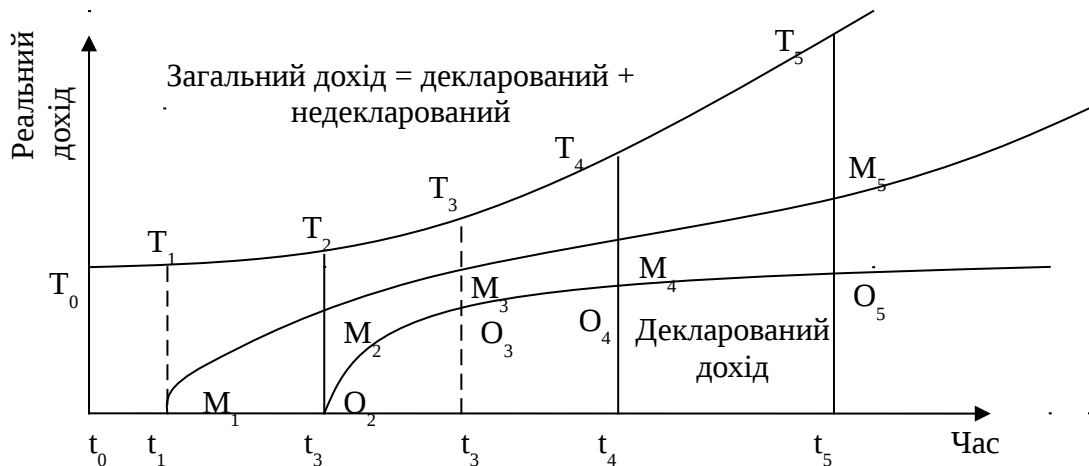

Рис. 2.35 Гіпотетична модель історичної динаміки співвідношення зареєстрованих і незареєстрованих доходів (за Фейгом) [49]

Оскільки на розширення соціальної сфери спрямовуються значні ресурси, очікуваним є прискорене зростання зареєстрованого сектора (відрізок O_2-O_3), що перевищує зростання приватного грошового сектора і сукупної частки доходу. У цей період незареєстрований грошовий сектор (інтервал між O_2-O_3 і M_2-M_3) скорочується порівняно із зареєстрованим сектором. Незареєстрований негрошовий сектор (інтервал між M_2-M_3 і T_2-T_3) зменшується порівняно з легальним сектором, зареєстрований сектор наближається до сукупного приватного доходу.

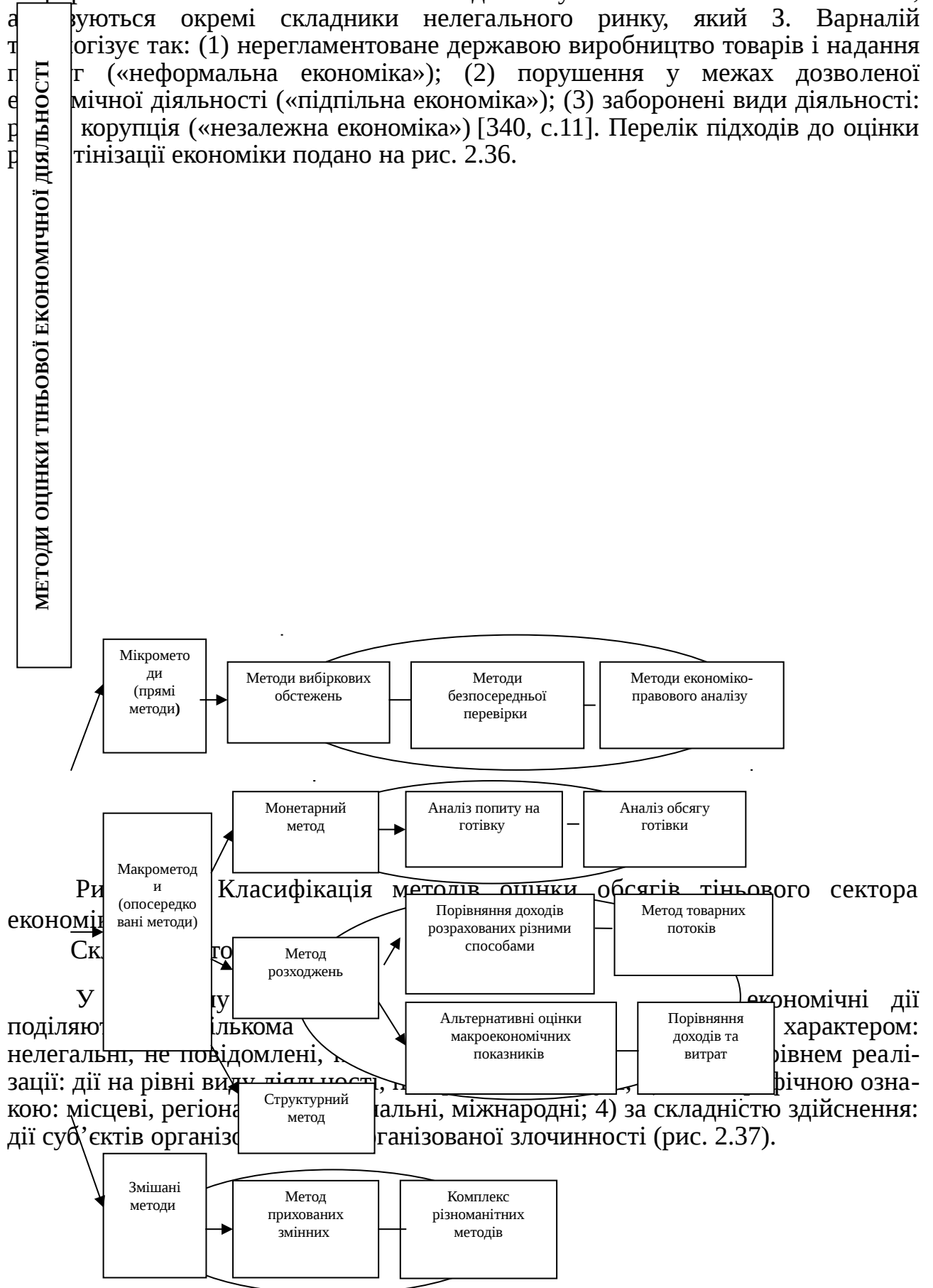
Ресурси переміщуються з негрошового сектора у грошовий, в результаті чого останній (відрізок M_1-M_2) зростає швидшими темпами, ніж економіка. У період t_2 вводиться законодавче регулювання економічної діяльності. Зростання приватного грошового сектора сповільнюється, породжуючи зовнішні ефекти, зокрема: забруднення довкілля, інформаційне перевантаження та економічну диференціацію. У цей період спостерігається прискорений розвиток урядових інститутів із забезпечення зовнішньої оборони, системи освіти і перерозподілу доходів.

У розглянутій моделі протягом періоду t_3-t_4 зареєстрований сектор економіки пропорційний до сукупного приватного грошового сектора і до сукупного доходу суспільства [367]. Специфікою цього періоду є відповідність характеристик сукупної економічної діяльності і зареєстрованого сектора. Під час періоду (t_4-t_5) незареєстрована діяльність спричиняє відмінність темпів зростання зареєстрованого і незареєстрованого секторів. Незареєстрований сектор зростає швидше від зареєстрованого, що відображає процес зародження зареєстрованого сектора в економіці.

Якщо розглядати часові етапи розвитку тіньового сектору, хронологічні періоди цієї моделі З.Варналій розкрив так: (t_0-t_1) – додержавна натуральна система господарювання; (t_1-t_2) – зародження товарного господарства в додержавний період; (t_2-t_3) – становлення державного контролю доходів у товарному господарстві; (t_3-t_4) – класичне ринкове господарство; (t_4-t_5) – сучасний період посилення нелегальної економічної діяльності у «державі загального добробуту» [340, с.13-14].

У межах економічних підходів досліджують «тіньову» економіку на гло-

бальному, макро- і мікрорівнях, а також в інституційному аспекті. На рівні глобальної економіки розглядаються міжнародні «тіньові» відносини (наркобізнес, «відмивання» коштів, отриманих злочинним шляхом). На макрорівні аналізується «тіньова» економічна діяльність з врахуванням її впливу на структуру економіки, виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання ВВП, зайнятість, інфляцію, економічне зростання, інші макроекономічні процеси. На мікрорівні вивчається економічна поведінка суб'єктів «тіньової» економіки, а також вивчаються окремі складники нелегального ринку, який 3. Варналій класифікує так: (1) нерегламентоване державою виробництво товарів і надання послуг («неформальна економіка»); (2) порушення у межах дозволеної економічної діяльності («підпільна економіка»); (3) заборонені види діяльності: корупція («незалежна економіка») [340, с.11]. Перелік підходів до оцінки тінізації економіки подано на рис. 2.36.

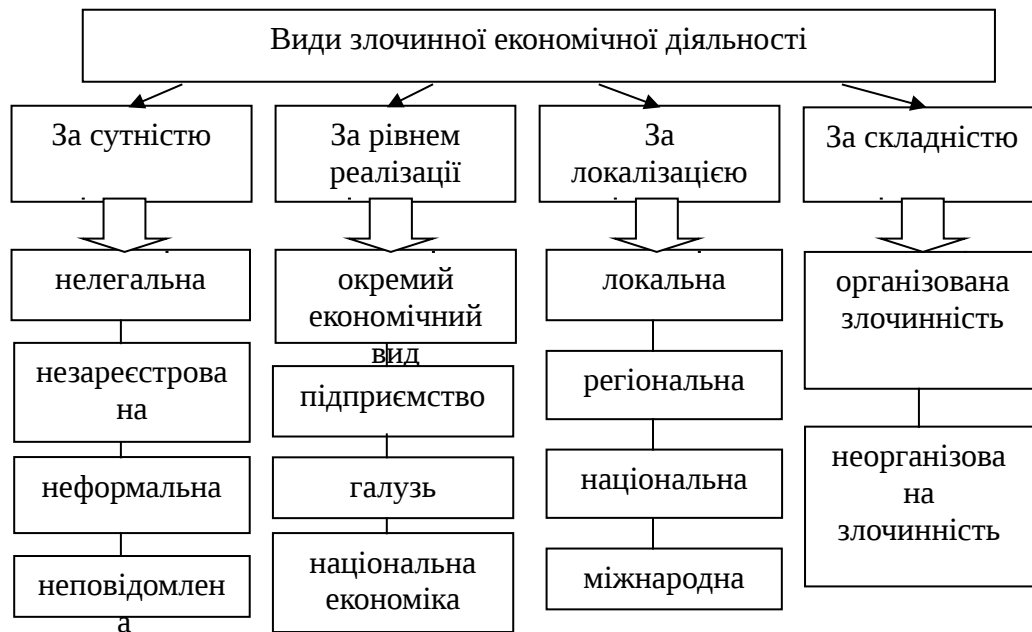

Рис.

2.37. Класифікація злочинної економічної діяльності за видами
Складено за: [340, с.24]

Підсумовуючи наведені підходи до вивчення «тіньової» економіки, виділимо три основні складники, які, на нашу думку, найточніше відображають основні її прояви (рис. 2.38): (1) неофіційний – діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб; (2) кримінальний – виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотичні засоби, вибухові речовини, проституція); (3) іллегальний – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств. Якщо розглядати сферу охоплення нелегальною діяльністю, то можна виділити три види: внутрішній, зовнішній та глобальний.

Зображений на рис. 2.38. внутрішній вимір іллегального сектора тіньової економіки включає діяльність у межах національної економіки, зовнішній – поза її межами, а глобальний передбачає транснаціональну (з країною базування) і мультинаціональну (без конкретного центру розташування) складники.

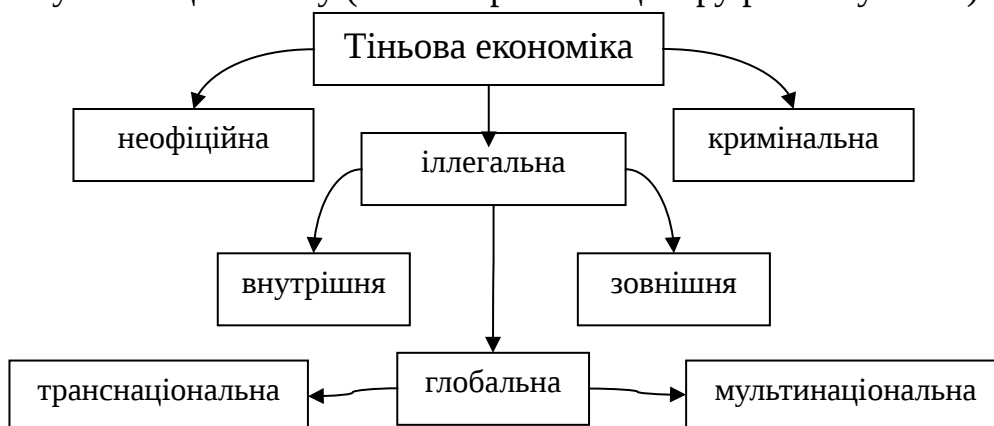

Рис. 2.38. Структурні компоненти тіньової економіки
Складено авторами за: [49]

Одним з методів дослідження рівня тіньової економіки є співставлення обсягів грошей поза банками з основними макроекономічними показниками. Якщо розглядати гроші як «кров економіки» (за визначенням Дж.Кейнса), то «кров» тіньової економіки – позабанківський грошовий обіг. Аналіз динаміки рівня тінізації та частки грошей поза банками у грошовій масі показує дуже високий ступінь зв'язку (рис. 2.39).

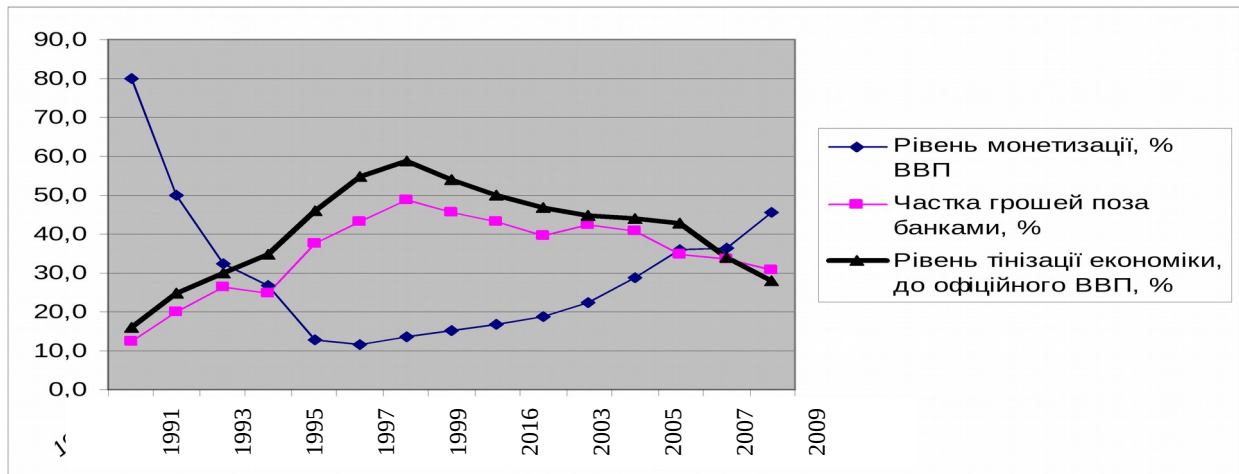

Рис. 2.39. Позабанківський грошовий обіг, рівень монетизації та тінізації економіки України

Складено авторами

Аналізуючи рис. 2.39, прослідковується чітко виражений обернений зв'язок між тінізацією та рівнем монетизації економіки, що пояснюється меншою еластичністю готівкової грошової маси до регуляторних заходів Нацбанку. Досвід 1995-1998 рр. показує, що застосування монетарних обмежень і засобів жорсткої грошово-кредитної політики спричиняє скорочення частки безготівкових грошей і зростання частки готівки, «підживлюючи» тіньову економіку. З рис. 2.39 видно, що протягом останніх десяти років рівень тінізації економіки України коливався в межах 28-57%, корелюючи з обсягом грошей поза банками.

Особливе місце у тінізації вітчизняної економіки займає бюджетна сфера. Результати перевірок контролюючих органів часто фіксують випадки порушень законодавства у здійсненні фінансових операцій з незаконним отриманням бюджетних коштів і кредитів під державні гарантії, витрачанням державних коштів і майна. Це є передумовою отримання окремими комерційними структурами надприбутків, суттєвого нарощування капіталу та переміщення коштів у сферу «тіньової» економіки. Основними недоліками бюджетного процесу, які сприяють відпливу бюджетних коштів у «тіньову» сферу в Україні, на думку З.Варналія, є: (1) незадовільний рівень обґрунтування дохідних і видаткових статей; (2) порушення законодавства у процесі формування і виконання Державного та місцевих бюджетів; (3) недосконалий механізм руху коштів при виділенні запланованих бюджетних асигнувань; (4) недостатній рівень контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів [340, с. 92; 82].

Поряд з позабанківським грошовим обігом у тіньовій діяльності широко використовується фінансова система. Проявами цього стали штучні банкрутства деяких банків, використання фондового ринку для спекуляцій з акціями, поширення тіньових схем у страховому секторі.

Загалом чинниками тінізації економіки в Україні, на нашу думку, є: проблеми ефективності державного регулювання економічних процесів; позабанківський грошовий обіг; неефективність податкової системи; недосконалість бюджетної системи і використання бюджетних коштів; дезорганізація господарського управління державним майном, неефективність приватизації державного майна; корупція в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування (рис. 2.40).

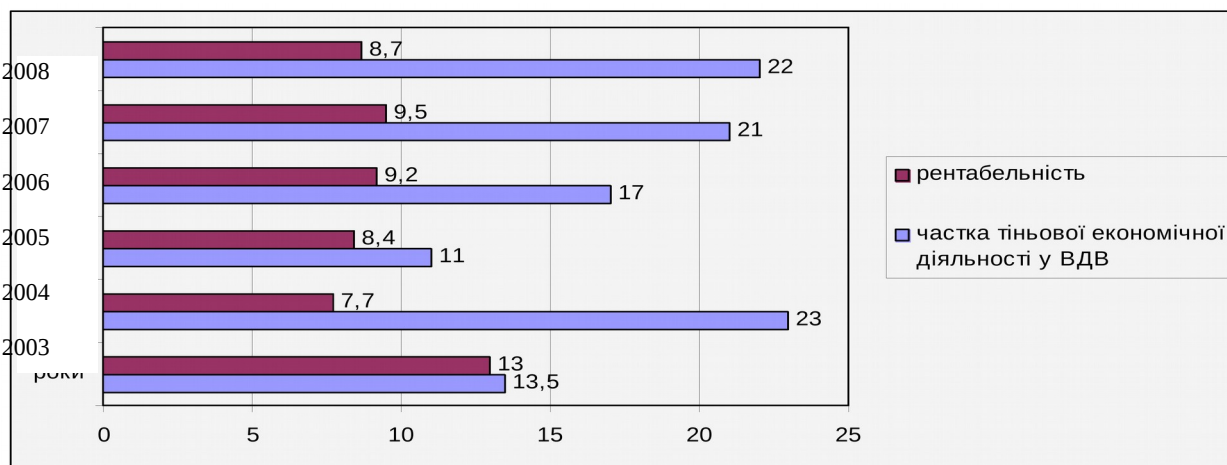

Рис. 2.40. Динаміка тіньових процесів у фінансовій сфері в Україні (розраховано за допомогою фінансового методу)

Складено авторами

Розглядаючи систему нелегальної економіки (рис. 2.41), можна дійти висновку, що вона має складну структуру, окремі її показники неможливо виявити з повною достовірністю, оскільки вони не піддаються кількісній оцінці, у той час, як інші вдається розрахувати достатньо точно.

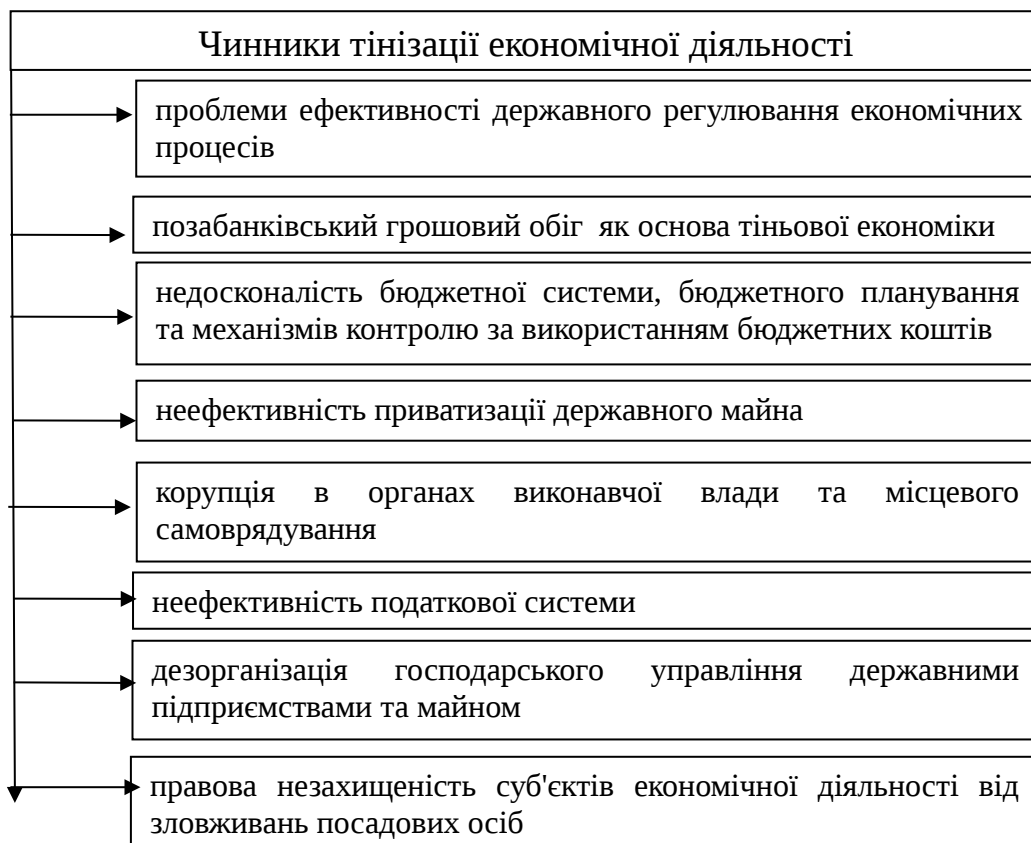

Рис. 2.41. Основні чинники тінізації економіки України
Складено авторами

Від вибору методологічних підходів до розрахунку обсягів тіньової економіки залежить достовірність результатів: при оцінці обсягів тіньового сектора економіки України спостерігаються розбіжності від 30% до 60%, у тому числі залежно від інституції, що здійснює цю оцінку, про що згадувалося раніше. Показники рівня тінізації економіки будуть відрізнятися в залежності від вибору методу оцінки (рис. 2.42), про які частково згадувалося (монетарний, фінансовий, електричний).

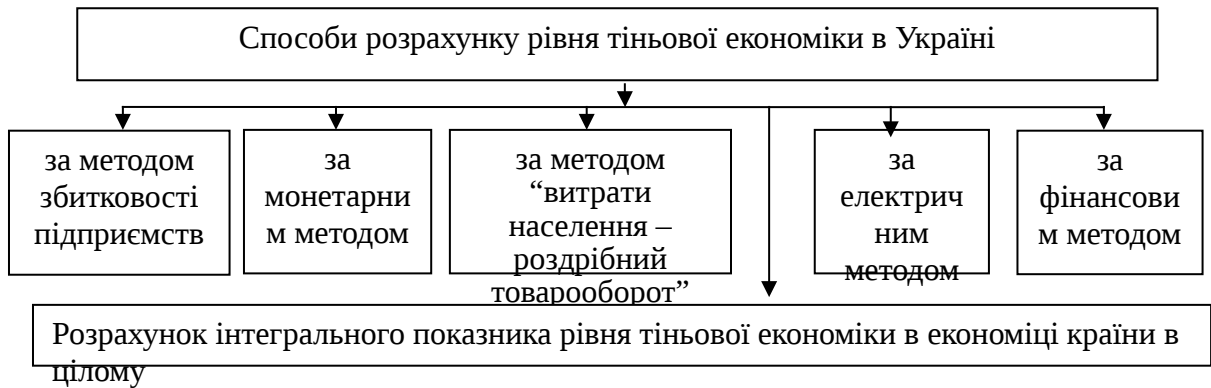

Рис. 2.42. Підходи до оцінки рівня тінізації економіки
Складено авторами

Зокрема, розрахунок рівня тінізації економіки за електричним методом передбачає порівняння приросту внутрішнього споживання електроенергії і приросту ВВП (що повинні, згідно припущення, співпадати). Якщо приріст внутрішнього споживання електроенергії перевищує приріст ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тішовій економіці. Цей метод є непрямим. Рівень тішової економіки за цим методом розраховується за підсумками року ($T_{E t(t_0)}$) шляхом порівняння рівня тішової економіки в періоді, що аналізується, та базовому періоді і розраховується як:

$$T_{E t(t_0)} = \frac{I_{E t(t_0)} - I_{ВВП t(t_0)}}{I_{ВВП t(t_0)}} \times 100, \quad (2.7)$$

де $I_{E t(t_0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду; $I_{ВВП t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; t – період, що аналізується; t_0 – базовий період, у якому індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії ($I_{E t_0}$) та індекс зміни ВВП ($I_{ВВП t_0}$) дорівнюють 1 (базовий період – 1990 р.). Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{ВВП t(t_0)}$) розраховується як:

$$I_{ВВП t(t_0)} = \prod_{t=1990}^t \frac{I_{ВВП t}}{I_{ВВП t-1}}, \quad (2.8)$$

де $I_{ВВП t}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується; $I_{ВВП t-1}$ – індекс зміни ВВП в аналогічному періоді попереднього року.

Починаючи з 1998 року індекс зміни ВВП ($I_{ВВП t}$) коригується на величину мінімального співвідношення індексу зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР}$) до індексу зміни ВВП ($I_{ВВП}$). Ця величина за період 1998-2006 рр. є константою ($const$) і дорівнює 0,912. Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується ($I_{ВВП кор t}$), коригується за такою формулою:

$$I_{ВВП кор t} = I_{ВВП t} \times const, \quad (2.9)$$

Рівень тіньової економіки за електричним методом у періоді, що аналізується ($T_{E t}$), з урахуванням розвитку науково-технічного прогресу розраховується за такою формулою:

$$T_{E t} = \frac{I_{E t(t0)} - (I_{ВВП t(t0)} + \Delta I_{кор t})}{I_{ВВП t(t0)}} \times 100, \quad (2.10)$$

де $I_{E t(t0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового; $I_{ВВП t(t0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; $\Delta I_{кор t}$ – різниця між скоригованим індексом зміни ВВП ($I_{ВВП кор t}$) та індексом зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР t}$) починаючи з 1998 р. до аналізованого періоду.

Індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{E t(t0)}$) розраховується як:

$$I_{E t(t0)} = \prod_{t=1990}^l \frac{E_{вн cnt}}{E_{вн cnt-1}}, \quad (2.11)$$

де $E_{вн cnt}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналізованому періоді (млрд кВт/год); $E_{вн cnt-1}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналогічному періоді попереднього року (млрд кВт/год). Розрахунок обсягів внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується ($E_{вн cnt}$), здійснюється за такою формулою:

$$E_{вн cnt} = B_{E t} + I_{M_{E t}} - E_{E t} - E_{кнс t} - B_{m_{E техноl t}}, \quad (2.12)$$

де $B_{E t}$ – обсяг виробництва електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $I_{M_{E t}}$ – обсяг імпорту електроенергії в періоді, (млрд кВт/год); $E_{E t}$ – обсяг експорту електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $E_{кнс t}$ – витрати електроенергії на комунально-побутове споживання в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $B_{m_{E техноl t}}$ – технологічні втрати електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год).

Існують різні теоретичні підходи до моделювання поведінки суб'єктів іллегальної діяльності у формі ухилення від оподаткування у поєднанні з мінімізацією ними обсягів інвестиційної діяльності. Модель, побудована Ф.Ковеллом та Дж.Гордоном, передбачає розгляд трьох типів поведінки фірм: «чесної», «комбінованої» і поведінки «привидів». Припускається, що між обсягом нелегальних продажів і дисконтом готівкових коштів існує лінійна залежність:

$$x = 2 \frac{P - p}{\beta}, \quad (2.13)$$

$$a \quad \pi_d(1+s) < 1 \quad (2.14)$$

де P – ціна продажу на легальному ринку; x – обсяг продажів на нелегальному ринку за ціною P , $p \leq P$; β – величина, обернена величині розміру попиту на готівкові кошти; π_d – вірогідність перевірки фірми, що здійснює легальні операції в обсязі, більшому від нуля; π_g – вірогідність перевірки фірми, що діє у нелегальному секторі; s – частка несплаченого податку; t – період діяльності.

Усі фірми намагаються бути нейтральними до ризику і орієнтованими на максимізацію прибутку:

де: y – виробничі потужності фірми, з функцією розподілу $F(y)$ на

$$\left\{ \begin{array}{l} \theta, \\ \end{array} \right. \quad (2.15)$$

інтервалі (y_0, y^0) ; $C(y) = Cy$ – витрати виробництва, причому C – однакове значення для всіх фірм;

Для «чесних» фірм при обмеженні $x=0, X > 0$ і припущенні, що $P(1-t) > c$, максимум прибутку (Π_h) досягається як:

$$\Pi_h = (1-t)Py - cy, \quad (2.16)$$

тобто оптимальний обсяг легального продажу дорівнює обсягу випуску $X=y$. Для «комбінованої» поведінки при обмеженнях $x > 0, X > 0$ максимум досягається як:

$$\pi_d = \pi_h + \frac{1}{2}\beta \theta_d \hat{x}_d^2, \quad (2.17)$$

$$\text{де:} \quad \pi_d = \pi_h + \frac{1}{2}\beta, \quad (2.18)$$

$$\hat{X}_d = y - \hat{x}_d. \quad (2.19)$$

Прибуток фірм-«привидів» при обмеженнях $x > 0, X = 0$ досягає максимуму:

$$\Pi_g = \Pi_p + [1 - \pi_g(1+s)]tPy - \frac{1}{2}\beta y^2, \quad x_g = y \quad (2.20)$$

За умови $\theta_d > (1-t)$, прибуток «комбінованих» фірм буде вищим, ніж прибуток «чесних» фірм ($\Pi_d > \Pi_h$). Оскільки вірогідність перевірки фірм-«привидів» менша, ніж тих, що діють у легальному секторі ($\pi_g < \pi_d$), можна стверджувати про вибір комбінованого типу поведінки фірмами з великими виробничими потужностями і вибір поведінки «привида» невеликими фірмами. Це підтверджується діяльністю малого і середнього бізнесу в Україні.

Ймовірність покарання фірми-«привида» (π_g) збільшується зі зростанням нелегальних продажів: $\lim_{x \rightarrow \infty} \Pi_g(x) = 1$, за Є. Пановою [54], оптимальні обсяги продажів фірм-«привидами» при $\pi_d = \pi_g(x)$ менші від їх виробничих потужностей. Фірми з «чесним» і «комбінованим» підходом повністю використовують виробничі потужності, тому за обмежень виробничих потужностей для збільшення обсягів виробництва, вони мотивовані на інвестиційну діяльність.

$$\theta \begin{cases} \theta = \theta, \text{ якщо} & (2.21) \\ \theta, \text{ якщо} . & (2.22) \end{cases}$$

Для фірм-«привидів», які повністю використовують виробничі потужності, це обмеження не завжди виконується і вони можуть не інвестувати у виробництво. Припущення про існування таких фірм-«привидів» можна використовувати в окремих сферах діяльності (фінансово-конвертаційні центри; фінансові «піраміди»; разові чи періодичні торговельні операції; сфера послуг тощо) і розмірах (малі підприємства, ФОП). Частіше практикується комбінована поведінка (легальна+нелегальна діяльність) через ухиляння від сплати податків [340, с.46].

Монетарний метод зарубіжного дослідника проблем «тіньової» економіки Е. Фейга [5] базується на рівнянні Фішера:

$$MV = PT, \quad (2.23)$$

де: M – обсяг готівкових грошей в обігу; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; T – сукупний обсяг оборудок.

Швидкість грошового обігу враховується (за припущення, що грошовий обіг обслуговує офіційний і нелегальний сектор економіки) при визначенні відхилення фактичного і офіційного рівнів ВВП.

Монетарні методи засновані на припущенні, що «тіньова» економіка обслуговується переважно готівковими коштами, оскільки, платіжні документи можуть бути виявлені і використані для доведення злочину правоохоронними органами. В основу методу покладені такі припущення: (1) в іллегальній економіці використовуються в основному готівкові розрахунки; (2) швидкість обертання грошей приблизно рівна в іллегальній та офіційній економіці; (3) у

$$M = a_0 + a_1 X_1 + a_2 X_2 + a_3 X_3 + a_4 X_4 + a_5 X_5 + a_6 X_6 + a_7 X_7 + a_8 X_8 \dots a_n X_n, \quad (2.24)$$

легальному секторі протягом певного часу співвідношення між кількістю банкнот у населення і сумою вкладів населення у банках є постійним; (4) існував період, коли «тіньова» економіка була відсутня або її частка була незначною. До різновидів цього методу відносять аналіз обсягу грошових операцій; аналіз попиту на готівку; економетричні методи; метод Гутмана; метод Фейга та ін. Розмір і динаміка іллегального сектора можуть оцінюватися за допомогою спостереження за обсягом грошової маси, яка емітується центральним банком. У процесі дослідження застосовуються кореляційно-регресійні моделі частки готівки (M) у сукупній грошовій масі (залежна змінна):

де X_1 – податки у розрахунку на одну особу (тис. грн); X_2 – грошові доходи на одну особу (тис. грн); X_3 – процентні ставки по валютних кредитах; X_4 – процентні ставки по валютних депозитах; X_5 – процентні ставки по усіх видах кредитів; X_6 – процентні ставки по усіх видах депозитів; X_7 – процентні ставки по гривневих кредитах; X_8 – процентні ставки по гривневих депозитах, X_n – інші чинники.

Розрахунок рівня тінізації економіки за методом Фейга та іншими монетарними підходами, що, на нашу думку, є одними з найдостовірніших, подано на рис. 2.43.

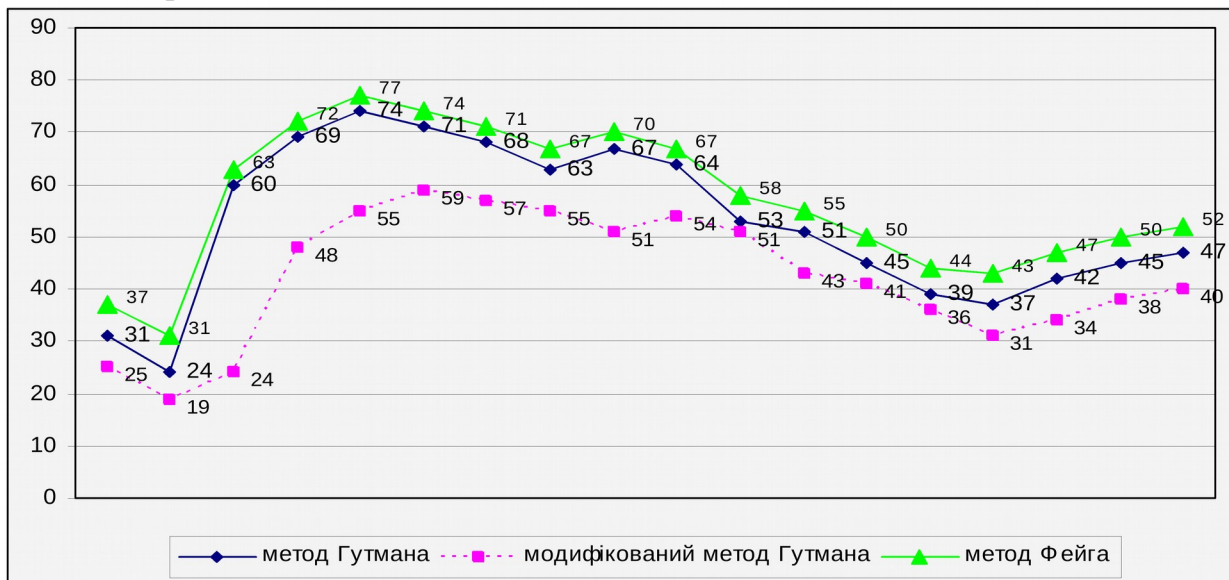

Рис. 2.43. Рівень тінізації економіки України, розрахований за монетарними методами, % (1993-2010 рр.)

Складено авторами

Згідно монетарних підходів «тіньова» економічна діяльність є сукупністю неврахованих факторів, а її розмір в зміні частки готівкових коштів розраховується за формулою: $(1-R^2)$, де R^2 – скоригований коефіцієнт детермінації. Такий підхід викликає сумніви, оскільки динаміка показників залежить від інших процесів (зокрема, від інфляції). Більш достовірним вважається співставлення темпів росту грошової маси та обсягу векселів на пред'явника з ВВП. Інший варіант методу аналізу попиту на гроші передбачає врахування обсягу валютних готівкових коштів:

$$\ln(C/M2)_t = a_0 + a_1 \ln(1+TW)_t + a_2 \ln(WS/Y)_t + a_3 \ln R_t + a_4 \ln(Y/N) + \mu t, \quad (2.25)$$

де $(C/M2)$ – відношення готівкових коштів в обігу до обсягу грошового агрегату $M2$; TW – середньозважена ставка оподаткування; WS/Y – частка заробітної плати за основним місцем роботи та за сумісництвом у національному доході; R_t – процентна ставка по депозитах; Y/N – ВВП на одну особу; μt – фіктивна змінна.

Для іллегальної економіки знак при коефіцієнтах незалежних змінних a_1 , a_2 , a_4 – «плюс», a_3 – «мінус». Для оцінки обсягу іллегального сектора потрібно провести оцінку залежної змінної «Обсяг готівкових коштів в обігу» з урахуванням відповідних змінних та здійснити таку ж процедуру за умови нульової ставки оподаткування. Різниця становитиме обсяг іллегалізації, а при помноженні на швидкість обігу грошей отримуємо номінальний агрегований показник іллегального сектора (2.26-2.33).

$$Y_u = \frac{1}{\beta} Y_r \frac{(k_t + 1)(C - k_r D)}{(k_t + 1)(k_u D - C)}, \quad (2.26)$$

$$C = C_Y + C_u, \quad (2.27)$$

$$D = D_r + D_u, \quad (2.28)$$

$$k_Y = C_r / D_Y, \quad (2.29)$$

$$k_u = C_u / D_u, \quad (2.30)$$

$$V_Y = Y_Y / (C_Y + D_Y), \quad (2.31)$$

$$V_u = Y_u / (C_u + D_u), \quad (2.32)$$

$$\beta = V_r / V_u, \quad (2.33)$$

де C – сума національної та іноземної валюти в готівковому обігу; D – попит на депозити в національній та іноземній валюті; Y – рівень доходу; r – офіційний сектор економіка; u – іллегальний сектор [340, с.74].

Б. Мізюк, В. Шевчук [367, с.82-84] аналізують наслідки впливу зовнішнього державного боргу на економічні показники за допомогою балансу заощаджень – інвестицій. Негативний ефект від зовнішніх запозичень полягає у тому, що короткочасний експансійний вплив може істотно відрізнятись від довгострокового – реструкційного (2.31). Пояснити тезу можна за допомогою балансу заощаджень-інвестицій:

$$Sd_t(Y, g, r, M/J) - I_t(r) = CA_t(EP^*/P, Y, Y^*), \quad (2.34)$$

де Sd – внутрішні заощадження; I – приватні інвестиції; CA – сальдо поточного рахунку; g – дефіцит бюджету; r – процентна ставка; M – грошова маса; Y і Y^* , P і P^* – відповідно дохід і рівень цін у даній країні та за кордоном, J – загальний рівень цін ($J = P^{1-b} (E \cdot P^*)^b$); E – номінальний обмінний курс.

Внутрішні заощадження Sd збільшуються при зростанні доходу Y та процентної ставки r , зменшуються при збільшенні дефіциту бюджету g та обсягів реальної грошової маси M/J . Залежність приватних інвестицій I від реальної процентної ставки r є обернено пропорційною. Сальдо поточного рахунку CA визначається прямою залежністю від реального обмінного курсу EP^*/P і доходу Y та оберненою – від доходу торговельних партнерів Y^* .

Зовнішні запозичення $Sf = I - Sd$ дають можливість подолати нестачу інвестицій або вирівняти платіжний баланс при погіршенні умов торгівлі або зменшення внутрішніх заощаджень. Ретроспективні значення зовнішнього боргу D_{t-1} і від'ємного сальдо поточного рахунку CA_{t-1} перешкоджають збільшенню зовнішніх запозичень:

$$Sf_t = f(r - r^*, D_{t-1}, C), \quad (2.35)$$

де r^* – світова процентна ставка (її підвищення зменшує зовнішні запозичення).

Початкова рівновага знаходиться в т.А. Зовнішні запозичення Sf_0 стимулюють зростання приватних інвестицій ($I_0 \rightarrow I_1$) через зниження процентної ставки ($r_0 \rightarrow r_1$). При цьому дещо зменшуються внутрішні заощадження ($S_0 \rightarrow S_1$) та погіршується сальдо поточного рахунку $CA = I_1 - S_1$ (рис. 2.44). Така ситуація вважається самодостатньою, якщо в майбутньому збільшуються внутрішні

заощадження, забезпечуючи рівнодійного припливу іноземного капіталу та коштів обслуговування зовнішнього боргу на рівні інвестицій I_1 (т. В). Обслуговування зовнішнього боргу обмежує чисті зовнішні запозичення ($Sf_0 \rightarrow Sf_1$), покращується сальдо поточного рахунку, але з підвищенням процентної ставки ($r_1 \rightarrow r_2$) та зменшенням інвестицій ($I_1 \rightarrow I_2$). Якщо ж обслуговування зовнішнього боргу збільшує дефіцит бюджету або пропозицію грошової маси, то наступне зменшення внутрішніх заощаджень ($Sd_0 \rightarrow Sd_1$) перешкоджає поліпшенню сальдо поточного рахунку, попри підвищення процентної ставки ($r_1 \rightarrow r_3$).

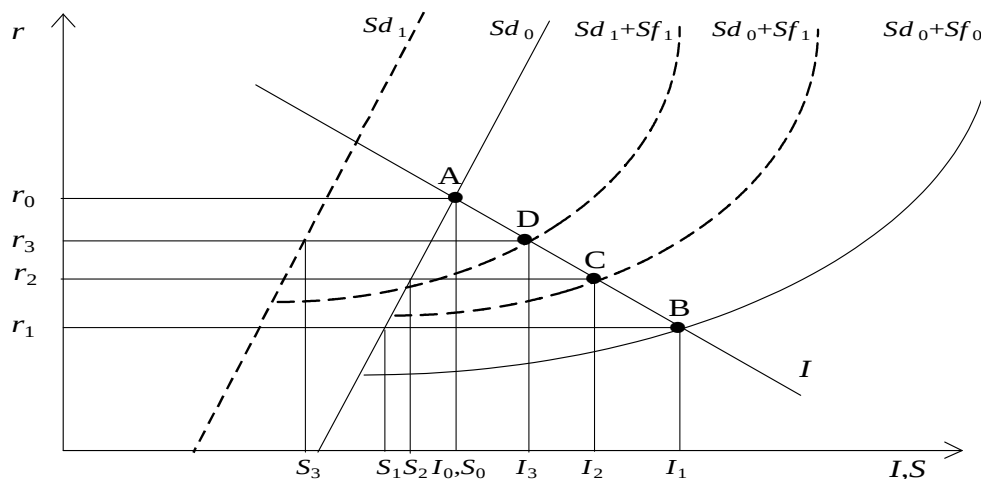

Рис. 2.44. Зовнішні запозичення у балансі заощаджень-інвестицій
Складено авторами за: [367, с.85]

Статистика кількості злочинів, скоєних у фінансовій системі, демонструвала скорочення на початку XXI ст., проте залишалася значною. Офіційна статистика свідчить про зростання економічної злочинності. Матеріали кримінальних справ, неофіційна інформація і реальний стан справ у економіці початку століття свідчили про розкрадання національного майна і корупцію на всіх рівнях влади – чинники тіньової економіки, які збереглися і до 2011 р. Так, за офіційними даними, ще у 1999 р. в Україні було зареєстровано понад 61 тис. економічних злочинів, що на 40 % перевищувало кількість таких злочинів, зареєстрованих у 1992 р., тобто протягом семи років злочинність зросла вдвічі. Статистика кримінальних правопорушень, що реєструється Державною службою боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ) зростала і в 2000 р. (+2,7 %) [211].

Аналіз тенденцій у секторі фінансової злочинності ускладнений протягом останніх років, оскільки не подаються статистичні дані за видами злочинів, і економічної злочинності зокрема. Додатковим чинником непрозорості або відсутності інформації саме у цій сфері є політична ситуація – статистика злочинів ведеться «під» конкретну владу, зазвичай, подаючи оптимістичніші результати протягом своєї діяльності у порівнянні з попередньою владою. Як свідчить статистика, переважаюча кількість злочинів, зареєстрованих у фінансовій сфері, припадає на банківський сектор. Навіть, беручи до уваги злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями у фінансово-

кредитній системі, частка банківського сектора в ній є значною: 57% – у 2001 р., 63% – у 2000 р.

Слід констатувати значне зuboжіння населення. При цьому рівень працевлаштованості в Україні не корелює з рівнем бідності: наявність постійної роботи не гарантує належний рівень статків. Підтвердженням цього є показники внутрішнього валового продукту України.

Економічна злочинність уникає покарання через тіньовий сектор економіки. Експерти Українського центру економічних і політичних досліджень вважають, що у 2004 р. частина тіньового сектора економіки складала 50-60% від усієї економіки, що мало відрізняється від попередніх років. За експертними оцінками, у 1994-1999 рр. з України було вивезено 15-20 млрд дол. США [24; 350]. Проте такі дані суперечать офіційним даним державних органів. В Україні функцію оцінювання рівня тінізації економіки покладено на Міністерство економіки, що інформує про загальний стан економічної безпеки та рівень тіньової економіки, а офіційні показники рівня тіньової економіки України подаються Державним комітетом статистики. Звіт про протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, за 2010 р. містить дані про 558 справ, що перебували у провадженні по злочинах, передбачених статтями 209, 209-1, 306 КК України. За даними Держфінмоніторингу, сума легалізованих доходів (коштів, майна), одержаних злочинним шляхом, встановлена рішенням суду, становила 5 млн 353 тис. 946 грн (табл. 2.20). Тінізація фінансового сектору паралізувала економічний процес, спотворила відносини між підприємствами, набула загрозливих масштабів. В Україні майже 50% всіх платежів і розрахунків здійснюється готівкою, тоді як у країнах з розвинутою ринковою економікою – не більше 3-5%. Надмірно велика частка готівкового обігу зумовлена не потребою поліпшення платежів і розрахунків у країні, не розширенням сфери ринкових реформ, а насамперед інтересами тих, хто задіяний у тіньовому секторі економіки [293].

Таблиця 2.20

Звіт з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, 2010 р.

Відомості про справи, що знаходилися на розгляді в судах першої інстанції, по злочинах за статтями 209, 209-1, 306 КК України				
Найменування рядка	Усього	із них за статтями КК України		
		209	209-1	306
Перебувало у провадженні справ про злочини, передбачені статтями 209, 209-1, 306 КК України	558	468	13	77
Сума легалізованих доходів (коштів, майна), одержаних злочинним шляхом, встановлена рішенням суду (гривень)	5353946	5353946	-	-

Складено авторами за: [130]

Варто також наголосити й на військово-політичних та організаційно-управлінських факторах злочинності в Україні, які, передусім, проявляються у

побічних криміногенних наслідках проведення АТО, а також суттєвих недоліках реформаційного процесу взагалі та правоохоронної системи зокрема.

Протягом останніх років в Україні виникла, за визначенням З. Варналія, «тіньова парадержава», що є утворенням макроекономічного рівня державного типу, де внаслідок високого рівня корупції та тінізації державні послуги та суспільні блага розподіляються за ринковими принципами. У цьому утворенні остаточно формуються та ефективно діють корупційні ринки державних послуг та суспільних благ. Така «тіньова парадержава» включає в себе:

- 1) ринок адміністративно-господарських рішень,
- 2) ринок державних послуг,
- 3) неформальну кадрову політику,
- 4) ринок державних привілеїв,
- 5) тінізовану виборчу систему,
- 6) ринок державного захисту прав і свобод громадян,
- 7) ринок державної освіти і науки,
- 8) рейдерство.

Уряд прийняв розпорядження щодо реалізації Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року. Документом передбачено план заходів на 2017-2019 роки, який визначає міжнародне співробітництво та оцінку національної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та прозорість діяльності державних органів. Крім того, план передбачає заходи, спрямовані на запобігання виникненню та/або зменшення негативних наслідків ризиків системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, а саме: контроль за фінансуванням політичних партій, виявлення підозрілих фінансових операцій національних публічних діячів, наближення банківського законодавства України до норм і стандартів Європейського Союзу, підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності заходів митного та валютного контролю, забезпечення проведення зустрічей та навчань для правоохоронних органів щодо виявлення та припинення діяльності організованих злочинних угруповань, посилення заходів з виявлення фінансових операцій та кримінального переслідування осіб, пов'язаних із фінансуванням тероризму та ін.

Аналізуючи трьохсекторну модель фінансових балансів (рис. 2.45), бачимо, що у 1999- 2004 рр. в Україні ситуація була достатньо стабільною. У 2004 р. спостерігається суттєвий відплив капіталу, а з 2005 р. починається тенденція, характерна не лише для України, але й для інших посттрансформаційних економік – масштабний приплив капіталу, що в Україні мав характер в основному зовнішнього боргового фінансування.

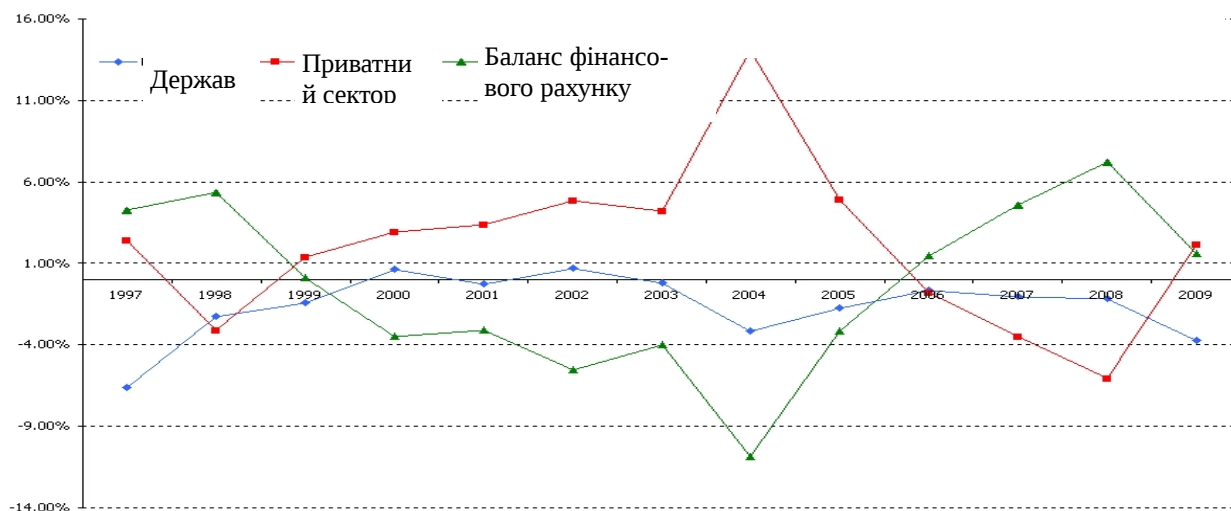

Рис. 2.45. Фінансові баланси в економіці України, % до ВВП
Складено авторами за: [209]

У 2010-2011 рр. в Україні зберігалися загрози і ризики порушення фінансової стабільності, спричинені:

- дисбалансами моделі економічного розвитку, що зумовлює ресурсні обмеження економічного відновлення та невизначеність реагування економічної системи на проведення економічних реформ, зокрема податкових;
- структурними недоліками вітчизняної економіки, які роблять її уразливою для можливих шоків потрясінь;
- стрибками цін на окремі групи товарів, зокрема паливно-енергетичних ресурсів, зростання тарифів на послуги житлово-комунального господарства, що загрожує розгортанням соціальних протестів;
- ймовірністю розгортання кризи державних фінансів за продовження політики боргового фінансування бюджетних видатків;
- негативними інституційними особливостями вітчизняної економіки – наявністю корупції, бюрократії, тіньової економіки, яка за оцінками експертів Standard & Poor's тримається у 2011р. на рівні 50 % [290], незахищеністю прав власності [153, с.18].

У традиційних фінансових установах поширені способи відмивання «брудних» коштів, що на думку Флейчук М., відбувається через (1) штучне завищення торгової виручки при реалізації товарів; (2) встановлення контролю з боку злочинної організації над фінансовими установами або над діяльністю їх персоналу (у тому числі шляхом підкупу або погроз); (3) «смерфінг» – подрібнення платежів (вкладів), тобто структурування операцій з готівкою без перевищення встановленої законом межі з метою уникнення реєстрації державними органами таких операцій; (4) закупівлю фінансових інструментів за готівку; (5) обмін дрібних банкнот на купюри більшого номіналу або на іншу валюту; (6) переміщення коштів з використанням платіжних карток; (7) злиття законних і незаконних капіталів (легально працююче підприємство паралельно використовує легальні та нелегальні активи) та ін. [357]. Найбільш поширені

способи відмивання «брудних» коштів, що використовуються у фінансовому секторі України, подані на рис. 2.46.

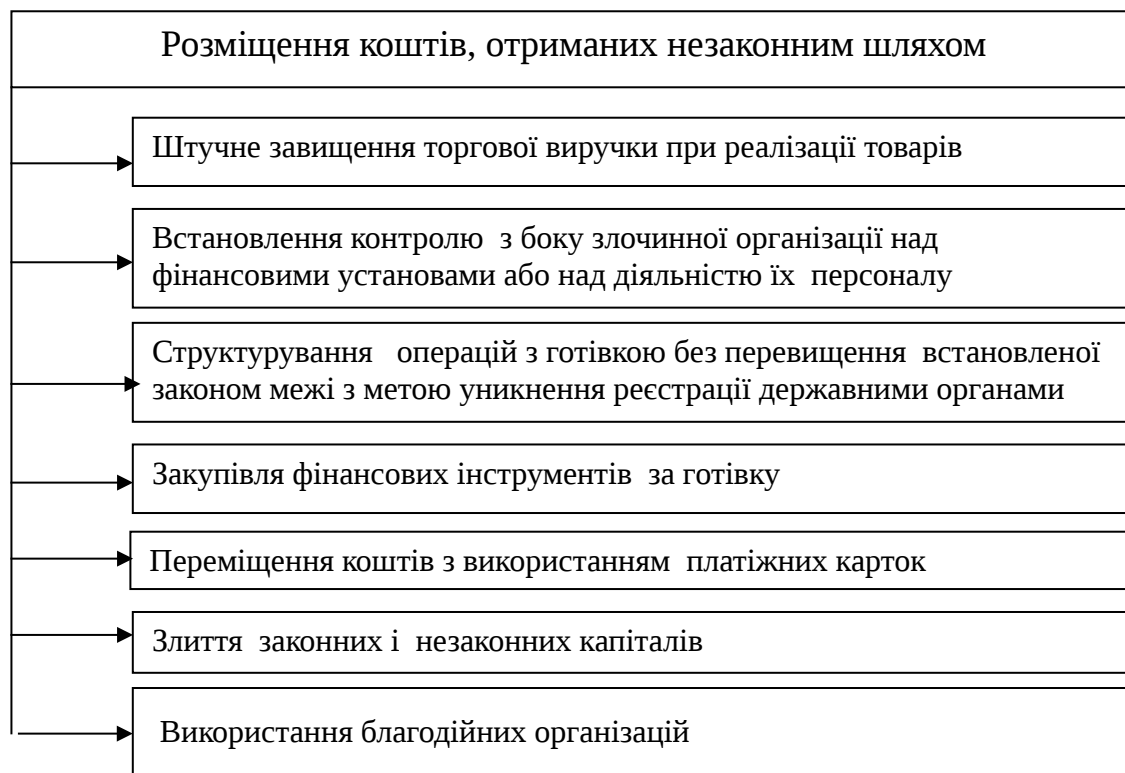

Рис. 2.46. Способи розміщення «брудних» коштів у традиційних фінансових установах

Складено авторами за: [291; 357]

Негативно впливає на розвиток фінансового ринку в Україні недостатня прозорість роботи державних регуляторних органів та інформаційна закритість фінансових установ, зокрема, нестача інформації про результати їх діяльності та послуг, що вони надають. Законодавчі вимоги до розкриття інформації не відповідають міжнародним стандартам і потребам інвесторів та споживачів фінансових послуг, не дозволяють оцінити рівень надійності, кредитоспроможності та фінансової стійкості операторів ринку. Це спричинене нерозвиненістю системи рейтингових оцінок, відсутністю практики оцінки та розповсюдження інформації щодо результативності інвестиційної діяльності компаній з управління активами та інституційних інвесторів. Вирішенню зазначених проблем у фінансовому секторі економіки сприятиме застосування інструментів фінансового контролінгу.

Характерною особливістю вітчизняних фінансових установ є невідповідність їх діяльності міжнародним стандартам, зокрема правилам та процедурам, визначеним Директивами Європейського Союзу. Найбільш суттєвими відхиленнями від загальновизнаних стандартів є: низький рівень уніфікації регуляторних вимог до фінансових установ, у тому числі до розкриття інформації; відсутність дієвих механізмів захисту законних прав акціонерів особливо у випадку банкрутства або реструктуризації товариств та

клієнтів фінансових установ у випадку шахрайства та зловживань з боку менеджерів і власників.

Зважаючи на загрозливі масштаби тіньової економіки в Україні та проникнення її у всі сфери суспільного життя, на державному рівні необхідно приділити значну увагу боротьбі з цим явищем та вжити відповідних заходів з її мінімізації. Серед першочергових повинні стати: запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор, впровадження теоретичних розробок з виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем ілєгалізації капіталу, реальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур для підприємницької діяльності. Пріоритетність запровадження таких заходів дасть змогу зменшити рівень тінізації економіки загалом та фінансового сектору, зокрема.

2.6. Основні чинники підвищення ефективності застосування інструментів фінансового контролінгу в зміцненні економічної безпеки держави

Підвищення ефективності функціонування фінансово-економічної системи можливе через використання такого інструменту державного регулювання соціально-економічних процесів, як державний фінансовий контроль. Незалежний контроль державних фінансів є ознакою демократичного суспільства. У більшості країн світу система зовнішнього незалежного контролю здійснюється спеціальним органом. Такий державний контроль включає нагляд за всіма рішеннями щодо фінансових операцій, а об'єкт контролю носить макроекономічний характер. Таким об'єктом контролю можуть бути: (1) діяльність держави з управління національними ресурсами (бюджетом, державною власністю, природними, інтелектуальними ресурсами тощо); (2) проекти законодавчих і нормативних актів; (3) оцінка прогнозів і напрямів розвитку окремих галузей економіки, регіонів і держави загалом.

Досвід розвинених країн світу доводить, що прозорість, відкритість і підзвітність органів державної влади суспільству забезпечує законність їх дій. Державний контроль сприяє підвищенню стабільності політичних інститутів і суспільно-політичної ситуації загалом, оскільки відстоює інтереси громадян, а державні інституції та чиновників перебувають під контролем суспільства. Механізм державного фінансового контролю фіксує проблеми, вивчає причини виявлених відхилень, пропонує рекомендації з їх усунення. За допомогою державного контролю можливо не лише забезпечувати об'єктивну, незалежну і відкриту оцінку результатів соціально-економічного розвитку в державі, але й встановлювати цілі подальшого удосконалення управління суспільством [319].

Серед видів контролю за державними фінансами є контроль валютного ринку. Можна виділити два аспекти застосування валютного регулювання: (1) як частина макроекономічного регулювання та (2) валютне регулювання в

умовах становлення ринкового механізму. Валютне регулювання як частина макроекономічного регулювання має п'ять сфер застосування:

- 1) забезпечення задовільного стану платіжного балансу;
- 2) боротьба з нестачею внутрішніх заощаджень для внутрішнього інвестування;
- 3) фінансування бюджетного дефіциту;
- 4) скорочення коливань надходжень та зменшення впливу короткострокового капіталу;
- 5) попередження процесу поширення міжнародних фінансових криз.

Як і будь-який процес регулювання, валютне регулювання містить усі його компоненти, проходячи всі етапи – від визначення цілей, через здійснення контролю за реалізацією заходів регулювання, до внесення змін та поправок до цієї системи. Етапи здійснення валютного регулювання подані на рис. 2.47.

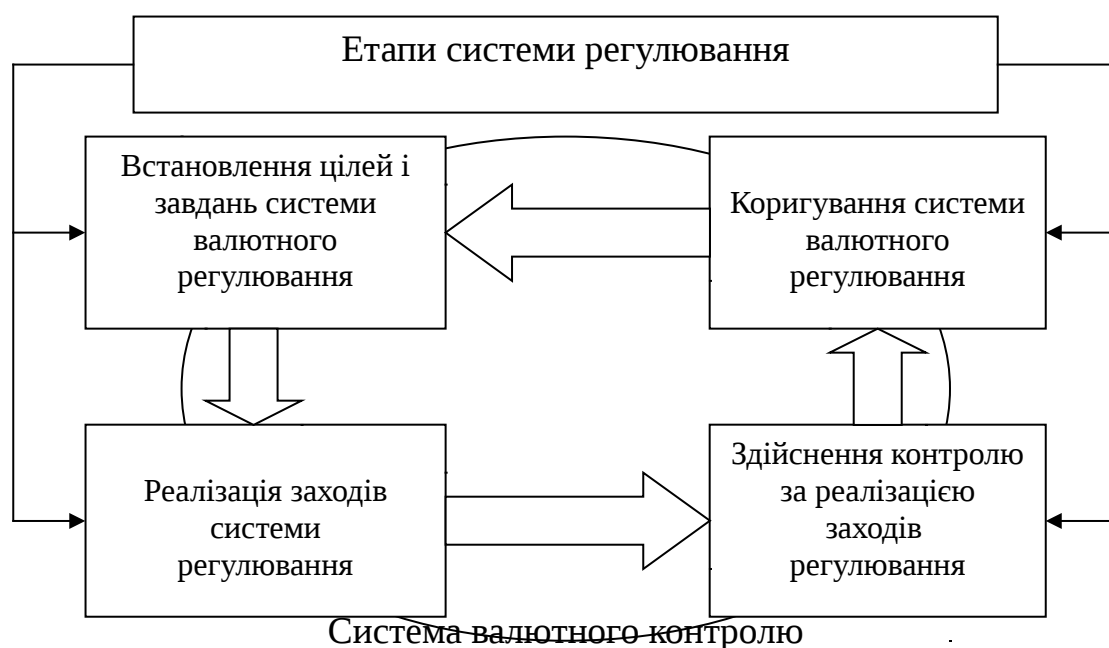

Рис. 2.47. Процес валютного регулювання
Складено авторами за: [316, с.83]

Інтеграційна діяльність останніх років, у поєднанні зі світовою фінансовою кризою 2008-2010 рр. мала суперечливі наслідки для української економіки. Серед особливо небезпечних наслідків поширення глобальних економічних тенденцій на український ринок виокремимо такі:

1. Посилення структурних ризиків «залежного розвитку» та загострення економічних, соціальних та політичних проблем.

Формальні і неформальні критерії та завдання діяльності банків з іноземним капіталом не завжди відповідають національним цілям соціально-економічного розвитку. Структурна відсталість та інституційна слабкість економіки України створює передумови деформованого розвитку. Різке зниження частки національного банківського капіталу може призвести до ситуацій, коли певні сфери економіки будуть позбавлені кредитів, бо акціонери банків з іноземним капіталом завжди інвестуватимуть у ті галузі і в тих країнах, де

прибуток і рівень безпеки є вищими. Особливо це стосується сфер української економіки, пов'язаних із видобутком та первинною переробкою мінерально-сировинних ресурсів, попит на які на світових ринках зберігається.

2. Підвищення загрози надмірної глобалізації національної господарської системи та втрати економічного суверенітету.

3. Погіршення показників економічної безпеки України через можливий неконтрольований вплив капіталу та фінансових ресурсів. Початковий приплив іноземного капіталу у вигляді відкриття філій та особливо – придбання нерезидентами частки або всього статутного капіталу вітчизняних банків – поступово може викликати суттєвий відтік ресурсів з країни та виведення за кордон отриманих доходів [49].

Оскільки економічна та фінансова безпека – особливо важливі для розвитку країни показники, для характеристики наслідків впливу іноземного ринку капіталів на національний ринок доцільно подати характеристику окремих індикаторів безпеки фондового ринку та банківської безпеки (табл. 2.21). З таблиці 2.21 можна зробити висновок, що внутрішній державний борг наближається до небезпечної межі, оскільки його значення за рік зросло на 33,52 %. Це можна пояснити тим, що для подолання дефіциту бюджету та для стримування інфляції та курсу гривні НБУ змушений був збільшити обсяг облігацій зовнішньої державної позики (ОВДП) на ринку. Крім випуску ОВДП, з метою поглиблення інтегрованості в міжнародний ринок капіталу, розширилася практика отримання синдікованих кредитів від іноземних банків та проведені емісії корпоративних єврооблігацій. Так, лише у 2005 р. 12 банків та корпорацій отримали кредити на загальну суму понад 1,2 млрд дол. з термінами від 6 місяців (банк «Форум») до 7 років (Укртелеком) і відсотковою ставкою Libor +2,80 (Приватбанк) і Libor +2,95 (банк «Форум») до Libor +4,90 (Укртелеком) [305].

Таблиця 2.21

Індикатори та порогові значення окремих показників банківської та фондової безпеки в Україні

Рік	Показники			
	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу %	Дохідність ОВДП, %	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	Номінальна капіталізація/ ВВП, %
2007	43,64		27,6	78,4
2008	21,67	11,86	35,0	19,1
2009	55,59	12,21	36,7	19
Порогове значення	Не більше 30	3-4	Не більше 30	60-90

Розраховано авторами за: [171; 232]

Дохідність ОВДП також не відповідає пороговому значенню, держава змушена платити за своїми зобов'язаннями надто високі відсотки. Оскільки відсоткова ставка за державними облігаціями виконує загально-

ринкового показника, на основі якого визначаються відсоткові ставки інших боргових цінних паперів, через нестабільність економічного і політичного середовища фінансова безпека держави перебуває під загрозою, незважаючи на ступінь своєї інтегрованості. У державному бюджеті України на 2011 р. заплановано отримання за рахунок розміщення облігацій державних зовнішніх позик – 4,5 млрд дол. США, а також 500 млн дол. США від Світового банку. Планується також залучити за допомогою ОВДП 6,1 млрд дол. США [261].

Міжнародний досвід свідчить, що допустимий рівень зовнішнього державного боргу не повинен перевищувати 60 % ВВП [227, с.17], проте національна економіка переживає його загрозливе зростання в останні роки. У 2010 р. обсяг державного боргу до ВВП зріс на 30%, спостерігалось збільшення обсягу внутрішнього боргу на 55% відносно 2009 р. Нарощування боргових зобов'язань, що в кілька разів перевищують темпи зростання економіки, – свідчення неефективного використання коштів, у зв'язку з відсутністю національного консенсусу щодо моделі соціально-економічного розвитку України, чітко окреслених національних інтересів, політичною та економічною нестабільністю. Наслідком є формування структурно деформованої соціально-економічної системи держави з істотним посиленням стратегічних загроз економічній та національній безпеці [101, с.43-44]. У табл. 2.22 подано розрахунок рівня боргової безпеки України за 2000-2010 рр. з урахуванням внутрішнього та зовнішнього боргу.

Таблиця 2.22

Розрахунок рівня боргової безпеки України, 2000-2010 рр.

Роки Показники	2000	2001	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011- 01.02
ВВП, млрд. грн	170,0	204,2	225,8	267,3	345,1	441,5	544,5	720,7	949,9	914,0	1086,9
Прямий державний борг, млрд грн.:											
Внутрішній	20,7	21,1	15,6	15,1	14,7	13,5	11,1	17,8	44,7	91,0	141,0
Зовнішній	56,2	53,7	42,2	45,8	46,7	44,0	49,5	53,5	86,0	120,6	183,5
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %											
Порогове значення – менше 30	12,2	10,3	6,9	5,6	4,3	3,0	2,0	2,3	4,7	10,0	13,0
Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %											
Порогове значення – менше 20	33,1	26,3	18,7	17,1	13,5	10,0	9,1	7,4	9,1	13,2	16,9
Відношення обсягу державного боргу до ВВП, %											
Порогове значення – менше 60	37,8	31,0	28,6	24,7	19,6	13,7	12,1	10,0	13,8	23,2	29,9

Складено авторами за: [256; 261].

З таблиці 2.22 видно, що динаміка показників боргової безпеки протягом останніх чотирьох років викликає занепокоєння – на зміну скороченню обсягів внутрішнього та зовнішнього боргів у 2004-2007 рр. прийшло їх поступове зростання. Так, за показником внутрішньої заборгованості спостерігається зростання у 2008 р. порівняно з 2007 р. у 2,5 раза, у 2009 р. – у 2, а у 2010 р. порівняно з 2007 р. – у 8 разів. Відношення обсягів внутрішньої заборгованості до ВВП станом на початок 2011 р. порівняно з 2007 р. зросло на 11 відсоткових пунктів (у 6,5 раза), а зовнішньої – на 9,5 (у 2,5 раза).

Зовнішні позики забирають частину майбутніх прибутків держави, що посилює позиції кредитора та послаблює фінансову систему держави. Отримання позик є характерним для більшості країн світу, проте важливим для економіки є ефективне використання кредитних ресурсів. В Україні відсутній стратегічний розрахунок використання залучених коштів, державне стратегічне бачення розвитку національної економіки. Простежується критична ситуація швидкого зростання державного боргу і погашення боргів протягом найближчих років.

Впродовж останніх років посилюється борговий тиск на державний бюджет, зокрема, у 2015 р., коли частка платежів з погашення та обслуговування державного боргу становила 50,3 % у загальних витратах бюджету, а питома вага сукупних платежів за державним зовнішнім боргом у доходах бюджету збільшилась із 19,5 % до 66,2 %.

Такі тенденції сигналізують про «перелив» обмежених фінансових ресурсів від інших програм соціально-економічного розвитку, слабкість розвитку вітчизняного фінансового ринку та можливостей рефінансування боргу за рахунок внутрішніх резервів. Боргова політика в Україні потребує трансформації у відповідності до світових тенденцій та використанням досвіду, зокрема, постсоціалістичних країн-членів ЄС. Управління державним боргом повинно формуватись на засадах середньостроковості та ризик орієнтованості, а стратегічною метою повинно стати підвищення рівня боргової стійкості та фінансової безпеки держави в цілому.

Найбільшого занепокоєння викликає структура зовнішнього боргу України (рис. 2.48). Негативна динаміка сформована переважно за рахунок банківського та корпоративного секторів, частка яких в структурі валового зовнішнього боргу України зростає до 24% та 43% відповідно. Сектор «інші борги» включає залучення підприємствами реального сектору довгострокових кредитів та єврооблігацій, кредити (включно з кредитами прямих інвесторів), торгові кредити, боргові цінні папери.

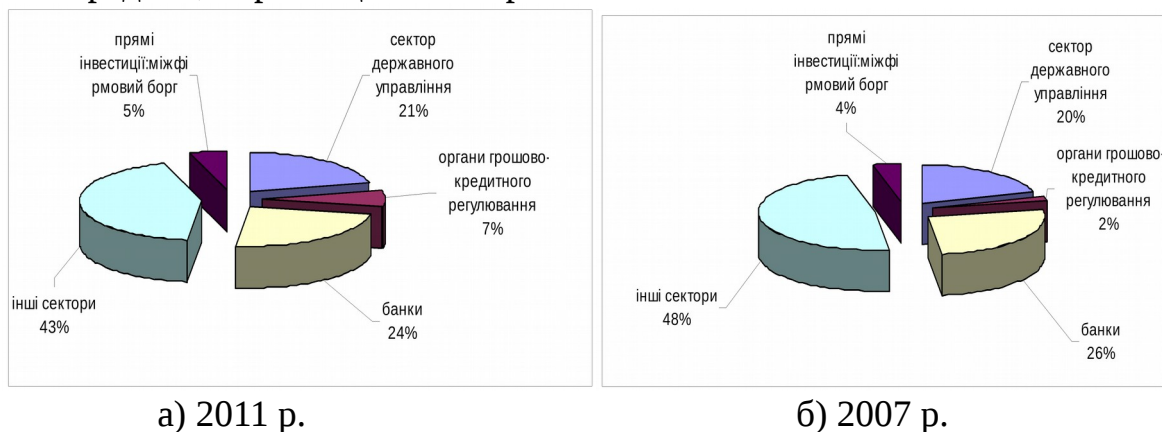

Рис. 2.48. Структура валового зовнішнього боргу України, %
Складено за: [256]

Протягом першого півріччя 2011 р. обсяг валового зовнішнього боргу України збільшився на 6,0 млрд дол. США (на 5,1%) і станом на 01.07.2011 р. дорівнював 123,4 млрд дол. США. Стосовно ВВП борг скоротився до 82,5% порівняно з 85,0% на початок 2011 р. [170].

Однією з передумов неефективного використання зовнішніх запозичень є надмірно короткі політичні цикли, що зумовлюють фіскальну та монетарну експансію перед виборами. У передвиборчий період часто використовуються зовнішні кредитні ресурси зі штучним нарощуванням обсягу вітчизняної валюти. Негативні для економіки України наслідки після закінчення виборчої кампанії включають: зростання темпів інфляції, девальвацію національної грошової одиниці, збільшення дефіциту бюджету та негативного сальдо поточного рахунку.

Процедури формування і використання державного боргу України не є прозорими. Отримані кошти від МВФ використовуються нераціонально, вони спрямовуються на погашення попередніх зовнішніх зобов'язань держави, підтримку фінансової стійкості НАК «Нафтогазу», пряму підтримку бюджету, непрозору рекапіталізацію та рефінансування банківської системи України.

Загалом у економічних процесах України простежується специфічна динаміка, оскільки окремі причинно-наслідкові зв'язки не мають логічного економічного пояснення. У певні періоди спостерігається прямо пропорційний зв'язок між показниками інфляції та відсоткової ставки, у інші – зв'язок обернено пропорційний. Відсоткові ставки коливаються навколо значення у 15% з незначним відхиленням, а зміни інфляції є значно ширшими. Суттєве скорочення інфляції у 2008-2010 рр., з 30% до 8%, не викликало пониження рівня відсоткових ставок. Коридор різниці величин номінальної ставки та інфляції (тобто значення реальної відсоткової ставки) був значно вужчий. На рис. 2.49 подано відсоткові ставки за кредитами в середньому по ринку у порівнянні з показниками рівня інфляції в Україні за період 2008-2011 рр.

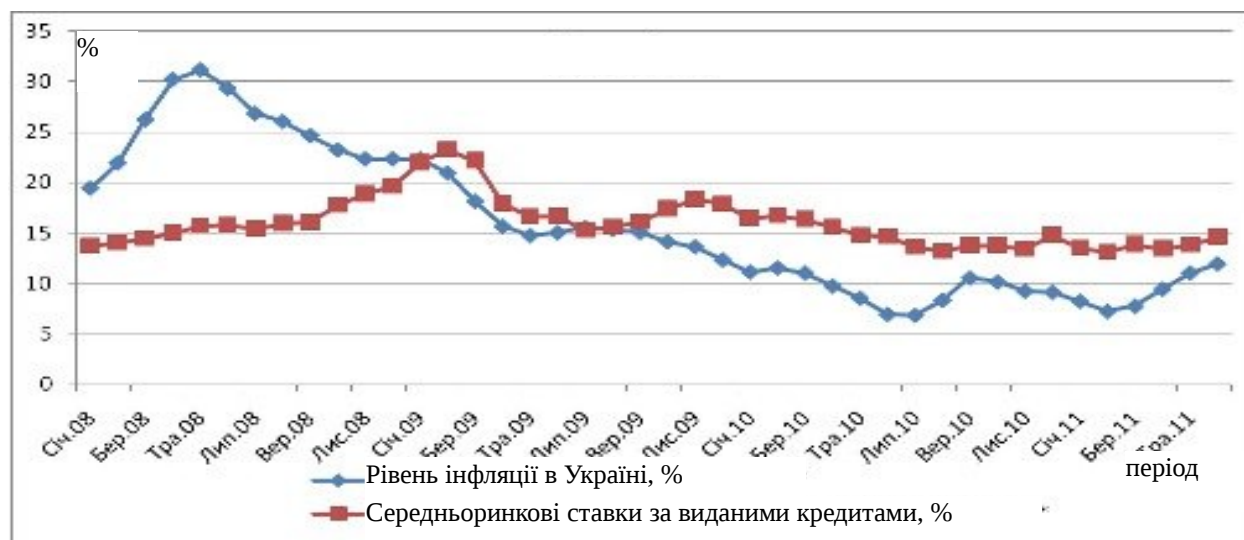

Рис. 2.49. Динаміка показників інфляції та відсоткових ставок за кредитами, 2008-2011 рр.

Складено авторами за: [48]

На початку 2010 р. інфляційний тиск залишався на високому рівні, індекс споживчих цін при цьому становив 101,8 %, спричинений підвищенням цін на продукти харчування та безалкогольні напої. Монетарні засоби боротьби з утриманням інфляції не мали позитивного впливу на економічне зростання, про

що свідчать тривалість (з початку 90-х років) та галопуючий характер інфляції (1998-1999, 2007-2008 рр.) [370, с.57].

За дослідженням економістів [181, с.165], основними причинами інфляції є немонетарні фактори, серед яких: (1) рух значної кількості грошей за межами виробництва – у сфері торгівлі і споживання, (2) вихід на ринок грошей без товарного забезпечення, (3) невідповідність обсягу виробництва товарів грошовим доходам населення. Проблему можна вирішити за допомогою спільних дій уряду та НБУ із запровадження політики обмеженої грошової пропозиції і витрачання бюджетних коштів.

Економісти наголошують на необхідності цілеспрямованої співпраці між НБУ та Кабінетом Міністрів України, оскільки відсутність скоординованих дій призводить до небезпечних наслідків [166]. Прикладом такої неузгодженості стало несвоєчасне прийняття Державного бюджету України на 2010 р. у зв'язку з передачею у 2009 р. Національним банком України до уряду «Основних засад грошово-кредитної політики» на 2010 р. Цим було порушено вимоги статті 3 Бюджетного кодексу України, згідно з якою Бюджетний період для всіх рівнів бюджетної системи становить один календарний рік – з 1 січня до 31 грудня того ж року [47].

На початок 2011 р. поглиблюється тенденція до переспрямування потоків фінансових ресурсів у державний сектор економіки шляхом втягування банківської системи у фінансування дефіциту бюджету за рахунок купівлі ОВДП та ОВДП-ПДВ облігацій. За даними НБУ, у 2010 р. рівень монетизації знизився з 55,0 до 50,1 %. Протягом 2010 р. Міністерство фінансів України розмістило ОВДП на загальну суму 70,6 млрд грн. У січні 2011 р. було розміщено ОВДП на загальну суму 2,8 млрд грн. Негативними аспектами ситуації на ринку ОВДП у 2010 р. стали:

- спрямування банками надлишку ліквідних коштів на ринок державних цінних паперів, що збільшує залежність банківської системи від стану державного бюджету та спроможності держави своєчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями, загрожує посиленням розриву між рівнем розвитку фінансового і реального секторів економіки;

- сприяння «перегріву» фінансових ринків і формування умов для нових спекулятивних «бульбашок»;

- структура державних видатків (підвищення та індексація соціальних виплат, збільшення обсягів погашення та обслуговування боргів, інвестування в підготовку Євро-2012, фінансування дефіциту НАК «Нафтогаз України» та Пенсійного Фонду) поглиблює суперечність між обсягами залучених ресурсів у державний сектор економіки та можливостями їх продуктивного використання;

- специфічна роль обмінного курсу гривні як чинника стримування інфляції робить передбачуваність курсової динаміки ключовою умовою сталого зростання у посткризовий період. Реальним виглядає ревальваційний виклик через відносно високі показники інфляції на тлі позитивного сальдо платіжного балансу, обумовленого наростанням боргових потоків до державного сектора економіки, припливу в Україну іноземних інвестицій [146].

На думку окремих економістів реальне зміцнення гривні не лише негативно відбиватиметься на конкурентоспроможності вітчизняних виробників, але й посилюватиме ризики наступної девальвації у випадку втечі короткострокових капіталів з країни. Запобігаючи ревальвації шляхом гривневих інтервенцій, НБУ оперативно компенсує ці інтервенції мінімізуючи рефінансування комерційних банків та інших форм монетарних обмежень. Політика монетарних обмежень знижує внутрішній попит, що ускладнює виконання ним ролі чинника економічного зростання. На противагу, більш сприятливе для підприємств–суб’єктів ЗЕД зниження курсу за зростаючого боргового навантаження та високого рівня доларизації грошового обігу України стає вкрай небажаним, що позбавляє Нацбанк можливості застосовувати цей вагомий стимулюючий інструмент.

Доларизація економіки є однією із суттєвих перешкод гармонійному соціально-економічному розвитку та стабільному економічному зростанню в Україні. Проблема доларизації вітчизняної економіки спричиняють: інфляційні очікування суб’єктів економіки та високий рівень фактичної інфляції; державні позики у іноземній валюті; нерозвиненість фінансового ринку; недосконалість законодавчо-нормативної та методичної бази (рис. 2.50) [230].

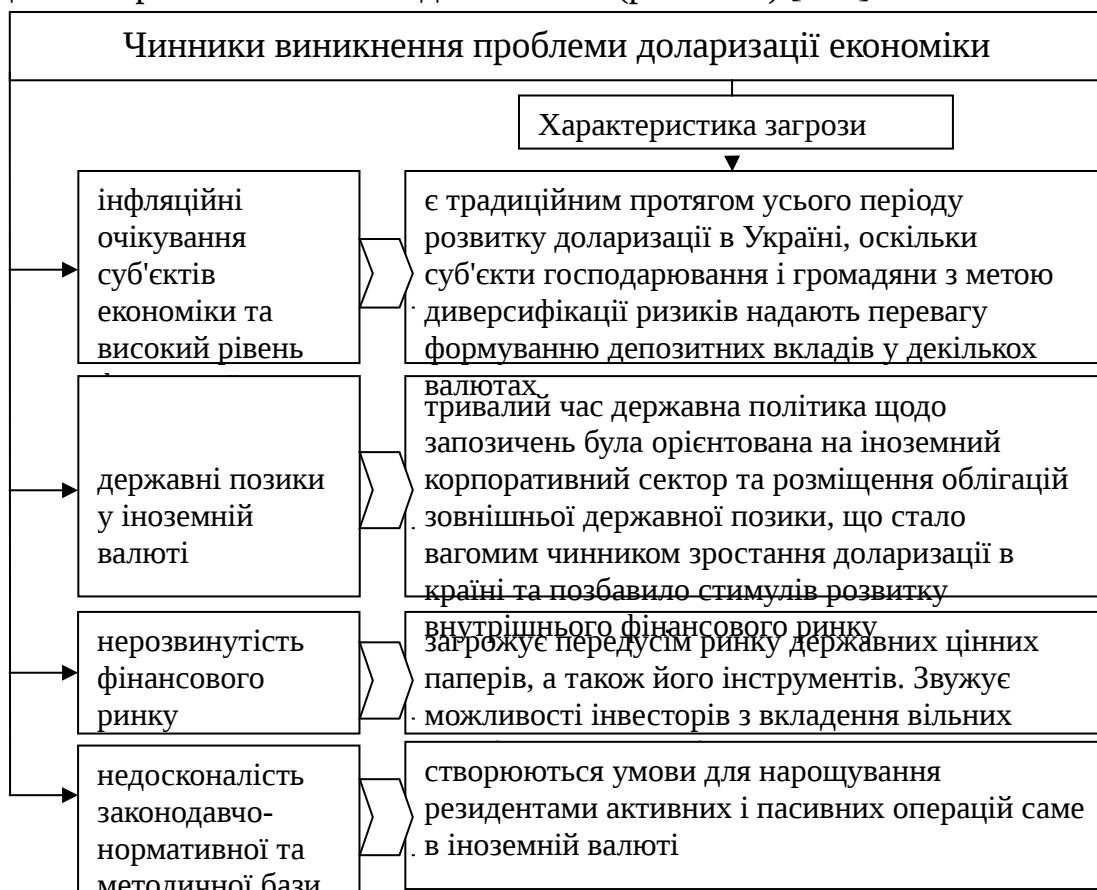

Рис. 2.50. Причини доларизації економіки України та її наслідки
Складено авторами за: [230]

Щодо ринку капіталів, то, оскільки Україна не має розвинених фінансових ринків чи ефективних інструментів монетарної політики, подальша фінансова лібералізація – заходи з лібералізації капітальних потоків і отримання

кредитів в іноземній валюті (скасування вимоги реєстрації ФОП в НБУ та пом'якшення умов кредитування у валюті) – разом з нестабільністю на світових фінансових ринках може спричинити загрозу фінансовій системі України. Таку позицію відстоюють і представники МВФ, визнавши доцільність застосування країнами з транзитивними економіками регулюючих заходів з контролю над припливом капіталу для уникнення спекулятивних «бульбашок» на ринках активів та зменшення інших макроекономічних структурних дисбалансів.

У документі МВФ «Потоки капіталу: роль регулювання» [12], економісти активно пропонують впровадження урядового контролю за припливом капіталу в країнах з транзитивною економікою, що сприятиме зменшенню вразливості до економічних криз. Такі рекомендації суперечать позиції МВФ з цього питання 2007 р. МВФ відстоював принципи т.зв. «Вашингтонського консенсусу» – ліберальної економічної доктрини, спрямованої на зниження обмежень та усунення будь-якого контролю, в тому числі над капітальними рахунками. Принцип вільного руху капіталу вважався основою світової торгівлі. Така позиція МВФ мала на меті максимально сприяти становленню транзитивних економік. Позиція Фонду змінилася після фінансової кризи, яка дала підстави стверджувати, що ринки країн з транзитивною економікою, з елементами контролю за капіталом, постраждали менше, ніж країни з повністю відкритими капітальними рахунками.

Розвиток внутрішніх ринків капіталу повинен стати пріоритетнішим, ніж лібералізація зовнішніх запозичень та інших форм зовнішнього фінансування, а законотворчий процес має бути спрямований на розвиток системи ефективної регуляторної політики у банківському та фінансовому секторах. Іноземний капітал в банківській системі позитивно впливає на її розвиток, якщо за ним здійснюється належний контроль. Але в Україні, де відсутнє належне регулювання іноземної діяльності на ринку капіталу, стрімка експансія іноземних банків мала наслідком лише посилення внутрішніх проблем, зокрема зростання інфляції (з 2006 р.) та обсягів зовнішнього боргу (рис. 2.51).

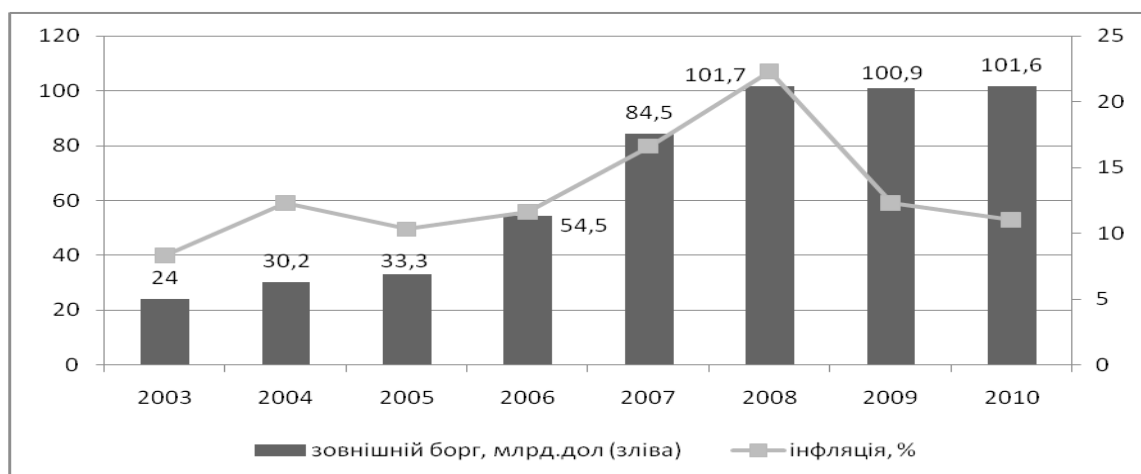

Рис. 2.51. Показники зовнішнього боргу та інфляції в Україні, 2003-2010 рр. Складено авторами за: [256; 257]

Міжнародний валютний фонд оновив економічний прогноз для України на майбутній рік. Очікується, що наша економіка покаже зростання в 2,5% (зараз – 1,5%), а інфляція до кінця 2017-го становитиме 8,5 % (зараз – 13%).

При цьому зовнішній борг спрогнозований на рівні 136,3% ВВП (зараз – 141,3%), а дефіцит зведеного бюджету (з урахуванням держпідприємств) виявиться на рівні 4,4% (3,7% нині).

Щодо частки іноземного капіталу в статутному фонді банків, то незважаючи на деяке перевищення оптимального значення, банківська система України є досить розгалуженою (рис. 2.52). З наведених даних можна зробити висновок, що домінування певної країни на ринку України відсутнє. Таку диверсифікацію власників можна вважати позитивною рисою української банківської системи, оскільки вона менш залежна від економіко-політичних умов окремої держави.

Структура банківського ринку є досить мобільною і процеси злиття та поглинання можуть суттєво змінювати структуру власності. Насичення банківського сектору іноземним капіталом в Україні практично відбулося.

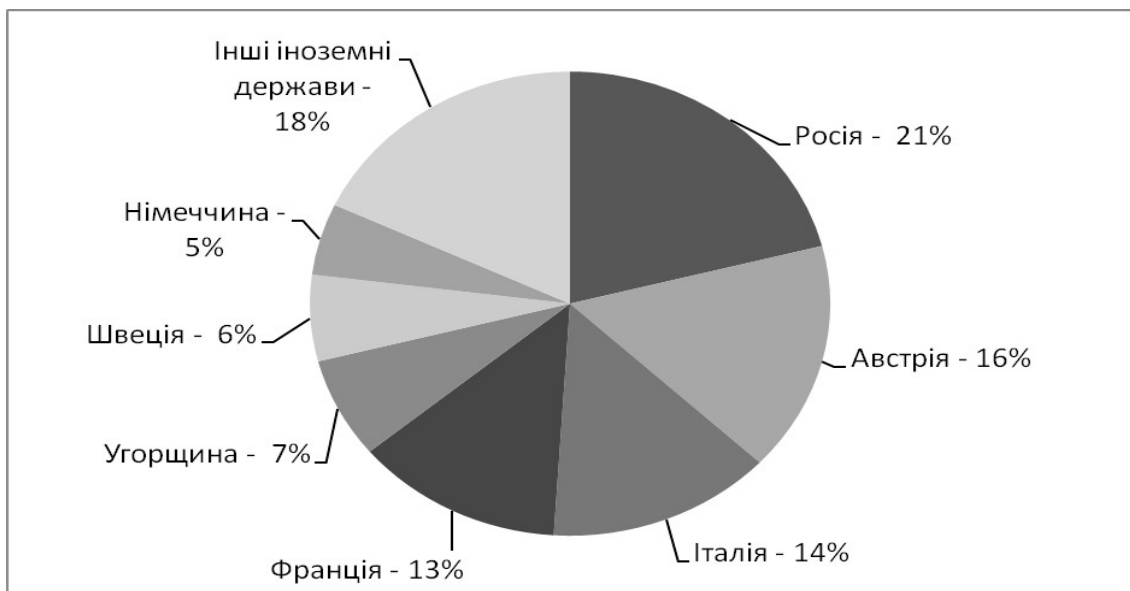

Рис. 2.52. Розподіл банківських активів в Україні, що контролювалися нерезидентами у 2010 р. (частка в загальних іноземних активах), %

Складено авторами за: [257]

Якщо порівнювати українську ситуацію з іншими країнами, то варто зазначити, що в Естонії понад 80% банківських активів контролюється шведськими холдингами, характерною рисою банківського сектора Чехії є домінуюча позиція великих банків: 65% банківських активів країни і 80% операційного прибутку належать чотирьом найбільшим банкам, які перебувають у власності іноземних стратегічних інвесторів з країн ЄС [97].

Хоча, якщо зважати на показники рівня фінансової безпеки держави, то в Україні загрозливим прийнято значення у розмірі частки іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу понад 30%. В Україні цей показник у 2010 р. згідно офіційних даних Міністерства фінансів та

Національного банку України становив 40,6%, що на 10,6% перевищує порогове значення.

Окрім існуючих проблем у банківському секторі України, не варто залишати поза увагою і нелегальні операції, що поглиблюють рівень тінізації економіки та посилюють загрози економічній безпеці держави. Серед характеристик можливих нелегальних фінансових операцій у банківській сфері виокремимо такі:

1. Обставини здійснення операції свідчать про відсутність об'єктивного зв'язку між операцією та характером діяльності хоча б одного з її учасників, здійснення операції за незвичних або невикористано заплутаних умов.

2. Використання під час здійснення операції коштів без підтвердження джерела їх походження або із приховуванням чи перекручуванням відомостей про походження коштів чи про їх власника.

3. Існування обґрунтованої підозри, що здійснювана операція суперечить вимогам законодавства або іншим чином спричиняє завдання збитків державі, іншим суб'єктам правових відносин.

4. Сума, на яку здійснено операцію, не відповідає фінансовому та майновому стану хоча б одного з її учасників.

5. Здійснення операції у зовнішньоекономічній діяльності, за якою рівень цін не відповідає рівню цін на аналогічну продукцію (товари, роботи, послуги) на світовому ринку.

6. Перерахування суми коштів на рахунок особи, який відкрито у банку, зареєстрованому в офшорній зоні, або на рахунок анонімного власника за кордоном.

7. Здійснення попередньої оплати за імпортованими контрактами, предметом яких є імпорт товарів (робіт, послуг) нематеріального характеру на суму, що перевищує 30 відсотків їх вартості.

8. Зарахування протягом дня на рахунок у банку коштів від кількох учасників ринку фінансових послуг, які різними способами переводяться у готівку або переказуються на інший рахунок, внаслідок чого на кінець операційного дня на такому рахунку не залишається коштів або їх сума істотно зменшується.

9. Зарахування на рахунок або списання з рахунка особи коштів в іноземній валюті за зовнішньоекономічними договорами, які фактично не виконуються.

10. Списання з рахунка або зарахування на рахунок юридичної особи коштів у готівковій формі, не пов'язане з характером її діяльності.

11. Здійснення операцій, за якими одні й ті ж корпоративні права, цінні папери та інші фінансові інструменти неодноразово продаються і викупуються однією і тією ж особою.

12. При проведенні розіграшів, конкурсів, акцій із врученням призів, оформлення яких здійснюються у вигляді продажу таких вигравів за цінами, значно нижчими за їх ринкову вартість.

13. Здійснення операцій за умови, якщо сума, на яку вони проводяться, дорівнює чи перевищує 80 тис. грн або еквівалентну суму в іноземній валюті та

має кілька додаткових ознак (напр., купівля (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку; зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі; відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на користь третьої особи; обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу та ін.) [247].

Зважаючи на проведений аналіз, наголосимо, що фінансова сфера економіки України, і банківський сектор зокрема, потребують додаткового посиленого контролю. Про це неодноразово наголошували не лише українські економісти-експерти, але й закордонні фахівці – зокрема, спеціалісти Міжнародного валютного фонду. Застосування механізмів фінансового контролінгу сприятимуть уникненню поглиблення кризи у фінансовій сфері та мінімізації загроз економічній безпеці України.

Оскільки до функцій фінансового контролінгу належать контроль за формуванням системи показників (з виділенням різного рівня пріоритетності), постійний моніторинг фінансових показників, відстеження розмірів відхилень, виявлення причин цих відхилень та розробка рекомендацій щодо їх ліквідації або коригування, то застосування цих функцій до економічних показників-індикаторів фінансової безпеки дасть змогу суттєво посилити рівень як фінансової безпеки, так і економічної безпеки держави загалом.

Висновки до розділу

Стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики під час реформування й розвитку економічної системи держави, і зокрема, регулювання змін її фінансово-кредитної сфери. Належний рівень фінансової безпеки забезпечують здійснення моніторингу і визначення основних загроз для своєчасної розробки та здійснення практичних заходів зниження негативного впливу чи ліквідації загроз.

Найсуттєвіші загрози фінансовій безпеці країни знаходяться у сфері грошово-кредитних відносин та банківської діяльності. Стабільність фінансової системи визначається насамперед рівнем інфляції, обсягами внутрішніх і зовнішніх боргів держави, станом виконання державного бюджету, рівнем монетизації економіки, вартістю банківських кредитів, обсягом міжнародних резервів НБУ та ін. Однією з ключових позицій забезпечення фінансової стабільності держави може стати розробка та запровадження дієвої системи фінансового контролінгу, що функціонувала б на випередження.

Досвід розвинених країн світу доводить, що прозорість, відкритість і підзвітність органів державної влади суспільству забезпечує законність їх дій. Державний контроль сприяє підвищенню стабільності політичних інститутів і суспільно-політичної ситуації загалом, оскільки відстоює інтереси громадян і ставить державні інституції під контроль суспільства. Механізм державного фінансового контролю фіксує проблеми, вивчає причини виявлених відхилень, пропонує рекомендації з їх усунення. Засобами державного контролю можливо

не лише забезпечувати об'єктивну, незалежну і відкриту оцінку результатів соціально-економічного розвитку в державі, але й встановлювати цілі подальшого удосконалення управління суспільством.

Офіційна статистика не враховує від 300 до 800 млрд грн, які належать до тіньової економіки. Ця сума визначена методом зіставлення грошових витрат населення із загальним обсягом продажу товарів і послуг усередині країни і на сьогодні становить близько 50 % ВВП. Це ті суми, з яких не сплачуються податки та збори, що, безумовно, впливає на обсяг дохідної частини держбюджету.

План Президента, Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», за яким ВВП на душу населення до 2020 року буде збільшено вдвічі – до \$ 16 тис. – нездійснений. Оскільки для цього потрібно вже за п'ять років збільшити обсяг реального ВВП удвічі, тобто на 20 % щорічно. Адже МВФ за найоптимістичнішими перспективами прогнозує нам зростання реального ВВП до 4 % у 2020 р. Отже, підвищення економічної безпеки України залежить від можливості невідкладної реалізації принципово нової економічної моделі розвитку, каталізатором якої можна розглядати сучасну кризу. Має бути застосована всеохопна ревізія та сформовані плани консервації технологічних процесів та виробничих фондів, модернізувати які немає економічного сенсу. Принциповим є розширення міжнародного співробітництва України для підвищення рівня інноваційності на основі випереджального залучення іноземного технологічного та інноваційного капіталу. Прогрес у відчутному збільшенні ВВП можливий лише на новій технологічній основі, розвантаженні ключових дисбалансів та досягненні інклюзивного розвитку (тобто підвищення рівня доходів для всіх категорій населення).

Фінансова сфера економіки України, і банківський сектор зокрема, потребують додаткового посиленого контролю, про що неодноразово наголошували не лише українські економісти-експерти, але й закордонні фахівці – зокрема, спеціалісти Міжнародного валютного фонду. Застосування механізмів та інструментів фінансового контролінгу дадуть змогу уникнути поглиблення кризи у фінансовій сфері та мінімізувати загрози економічній безпеці України.

Рівень тінізації української економіки залишається значним – за оцінками експертів, 50-60%. Чинниками тінізації економіки в Україні є проблеми ефективності державного регулювання економічних процесів; позабанківський грошовий обіг; неефективність податкової системи; недосконалість бюджетної системи (недоліки бюджетного планування та використання бюджетних коштів); дезорганізація господарського управління державним майном і неефективність його приватизації; корупція в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування та ін.

Зважаючи на загрозливі масштаби тіньової економіки в Україні та проникнення її у всі сфери суспільного життя, на державному рівні необхідно приділити значну увагу боротьбі з цим явищем та вжити відповідних заходів з мінімізації її обсягів, зокрема запровадження податкових стимулів до інвестування в інноваційний сектор, впровадження теоретичних розробок з

виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації схем ілlegalізації капіталу, реальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур. Пріоритетність запровадження таких заходів дасть змогу зменшити рівень тінізації економіки загалом та фінансового сектору, зокрема.

Трансформаційні процеси в соціальній, політичній та економічній сферах характеризується, поряд з іншим, активізацією тіньових проявів в економічній діяльності. Це ж стосується і трансформаційного процесу в Україні. Тіньовий сектор економіки суттєво впливає на всі соціально-економічні процеси в суспільстві, тому неврахування тіньової економіки призводить до серйозних помилок при визначенні макроекономічних показників, до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, до прорахунків при прийнятті тактичних і стратегічних рішень.

На етапі подальших трансформацій та кризового соціально-економічного розвитку економіки України актуальною постає проблема зміцнення економічної безпеки держави загалом і її соціальної компоненти зокрема. Основною метою посилення соціальної безпеки є підтримання належного рівня якості життя населення, що дасть змогу знизити соціальну напруженість у суспільстві, досягти збалансованості функціонування соціально-економічної системи. Для підсилення комплексу ключових параметрів забезпечення стійкості до дії загроз запропоновано використання інструментарію оцінки соціальної безпеки, який полягає у доповненні Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України такими індикаторами соціальної безпеки: (1) середньомісячна номінальна зарплата; (2) частка населення зі сукупними витратами, нижчими від 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності); (3) наявність житлового фонду в середньому на одну особу; (4) індекс людського розвитку; (5) чисельність і частка середнього класу; (6) рівень безробіття; (7) рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу; (8) індекс якості життя; (9) багатомірний індекс бідності; (10) індекс гендерної нерівності; (11) індекс гендерного розвитку; (12) рівень тінізації економіки; (13) індекс сприйняття корупції в соціальній сфері.

Результати емпіричних досліджень підтверджують, що найсуттєвіші загрози соціальній безпеці країни знаходяться у сфері боротьби з бідністю та зайнятості населення. Для підвищення рівня соціальної безпеки України необхідно вжити заходів, які б передбачали: (1) запровадження стимулюючих заходів оподаткування; (2) упорядкування міжбюджетних відносин для забезпечення ефективного регіонального розподілу доходу; (3) запровадження реформи системи соціального захисту, яка забезпечить максимізацію цільового використання обмежених фінансових ресурсів на потреби соціальної політики; (4) запровадження дієвої системи фінансового моніторингу і контролю за наданням соціальної допомоги населенню; (5) створення додаткових робочих місць, скорочення рівня безробіття, що сприятиме розвитку малого підприємництва та виокремленню середнього класу, дасть змогу збалансувати попит і пропозицію робочої сили на ринку праці, а відтак підвищить доходи та рівень життя населення, а також зміцнить соціальну безпеку держави.

Окреслено основи моніторингу ступеня тінізації соціально-економічних відносин через запровадження індексу сприйняття корупції в соціальній сфері, що розраховується з урахуванням видатків на відповідну сферу (у тому числі у межах тендерних закупівель) у розрахунку до ВВП, кількості порушених кримінальних справ та чисельності осіб, притягнених до відповідальності, що, на відміну від традиційного підходу, дає змогу обґрунтувати причинно-наслідковий зв'язок між зниженням рівня СцБ та незрілістю системи державного управління

Визначено методичні засади боротьби з бідністю, а саме доведено необхідність застосування, на відміну від описаних у наукових джерелах, комплексу таких інструментів, як розробка та реалізація Стратегій сталого розвитку громад у контексті реформи децентралізації, введення податку на розкіш, підвищення соціальних стандартів через адресність соціальної підтримки у грошовій формі (а не надання пільг окремим категоріям населення); запровадження спеціалізованих освітніх програм та програм розвитку сільської медицини, у тому числі у депресивних регіонах, що дає можливість врахування інтересів різних соціальних груп та оптимізації використання фінансових активів держави [277; 144 – 161].

Контрольні питання

1. Назвіть послідовні етапи реалізації механізму забезпечення економічної безпеки держави
2. Що таке «граничні значення індикаторів»?
3. Розкрийте основні положення Методики розрахунку рівня економічної безпеки України.
4. Назвіть основні методи забезпечення фінансової безпеки держави.
5. Подайте характеристику та модель розрахунку індикатора фінансової безпеки «рівень боргової безпеки держави».
6. Що відображають «індикатори фінансової безпеки»?
7. Перелічіть основні загрози в сфері забезпечення фінансової безпеки України.
8. Які ризики та загрози може спричинити недосконалість і незавершеність законодавства у фінансовій сфері для економічної безпеки держави?
9. Розкрийте послідовність методологічних кроків оцінювання рівня фінансової безпеки держави.
10. Назвіть індикатори бюджетної безпеки держави та їх порогові значення.
11. Охарактеризуйте наслідок зростання зовнішньої заборгованості для фінансової безпеки держави.
12. Розкрийте значення критерію фінансової безпеки «рівень інфляції» та механізм його обрахунку.

13. Зобразіть графічно та проаналізуйте динаміку розвитку показника «індекс споживчих цін» протягом останніх десяти років.
14. Проаналізуйте динаміку обсягів ВВП протягом 2010-2017 рр. в Україні, підкріплюючи графічним зображенням.
15. Охарактеризуйте індикатор фінансової безпеки «рівень монетизації».
16. Проаналізуйте та зобразіть графічно рівень монетизації в Україні за 2002-2012 рр.
17. Розкрийте поняття «грошові агрегати» та їх складники.
18. Дайте характеристику грошовим агрегатам М0 та М3.
19. Проаналізуйте розвиток показника «грошова база» протягом останніх десяти років.
20. Охарактеризуйте індикатор фінансової безпеки держави «швидкість обігу готівки».
21. Здійсніть аналіз та зобразіть графічно «швидкість обігу готівки» за останні 10 років.
22. Проаналізуйте (графічно та текстово) динаміку показника зміни курсу гривні до долара та євро протягом останніх десяти років.
23. Наведіть дані по рейтингу України за легкістю ведення бізнесу згідно DoingBusiness протягом 2003-2017 рр. та прокоментуйте його.
24. Подайте класифікацію методів оцінки обсягів тіньового сектора економіки.
25. Наведіть класифікацію злочинної економічної діяльності за видами.
26. Розкрийте основні структурні компоненти тіньової економіки.
27. Перелічіть основні чинники тінізації економіки України.
28. Назвіть підходи до оцінки рівня тінізації економіки.
29. Розкрийте суть монетарних методів оцінювання рівня тінізації економіки.
30. Наведіть основні риси явища «тіньова парадержава».
31. Здійсніть графічну та аналітичну характеристику рівня тінізації економіки України протягом останнього десятиліття.
32. Перелічіть основні способи розміщення «брудних коштів» у традиційних фінансових установах.
33. Назвіть основні способи відмивання «брудних коштів» через фінансової установи.
34. Розкрийте п'ять сфер застосування валютного регулювання.
35. Зобразіть схематично послідовність етапів здійснення валютного регулювання.
36. Здійсніть розрахунок рівня боргової безпеки за усіма показниками протягом останніх п'яти років.
37. Перелічіть компоненти структури валового зовнішнього боргу України.
38. Перелічіть негативні аспекти ситуації на ринку ОВДП України у посткризовий період.
39. Розкрийте розуміння поняття «доларизація економіки».
40. Назвіть основні причини доларизації економіки України.

Тести

1. Рівень соціальної безпеки залежить від показника зайнятості населення та скороченням обсягів фінансування зі зведеного бюджету потреб освіти та охорони здоров'я?

- А) Так
- Б) Ні

2. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України виділяють 20 індикаторів стану соціальної безпеки?

- А) Так
- Б) Ні

3. ІЛР являється індикатором стану соціальної безпеки?

- А) Так
- Б) Ні

4. Чи прослідковується прямо пропорційний зв'язок між зростанням зовнішнього боргу в макроекономічному плані та високим рівнем інфляції?

- А) Так
- Б) Ні

5. Які тенденції щодо динаміки чисельності населення спостерігаються в Україні?

- А) Чисельність населення зростає
- Б) Чисельність населення скорочується
- В) Чисельність населення залишається незмінною

6. Назвіть основну причину зниження рівня соціальної безпеки

А) Соціальна напруженість в суспільстві та конфліктність інтересів населення провокують виникнення низки соціальних ризиків, які пов'язані з неправовою поведінкою індивідів

- Б) Скорочення чисельності населення та зростання рівня безробіття
- В) Надмірне фінансування соціальної сфери

7. Що являється головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час реформування й розвитку економічної системи держави

- А) Стан економічної безпеки
- Б) Елементи системи забезпечення економічної безпеки
- В) Порогові значення фінансової безпеки

8. Основними загрозами в сфері забезпечення фінансової безпеки України є:

А) Недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу

- Б) Незавершеність законодавства у фінансовій сфері
- В) Слабкість грошово-кредитної системи
- Г) Відсутність цілісної стратегії іноземного інвестування

Д) Низький рівень соціально-трудоу відносин, соціальної спрямованості економіки

Е) Усі відповіді вірні

9. Назвіть чисельність індикаторів стану фінансової безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України

А) 22

Б) 15

В) 26

10. Назвіть для України загрозові значення у розмірі частки іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу

А) 10%

Б) 30%

В) 60%.

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Економіко-математичні методи в дослідженні рівня фінансової безпеки

Важка соціально-економічна та політична криза, яка охопила усі галузі національного господарства України, та загострення військових дій на Сході країни, тимчасова окупація АР Крим зумовили появу значних деформацій у державному апараті управління. Зниження життєвого рівня населення, безробіття та бідність спонукають до пошуку додаткових фінансових джерел для забезпечення добробуту та належних умов життя громадян.

Впродовж останніх років спостерігається гостра нестача фінансових ресурсів і, як наслідок, дефіцит державного бюджету, який покривається за рахунок внутрішніх та зовнішніх запозичень. Стрімке збільшення обсягів державного боргу, що є причиною зростання боргового навантаження в країні і, як наслідок, погіршення стану фінансової безпеки та негативно позначається як на самостійності держави, так і на рівні життя населення, характеризує сучасний стан і тенденції економічного розвитку України. Використання позикових коштів не повинно перевищувати 3 % ВВП та обсягу бюджетних інвестицій у відповідному бюджетному періоді. Тому, в умовах динамічного скорочення експортних операцій та економічної рецесії надзвичайної необхідності набуває залучення позик у міжнародних фінансових організацій, установ та банків, а також шляхом розміщення державних цінних паперів на міжнародних фінансових ринках.

Важливу роль в системі консолідації фінансових ресурсів відіграють саме міжнародні фінанси. Україна змушена залучати фінансово-економічні ресурси з інших країн та міжнародних фінансових організацій, які в національній економіці використовуються з метою сприяння підприємницької діяльності, покриття дефіциту державного бюджету та платіжного балансу, проведення структурних перебудов, реалізації окремих цільових соціально-економічних програм та забезпечення інших напрямів розвитку. Без належного підходу до розв'язання проблеми фінансової безпеки стає неможливим покращення економічного зростання країни та демократизації життя суспільства.

Різні аспекти проблем державного боргу, фінансової безпеки та механізму функціонування боргової політики досліджувалися відомими зарубіжними науковцями-економістами, такими як: Р. Барро, Дж. Б'юкененом, У. Беверіджем, Дж. Кейнсом, А. Лаффером, К. Рейнхартом. Питання стану й методології дослідження боргової безпеки України розглядалися в працях вітчизняних економістів: О. Барановського, Т. Вахненко, О. Власюка, В. Гейця, Я. Жаліло, В. Загорського, М. Єрмошенка, В. Мунтіяна, А. Сухорукова. У Росії проблеми державного боргу у контексті фінансової безпеки аналізували Є. Гавриленко, А.

Ілларіонов, А. Саркісянц, В. Сенчагов, Л. Федулова, Є. Ясін та ін. Проте, в існуючих наукових доробках недостатньо широко висвітлюються й до сьогодні залишаються актуальними дослідження проблеми підвищення рівня боргової безпеки України в контексті зміцнення економічної безпеки держави.

Значні диспропорції соціально-економічного розвитку України у поєднанні із великими обсягами боргової залежності від зовнішніх кредиторів, нестабільністю зовнішньоекономічних та політичних зв'язків призвели до загострення проблеми фінансово-економічної кризи та зниження рівня фінансової безпеки держави. Зовнішня заборгованість є важливим аспектом сучасних інтеграційних та глобалізаційних процесів і безумовною детермінантою фінансової безпеки та індикатором рівня розвитку національної економіки та економічної безпеки.

На сучасному етапі економічного розвитку України спостерігається криза грошово-кредитної системи, значне послаблення фінансової стійкості та макроекономічної рівноваги, що проявляється у падінні ВВП, дефіциті платіжного балансу, зростанні рівня інфляції, невірній курсовій політиці Національного банку України, дефіциті державного бюджету та нарощенні державного боргу.

Низка проблем державного регулювання фінансово-економічних відносин в державі зумовлена нецільовим використанням бюджетних коштів, неадресністю соціальних виплат і допомог, неналежною підготовкою та непрозорістю проведення тендерів з державних закупівель, несвоєчасним фінансуванням та виконанням державних проектів, проявами службових, посадових та корупційних зловживань. Як наслідок, упродовж останніх років спостерігається значний дефіцит державного бюджету України (рис. 3.1).

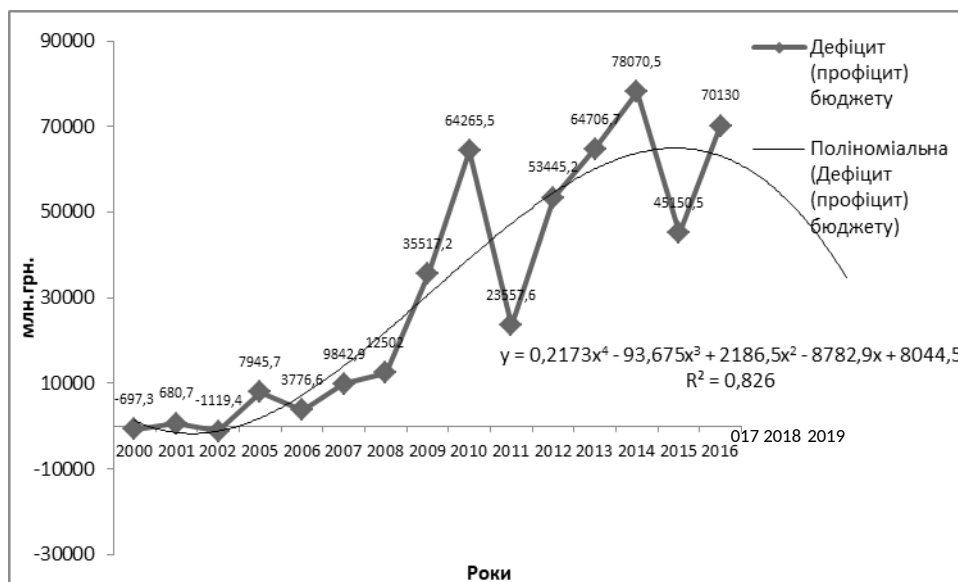

Рис. 3.1. Прогнозні оцінки рівня дефіциту державного бюджету України у 2000-2016 рр.

Розраховано за: [256]

Як бачимо, згідно офіційних даних, в Україні зростання дефіциту бюджету спостерігається починаючи з 2006 р. Варто зазначити, що за останні роки профіцит бюджету був лише у 2000 р. (-697,3 млн. грн.) та у 2002 р. (-1119,4 млн. грн.). У 2011 р. у зв'язку із випуском по спеціальному фонду Державного бюджету України облігацій внутрішньої державної позики для погашення заборгованості минулих років дефіцит бюджету зменшився на 36,66 % з 64265,5 млн. грн. до 23557,6 млн. грн. Проте, вже у 2012 р. видатки перевищили доходи до державного бюджету на 53445,2 млн. грн. Аналогічна тенденція спостерігалася і у 2013–2014 рр. У 2015 р. порівняно з 2014 р. рівень дефіциту бюджету вдалося скоротити, однак, вже у 2016 р. зазначений показник мав тенденцію до зростання.

Згідно прогнозних оцінок на 2017 – 2019 рр. дефіцит бюджету продовжуватиме зростати, що засвідчує посилення інфляційних процесів, скорочення обсягів виробництва та інвестицій, підвищення ризику дефолту (за даними Business Insider, у рейтингу країн світу за ймовірністю дефолту у 2015-2016 рр. Україна займає третє місце після Венесуели та Греції [380]), значну боргову залежність від позичальників та зниження рівня боргової безпеки України. Така ситуація вимагає додаткових заходів зі сторони держави та пошуку додаткових джерел фінансового забезпечення, а також належної уваги до проблеми зміцнення боргової безпеки держави.

Під борговою безпекою розуміють такий рівень внутрішньої і зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх та зовнішніх запозичень і оптимального співвідношення між ними, який забезпечив би вирішення соціально-економічних потреб та стабілізацію вітчизняної фінансової системи [381]. Виходячи з цього, дослідження питання боргової політики держави повинно відображати оцінку джерел зовнішніх і внутрішніх запозичень. Тому, зовнішній державний борг розглядається як заборгованість держави іншим країнам, міжнародним економічним організаціям та іншим особам. Державний зовнішній борг є частиною валового зовнішнього боргу країни, а внутрішній – як заборгованість держави власникам державних цінних паперів і іншим кредиторам [28].

В цілому, до основних факторів, які мають вплив на рівень боргової безпеки, можна віднести: (1) стан нормативно-правової бази, що регламентує формування державного боргу і використання запозичених коштів; (2) загальний обсяг, структура боргових зобов'язань, динаміка державного боргу; (3) перелік наявних і потенційно можливих боргових інструментів, а також фактичні пропорції між ними і можливість диверсифікації ринку державних цінних паперів; (4) офіційний валютний курс і темпи зростання ВВП; (5) існуюча система управління державним боргом [47].

В Україні рівень граничного обсягу внутрішнього і зовнішнього державних боргів визначається згідно положень ст. 18 Бюджетного кодексу України, де зазначено, що величина основної суми боргу не має перевищувати 60 % фактичного річного ВВП України. У разі перевищення граничної величини боргу Кабінет Міністрів України зобов'язаний вжити термінових заходів з

метою зменшення суми державного боргу до встановленого нормативного значення [27].

На відмінну від вітчизняної методики, міжнародний досвід управління борговою безпекою базується на розробленій Світовим банком моделі оцінки рівня боргового навантаження на економіку країни, яка уніфікує основні показники боргової безпеки, як уже зазначалося, (табл. 3.1).

Варто зауважити, що діагностика фінансової компоненти економічної безпеки України, згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29 жовтня 2013 року № 1277 [227] відбувається на основі дослідження рівнів боргової, валютної, бюджетної, грошово-кредитної безпеки, безпеки страхового й фондового ринку, тому проведений аналіз стану функціональних складових фінансової компоненти економічної безпеки України у 2015 р. дає підстави для висновку, що найбільший вплив серед функціональних складових на рівень фінансової безпеки чинить боргова, валютна та бюджетна безпека.

Таблиця 3.1

Модель Світового банку з оцінки боргової безпеки держави

Показники	Формула для розрахунку	Економічний зміст
Відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг, %	EDT / XGS	Демонструє відносну довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового тиску на сальдо платіжного балансу
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, %	EDT / GNP	Показує загальний рівень боргової складової економіки
Відношення загальних платежів щодо обслуговування боргу до експорту товарів і послуг, %	TDS / XGS	Коефіцієнт обслуговування боргу, який показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу
Відношення відсоткових платежів до ВВП, %	INT / GNP	Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу
Відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг, %	INT / XGS	Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу
Відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу, %	RES / EDT	Показує чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу
Відношення міжнародних резервів до імпорту товарів і послуг, %	RES / MGS	Відображає запас фінансової міцності держави
Відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу, %	Short-term / EDT	Показує, яку частку становить короткотерміновий борг у загальній сумі зовнішнього боргу
Відношення боргу міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу, %	Multilateral / EDT	Відображає питому частку заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу, або, залежність держави від фінансування цими організаціями

Розраховано за: [27]

Емпіричні дослідження боргової безпеки України протягом 2010-2015 рр. свідчать про поступове погіршення показників стану боргової безпеки і, як наслідок, зниження рівня як фінансової, так і економічної безпеки (рис. 3.2).

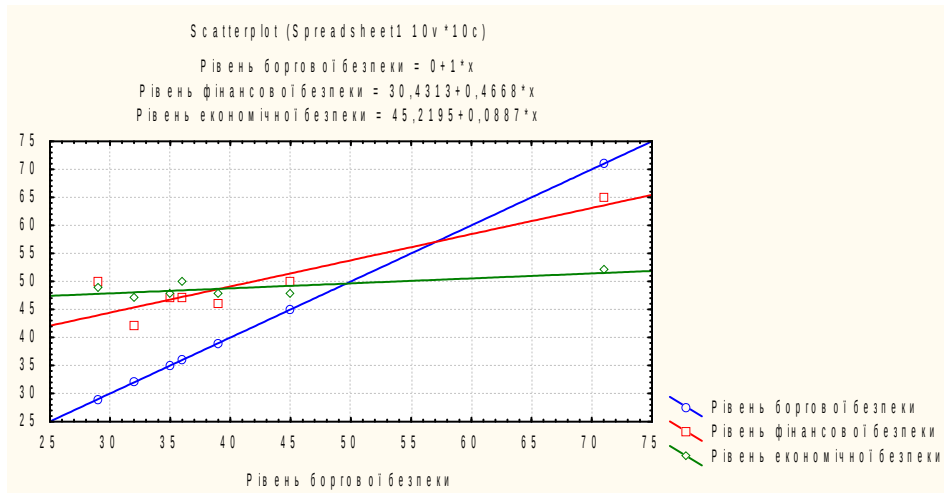

Рис. 3.2. Взаємозв'язок боргової безпеки із фінансовою та економічною безпекою України у 2015 р.

Розраховано за: [344]

Використання інструментарію нелінійного програмування (кореляційно-регресійний аналіз з використанням ПП Statistica 8,0) доводить, що в умовах 2015 року прослідковується міцний прямопропорційний зв'язок між показниками рівня боргової, валютної, бюджетної та фінансової безпеки України (рівняння 3.1) та доводить нашу гіпотезу.

$$Y = 10,50 + 0,36 x x_1 + 0,40 x x_2 + 0,60 x x_3, \quad (3.1)$$

$$R = 0,981; p\text{-level} = 0,004; F = 52,935$$

де Y – рівень фінансової безпеки; x_1 – рівень боргової безпеки; x_2 – рівень валютної безпеки; x_3 – рівень бюджетної безпеки; R – коефіцієнт регресії; F – критерій Фішера.

Результати аналізу за методикою нечіткої логіки (пакет MathLab 6.0) при визначенні взаємозв'язку та взаємовпливу рівня фінансової, боргової та валютної безпеки (рис. 3. 3). свідчать, що підвищення показника фінансової, і як наслідок, економічної безпеки держави істотно залежить від висхідної динаміки рівня боргової та валютної безпеки.

Тому, виходячи з того, що стабільність та ефективне функціонування національної економічної системи та забезпечення економічного зростання базується на збалансованості, стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз, необхідно забезпечити належний стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та безпеки фінансових ринків України.

Проблеми забезпечення високого рівня боргової безпеки, як невід'ємної компоненти економічної безпеки України спричинені неадекватним реагуванням щодо недосконалості бюджетної політики і нецільового використання коштів бюджету, фіскальним характером системи оподаткування. Усе це поглиблює фінансову кризу, яка призводить до різкого падіння ВВП, порушення процесу

формування і розподілу централізованих фондів держави, дестабілізації банківської системи, девальвації національної валюти та дефолту [337, с.17].

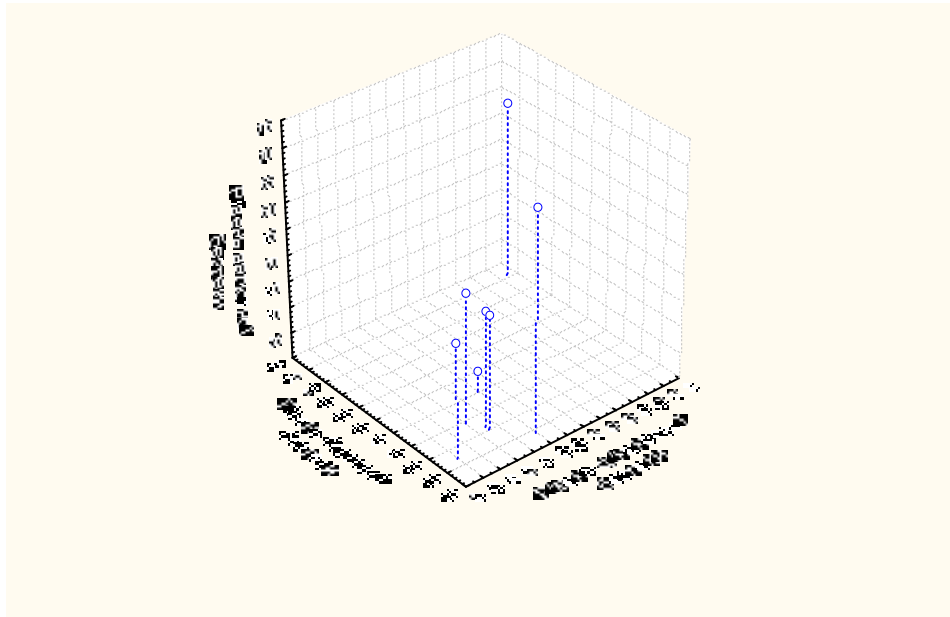

Рис. 3.3. Взаємозв'язок між рівнем боргової, валютної та фінансової безпеки в Україні, 2000–2016 рр.

Розраховано за: [344]

Остання теза підтверджується результатами дослідження з використанням інструментів нелінійного програмування (поліноміальна модель, статистичний пакет CurveExpert 5,0) взаємозв'язку між рівнем боргової та економічної безпеки (рис. 3.4).

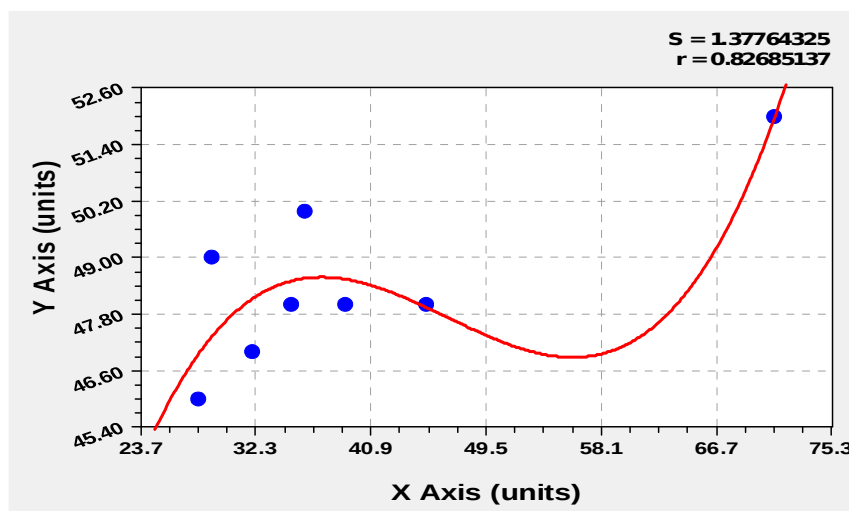

Рис. 3.4. Взаємозв'язок між рівнем боргової та економічної безпеки, 2007-2015 рр. (нелінійне програмування – поліноміальна модель)

$$Y = 1,91 + 3,23x - 0,07x^2 + 0,05x^3 \quad (3.2)$$

де Y – рівень економічної безпеки; x – рівень боргової безпеки.

Розраховано за: [344]

При оцінці взаємозв'язку між борговою та економічною безпекою в Україні доведено, що зниження боргової залежності України від зовнішніх та внутрішніх кредиторів підвищить рівень боргової безпеки у стратегічній перспективі та зумовить підвищення рівня економічної безпеки країни.

Однак, стан показників фінансової компоненти економічної безпеки держави засвідчує контраверсійну ситуацію. Впродовж останніх років стан державного боргу зберігає стійку тенденцію до подальшого нарощування обсягів сукупного державного та гарантованого державою боргу України. Впродовж 2015 року сукупний борг збільшився на 42,9 % в порівнянні з 2014 роком й станом на 1 січня 2016 р. склав 74,5 млрд. дол. (рис. 3.5).

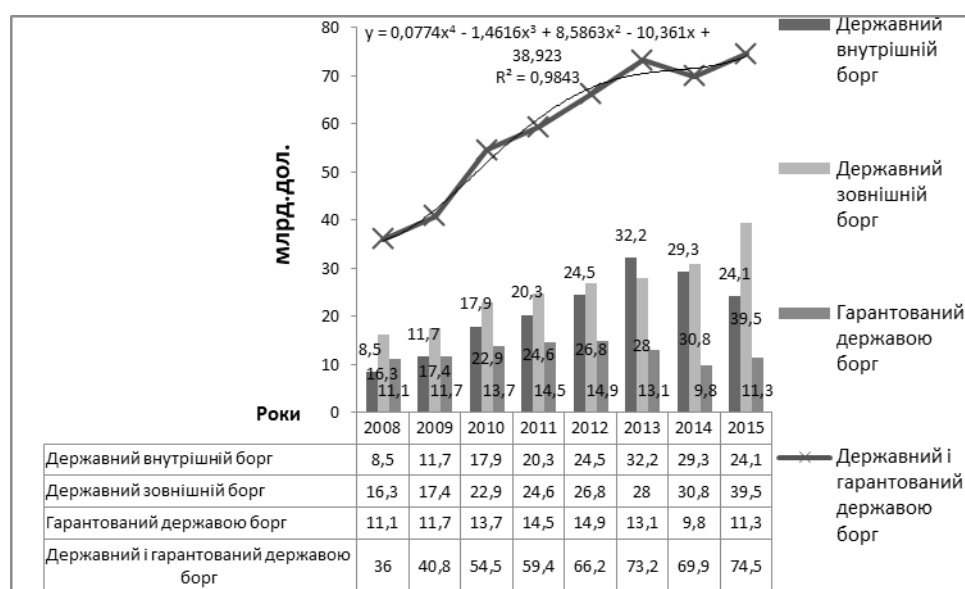

Рис. 3.5. Динаміка державного боргу України, 2008-2015 рр.

Розраховано за: [256; 257]

Зростання розміру державного боргу призводить до зниження рівня боргової безпеки держави та спричиняє низку негативних наслідків, серед яких варто виділити підвищення відсоткових ставок на ринку державних запозичень, зростання податкового навантаження на суб'єктів господарювання, зменшення споживчих витрат населення, відтік з країни коштів на обслуговування боргу, зниження міжнародного престижу країни [107].

З метою недопущення зазначених дестабілізуючих факторів, на сучасному етапі значні зусилля докладаються для того, щоб підвищити показники як боргової, так і економічної безпеки Україна. З цією метою країна виконує поставлені завдання на шляху до Євроінтеграції. Відповідно до Закону України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» Україна стала членом МВФ у 1992 році та налагодила тісні взаємозв'язки у межах кредитних програм, які проявляються у певних етапах міжнародного фінансового співробітництва (рис. 3.6):

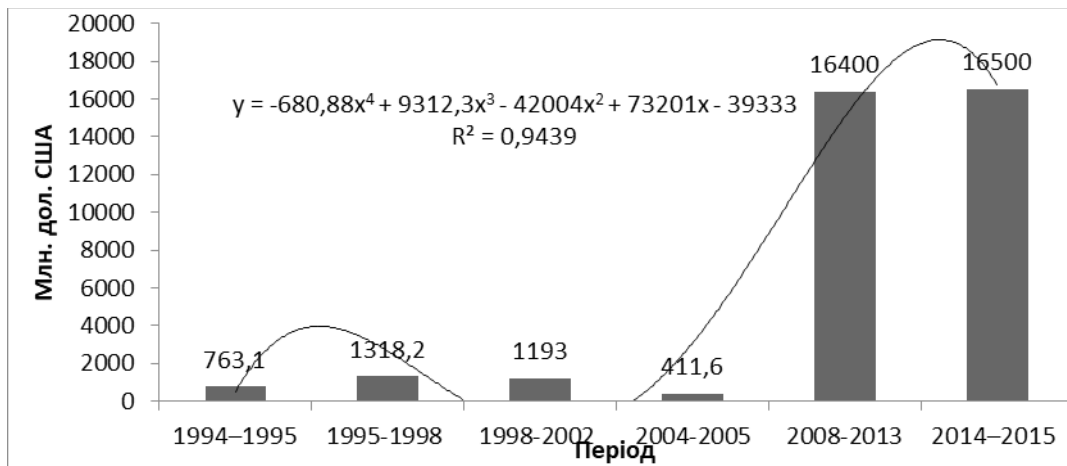

Рис. 3.6. Етапи міжнародного співробітництва із МВФ та динаміка фінансових надходжень в економіку України, 1994–2015 рр.

Розраховано за: [257]

Перший етап (1994–1995 рр.) – це фінансова допомога у вигляді системної трансформаційної позики на суму 763,1 млн. дол. США для підтримки платіжного балансу України. На другому етапі (1995–1998 рр.) Україна отримала кредит на загальну суму 1318,2 млн. дол. для стабілізації курсу національної валюти та фінансування дефіциту платіжного балансу. Наступний транш надійшов у період з 1998р по 2002 р.у вигляді надання кредиту на загальну суму 1193,0 млн. дол., які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України. Четвертий етап (2004–2005 рр.) характеризується укладенням угоди «Попереджувальний стенд-бай» між Україною та МВФ терміном на 12 місяців з одночасним отриманням грошової допомоги у сумі еквівалентній 411,6 млн. дол. (30% квоти України) на випадок погіршення ситуації з платіжним балансом або валютними резервами країни. П'ятий етап розпочався 5 листопада 2008 року у вигляді щорічної програми Stand-By, обсягом близько 16,4 млрд. дол. США, терміном на 24 місяці для надання допомоги Україні у забезпеченні фінансової та економічної стабільності [382]. У 2009 р. МВФ призупинив співпрацю з Україною. Більша частина суми угоди Stand-By була спрямована на погашення зовнішніх зобов'язань уряду, підтримку фінансової стійкості «Нафтогазу», покриття касових розривів для виплат зарплат і пенсій, рекапіталізацію та рефінансування банківської системи і на підтримку обсягів золотовалютних резервів Нацбанку [382].

У 2010 р. Україна разом із МВФ розробили нову програму фінансової підтримки Stand-By на загальну суму 10 млрд. дол. США. У період Революції гідності (2014–2015 рр.) Україна отримала нову позику Stand-By обсягом 16,5 млрд. дол., в рамках якої в країну вже надійшли транші обсягом 3 млрд. дол. США та 1,3 млрд. дол. США.

За допомогою інструментів нелінійного програмування (синусоїдальна модель, статистичний пакет CurveExpert 5,0) нами досліджено вплив міжнародного фінансування на рівень боргової безпеки (рис. 3.7) та доведено прямопропорційну залежність між зазначеними показниками, а саме: при

зростанні обсягів фінансової допомоги, підвищується рівень боргової безпеки. Проте, у стратегічній перспективі поглиблення фінансової заборгованості держави призводить до значних диспропорцій у фінансово-економічній системі країни та посилення боргового навантаження на державний бюджет, наростання загрози дефолту, перенесення боргового тягара на майбутні покоління й посилення соціальної напруги в суспільстві.

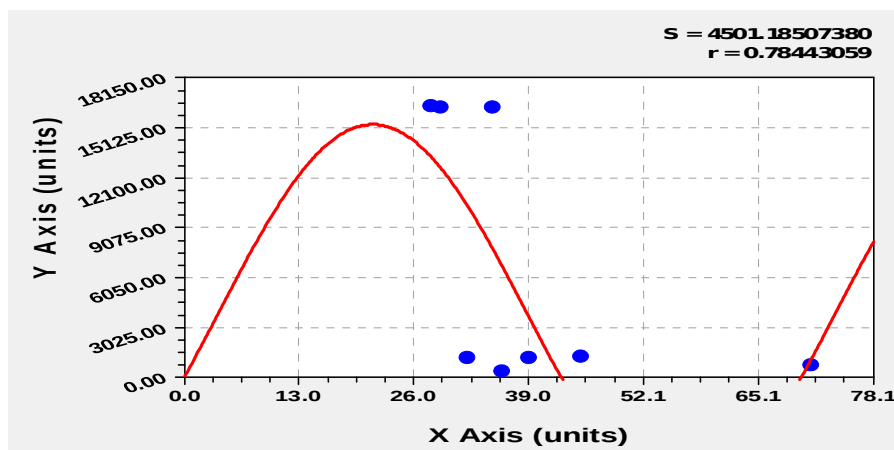

Рис. 3.7. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу міжнародного фінансування на рівень боргової безпеки України, 2015 р.

$$Y = 3904,46 + 1143,48 \cos(0,09x - 1,91) \quad (3.3)$$

де Y – рівень боргової безпеки; x – обсяги міжнародної фінансової допомоги.

Розраховано за: [257]

Варто зауважити, що крім зазначеного, лише на обслуговування зовнішнього державного боргу країна щорічно витрачає у межах 26,5 млрд. грн. Зокрема, за даними Міністерства фінансів України лише у 2015 р. на погашення та обслуговування державного боргу було витрачено 230,48 млрд. грн. (рис. 3.8).

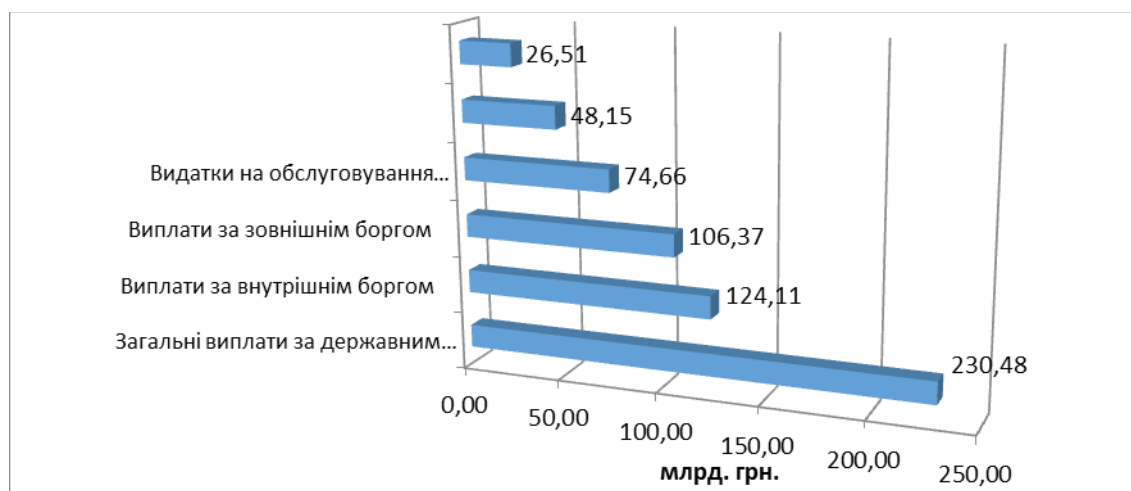

Рис. 3.8. Загальні витрати на обслуговування та погашення державного боргу, 2015 р.

Розраховано за: [257]

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що продовження співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями повинно враховувати певні ризики, зокрема: (1) міжнародне фінансування являється гарантією проведення структурних реформ в українській економіці, проте, можливий ризик нецільового використання коштів та вчинення неправомірних дій по відношенню до фінансових ресурсів; (2) забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності потребує підтримки курсу валюти, тому обґрунтованим виявляється отримання запозичень в національній валюті, що унеможливить ризик переплати за рахунок курсових різниць; (3) покриття дефіциту бюджету спричинює ризик збільшення державного боргу [382].

Для ефективної подальшої співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями, зокрема й з МВФ необхідно внести зміни до існуючого законодавства; підвищити стимулюючу роль держави через удосконалення податкового законодавства тощо. Крім того, слід провести точний аналіз необхідного обсягу та умови отримання і погашення міжнародних кредитів, які планує залучити Україна з метою нівелювання індексу прострочення за даними кредитами, тобто здійснювати прогнозування тих результатів, які буде мати економіка України від залучення кредитів на міжнародному ринку і впроваджувати ефективні інвестиційні проекти щодо їх залучення.

Таким чином, на сьогодні для України вкрай невідкладним завданням є розробка оптимальної стратегії запозичень і управління державним боргом. Здійснення ефективної боргової політики передбачає розробку концепції боргової стратегії, в якій державний борг розглядатиметься як інструмент економічного зростання.

Поступова оптимізація процесу формування, обслуговування та погашення боргу може бути досягнута шляхом запровадження дієвого контролінгу державного боргу та застосування ефективної боргової політики. З метою оптимізації боргової політики України в умовах фінансово-економічної кризи, першочерговими заходами зі сторони держави повинно бути вдосконалення нормативно-правової бази, шляхом прийняття базового закону про державний борг, що сприятиме усуненню суперечностей між положеннями окремих нормативних актів з питань погашення і обслуговування державного боргу та визначатиме основні пріоритети та напрямки боргової політики. Крім того, залучення фінансових ресурсів необхідно визначати у розмірах, необхідних для ефективної реалізації програм інституційного та інвестиційного розвитку країни, а не на статті споживчого спрямування.

Поряд із цим, немалі зусилля доцільно докласти задля зменшення частки зовнішньої заборгованості в загальній частці боргу країни, так як зовнішні запозичення являють собою фактичне вивезення капіталу з країни, тому що за своєю суттю є продажем нерезидентам права на отримання частини прибутку резидентів України, тобто декапіталізацію національної економіки, та збільшує кредитні ризики країни за рахунок коливань курсів іноземних валют. Структура і розмір державного боргу мають проходити постійний моніторинг та процедури довгострокового стратегічного прогнозування з метою забезпечення

збалансованості бюджету, стабільного економічного зростання й стійкості фінансової системи.

Доцільно посилити співпрацю України з міжнародними фінансовими організаціями, що сприятиме поліпшенню макрофінансових показників економічної стабілізації, формуванню конкурентного ринкового середовища, стабілізації національної грошової одиниці, активізації інвестиційного процесу, розвитку приватного підприємництва.

3.2. Економіко-математичні методи в дослідженні рівня соціальної безпеки

Світова фінансова криза та інтеграція України до європейського економічного простору посилюють актуальність дослідження соціальної компоненти економічної безпеки держави. Несприятливий вплив погіршення показника зайнятості населення та скорочення обсягів фінансування зі зведеного бюджету потреб освіти та охорони здоров'я в умовах гострої нестачі фінансових ресурсів для інвестування в економіку країни спричинили зниження рівня соціальної безпеки України до 60 % у 2014 році та до 61 % у 2015 році [383]. Зважаючи на соціально-економічний статус значної частини українців, зокрема на низький рівень зарплат, а особливо у бюджетній сфері, важко прогнозувати покращення ситуації в країні, тому необхідно комплексно оцінити базові структурні елементи системи соціальної безпеки [380]. Стан економічної безпеки у соціальній сфері вимагає термінового втручання держави у регулювання основних соціальних процесів в суспільстві. Першочерговим завданням постає захист найвразливіших прошарків населення, підтримка незаможної частини суспільства, подолання бідності та соціальної нерівності, задоволення соціальних потреб, що можна досягнути за допомогою механізмів соціального захисту населення.

Процес забезпечення та зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки держави, під якою розуміється стан розвитку та властивість досягнення відповідних соціальних стандартів, при яких нейтралізуються внутрішні й зовнішні загрози у соціальній сфері та забезпечується достатній рівень життя населення, характеризується політико-правовим, економічним й соціальним характером, та охоплює оцінку загроз соціальній безпеці, оцінку ефективності запобігання ймовірній шкоді від негативних дій різних чинників, планування комплексу заходів із забезпечення соціальної безпеки і розробку рекомендацій та бюджетне планування стосовно його реалізації. Попри це, в першу чергу, увага повинна бути зосереджена на досягненні належного рівня якості життя населення. Зростання рівня бідності, безробіття, корупції, формуванням несприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, скорочення виробництва, платоспроможності населення підтверджують необхідність розробки нових підходів до напрямів використання соціальної компоненти для зміцнення економічної безпеки держави. На сучасному етапі розвитку України,

в кризових умовах, що склалися в країні після Революції Гідності та початку воєнного конфлікту в східних областях, актуалізується проблема оцінки факторів впливу на соціальну компоненту економічної безпеки, що можна досягнути за допомогою застосування економіко-математичних методів та моделей дослідження процесу зміцнення економічної безпеки в соціальній сфері та пошуку шляхів підвищення рівня соціальної безпеки держави.

Основні положення й засади оцінки рівня економічної та соціальної безпеки відображені в нормативно-правових документах України, зокрема у Методичних рекомендації Мінекономрозвитку щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29 жовтня 2013 року № 1277 [239]; Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV [162]; Стратегії національної безпеки України, від 26 травня 2015 року № 287/2015 [330]; Концепції (основах державної політики) національної безпеки України від 22.07.2003 [197]; Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 р. від 18.06. 2015 р. № 391; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 р. № 5/2015 [332]; Програмі розвитку ООН в рамках Проекту «Цілі сталого розвитку до 2030 року» вересень 1990 р «Цілі розвитку тисячоліття» [135].

Зважаючи на вагомі досягнення і напрацювання у сфері соціальної безпеки, до сьогодні в економічній літературі не знайшло відображення комплексне дослідження процесу зміцнення соціальної безпеки України з використанням економіко-математичного моделювання та прогнозування.

Проблематика соціальної компоненти економічної безпеки України як складової економічної безпеки держави у вітчизняному науковому дискурсі не є новою, однак в сучасних кризових умовах, що склалися в Україні після Революції Гідності та початку воєнного конфлікту в східних областях, і характеризуються падінням курсу національної валюти, зниженням реальних доходів населення, формуванням несприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, скороченням виробництва, платоспроможності населення, зростанням рівня бідності, безробіття, корупції, а також появою нової соціальної категорії населення України – внутрішньо переміщених осіб, питання розробки нових підходів до напрямів використання економіко-математичних методів для зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки держави є вкрай важливе. Крім цього, зважаючи на істотні євроінтеграційні прагнення України, слід підкреслити, що забезпечення соціальної безпеки держави є одним із пріоритетних завдань країн ЄС, і базується на відповідній науковій, методологічній, фінансовій, організаційно-інституційній та нормативно-правовій основі.

В умовах сьогодення посилюється соціальна напруженість, знижується добробут, життєвий рівень та якість життя населення. Негативні тенденції в соціальній сфері та накопичені соціальні проблеми створюють загрози національній безпеці та подальшому розвитку суспільства, які можуть стати причинами порушення макроекономічної рівноваги та соціальної стабільності, тому надзвичайно необхідним являється пошук якісно нових методів дослідження та прогнозування стану соціально-економічних показників, що

можна досягнути за допомогою застосування низки програмних пакетів дослідження індикаторів економічної безпеки за усіма складовими та показниками соціально-економічного розвитку.

Найбільш вживаним та найпростішим у використанні програмним пакетом аналізу економічних процесів на сьогодні є MS Office, зокрема MS Excel, який дозволяє провести аналіз динаміки показників та спрогнозувати їх значення у майбутніх періодах. Вважаємо за доцільне на рис. 3.9 відобразити динаміку рівня соціальної безпеки та індексу якості життя в Україні за 2000–2014 рр. та спрогнозувати показник рівня соціальної безпеки на 2015–2017 рр.

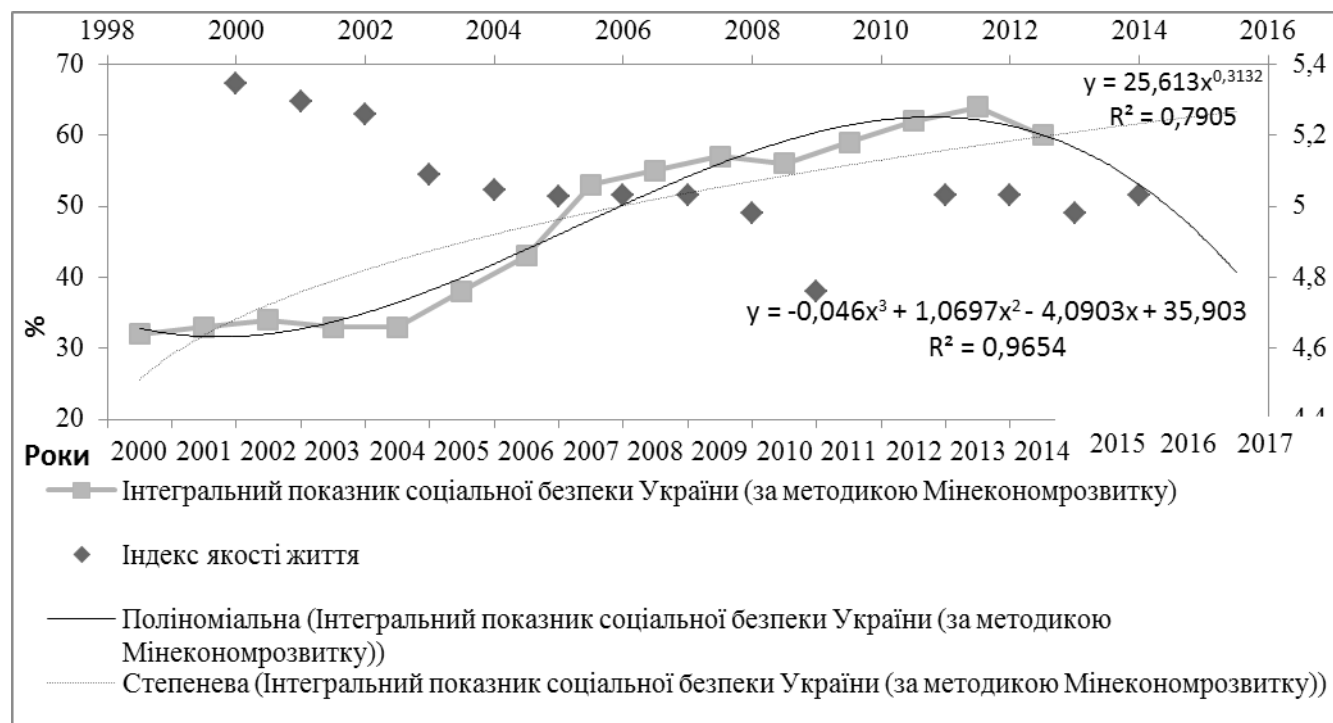

Рис. 3.9. Динаміка рівня соціальної безпеки та індексу якості життя в Україні, 2000–2017 рр. (2015–2017 рр. – прогнознi оцінки)

Розраховано за: [256; 344]

Рівняння регресії і достовірність апроксимації зв'язку між інтегральним показником рівня соціальної безпеки та індексом якості життя в Україні (з урахуванням прогнозних оцінок) свідчать про прямий зв'язок між досліджуваними показниками. Точність апроксимації складає 0,9654 (96,5 %) та дозволяє стверджувати про високий ступінь взаємозалежності, тобто доводиться прямопропорційний вплив рівня якості життя населення на рівень соціальної безпеки держави. При цьому збільшення показника якості життя населення на 1 п.п. спричинить підвищення рівня соціальної безпеки на 0,9 %. Водночас, за прогнозними даними, якщо рівень соціальної безпеки знизиться до 10 %, то індекс якості життя зменшиться з 5,032 – у 2015 р. до 3,162 – у 2018 р. У даному випадку, коефіцієнт парної детермінації (рівень апроксимації тренду) $R^2 = 0,9654$ свідчить про відмінну апроксимацію отриманої моделі. Підтвердженням цього являється фактичне значення F-критерію Фішера $F(25,29)=66,18$ та коефіцієнту Дарбіна–Уотсона (1,91).

Окремою групою економіко-математичних методів і моделей економічного аналізу соціально-економічних явищ і процесів є методи кореляційно-регресійного аналізу, які застосовують для встановлення взаємозалежностей об'єктивних та суб'єктивних показників-факторів досліджуваного явища та функціональних залежностей між ними. Найчастіше цей зв'язок є стохастичним. Першим етапом кореляційно-регресійного аналізу є формування репрезентативної статистичної вибірки з метою отримання найбільш адекватної моделі. Другий етап визначає щільність зв'язку результативного показника з показниками-факторами (рис. 3.10).

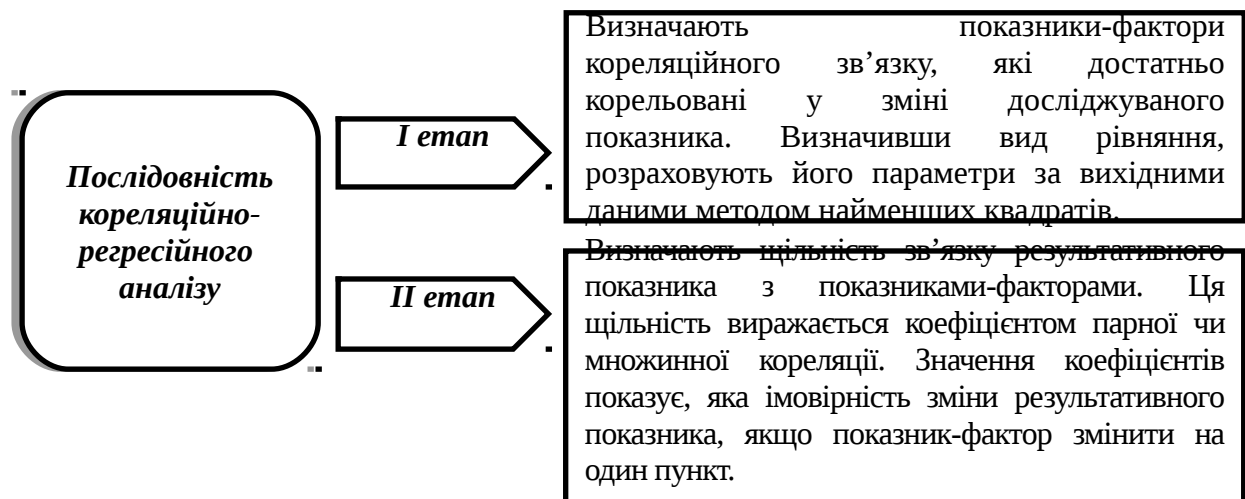

Рис. 3.10. Етапи кореляційно-регресійного аналізу
Розроблено авторами

Ідентифікація проводиться на основі значення коефіцієнтів парної або множинної кореляції. Кореляційна залежність між досліджуваним показником і фактором впливу виражається у вигляді лінійної залежності. Залежність досліджуваного показника від одного фактора у найбільш спрощеному вигляді можна виразити алгоритмом (3.4):

$$y = a + bx, \quad (3.4)$$

де x – фактор впливу; a , b – параметри моделі.

Для визначення параметрів a і b використовують метод найменших квадратів, який полягає у розв'язанні системи рівнянь (3.5):

$$\begin{cases} \sum y = an + b\sum x, \\ \sum xy = a\sum x + b\sum x^2, \end{cases} \quad (3.5)$$

де n – кількість спостережень; y – результативний показник; x – факторний показник; a і b – сталі значення.

Коефіцієнт парної кореляції (k_{xy}) визначають за формулою (3.6):

$$k_{xy} = \frac{\sum \Delta x \cdot \Delta y}{\sqrt{\sum \Delta x^2 + \sum \Delta y^2}}, \quad (3.6)$$

де Δx – відхилення від середньої ряду значень показника x ; Δy – відхилення від середньої ряду значень показника y .

Складніші залежності можуть бути виражені рівнянням множинної лінійної кореляції (3.7):

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n, \quad (3.7)$$

Коефіцієнт множинної кореляції (M) (3.8):

$$M = \sqrt{\frac{\sigma_r^{2\Lambda}}{\sigma_r^2}}, \quad (3.8)$$

де $\sigma_r^{2\Lambda}$ – дисперсія значень величини y , при підстановці взятих зі спостережень значень факторів x у знайдене рівняння регресії (3.9):

$$y = f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n), \quad (3.9)$$

σ_r^2 – дисперсія фактичних значень величини y .

Розв’язання задач парної та множинної кореляції для дослідження соціально-економічних процесів та соціальної компоненти економічної безпеки України зручно проводити за допомогою програмного пакету Statistica 8,0 та MS Excel. Доцільним виявляється навести приклад використання Statistica 8,0 для встановлення взаємозв’язку між такими показниками-факторами як рівень економічної, соціальної безпеки та тіньової економіки України (рівняння 3.10):

$$Y = 52,48 + 0,42x - 0,48x^2, \quad (3.10)$$

Результати аналізу свідчать, що коефіцієнт парної детермінації (рівень апроксимації тренду) $R^2 = 0,647$; фактичне значення F -критерію Фішера $F(25,29)=8,83$ та коефіцієнту Дарбіна–Уотсона (2,13) підтверджують частково позитивний вплив тінізації економіки лише у короткостроковому періоді на рівень соціальної безпеки та негативний на рівень економічної безпеки.

Міцний взаємозв’язок між рівнем соціальної, економічної безпеки та тіньової економіки в Україні доводять дослідження за допомогою методики нечіткої логіки (пакет MathLab 6.0) (рис. 3.11), яка вперше з’явилася у 60-х рр. ХХ ст. у працях американського математика Латфі Заде, ґрунтовно розвивалася у 90-х рр. в Японії і базується на здатності приймати рішення в умовах неповної або неточної інформації. Сутність методу полягає в тому, що виявляється можливість найкращим чином формалізувати свої нечіткі уявлення щодо аналізованої предметної області шляхом трансформації мови слів у кількісні оцінки. Оскільки провести точні оцінки рівнів економічної, соціальної безпеки та рівня тінізації економіки не можливо, то саме дана технологія найбільш прийнятна та ефективна в умовах сьогодення.

Водночас, результати аналізу взаємозв’язку між економічною та соціальною безпекою свідчать про те, що підвищення показника економічної безпеки істотно залежить від висхідної динаміки рівня соціальної безпеки та детінізації економіки, тому необхідною умовою виявляється максимізація зусиль держави на детінізацію економіки та зайнятості населення, легалізацію підприємництва, зниження рівня корумпованості суспільства. Тінізація економіки (за офіційними оцінками у 2015 р. – 40 % ВВП, а за неофіційними – 65, 8 % ВВП), а також корупція (ІСК у 2015 р. становив 27, в рейтингу за яким Україна піднялася на 12 позицій у 2015 р. порівняно з 2014 р. і посіла 130 місце

серед країн світу [260]) істотно негативно впливають на рівень економічної та, зокрема, соціальної безпеки в Україні.

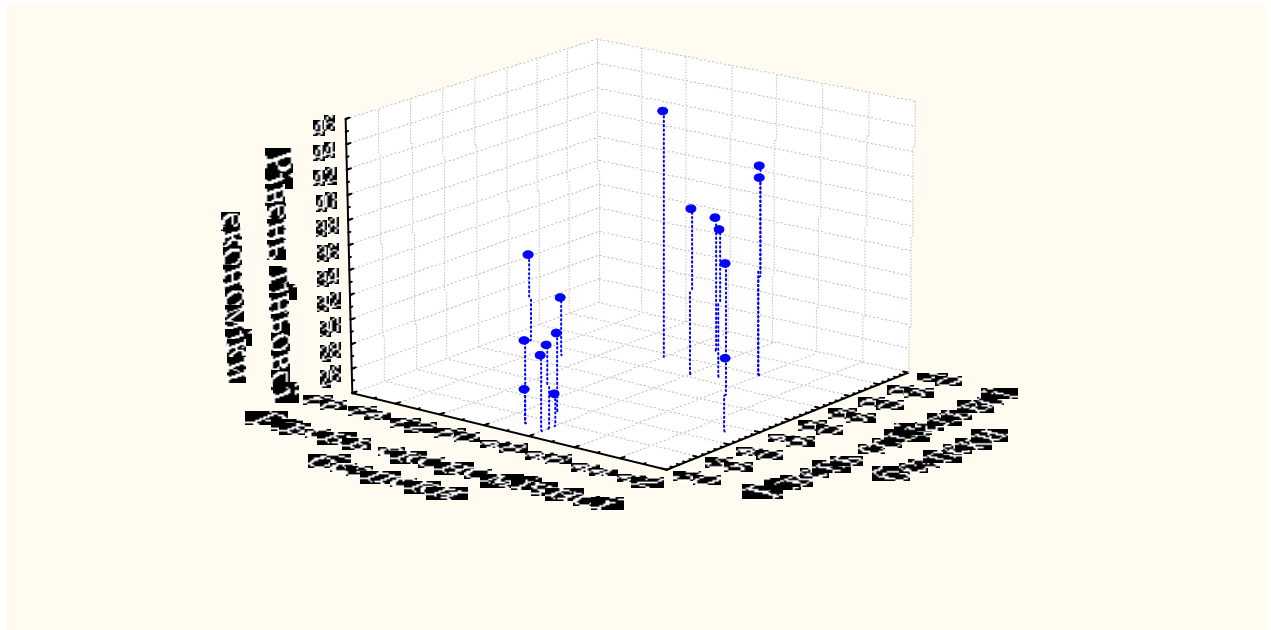

Рис. 3.11. Взаємозв'язок між рівнем соціальної, економічної безпеки та тіньової економіки в Україні, 2000–2015 рр.

Розраховано за: [256; 344]

Оскільки процес зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки включає декілька етапів: (1) оцінку загроз соціальній безпеці, що мають політико-правовий характер; (2) оцінку поточного рівня забезпечення соціальної безпеки; (3) оцінку ефективності запобігання можливій шкоді від негативних дій; (4) планування комплексу заходів із забезпечення соціальної безпеки і розробку рекомендацій стосовно його реалізації; (5) бюджетне планування практичної реалізації пропонованого комплексу заходів та ін., то виявляється необхідним розроблення механізму комплексного дослідження соціальної сфери, що можна досягнути за допомогою економіко-математичних методів та моделей. Саме за таких умов стає можливим застосування методів кореляційно-регресійного аналізу. Результати економетричних регресійних оцінок та використання інструментів нечіткої логіки дають підстави стверджувати про міцність зв'язків між аналізованими показниками та їх взаємовплив.

Відстеження та встановлення системного зв'язку між основними показниками соціально-економічного розвитку, зокрема, соціальної безпеки, доведено за допомогою статистичного пакету *Survxt 5,0* (рис. 3.12). Результати дослідження з використанням інструментів нелінійного програмування (косинусоїдальна модель) при оцінці взаємозв'язку між рівнем соціальної та економічної безпеки України доводять пряму залежність рівня економічної безпеки від показника соціальної ($R^2 = 0,702$) та свідчать про те, що соціальні фактори гальмують соціально-економічний розвиток держави загалом,

знижують якість життя населення в країні, провокують зниження показників інших компонент економічної безпеки.

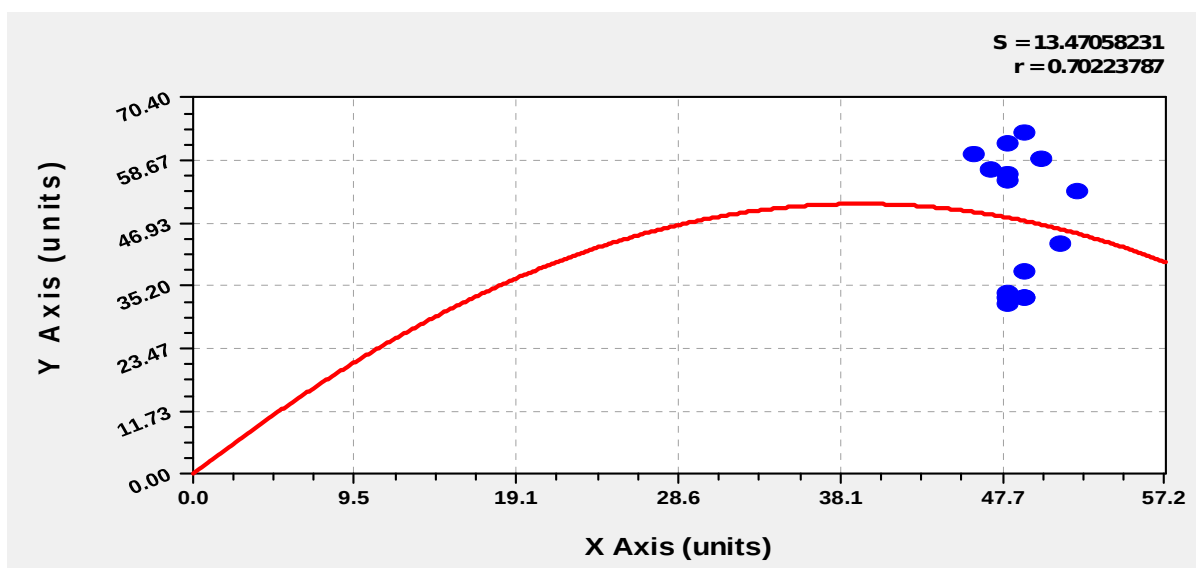

Рис. 3.12. Взаємозв'язок між рівнем соціальної (X) та рівнем економічної безпеки (Y) в Україні, 2000-2017 рр. (нелінійне програмування – косинусоїдальна модель)

$$Y = -128,75 + 179,31 \cos(0,02x - 0,77), \quad (3.11)$$

Розраховано за: [256; 344]

Економетричне дослідження впливу корупції на рівень економічної та соціальної безпеки України за допомогою програмного пакету Statistica 8,0 дає підстави стверджувати, що векторна авторегресійна модель є статистично значущою. Підставою для такого твердження являються показники кореляції ($R=0,94$); скорегований коефіцієнт детермінації $R^2=0,91$; F-критерій Фішера $F(25,29)=67,11$ та коефіцієнт Дарбіна–Уотсона (1,93) (рівняння 3.12). Результати аналізу дають підстави стверджувати, що зростання рівня корупції має однаково негативний вплив (обернено пропорційний) на рівень як економічної, так і соціальної безпеки держави.

{	SS=	11,45	+2,84SS _(t-1)	-2,39Policy	-3,82Corr	+0,47Shadow
		(5,12)*	(9,01)**	(26,92)***	(22,35)**	(5,32)*
{	ES=	25,26	+2,22ES _(t-1)	-5,01Policy	-2,48Corr	-2,14Shadow
		(21,94)*	(13,52)*	(15,74)**	(33,09)***	(10,41)*

$R=0,94; R^2=0,91; F(25,29)=67,11; DW=1,93,$

де SS – рівень соціальної безпеки держави (%); ES – рівень економічної безпеки держави (%); Corr – рівень сприйняття корупції (за Transparency International); Policy – політичні цикли; Shadow – рівень тінізації економіки (% від ВВП); t – часовий період.

Розраховано за: [256; 260; 261; 344]

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що вагомим чинником зниження рівня економічної безпеки України, як уже зазначалося, є

рівень тінізації економіки, яка підкріплена неготовністю держави виконувати свої соціальні функції, надмірним державним регулюванням економіки, корумпованістю системи управління в окремих її ланках та високим рівнем безробіття. Для проведення оцінки рівня тіньової економіки та соціальної компоненти економічної безпеки України, попри ризики глобальної депресії, доцільно використати статистичний пакет Surxprt 5,0. Результати дослідження з використанням інструментів нелінійного програмування (поліноміальна модель) (рис. 3.13) свідчать, що рівень тіньової економіки чинить вагомий вплив на рівень економічної безпеки ($R^2=0,995$).

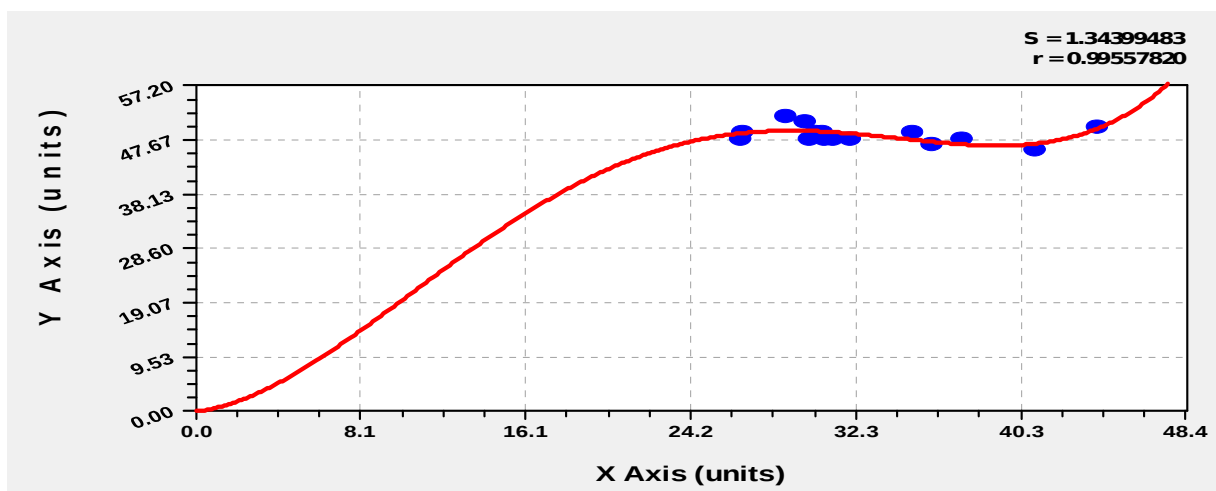

Рис. 3.13. Взаємозв'язок між рівнем тіньової економіки (X) та рівнем економічної безпеки (Y) в Україні, 2000-2017 рр. (нелінійне програмування – поліноміальна модель)

$$Y = 0,02 = 0,45x = 0,24x^2 - 0,01x^3 + 0,01x^4, \quad (3.13)$$

Розраховано за: [344]

З метою нейтралізації впливу факторів на рівень економічної та соціальної безпеки України першочерговим являється розробка дієвої програми детінізації економіки та зайнятості населення. Водночас необхідно провести легалізацію підприємництва та спрямувати зусилля на зниження рівня корумпованості суспільства. Такий комплекс заходів сприятиме підвищенню обсягів надходжень до бюджету, зниженню інфляції та безробіття, підвищенню рівня зайнятості та матиме позитивний вплив на динаміку основних макроекономічних і соціальних показників.

Оцінка рівня соціальної компоненти економічної безпеки України з метою порівняння та визначення інтенсивності або екстенсивності державного регулювання у цій сфері доцільно проводити за допомогою методу огортаючих даних (англ. – Data envelopment analysis – DEA). Сутність технології Data envelopment analysis полягає в тому, що це метод системного аналізу, багатокритеріальної оптимізації, який дозволяє моделювати оптимальні шляхи розвитку на основі кількісних та якісних характеристик та заключається в узагальненні показників діяльності економічного суб'єкта в багатомірній системі, яка описується набором вхідних факторів ($x_1, \dots, x_m$) та вихідних

параметрів ($y_1, \dots, y_r$) [276, с. 85]. Критерієм для виявлення ефективності при DEA є досягнення оптимуму Парето (оптимальна комбінація виробничих процесів). За цим методом визначення ефективності відбувається таким чином, що досліджуваний об'єкт знаходиться на шкалі від 0 (мінімальна ефективність) до 1 (максимальна ефективність). Метод огортаючи даних дозволяє розрахувати ефективність здійснення заходів державного управління щодо соціальної безпеки, зокрема у площині боротьби з бідністю (рис. 3.14).

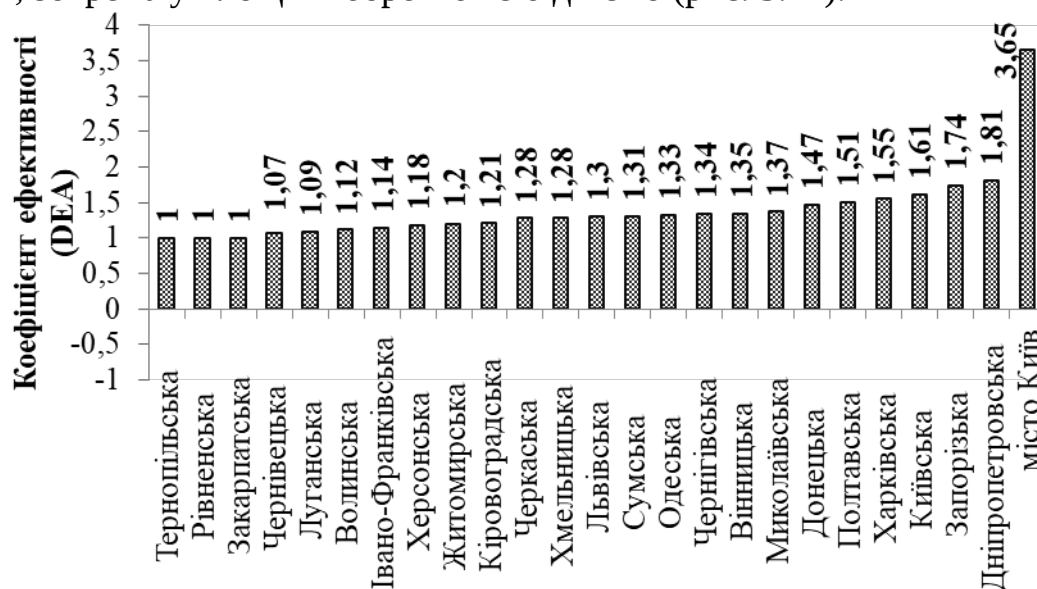

Рис. 3.14. Коефіцієнт ефективності (DEA) щодо боротьби з бідністю в розрізі областей України, 2014 р.
Розраховано за: [256]

Дослідження таких показників соціально-економічного розвитку як рівень зайнятості, безробіття, бідності, тіньової економіки, індексу Джіні; індексу сприйняття корупції в соціальній сфері; індексу споживчих цін з допомогою пакету OnFront на основі методу огортаючи даних (DEA-модель орієнтована на «вихід» («Дохід на одного мешканця»)) дає змогу припустити, що в економічно розвинених регіонах нашої країни меншою мірою органами державного управління приділяється увага показникам соціальної компоненти економічної безпеки, спрямовуючи адміністративні одиниці на екстенсивний розвиток та зниження рівня економічної безпеки в соціальній сфері, оскільки в економічно розвинутих регіонах значення коефіцієнта значно віддалене від 1. Існує певна залежність між рівнем бідності та окремими показниками, що характеризують економічне становище регіону, рівень життя населення, зокрема, його платоспроможний попит, демографічну ситуацію, становище на ринку праці. Посилення ролі громад і регіонів у реалізації політики забезпечення економічної та соціальної безпеки держави стало одним із ключових положень щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» [256]. Саме тому необхідно закріпити за центральними органами влади виконання функцій нагляду за дотриманням законодавства на місцевому рівні з

одночасним наданням громадам і регіонам повноцінного права самостійно визначати власні пріоритети розвитку.

Комплексне дослідження процесу зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України за допомогою економіко-математичні методів та моделей доводить доцільність таких оцінок, дозволяє стверджувати, що застосування окремих методів моделювання відіграє важливу роль у процесі стратегічного аналізу й прогнозування.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що використання економіко-математичних методів та моделей в системі зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки України є цілком обґрунтованим та необхідним. Економіко-математичні розрахунки доводять подальше зниження показників соціальної та економічної безпеки України, дозволяють встановити взаємозв'язок та взаємозалежність між ними та рівнем тінізації економіки країни, підтверджують прямий вплив індексу сприйняття корупції та політичних циклів в державі на зниження рівня як соціальної, так і економічної безпеки. Як наслідок, в країні загострюються проблеми бідності, безробіття, соціальної нерівності, підвищення рівня злочинності в суспільстві та корумпованості усіх гілок влади.

За таких умов, першочерговим завданням держави являється розробка дієвого механізму зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки держави, врегулювання макроекономічної нестабільності, забезпечення достатнього рівня якості життя її громадян, що можна досягнути за допомогою правильної оцінки та прогнозування соціально-економічних процесів, які відбуваються в країні. Усе це стане передумовою інтенсифікації Євроатлантичної інтеграції України та допоможе покращити свої позиції у світових рейтингах.

3.3. Тіньова економіка України та її вплив на економічну безпеку держави

Сучасний соціально-економічний розвиток України відбувається в умовах ринкової трансформації та модернізації економіки України. Загострення напруженої соціально-економічної ситуації в країні під впливом зниження обсягу фінансування усіх сфер економіки, істотного підвищення рівня тіньової економіки до 40 % у 2015 р. та 38 % у I півріччі 2016 р. [344] та її впливу на показники соціально-економічного розвитку й соціальної компоненти економічної безпеки держави спровоковано анексією АР Крим та ескалацією військових дій на Сході країни. Усе це спричинило найбільшу економічну кризу за роки незалежності України, призвело до втрати значної частини промислового та експортного потенціалу. У 2015 р. ВВП країни склав лише 77,9 % від рівня 2008 р., а ВВП на одну особу скоротився до 2,1 тис. дол. США (рівень Конго та В'єтнаму) [256]. Надвисокий рівень інфляції (48,7 % у 2015 р.) та зниження на 22,2 % реальних наявних доходів населення у поєднанні з

девальвацією національної грошової одиниці призвели до збільшення обсягів тіньової економіки, підвищення рівня корупції у всіх сферах суспільства та до вразливості й незахищеності домінуючої частини населення, так як країна посіла у 2015 р. 62 місце з 133 країн за Індексом соціального розвитку (за розрахунками Social Progress Imperative). За таких умов основні зусилля державних непослідовних антикризових заходів торкнулись бюджетної консолідації, фіскальної дисципліни та тарифної політики. Сукупність таких чинників вимагає пошуку нових підходів та вжиття невідкладних заходів щодо зміцнення соціальної складової економічної безпеки України, що й актуалізує проблему дослідження взаємозв'язку рівня тінізації економіки із показниками соціальної компоненти економічної безпеки України.

Проблеми тіньової економіки та соціальної компоненти економічної безпеки держави розкриваються у працях З. Варналія, Т. Васильціва, Д. Венцовського, О. Власюка, В. Геєця, В. Горбуліна, Я. Жаліло, Е. Лібанової, В. Мунтіяна, Г. Пастернак-Таранушенка, В. Предборського, С. Пирожкова, А. Сухорукова, М. Флейчук, В. Шлемко та ін. Суттєвий внесок у вивчення проблемних питань безпеки здійснили О. Барановський, Т. Вахненко, А. Гальчинський, Я. Гончарук, М. Єрмошенко, О. Іляш, Е. Крихтін, А. Мокій, У. Садова, Л. Семів, Л. Яремко. Проте, до сьогодні в науковому дискурсі не знайшло відображення комплексне дослідження впливу тіньової економіки на рівень соціальної безпеки України.

Неефективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення зумовлюють зниження його купівельної спроможності, тінізація економіки й корупція призводять до майнової нерівності у країні, а деградація більшості суспільних інститутів та війна на Сході знижують рівень соціальної безпеки держави. Зниження рівня тінізації економіки та забезпечення соціальної безпеки відбувається за умов дотримання національних інтересів, при цьому основним пріоритетом держави в цій сфері є підвищення рівня та якості життя її громадян. Так як об'єктивними чинниками тінізації економіки є неготовність держави виконувати свої соціальні функції, надмірне державне регулювання економіки, корумпованість системи управління в окремих її ланках та високий рівень безробіття, то на сучасному етапі спостерігаємо висхідну тенденцію динаміки обсягів тіньового сектора економіки (рис. 3.15) (програмний пакет MS Office MS Excel).

Водночас, проведений аналіз основних індикаторів стану соціальної безпеки в Україні переконливо свідчить про кризову економічну ситуацію, яка провокує низку загроз національним інтересам країни, що призводить до посилення соціального напруження, до загрози соціально-економічній стабільності, до зниження рівня національної безпеки держави, індексу людського розвитку, зростання рівня бідності, безробіття та інфляції, знецінення національної валюти, зниження купівельної спроможності населення та підтверджують наявність в Україні значної частки тіньової економіки.

За таких умов найбільш вагомий вплив на тенденції тіньової економіки та соціальної компоненти економічної безпеки чинить такий показник як рівень тіньової зайнятості. Оскільки дана проблема, на сучасному етапі, є надзвичайно

актуальною і потребує посиленої уваги і розроблення дієвих механізмів для успішного вирішення як зі сторони науковців, так і зі сторони держави, то безумовно доцільним виявляється дослідження її стану і динаміки. За оцінками МОП та Державної служби статистики, рівень тіньової зайнятості в Україні у 2015 р. становить 9,6 % [256].

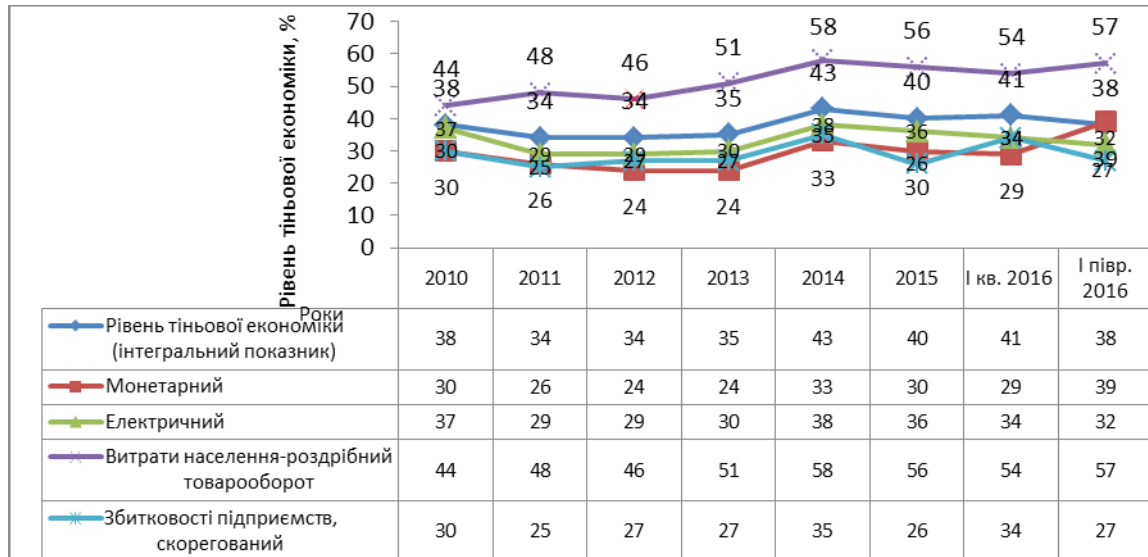

Рис. 3.15. Рівень тінізації економіки України, розрахований за різними методами, % (2010-2016 рр.)

Розраховано за: [344]

Проте, значення цього показника є недостатньо обґрунтованим, оскільки при визначенні рівня зайнятості і рівня безробіття запропоновані офіційні методики опираються на частку населення, яке зареєстроване у центрах зайнятості, але не враховуються ті особи, які працюють у неформальному секторі і ведуть підсобне господарство, чим збільшують частку тіньової економіки. Своєю чергою, необхідно враховувати той факт, що ринок праці України має свою специфіку, що полягає у поєднанні офіційної (легальної) та неофіційної (нелегальної, тіньової) зайнятості. Така неоднозначність проявляється у формах оплати праці, а саме у офіційній та нелегальній («тіньовій», зарплаті «у конвертах», «сірій», «неофіційній»). Зауважимо, що за різними оцінками фахівців лише у докризовий період обсяг «сірих» зарплат коливався в межах 20–40% від легальних трудових доходів працюючих громадян. Взаємозв'язок основних соціально-економічних показників з тіньовою економікою в Україні в умовах 2015 р. можна довести з використанням програмного пакету Statistica 8.0 та прослідкувати на рис. 3.16.

Як бачимо, найбільший вплив тіньова економіка чинить на ВВП та на доходи населення, зокрема на їх структуру. Для адекватної оцінки рівня тіньової економіки та її впливу на соціальну безпеку України, попри ризики глобальної депресії, необхідно спрямувати зусилля на детінізацію економіки та зайнятості населення – одного з основних чинників тінізації економіки і корупції в нашій країні, легалізацію підприємництва, на розвиток промисловості та аграрного

сектора економіки, що дозволить підвищити обсяги надходжень до бюджету, знизити рівень інфляції та безробіття, підвищити рівень зайнятості, а відтак і матиме позитивний вплив на динаміку основних макроекономічних та соціально-економічних показників.

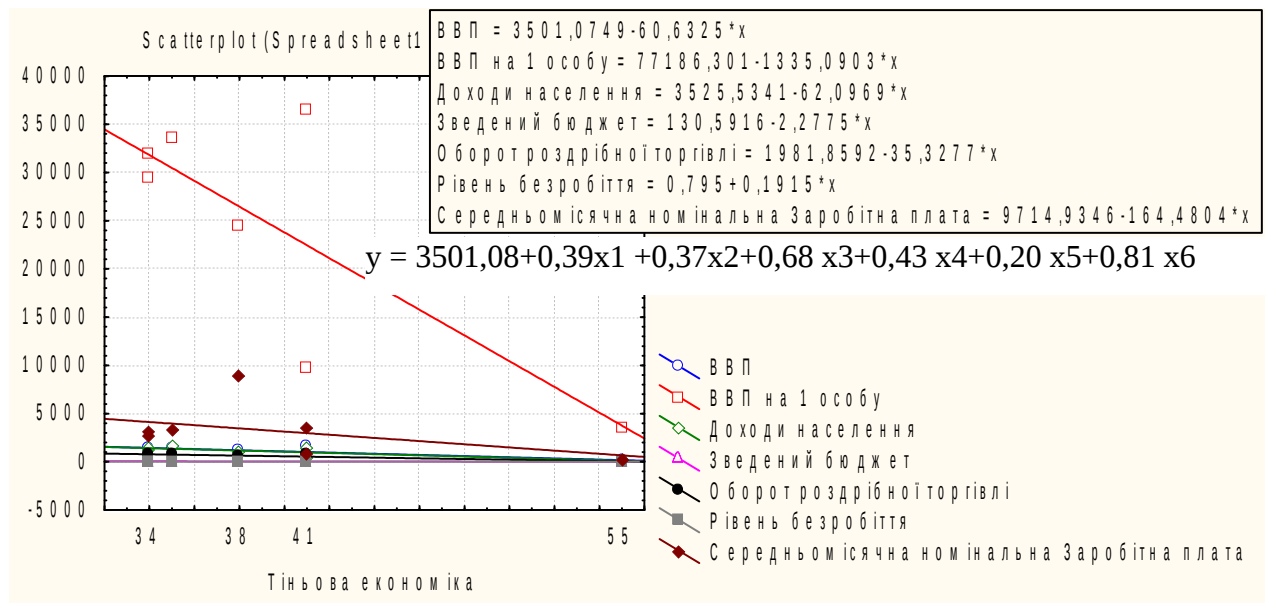

Рис. 3.16. Взаємозв'язок основних соціально-економічних показників з тіньовою економікою в Україні у 2015 р.
 Розраховано за: [256; 344]

Вагоме значення в таких умовах має й аналіз динаміки чисельності безробітних та рівня безробіття. За результатами розрахунків доведено, що недосконалим є соціально-економічний механізм державного регулювання ринку праці, що проявляється у дисбалансах ринкових регуляторів зайнятості, зростанні у 2000-2015 рр. рівня прихованої (тіньової) зайнятості (на 2,5 %), високій заборгованості з оплати праці, незбалансованості ринку праці та розривах у співвідношенні рівня оплати праці та мінімальних соціальних гарантій населенню, значній міграції робочої сили, низькій продуктивності праці, зростанні рівня корупції та малоефективній соціальній політиці держави підтримки зайнятості на регіональному рівні.

Водночас необхідно відмітити значний вплив корупції на рівень тіньової економіки в Україні у 2009-2016 рр. (рис. 3.17), який доведено за допомогою статистичного пакету Stxhrt 5.0. Варто зазначити, що тінізація спостерігається в усіх галузях національного господарства, зокрема в торгівлі, будівництві, у сфері нерухомості, транспорті. Загалом, згідно даних Міністерства економічного розвитку та торгівлі України рівень тіньової економіки в Україні у 2011 р. та на початку 2012 р. знаходився у межах від 28 до 39 % ВВП. У 2014 р. він піднявся до 43 %, у 2015 р. знизився до 40, а у I кварталі 2016 р. знову піднявся на 1 % до 41 % та знизився до 38 % за підсумками I півріччя [256]. Державна фіскальна служба України оцінює рівень тіньової економіки у 30 %, а за розрахунками Національного інституту стратегічних досліджень, рівень

тіньової економіки становить 42 %, що підтверджують і розрахунки австрійського економіста Ф. Шнайдера – понад 52 % від офіційного ВВП [19].

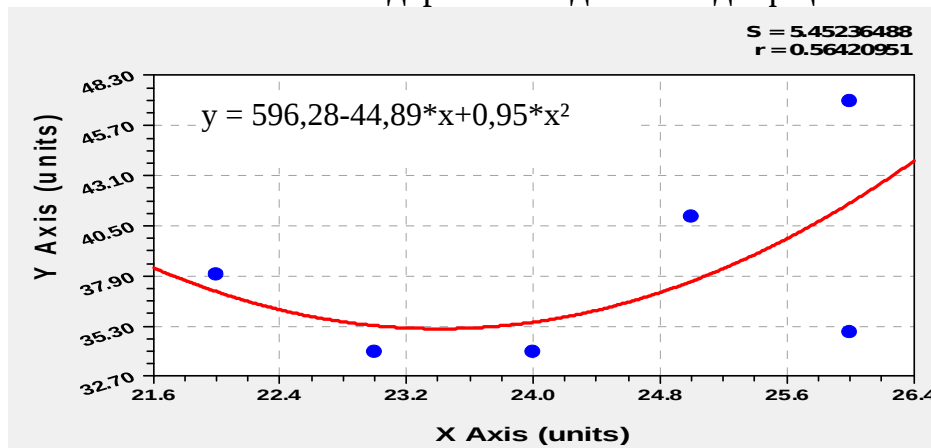

Рис. 3.17. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу корупції на рівень тіньової економіки в Україні у 2009-2016 рр.

Розраховано за: [161; 256]

Необхідно зауважити, що збільшення обсягу ВВП на 1 особу в доларах США є передумовою зменшення рівня тіньового сектора економіки [161, с. 9]. Зростання рівня корупції визначає збільшення обсягів та зростання рівня тіньової економіки, що підтверджують результати досліджень Ф. Шнайдера [19]. Зростання рівня корупції зменшує доходи населення, швидше перерозподіляє їх на користь невеликої частки суспільства, стримує економічне зростання і гальмує соціально-економічний розвиток. Нелінійне програмування (модель Хоерла) (ПП Statistica 8.0) доводить нашу гіпотезу і засвідчує пряму залежність надмірного впливу індексу сприйняття корупції на ВВП на 1 особу (рис. 3.18). При викоріненні корупції у країні ВВП на 1 особу зростатиме.

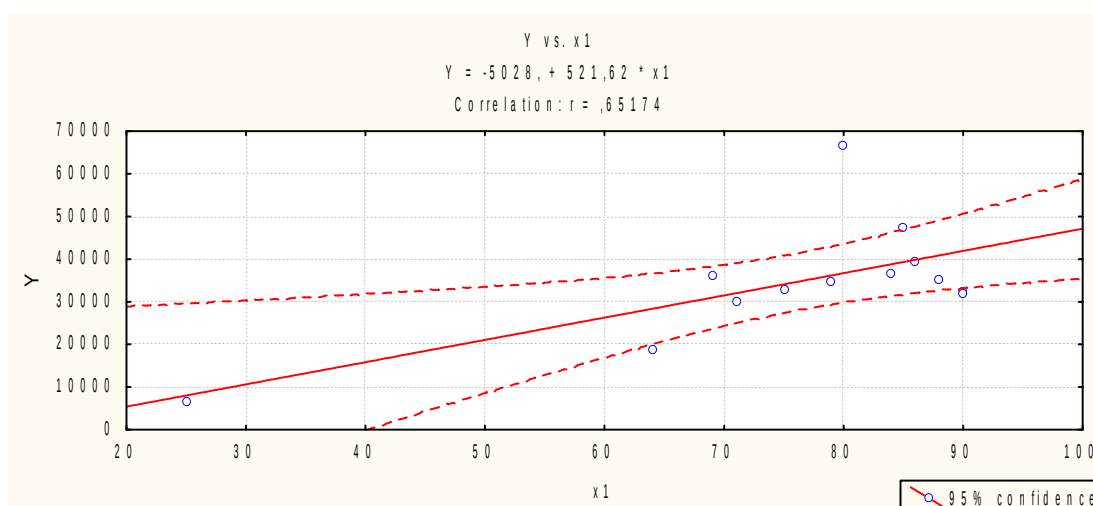

Рис. 3.18. Нелінійне програмування впливу індексу сприйняття корупції на ВВП на 1 особу

Розраховано за: [161; 260]

Тінізація економіки безпосередньо впливає і на рівень бідності та перебуває у міцному взаємозв'язку із корупцією в Україні. При цьому,

результати дослідження з використанням методу огортаючих даних (англ. – Data envelopment analysis – DEA-аналіз) за період 2009–2016 рр. (рис. 3.19) дають можливість припустити, що в економічно розвинених регіонах нашої країни меншою мірою звертається увага на показники соціальної безпеки. У той же час, аналіз соціальної політики впродовж останніх років з використанням того ж інструментарію DEA-аналізу свідчить, що у 2013–2016 рр. тіньова економіка та інфляційні процеси найбільшою мірою деструктивно впливали на показники соціально-економічного розвитку, зокрема на рівень бідності, що вимагає невідкладного корегування напрямів державного регулювання.

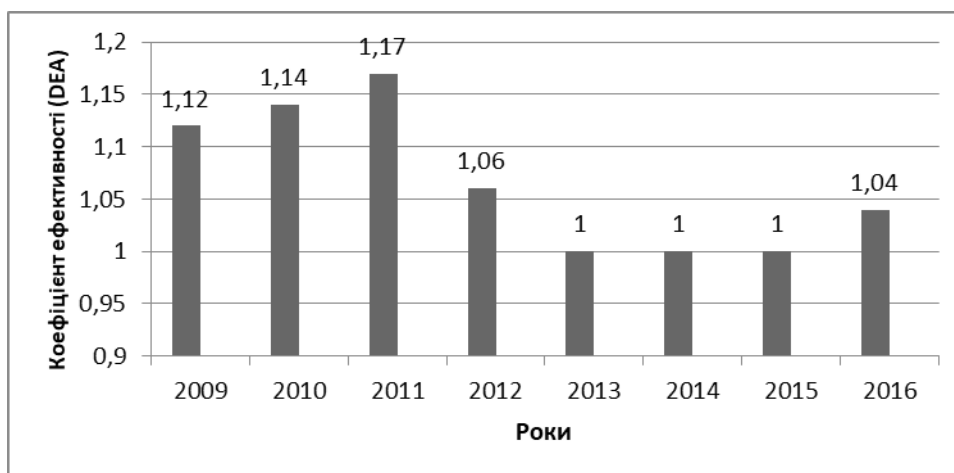

Рис. 3.19. Коефіцієнт ефективності (DEA) щодо поглиблення бідності, внаслідок поширення тіньової економіки та пришвидшення рівня інфляції в Україні, 2009-2016 рр.

Розраховано за: [256; 260]

Таку ситуацію можна пояснити зростанням економічної самостійності регіонів та ступеня їх насичення і повноти використання ресурсів. Групування регіонів за рівнем бідності у 2015–2016 рр. (за допомогою багатовимірного (кластерного) аналізу (ППІ Statistica 8,0)) (табл. 3.2) дає змогу розподілити області України на кластери з високим, середнім та низьким рівнем бідності та доводить екстенсивний соціально-економічний розвиток таких регіонів як Житомирська, Рівненська й Тернопільська області у 2015 р. та Житомирська, Рівненська, Тернопільська, Донецька й Луганська області у 2016 р. Водночас, у промислово-розвинутих припортових та прикордонних регіонах рівень бідності спостерігається значно нижчий.

Застосування кластерного аналізу набуває актуальності оскільки кластер, в економічному розумінні, – це модель соціально-економічного розвитку, за якої виникає можливість комплексного дослідження в секторі формування кластеру з урахуванням місцевих умов та підтверджує нашу гіпотезу про необхідність розроблення політики боротьби з бідністю, як необхідної складової соціально-економічного розвитку країни на регіональному рівні з урахуванням умов геополітичного та економічного розміщення регіону.

Таблиця 3.2

**Групування регіонів України за рівнем бідності населення
у 2015 – 2016 рр.**

2015			2016		
Область	Номер кластера	Евклідова відстань	Область	Номер кластера	Евклідова відстань
Житомирська	1	3,73	Житомирська	1	4,53
Рівненська		5,57	Рівненська		6,46
Тернопільська		1,83	Тернопільська		2,9
Вінницька	2	3,60	Донецька	2	4,80
Волинська		4,50	Луганська		4,00
Дніпропетровська		0,90	Вінницька		4,60
Донецька		3,80	Волинська		5,70
Івано-Франківська		1,60	Дніпропетровська		1,90
Київська		4,60	Івано-Франківська		2,38
Кіровоградська		4,70	Київська		5,60
Луганська		5,00	Кіровоградська		5,70
Львівська		0,30	Одеська		5,10
Одеська		3,80	Полтавська		5,20
Полтавська		5,40	Сумська		5,99
Сумська		6,80	Херсонська		1,50
Херсонська		0,50	Хмельницька		1,70
Хмельницька		0,70	Львівська		0,90
Закарпатська	3	3,91	Закарпатська	3	2,91
Запорізька		1,19	Запорізька		1,19
Миколаївська		1,31	Миколаївська		1,21
Харківська		1,99	Харківська		1,99
Черкаська		2,81	Черкаська		2,96
Чернівецька		1,71	Чернівецька		1,92
Чернігівська		2,81	Чернігівська		2,81
м. Київ		9,39	м. Київ		8,14

Розраховано за: [260]

Дослідження основних показників соціально-економічного розвитку, тіньової економіки та соціальної компоненти економічної безпеки України на основі методики нечіткої логіки (пакет MathLab 6.0) переконливо підтверджують наявність в країні значного сектора тіньової економіки та її безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток та на стан соціальної безпеки (рис. 3.20).

Поряд із цим, основна складність аналізу взаємозв'язку тіньової економіки із показниками соціальної компоненти економічної безпеки з погляду сталого соціально-економічного розвитку держави полягає у відсутності точного визначення основних категорій, які б надавали можливість проведення кількісної оцінки соціально-економічних явищ та процесів. Виникає проблема точного та достовірного вимірювання рівня тіньової економіки та індикаторів соціальної безпеки, тому важливим питанням у даному контексті є методика їх кількісного оцінювання, що можна досягнути за допомогою економіко-

математичного прогнозування та моделювання з використанням сучасних ІТ-технологій.

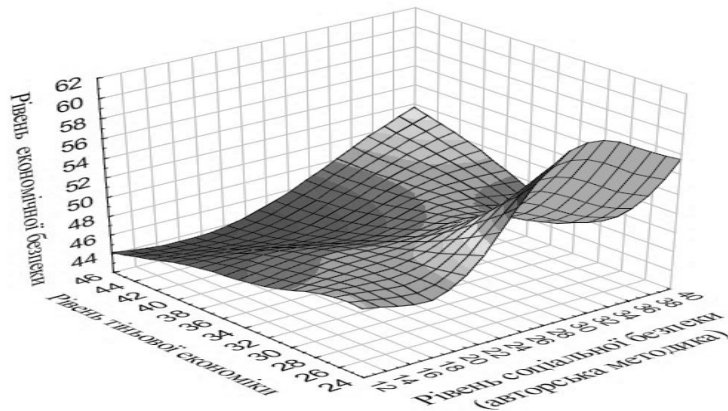

Рис. 3.20. Взаємозв'язок між рівнем соціальної (авторська методика), економічної безпеки та тіньової економіки в Україні, 2000–2018 рр.³

Розраховано за: [344]

Таким чином, аналіз тенденцій тіньової економіки, основних показників соціально-економічного розвитку України та соціальних індикаторів доводить наявність в країні значного сектора тіньової економіки та її безпосередній вплив на соціальну компоненту економічної безпеки держави. Сьогодні низький рівень тінізації економіки та високий рівень соціальної безпеки входить у систему першочергових пріоритетів країн, що вирішують різні завдання економічного розвитку й функціонування.

Зважаючи на високий рівень тіньової економіки в Україні, першочергово потрібно: (1) активізувати реалізацію Концепції подолання корупції в Україні, (2) підвищити можливості та умови ведення малого та середнього бізнесу в офіційному секторі економіки, (3) запропонувати обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових капіталів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (об'єктів нерухомості, транспортних засобів та предметів розкошу), (4) активізувати зусилля на виокремлення окремого прошарку населення – середнього класу в Україні, як основного платника податків у державі.

Отже, на основі емпіричних досліджень доведено, що під впливом зниження обсягу фінансування сфер економіки загострилися проблеми істотного підвищення рівня тіньової економіки та її впливу на соціально-економічний розвиток та соціальну безпеку держави. Неефективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення зумовили зниження його купівельної спроможності, тінізація економіки й корупція призвели до майнової нерівності у країні, а деградація більшості суспільних інститутів та війна на Сході знизили рівень соціальної безпеки держави. В процесі проведеного дослідження встановлено, що тіньова економіка найбільше сприяла поглибленню бідності в регіонах України, що

³ З урахуванням прогнозних даних

потребує пошуку нових способів подолання бідності на основі аналізу розширення населення не лише на макрорівні, а й на мезорівні.

3.4. Корупція в Україні: проблеми оцінки та методи протидії в системі зміцнення економічної безпеки держави

Соціально-економічні перетворення, які відбуваються в Україні під впливом процесів глобалізації, негативно впливають на соціально-економічний розвиток країни та сповільнюють процеси ринкової трансформації й модернізації її економіки. Загострення соціально-економічних проблем підкріплених значним зниженням обсягу фінансування усіх сфер економіки, істотним підвищенням рівня тіньової економіки до 40 % у 2015 р., 35 % у 2016 р. та 37 % I кварталі 2017 р. [256] та її впливу на показники соціально-економічного розвитку й соціальної компоненти економічної безпеки держави у поєднанні із зростанням індексу сприйняття корупції до 26 у 2014 р., 27 у 2015 р. та 29 у 2016 р. [260] спричинюють найбільшу за роки незалежності України соціально-економічну кризу. Скорочення ВВП на одну особу в 2015 р. до 2,1 тис. дол. США (рівень Конго та В'єтнаму) [256] та надвисокий рівень інфляції (48,7 % у 2015 р.) призвели до зниження на 22,2 % реальних наявних доходів населення та до збільшення обсягів «тіньової» економіки, підвищення рівня корупції у всіх сферах суспільства та до вразливості й незахищеності домінуючої частини населення. Іллегальна економічна діяльність та пов'язана з нею корупція є наймасштабнішим та найбільш загрозливим явищем як для міжнародної, так і національної безпеки. За оцінками експертів світового банку обсяг хабарів у світі за 2015 рік становив понад один трилн. дол. США, або понад 2 % світового ВВП [258].

Впродовж останніх років спостерігається гостра нестача фінансових ресурсів і, як наслідок, дефіцит державного бюджету, який покривається за рахунок внутрішніх та зовнішніх запозичень. Стрімке збільшенням обсягів державного боргу, що є причиною зростання боргового навантаження в країні і, як наслідок, погіршення стану економічної безпеки та негативно позначається на рівні життя населення, характеризує сучасний стан і тенденції економічного розвитку України. Використання позикових коштів не повинно перевищувати 3 % ВВП та обсягу бюджетних інвестицій у відповідному бюджетному періоді. Тому, в умовах динамічного скорочення експортних операцій та економічної рецесії надзвичайної необхідності набуває залучення позик у міжнародних фінансових організацій, установ та банків, а також шляхом розміщення державних цінних паперів на міжнародних фінансових ринках.

Позиції України у міжнародних рейтингах свідчать про необґрунтованість та недієвість державних непослідовних антикризових заходів у площині бюджетної консолідації, фіскальної дисципліни та тарифної політики. Сукупність зазначених чинників вимагає пошуку нових підходів та вжиття невідкладних заходів щодо зміцнення соціальної складової економічної безпеки

України на основі посилення боротьби з корупцією, протидії тіньовій економіці та виході країни з соціально-економічної кризи.

Формування нової парадигми економічної безпеки відбувається в рамках становлення загальної концепції сталого розвитку, яка виходить з необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людини і захистом інтересів громадянина. Соціальна компонента економічної безпеки орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл суспільних благ. Ефективна соціальна політика є одним із пріоритетів державного управління, а використання соціальної компоненти для зміцнення економічної безпеки України – актуальним науковим і практичним завданням.

Сьогодні ми спостерігаємо виникнення нових соціальних ризиків, не пов'язаних ні з централізованим плановим управлінням, ні з ринковими методами господарювання, а саме: невиплати та заборгованість із заробітної плати, пенсій і стипендій; абсолютне зубожіння населення; тінізація відносин у всіх сферах економіки, посилення корупції, зниження рівня якості життя та багато інших [5]. Згідно офіційних даних, фіксується збільшення середньої зарплати у 2,9–3,2 рази, порівняно з розміром прожиткового мінімуму, відношення мінімального розміру пенсії, яка є значно меншою, ніж офіційна межа бідності, до прожиткового мінімуму при пороговому значенні 1,5–2,0 рази – набагато менша попри передбачення, в умовах жорсткої економії фінансових ресурсів, Законом України «Про державний бюджет на 2017 рік» [6] розміру прожиткового мінімуму в середньому на одну особу в місяць на рівні 1662 грн. (з 1 січня 2017 року - 1544 грн., з 1 травня - 1624 грн., з 1 грудня - 1700 грн.) та розміру мінімальної заробітної плати в середньому до 3200 грн. На перший погляд встановлені законодавством розміри соціальних стандартів свідчать про поступове збільшення як розмірів мінімальної заробітної плати, середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника, так і мінімальної пенсії за віком в середньому на 20 %. У попередньому періоді Законом України «Про державний бюджет на 2016 рік» [161] було зафіксовано прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі 1330 грн. з 1 січня, 1399 грн. з 1 травня і 1544 грн., з 1 грудня, а розмір мінімальної заробітної плати наступний: 1 січня – 1378 грн., з 1 травня – 1450 грн. і з 1 грудня – 1600 грн. Проте, збільшення соціальних стандартів не призвели до підвищення рівня життя населення. Підвищення рівня інфляції, як уже зазначалося, на 43,3 % у 2015 р. та 12,4 % у 2016 р. [256] призвели до зниження реальних наявних доходів населення на 22,2 %.

За таких умов в Україні поглибилися процеси бідності. Населення змушене шукати додаткові засоби для існування, вдаючись до нелегального ведення господарської діяльності, несплати податків та провокуючи цим посилення корупції в країні, що призводить до зростання частки тіньового сектора економіки. Тінізація економіки має негативний вплив на показники соціального розвитку країни, помітно впливає на доходи населення, які

включають офіційний заробіток, заощадження та нелегальний дохід і є частинами нелегальних капіталів, пов'язаних з тіньовим бізнесом та корупцією.

Корупція, як наслідок інтенсивного економічного зростання в системі глобалізації, являється особливою проблемою сталого соціально-економічного розвитку України. Згідно Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [163].

Феномен корупції надто складний та багатогранний для того щоб дати вичерпне і водночас достатньо конкретне визначення. У федеральному законі Російської Федерації «Про протидію корупції» [384] дається визначення корупції як: «... зловживання службовим становищем, давання хабара, отримання хабара, зловживання повноваженнями, комерційний підкуп або інше незаконне використання фізичною особою свого посадового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави з метою отримання вигоди у вигляді грошей, цінностей, іншого майна або послуг майнового характеру, інших майнових прав для себе або для третіх осіб чи незаконне надання такої вигоди вказаній особі іншими фізичними особами».

За визначенням фахівців Transparency International (неурядова міжнародна організація з протидії та дослідження корупції в країнах світу), корупція – це зловживання владними повноваженнями у приватних інтересах [260]. Експерти ООН розглядають корупцію як «... складне соціальне, культурне та економічне явище, що стосується всієї країни», не даючи деталізованого термінологічного пояснення. Слід зауважити, що навіть текст «Конвенції ООН [196] проти корупції не містить визначення терміну об'єкта протидії».

Поняття «корупція» (лат. – *corruptio* – підкуп, підкупність, продажність; лат. – *corruptio* – псувати, пошкоджувати, підкуповувати будь-кого грішми чи матеріальними благами) – це складне соціально-економічне явище, яке зародилося ще у древні часи і продовжує існувати в сучасних умовах як використання службового становища в особистих цілях і вважається одним з основних видів тіньової економіки.

Безумовно, корупція проникла в усі сфери діяльності та не обмежується державним сектором. Вона спостерігається в громадських організаціях: профспілках, добродійних організаціях, церквах; у приватних комерційних підприємствах; у судовій владі; при укладенні інвестиційних проектів, державних закупівель, продажу земельних ділянок або інших природних ресурсів; у процесах приватизації.

Корупція досить важко піддається оцінці, що обумовлено відсутністю фіксації будь-яких корупційних угод офіційною статистикою. Багато видів корупційних дій не пов'язані безпосередньо з виплатою грошової винагороди, а тому не можуть характеризуватися вартісними чи кількісними вимірами. Корупція

присутня у всіх без винятку країнах світу. Для порівняльного аналізу ступеня розвитку корупції в різних країнах світу найчастіше використовують соціологічні опитування та метод експертної оцінки. Згідно щорічних даних неурядової міжнародної організації Transparency International рівень корупції постійно зростає, особливо у країнах транзитивного типу, до яких належить і Україна. За таких умов вважається доцільним прослідкувати динаміку індексу сприйняття корупції за останні роки (рис. 3.21).

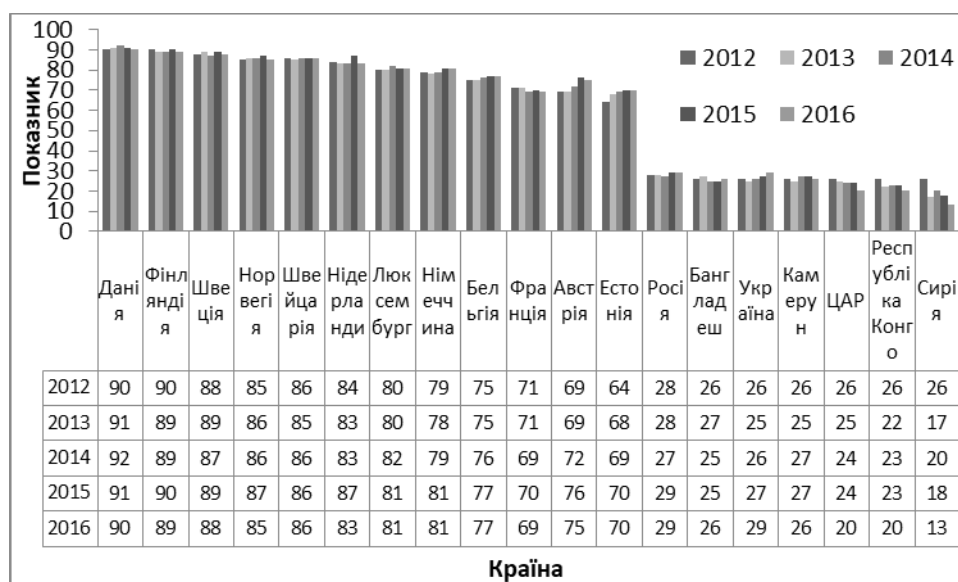

Рис. 3. 21. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні та окремих країнах світу у 2012–2016 рр.

Розраховано за: [260]

Згідно результатів проведеного аналізу (рис. 3.21) можна стверджувати, що за індексом сприйняття корупції у світовому рейтингу у 2013 р. Україна посідає 144 місце, у 2014 р. – 142 місце, у 2015 р. – 130 місце, а у 2016 р. – 131 місце та знаходилася серед таких країн як Росія, Іран, Непал, Казахстан, Бангладеш, Камерун, Центральна Африканська Республіка, Республіка Конго та Сирія, що засвідчує низький соціально-економічний розвиток держави, високий рівень корумпованості та тінізації в державному секторі й перешкоджає стійкому економічному розвитку держави, становленню середнього класу, а також знижує рівень соціальної безпеки України. Таке становище України на міжнародній арені вимагає вжиття невідкладних заходів щодо протидії корупції. Державі необхідно розробити дієвий механізм боротьби з корупційними проявами та посилити відповідальність за вчинення протиправних дій.

На сьогоднішньому етапі протидіяти корупції надзвичайно важко. Досі залишається проблематичним оцінити реальний стан індексу сприйняття корупції в державі через неможливість отримання достовірних даних для його розрахунку. Найсучаснішими методами поглибленого аналізу та найприйнятнішими для дослідження корупції являються економетричні методи, за допомогою яких можна відслідкувати, оцінити та спрогнозувати розвиток факторів впливу та розробити шляхи ефективного управління ними. При оцінці

рівня корупції в Україні, ми пропонуємо використовувати трендову модель (апроксимацію) з використанням пакету Excel для прогнозування індексу сприйняття корупції (рис. 3.22).

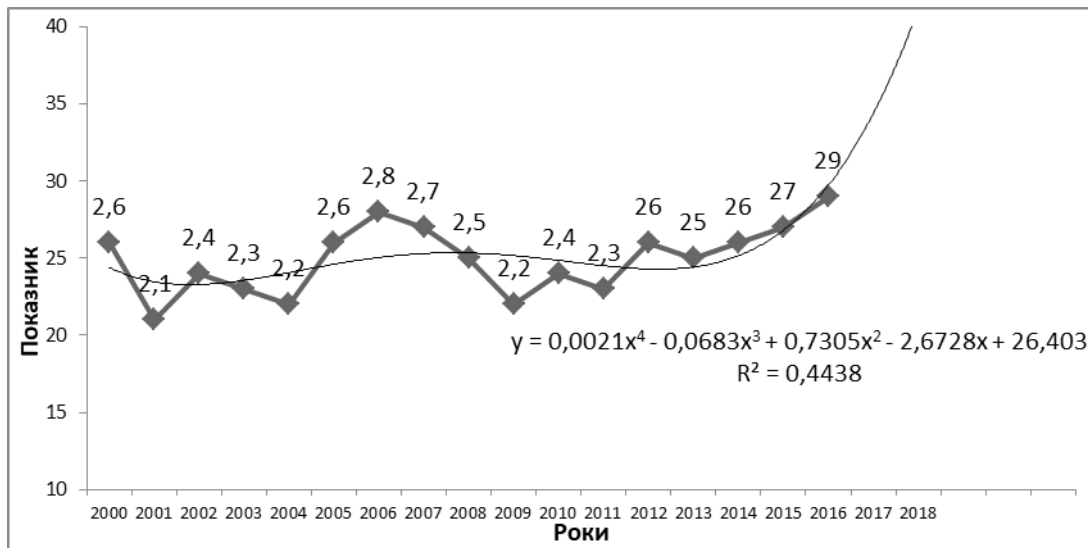

Рис. 3.22. Прогнозні оцінки динаміки індексу сприйняття корупції в Україні у 2000–2018 рр. (2017–2018 рр. – прогнозні оцінки)
Розраховано за: [260]

У результаті здійсненого прогнозування до 2018 р. на основі трендової моделі (апроксимації) встановлено вірогідне подальше підвищення значення індексу сприйняття корупції до 40. Такий прогноз вимагає негайного реагування суспільства та держави. Необхідним та першочерговим виявляється пошук дієвих методів протидії корупції та посилення відповідальності за порушення норм Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». За результатами розрахунків доведено, що при подальшому посиленні корупції в Україні, загостриться проблема підвищення рівня тіньової економіки та бідності населення, тому ми пропонуємо застосовувати при оцінці корупції економетричні дослідження не лише на макрорівні, а й на мезо- та мікрорівні. В межах визначених економетричних методів, доцільним виявиться групування (формування кластерів, класів, таксонів) з допомогою програмного пакету Statistica 8,0. Проведення групування країн світу на основі кластерного аналізу з метою визначення місця України серед основних регіонів за показником корумпованості дозволить відстежити системний зв'язок між групами країн та виявити основні причини поширення корупції. Найточніші результати можна отримати за допомогою методу багатомірного статистичного аналізу (БСА), що дає можливість виявити закономірності в статистичних сукупностях, одиниці яких описуються відносно великим набором ознак [276].

Особливістю даного методу кластеризації (англ. k-means clustering) є можливість отримання конкретної (гіпотетичної) кількості кластерів на основі спостережень або передбачень. Методика БСА застосовується для класифікації статистичних об'єктів у придатні для подальшої обробки групи. Для

дослідження корупції нами цей метод використовується з метою групування країн світу за показником індексу сприйняття корупції (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Групування основних країн світу за показником індексом сприйняття корупції у 2014–2016

2014			2015			2016					
Країна	Номер кластера	Евклідова відстань	Країна	Номер кластера	Евклідова відстань	Країна	Номер кластера	Евклідова відстань			
Данія	1	22,06	Данія	1	22,55	Данія	1	21,24			
Фінляндія		20,06	Фінляндія		19,55	Фінляндія		20,24			
Швеція		20,06	Швеція		17,55	Швеція		19,24			
Норвегія		17,06	Норвегія		16,55	Норвегія		17,24			
Швейцарія		16,06	Швейцарія		16,55	Швейцарія		16,24			
Нідерланди		14,06	Нідерланди		13,55	Нідерланди		17,24			
Люксембург		11,06	Люксембург		12,55	Люксембург		11,24			
Німеччина	2	9,06	Німеччина	2	9,55	Німеччина	2	11,24			
Бельгія		6,06	Бельгія		6,55	Бельгія		7,24			
Франція		2,06	Франція		0,45	Франція		0,24			
Австрія		0,06	Австрія		2,55	Австрія		6,24			
Естонія		0,94	Естонія		0,45	Естонія		0,24			
Японія		5,06	Японія		6,55	Японія		5,24			
Уругвай		4,06	Уругвай		3,55	Уругвай		4,24			
Катар		0,94	Катар		0,45	Катар		1,24			
Чилі		2,06	Чилі		3,55	Чилі		0,24			
ОАЕ		0,06	ОАЕ		0,55	ОАЕ		0,24			
Португалія		6,94	Португалія		6,45	Португалія		6,76			
Тайвань		7,94	Тайвань		8,45	Тайвань		7,76			
Кіпр		5,94	Кіпр		6,45	Кіпр		8,76			
Ізраїль		7,94	Ізраїль		9,45	Ізраїль		8,76			
Литва		11,94	Литва		11,45	Литва		8,76			
Словенія		11,94	Словенія		11,45	Словенія		9,76			
Іспанія		9,94	Іспанія		9,45	Іспанія		11,76			
Корея (Південна)		13,94	Чеська Республіка		18,45	Чеська Республіка		13,76			
Мальта		12,94	Корея (Південна)		14,45	Корея (Південна)		13,76			
Коста-Рика		15,94	Мальта		14,45	Мальта		13,76			
Чеська Республіка		20,94	Коста-Рика		15,45	Коста-Рика		14,76			
Росія		3	3,86		Росія	3		2,43	Росія	3	4,29
Бангладеш			2,86		Бангладеш			0,43	Бангладеш		0,29
Україна			0,86		Україна			1,43	Україна		2,29
Камерун			0,86		Камерун			2,43	Камерун		2,29
ЦАР			0,86		ЦАР			0,57	ЦАР		0,71
Республіка Конго			2,14		Республіка Конго			1,57	Республіка Конго		1,71
Сирія	7,14		Сирія	4,57	Сирія		6,71				

Розраховано за: [260]

Як доводять результати розподілу окремих країн світу (за допомогою багатовимірного (кластерного) аналізу) за показником індексу сприйняття корупції в умовах 2014–2016 рр. (програмний пакет Statistica 8,0) Україна знаходиться в одному кластері (3 кластер) з такими країнами як Чеська Республіка, Росія, Бангладеш, Камерун, Центральна Африканська Республіка, Республіка Конго, Сирія, де спостерігається низький рівень життя населення, високі показники бідності та безробіття. У 2015 р. за зазначеним показником спостерігалася стійка незмінна тенденція. Проте, у 2016 р. до кластеру країн з найсприятливішим за показником корупції увійшла Німеччина (кластер 2 у

2014–2015 рр., кластер 1 – у 2016 р.), що свідчить про обрання правильних шляхів протидії корупційній діяльності у цій країні.

Водночас, використання інструментарію нелінійного програмування за допомогою того ж програмного пакету Statistica 8,0 доводить, що в умовах 2016 року серед основних країн світу прослідковується посередній зв'язок між ВВП на одну особу та коефіцієнтом сприйняття корупції ($R^2 = 0,756$) (рівняння 3.14).

$$Y = -649,42 + 0,62 \times x_1, R^2 = 0,756, \quad (3.14)$$

де Y – ВВП на одну особу; x_1 – коефіцієнт сприйняття корупції; R^2 – коефіцієнт регресії.

Якщо у вибірку включити лише країни з низькими показниками ВВП на одну особу та високим рівнем корупції, до яких відносять і Україну, та не враховувати показники високо розвинутих країн, то прослідковується посередній зв'язок між цими показниками ($R^2 = 0,606$) (рівняння 3.15).

$$Y = 128,30 + 0,48 \times x_1, R^2 = 0,606, \quad (3.15)$$

Зв'язок між зазначеними показниками серед країн з високою часткою ВВП на одну особу та низьким рівнем корупції відображає (рівняння 3.16), яке характеризує відсутність міцного зв'язку між цими показниками, так як $R^2 = 0,323$.

$$Y = 846,41 + 0,32 \times x_1, R^2 = 0,323, \quad (3.16)$$

На основі даного дослідження можна стверджувати, що існує обернено пропорційна залежність між корупцією та ВВП на одну особу, так як зростання рівня корупції призводить до зменшення частки ВВП на одну особу, а також впливає на скорочення видатків на соціальні заходи. Відсутність зв'язку між обраними показниками в країнах з високими показниками ВВП на одну особу й коефіцієнту сприйняття корупції та посередній зв'язок у країнах з низьким рівнем соціально-економічного розвитку (рис. 3.23) підтверджується достатнім рівнем якості життя населення, низьким рівнем тінізації економіки та соціальної напруги, а також низькими показниками рівня корупції в цих країнах.

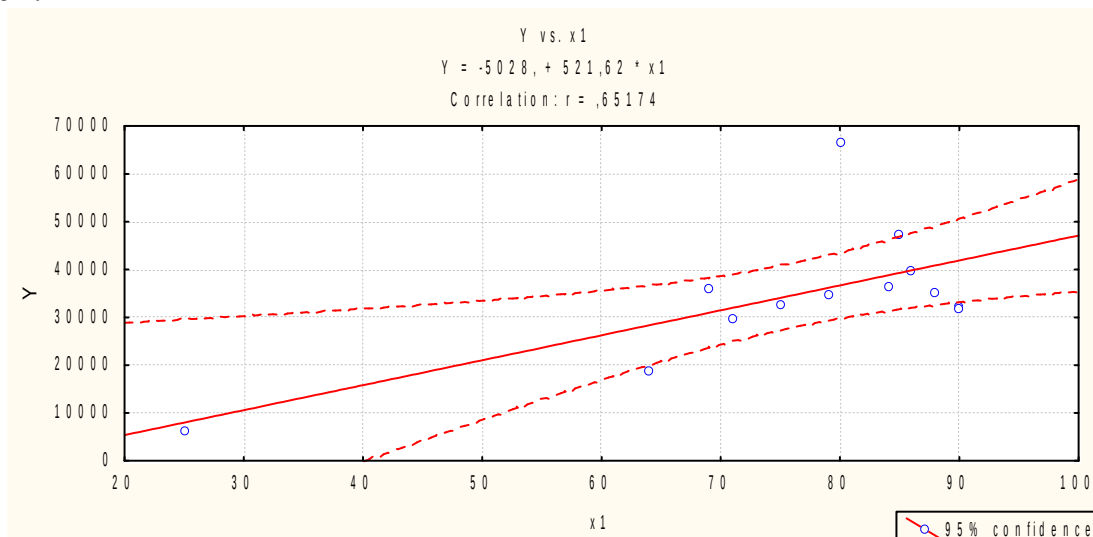

Рис. 3.23. Нелінійне програмування впливу індексу сприйняття корупції (x) на ВВП на 1 особу (Y), 2016 р.

Розраховано за: [256; 260]

Проведені оцінки взаємозв'язку ВВП та корупції дають підстави для висновку, що збільшення обсягу ВВП на 1 особу в доларах США є передумовою зменшення рівня тіньового сектора економіки [114, с. 9]. Зростання рівня корупції визначає збільшення обсягів та зростання рівня тіньової економіки, що підтверджують результати досліджень Ф. Шнайдера [19]. Водночас, зростання рівня корупції зменшує доходи населення, швидше перерозподіляє їх на користь невеликої частки суспільства, стримує економічне зростання і гальмує соціально-економічний розвиток країни. Нелінійне програмування (модель Хоерла) доводить нашу гіпотезу і засвідчує пряму залежність надмірного впливу індексу сприйняття корупції на ВВП на 1 особу. При викоріненні корупції у країні ВВП на 1 особу зростатиме.

З метою комплексного моніторингу ступеня тінізації соціально-економічних відносин ми пропонуємо запровадити розрахунок індексу сприйняття корупції в соціальній сфері, що розраховується з урахуванням видатків на відповідну сферу (у тому числі у межах тендерних закупівель) у розрахунку до ВВП, кількості порушених кримінальних справ та чисельності осіб, притягнених до відповідальності (рис. 3.24). Розрахунок такого показника дає змогу обґрунтувати причинно-наслідковий зв'язок між зниженням рівня соціально-економічного розвитку країни, високим рівнем тінізації економіки, зниженням рівня соціальної безпеки та незрілістю системи державного управління.

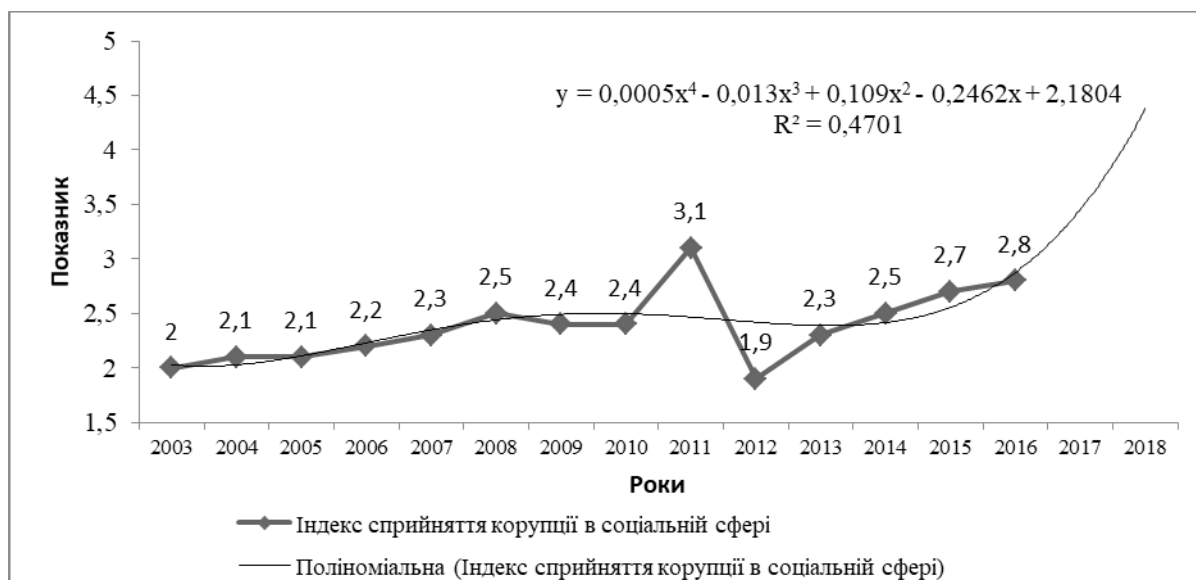

Рис. 3.24. Динаміка індексу сприйняття корупції в соціальній сфері в Україні, 2003–2018 рр. (2017–2018 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за: [256; 260]

Критерії порогового значення пропонованого показника доцільно брати з урахуванням середнього значення у країнах Євросоюзу і встановити на рівні: не менше 5, максимум 10, що дозволить більш точно оцінити ступінь тінізації соціально-економічних відносин. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що даний показник поступово збільшувався з 2,0 у 2003 р. до 3,1 у 2011 р.; у 2012 р. спостерігалось різке зниження до 1,9. Проте, починаючи з 2013 р. зберігається стійка тенденція даного показника до збільшення. Прогнозні оцінки на основі трендової моделі дозволяють стверджувати про подальше постійне підвищення даного показника до 6 у 2018 р.

Варто зазначити, що процеси тінізації та корупції спостерігаються в усіх галузях національного господарства, зокрема в торгівлі, будівництві, у сфері нерухомості, транспорту. Загалом, згідно даних Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [344] рівень тіньової економіки у 2011 р. та на початку 2012 р. знаходився у межах від 28 до 39 % ВВП, у 2015 р. піднявся до 40 %, у 2016 р. – 35 % за офіційними оцінками, а за неофіційними до 65,8 %), що підтверджують і розрахунки австрійського економіста Ф. Шнайдера – понад 52 % від офіційного ВВП [19]. Тінізація економіки безпосередньо впливає на усі процеси соціально-економічного розвитку та перебуває у міцному взаємозв'язку із корупцією в Україні, що доводить й нелінійне програмування за моделлю Хоерла впливу корупції на рівень тіньової економіки (рис. 3.25).

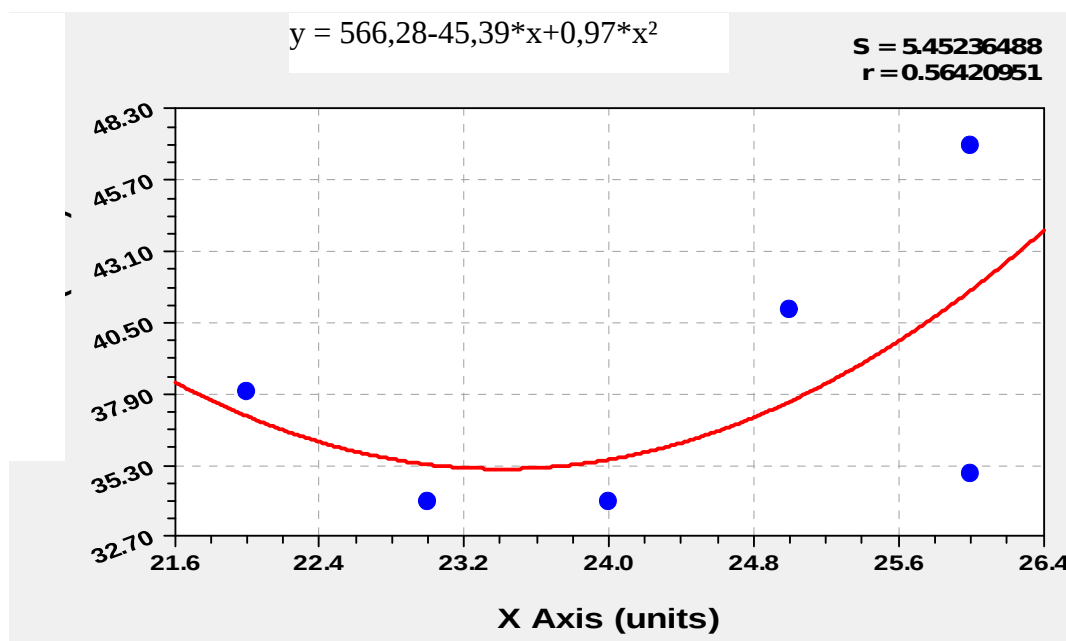

Рис. 3.25. Нелінійне програмування (модель Хоерла) впливу корупції (x) на рівень тіньової економіки (Y) в Україні у 2009–2016 рр.

Розраховано за: [256; 260]

Використання інструментів нелінійного програмування (синусоїдальна модель, статистичний пакет *Curvefit 5,0*) при оцінці взаємозв'язку між рівнем тіньової економіки й корупції дозволяють стверджувати, що під впливом зниження обсягу фінансування сфер економіки загострилися проблеми істотного підвищення рівня тіньової економіки й корупції та їх впливу на

соціально-економічний розвиток та соціальну безпеку держави. Неефективність та недосконалість державної політики щодо підвищення трудових доходів населення зумовили зниження його купівельної спроможності, тінізація економіки й корупція призвели до майнової нерівності у країні, а деградація більшості суспільних інститутів та війна на Сході знизили рівень економічної й, зокрема, соціальної безпеки держави.

В даному контексті обґрунтованим виявляється відсутність ефективної системи контролю за витрачанням бюджетних коштів, що посилює соціальне розшарування та збереження наднизького загального рівня оплати праці, високого рівня тіншової зайнятості й індексу сприйняття корупції, та послаблює кумулятивний ефект соціальної політики для забезпечення соціальної стабільності та економічної безпеки в країні.

Поряд із цим, зауважимо, що корупція та тіньова економіка перебувають у тісному взаємозв'язку із основними показниками соціально-економічного розвитку та індикаторами економічної безпеки держави. Встановлено, що, як уже зазначалося, високий рівень тінізації (за офіційними оцінками – 41 %, а за неофіційними – 65, 8 %), а також корупція (ІСК у 2016 р. 29, і в рейтингу за яким Україна піднялася на 12 позицій і посіла 131 місце) істотно негативно впливають на рівень економічної та, зокрема, соціальної безпеки, що, своєю чергою, провокує збільшення рівня соціальної напруги та зниження доходів населення, а відтак, і якості життя в Україні.

Зважаючи на високий рівень тіншової економіки й корупції в Україні доцільно окреслити основні методи протидії корупції. Першочергово потрібно активізувати реалізацію Концепції подолання корупції в Україні, підвищити можливості та умови ведення малого та середнього бізнесу в офіційному секторі економіки, запровадити обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових капіталів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (об'єктів нерухомості, транспортних засобів та предметів розкошу), активізувати зусилля на виокремлення окремого прошарку населення – середнього класу в Україні, як основного платника податків у державі.

Висновки до розділу

В Україні на сучасному етапі її розвитку тіньова економіка з абстрактної загрози національній та економічній безпеці перетворилася на реальну. Основні її негативні впливи на економічну безпеку України полягають у такому. Тіньова економіка зменшує приплив грошових коштів до бюджету України у вигляді податків, скорочує потенційну базу оподаткування. Це призводить до браку грошей у державному бюджеті України, нарощування позикових коштів та збільшення державного боргу України.

Впродовж останніх років спостерігається гостра нестача фінансових ресурсів і, як наслідок, дефіцит державного бюджету, який покривається за рахунок внутрішніх та зовнішніх запозичень.

На території України під дією тіньової влади виникла «державна держава», яка проникла у легальні сфери та суспільне життя. Відповідно, частина рішень у сфері економічної політики приймається врозрив із державними інтересами. Тіньовий сектор економіки робить участь господарюючих суб'єктів у легальному секторі економіки малоприбутковою, а часто – й нерентабельною справою.

Стрімке збільшенням обсягів державного боргу, що є причиною зростання боргового навантаження в країні і, як наслідок, погіршення стану фінансової безпеки та негативно позначається як на самостійності держави, так і на рівні життя населення, характеризує сучасний стан і тенденції економічного розвитку України. Використання позикових коштів не повинно перевищувати 3 % ВВП та обсягу бюджетних інвестицій у відповідному бюджетному періоді. Тому, в умовах динамічного скорочення експортних операцій та економічної рецесії надзвичайної необхідності набуває залучення позик у міжнародних фінансових організацій, установ та банків, а також шляхом розміщення державних цінних паперів на міжнародних фінансових ринках.

Тіньова економіка впливає на точність офіційних даних економічної статистики, спотворює уявлення про реальну продуктивність економіки України, ускладнює розробку адекватних державних стратегій або програм розвитку економіки. Тіньова економіка впливає на економічний рівень розвитку областей та регіонів України, що спричиняє виникнення економічного дисбалансу, соціального напруження та деструктивних явищ у масштабі всієї країни. З урахуванням усіх негативних наслідків впливу тіньової економіки на економічну безпеку країни уряд повинен приділяти більше уваги цьому явищу.

Зростання рівня бідності, безробіття, корупції, формуванням несприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, скорочення виробництва, платоспроможності населення підтверджують необхідність розробки нових підходів до напрямів використання соціальної компоненти для зміцнення економічної безпеки держави. На сучасному етапі розвитку України, в кризових умовах, що склалися в країні після Революції Гідності та початку воєнного конфлікту в східних областях, актуалізується проблема оцінки факторів впливу на соціальну компоненту економічної безпеки, що можна досягнути за допомогою застосування економіко-математичних методів та моделей дослідження процесу зміцнення економічної безпеки в соціальній сфері та пошуку шляхів підвищення рівня соціальної безпеки держави.

Контрольні питання

1. Дайте характеристику основним соціальним ризикам і їх взаємозв'язку із корупцією.
2. Охарактеризуйте розміри соціальних стандартів в Україні.
3. Дайте визначення основних наукових трактувань змісту категорії «корупція».
4. Назвіть основні причини виникнення корупції.
5. Назвіть основні методи оцінки корупції.

6. Обґрунтуйте взаємозв'язок між корупцією та ВВП.
7. Охарактеризуйте взаємозв'язок між корупцією і рівнем життя населення.
8. Обґрунтуйте необхідність розрахунку індексу сприйняття корупції в соціальній сфері.
9. Яку роль відіграють міжнародні фінансові організації в процесі реалізації окремих цільових соціально-економічних програм?
10. Окресліть основні методи протидії корупції.
11. Розкрийте суть показника «Індекс сприйняття корупції».
12. Здійсніть аналіз рейтингової позиції України за «Індексом сприйняття корупції» протягом десяти років, розкривши графічно та описово його стан і тенденції.
13. Охарактеризуйте ключові документи законодавчого забезпечення протидії фінансовим злочинам в Україні.
14. Перелічіть основні міжнародні організації, які працюють у сфері боротьби з «відмиванням брудних коштів» і протидії фінансовим злочинам.
15. Окресліть ключові напрями детінізації економіки.
16. Подайте характеристику діяльності та функцій FATF (Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів).
17. Назвіть основні методи прогнозування тіньової економічної діяльності, розділивши їх на групи.
18. Здійсніть графічний та описовий аналіз ВВП України за останні десять років та охарактеризуйте його особливості та тенденції.
19. Охарактеризуйте напрями державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки.
20. Подайте визначення тіньової економіки.
21. Перелічіть види тіньової економічної діяльності.
22. Розкрийте суть показника «Індекс економічної свободи».
23. У графічному вигляді подайте динаміку позиції України у рейтингу за «Індексом економічної свободи» протягом десяти років та проаналізуйте його стан і тенденції.
24. Перелічіть основні загрози в сфері забезпечення фінансової безпеки України.
25. Які ризики та загрози може спричиняти недосконалість і незавершеність законодавства у фінансовій сфері для економічної безпеки держави?
26. Розкрийте послідовність методологічних кроків оцінювання рівня фінансової безпеки держави.
27. Охарактеризуйте наслідок зростання зовнішньої заборгованості для фінансової безпеки держави.
28. Розкрийте значення критерію фінансової безпеки «рівень інфляції» та механізм його обрахунку.
29. Наведіть дані по рейтингу України за легкістю ведення бізнесу згідно DoingBusiness протягом 2010-2017 рр. та прокоментуйте його.

30. Подайте класифікацію методів оцінки обсягів тіньового сектора економіки.
31. Розкрийте основні структурні компоненти тіньової економіки.
32. Перелічіть основні чинники тінізації економіки України.
33. Назвіть підходи до оцінки рівня тінізації економіки.
34. Розкрийте суть монетарних методів оцінювання рівня тінізації економіки.
35. Наведіть основні риси явища «тіньова парадержава».
36. Визначте найбільш пріоритетні напрями економічної політики України з обмеження тіньової економіки.
37. Запропонуйте заходи, які б зменшили розмір тіньового сектора економіки та мінімізації його наслідків.
38. Назвіть основні вияви впливу тіньової економіки на економічну безпеку країни
39. Аргументуйте, що поширення тіньової економіки є однією з істотних загроз розвитку економіки та економічної безпеки країни
40. Доведіть на реальних прикладах, що в Україні на сучасному етапі її розвитку тіньова економіка з абстрактної загрози національної та економічної безпеки перетворилася на реальну.

Тести

1. В останні роки, за оцінками вітчизняних та зарубіжних дослідників, рівень тінізації української економіки сягає?
- А) 80–90 % ВВП
Б) 40–60 % ВВП
2. Згідно з дослідженнями економічну діяльність у будь-якій державі можна поділити на дві основні групи які?
- А) легальну і нелегальну
Б) прозору і легальну
3. На підставі порівняння тіньової економічної діяльності в умовах адміністративно-командної та ринкової систем господарювання виділіть не тільки різні форми її прояву, але й спільні ознаки?
- А) запровадження достовірних методів аналізу та кількісного виміру рівня тіньової економічної діяльності
Б) тіньова економіка сприяє реалізації корисливих цілей окремих осіб, які організовують тіньову діяльність в обхід чинної законодавчої бази
4. Економічну безпеку на макрорівні досягають унаслідок?
- А) функціонування інфраструктури, що відповідає завданням конкретного бізнесу
Б) захисту державою бізнесу від недобросовісної конкуренції, надання необхідних маркетингових і правових послуг та достовірної інформації
5. В Україні рівень граничного обсягу внутрішнього і зовнішнього державних боргів не має перевищувати?

А) 20 % фактичного річного ВВП України

Б) 60 % фактичного річного ВВП України

6. Використання позикових коштів не повинно перевищувати?

А) 3 % ВВП до обсягу бюджетних інвестицій

Б) 13 % ВВП до обсягу бюджетних інвестицій

7. Продовження співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями повинно враховувати певні ризики, які?

А) покриття дефіциту бюджету спричинює ризик збільшення державного боргу

Б) слабкість грошово-кредитної системи

8. Найсучаснішими методами поглибленого аналізу та найприйнятнішими для дослідження корупції є?

А) економетричні методи

Б) превентивні методи

9. Тінізація економіки й корупція призвели до?

А) зростання ВВП

Б) майнової нерівності у країні

10. На обслуговування зовнішнього державного боргу країна щорічно витрачає?

А) у межах 46,5 млрд. грн.

Б) у межах 26,5 млрд. грн.

РОЗДІЛ 4 ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1. Адаптація позитивного досвіду країн ЦСЄ у системі зміцнення фінансової безпеки

Розвиток та функціонування національних економік повинні відбуватися з урахуванням вимог сучасних інтеграційних процесів у світовій економіці. Існування Європейського Союзу як розвиненого інтеграційного об'єднання, тісні економічні взаємозв'язки між країнами-членами ЄС та країнами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) обумовили пріоритети економічної політики та характер економічних реформ, зокрема у фінансовій сфері. В умовах глобалізації співробітництво країн ЦСЄ з Євросоюзом в цій сфері відповідало геоекономічному напрямку їх інтеграційних стратегій та стало ключовим засобом формування ефективної відкритої економіки.

Країни ЦСЄ за останнє десятиліття набули значного досвіду реформування своїх фінансових систем, що може бути як прикладом для наслідування, так і способом уникнення помилок. Проведення успішних фінансових реформ дозволило подолати кризові явища, досягти стійкого економічного зростання, здійснити трансформацію економіки та ввійти до складу ЄС.

У середині 1990-х років (на початок процесу їх входження до системи ЄС) частка країн ЦСЄ у виробництві світового ВВП становила, за даними В. Колесова та М. Осьмової [192], 2 – 2,5 %. У світовому експорті на них припадало 3,4 %, у імпорті – 4,5 %. Геоекономічний рух цих країн відрізнявся підходами до економічних реформ, тому держави ЦСЄ, що у 1990 р. мали подібні стартові умови, на початок ХХІ ст. отримали різні результати. Темпи розвитку основних макроекономічних показників (насамперед ВВП) відрізнялися за масштабами та за тривалістю. Найменшу тривалість економічного спаду мала Польща (2 роки), а також Словенія, Чехія (3 роки), Словаччина, Хорватія, Угорщина (4 роки). У решти країн ЦСЄ трансформаційна криза тривала п'ять і більше років. У окремих країнах цього мегарегіону (Албанія, Болгарія, Латвія, Румунія та ін.) спостерігалася тенденція до економічного зростання, проте, виявилася нестабільною.

Уряди країн ЦСЄ під час комплексного реформування національної економіки використали різні методологічні підходи, тому в результаті тут були запроваджені різні прикладні моделі. Кожна така комплексна стабілізаційна програма в державах ЦСЄ мала автора (в основному, прем'єр-міністр), тому й носила його назву. Першими такі документи з'явилися у 1989 р. в Югославії «Програма Анте Марковича» та Польщі «План Бальцеровича», а в 1990 р. – «План Клауса» у Чехословаччині, «План Купи» в Угорщині, «Короткий виклад стратегії переходу до ринкової економіки» в Румунії. Реформи в інших країнах мегарегіону не мали комплексного характеру, тому еkleктичний підхід не завжди давав позитивні результати.

Трансформація постсоціалістичної економіки у науковій літературі описана через реалізацію двох моделей (за прізвиськом прем'єр-міністра). Перша з них – «шокова терапія» Л. Бальцеровича у Польщі. Реформи були «шокowymi» не лише за швидкістю проведення, але й за негативними соціальними наслідками для населення, 70 % якого опинилося за межею бідності. Рекомендації МВФ для Польщі носили ознаки монетарної моделі, яка успішно проводилася в країнах Латинської Америки, що, проте, проходила набагато швидшими темпами. У Польщі основними заходами такого «швидкісного» переходу до ринку були: (1) майже повна відмова держави від цінорегулювання та перехід до неокласичної моделі збалансування попиту і пропозиції; (2) жорстка бюджетна політика; (3) відмова від більшості соціальних програм соціалістичної Польщі; (4) утримання інфляції шляхом реалізації непопулярних для населення заходів (припинення підвищення заробітної плати, індексації доходів); (5) прийняття закону про банкрутство; (6) відмова уряду від підтримки збиткових підприємств; (7) швидка приватизація; (8) лібералізація ринку, валютної системи та зовнішньої торгівлі; (9) стимулювання припливу капіталу; (10) відмова від директивного планування та перехід до індикативного. Позитивним наслідком реформ став швидкий перехід до ринкової економіки, негативним – стрімке розшарування населення країни. Польща була лідером за темпами економічного зростання у 1997 р. – 5,5 % ВВП (Словаччина – 4,5 %; Чехія – 4 %; Угорщина – 2 %) (табл. 4.1). Одним з чинників високого приросту ВВП був внутрішній інвестиційний та споживчий попит. Саме завдяки приросту інвестицій (на 21,6 %) і споживчого попиту (на 7,2 %) Польща досягла економічних успіхів. При цьому зростання споживчого попиту було пов'язане з підвищенням середнього рівня реальної заробітної плати на 6,1 %. Основним чинником економічного зростання в Польщі стали інвестиції, що зростали у фіксованих цінах: у 1993 р. – на 2,3%; у 1994 р. – на 7,1%; у 1995 р. – на 10,0%; у 1996 р. – на 12 %.

Таблиця 4.1

Приріст ВВП у країнах ЦСЄ, % до попереднього року у період трансформацій

Роки	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1995 до 1989	1996 до 1989
Польща	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	5,0	99	103
Угорщина	-3,5	11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,5	86	87
Естонія	-8,1	-11,0	-14,2	-8,5	-2,7	3,2	3,0	64	66
Латвія	2,9	-8,3	-5,0	-6,0	0,6	-1,6	1,0	51	52
Литва	-5,0	-13,4	-37,7	-24,2	1,0	3,1	1,5	40	41
Чехія	-0,4	-14,2	-6,4	-0,9	2,6	4,8	5,1	85	90
Україна	-3,4	-9,0	-10,0	-14,0	-23,0	-11,8	-7,0	46	43

Складено авторами за: [20]

Другою моделлю реформування економік постсоціалістичних країн Європи була «градуалістська стратегія» (поступова), що пройшла досить успішну апробацію в Угорщині. Макроекономічні показники в країні були позитивними (зокрема, високий рівень іноземних інвестицій на одну особу), і

вона не вимагала реструктуризації своєї заборгованості. Ключові ідеї градуалізму були використані також під час реформування інших економік ЦСЄ: Чехії, Словаччини, Словенії, Естонії, Латвії та Литви. У Албанії, Румунії, Болгарії, країнах колишньої Югославії, в Україні, Росії, Молдові, програми реформ поєднували елементи «шокової терапії» та «градуалізму». Основною відмінністю градуалізму від «шокової терапії» була етапність у здійсненні ринкових реформ та забезпечення мінімальних соціальних стандартів.

Досвід економічних реформ Словенії заслуговує особливої уваги – здобуття незалежності у 1991 р. супроводжувалося швидким розривом зв'язків із державами колишньої Югославії та іншими партнерами-країнами ЦСЄ. У Словенії використали модель «ринкового соціалізму», адаптовану для переходу до «вільного ринку». Елементи планування, у тому числі індикативного, створили передумови цивілізованого проведення приватизації. Характерною була рівновага зовнішньоторговельного та платіжного балансів, а зовнішній борг протягом останнього десятиліття не збільшувався, а навіть мав тенденцію до зменшення. Словенія на початку XXI ст. мала найкращі макроекономічні показники серед постсоціалістичних країн. Середній приріст реального ВВП у країні становив 3,8 %. У 2000 р. ВВП Словенії за паритетом купівельної спроможності досяг 17 367 дол. США на одну особу, що перевищувало аналогічний показник у Греції (16 501 дол. США). За індексом людського розвитку (0,879) країна посіла 29-е місце (для порівняння: Україна – 80-те) (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Ключові показники розвитку країн ЦСЄ, 2000 р.

	Країна	Індекс людського розвитку (ІЛР)	Рейтинг країн за ІЛР	ВВП на одну особу (дол.США)	Індекс якості життя - ІЯЖ, 2011 р.	Рейтинг країн за ІЯЖ
1	Словенія	0,879	29	17 367	1,289	24
2	Чехія	0,849	33	13 991	1,220	38
3	Угорщина	0,835	35	12 416	1,227	36
4	Словаччина	0,835	36	11 243	1,235	35
5	Польща	0,833	37	9 051	1,243	32
6	Естонія	0,826	42	10 061	1,269	29
7	Хорватія	0,809	48	8 091	1,241	33
8	Литва	0,800	53	7 106	1,210	43
9	Латвія	0,788	56	7 045	1,238	34
10	Білорусь	0,788	56	7 544	н.д.	н.д.
11	Росія	0,781	60	8 377	1,353	15
12	Болгарія	0,779	62	5 710	1,136	69
13	Румунія	0,775	63	6 423	1,145	65
14	Македонія	0,772	65	5 086	н.д.	н.д.
15	Україна	0,748	80	3 816	1,149	63

Складено авторами за: [13]

Комплексні економічні реформи в економіках країн ЦСЄ створили передумови для зростання довгострокових інвестицій та ліквідації економічних диспропорцій як основи спекулятивних операцій іноземних інвесторів на

національних фондових ринках. Уряди країн не потребували здійснення короткострокових зовнішніх запозичень. Чинником забезпечення економічної стабільності країн ЦСЄ під час світової фінансової кризи 1997-98 рр. стало саме обмеження спекулятивних короткострокових портфельних інвестицій та відсутність практики трансформації короткострокових міжнародних міжбанківських кредитів в довгострокові внутрішні інвестиції. У Польщі, Чехії, Угорщині, Словенії, Словаччині зміни в структурі джерел іноземного фінансування мали характер переходу від офіційного до приватного фінансування, а в структурі приватного – від боргових інструментів до прямих та портфельних іноземних інвестицій.

Визначальний вплив на економіки країн ЦСЄ мало впровадження євро через тісні торгівельні та інвестиційні зв'язки з ЄС, політичну орієнтацію на інтеграцію до ЄС та Європейської валютної системи (ЄВС). Головними етапами впровадження євро в країнах ЦСЄ, на думку О.Голубцової, стали: (1) розширення масштабів використання євро у зовнішній торгівлі, (2) створення фінансового ринку з єдиною валютою – євро, що сприяло надходженню європейських інвестицій, (3) перехід до єдиної валюти як головної валюти офіційних резервів та емісії боргових зобов'язань, (4) участь деяких з країн ЦСЄ в новому механізмі обмінних курсів (МОК-2) та їх приєднання до ЄВС [112].

Основний інструмент проведення грошово-кредитної політики з підтримки запланованого рівня інфляції – зміна облікової процентної ставки (ставки рефінансування). Підвищення облікової ставки збільшує депозитні ставки в комерційних банках і приваблює заощаджень, а зниження облікової ставки, навпаки, зменшує депозитні ставки в комерційних банках і приваблює заощаджень. Водночас, збільшення облікової ставки підвищує рівень процентної ставки кредитування в банках і знижує рівень попиту на кредитування. Зниження облікової ставки дозволяє кредитним організаціям знизити рівень процентної ставки кредитування.

Прикладом ефективного застосування політики інфляційного таргетування є Польща, яка серед країн ЦСЄ найменше постраждала від фінансової кризи 2008-2010 рр. Позитивний вплив такої діяльності проявився в тому, що незважаючи на зниження процентної ставки, обмінний курс злота до долара залишився відносно стабільним. Як негативний вплив можна відзначити утворення на ринках активів «інфляційних бульбашок», спричинених програмами лібералізації для збільшення потоків капіталу в країну. Для подолання негативного впливу глобального ринку капіталу на перехідні економічні системи країнам необхідно здійснювати ефективну макро- економічну політику, яка буде спрямована на стабілізацію економічної ситуації, зокрема, на покращення діяльності фондового ринку. Швидкість адаптації національного ринку капіталу залежить від макроекономічної стабільності, яку потрібно підвищувати з допомогою різноманітних засобів (табл. 4.3).

Стратегічними напрямками реформування фінансового сектору економіки країн ЦСЄ стали здійснення реформ у сферах (1) державних фінансів, (2) банківської системи, (3) фондового ринку та (4) валютної політики. Такий підхід передбачає макроекономічний, мікроекономічний або інституціональний

характер реформ. Успішне реформування фінансових систем країн ЦСЄ за такою моделлю стало ключовим при інтеграції до ЄС та ЄВС.

Таблиця 4.3

Заходи в країнах ЦСЄ з подолання негативного впливу світового ринку капіталу

Країна	Заходи
Угорщина	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення ефективного курсу національної валюти, яка б відповідала економічній ситуації; 2. Зменшення рівня зовнішньої заборгованості; 3. Зменшення рівня корупції; 4. Зниження процентної ставки; 5. Посилення контролю за використанням іноземного капіталу.
Чехія	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшення фінансової лібералізації для зниження можливостей відпливу капіталу; 2. Посилення вимоги до тих інвесторів, які здійснюють короткострокові вкладення; 3. Зменшення частки іноземного капіталу в економіці.
Польща	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проведення зваженої бюджетної політики для ліквідації дефіциту рахунку капіталу; 2. Проведення заходів щодо виходу на зовнішні ринки інших країн; 3. Диверсифікація ризиків, пов'язані з залежністю польського ринку капіталу від ринку капіталу Європи.
Україна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зниження залежності від іноземного капіталу (капітал в банківській системі, міжнародні кредити); 2. Встановлення відповідної економічній ситуації процентної ставки; 3. Нормалізація грошової політики для подолання інфляції та стабілізації курсу гривні; 4. Посилення контролю за захистом прав інвесторів.

Складено авторами

Реформи банківської системи в країнах ЦСЄ трансформували стару систему в нову – за стандартами ЄС. Реформування банківської системи в країнах ЦСЄ відбувалося через приватизацію державних банківських установ та удосконалення законодавчої та інституційної бази банківської діяльності. Основними стратегіями приватизації стали: (1) цільовий продаж банків стратегічним інвесторам (ефективніший для побудови банківського сектору) та (2) ваучерна приватизація (підтримує збереження неринкових відносин в банківській сфері, надмірний вплив державних органів на діяльність банків, стримує розвиток комплексу банківських послуг).

Стратегії реформування системи банківського нагляду є подібними в усіх країнах ЦСЄ та передбачають забезпечення ефективного та стабільного функціонування банківської системи, прозорості банківських операцій, підтримання конкуренції на ринку банківських послуг. Стратегії реформування системи банківського нагляду в країнах ЦСЄ поділяються на дві групи. Первинна група стратегій реформування – встановлення жорстких кваліфікаційних вимог до банків через систему обов'язкових економічних нормативів і вимог до створення банків, удосконалення системи банківського нагляду зі збільшенням повноважень в межах компетенції, технічного забезпечення. Ці

стратегії реформування знайшли відображення в нормативних документах з урахуванням стандартів ЄС.

До вторинної групи стратегій реформування системи банківського нагляду як елементу системи фінансового контролінгу належить (1) впровадження в банківських системах країн ЦСЄ страхування депозитів, (2) механізми протидії відмиванню «брудних» грошей, (3) впровадження ефективних ринкових систем саморегулювання та ін. Елементи вторинної групи стратегій реформування системи банківського нагляду зображені на рис. 4.1. У результаті реформ банківські системи в країнах ЦСЄ стали більш консолідованими, фінансово стійкими та конкурентноздатними, зросли обсяги кредитування національних економік.

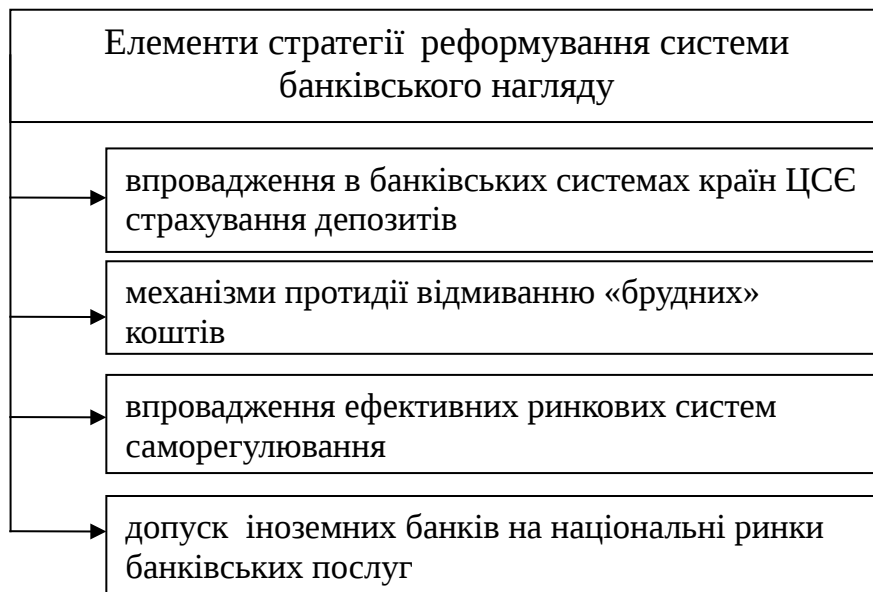

Рис. 4.1. Елементи вторинної групи стратегій реформування системи банківського нагляду в країнах ЦСЄ

Складено авторами

Розглядаючи інституціональний напрям реформування фондового ринку в країнах ЦСЄ, варто виокремити застосування інструментів фінансового контролінгу – впровадження ефективної нормативної бази діяльності фондового ринку через створення спеціалізованих державних наглядових органів. У деяких країнах ЦСЄ цей процес розпочався протягом перших років, в інших – наприкінці 1990-х років. Це відбувалося під час кризи на національних фондових ринках і впевненості в неспроможності лібералізації фондового ринку сприяти розвитку справедливої конкуренції.

Як видно з прикладу Словенії, яка відмовилася залучати іноземні інвестиції та досягла успіху за реалізації моделі «ринкового соціалізму», приплив капіталу не завжди має позитивні результати.

Якщо спрямування інвестиційних потоків на розвиток експорту та на зростання виробництва загалом позитивно впливає на економічний розвиток держави (збільшення золотовалютних резервів Національного банку), то надмірне залучення капіталу в банківську сферу може стати каталізатором процесів роздування «фінансових бульбашок». Схему залучення капіталу в різні сектори фінансової сфери та потенційні наслідки такого процесу показано на рис. 4.2.

Такі тенденції посилюють стабільність держави та полегшують інтеграцію як в світовий фінансовий ринок, так і в світове товарне господарство.

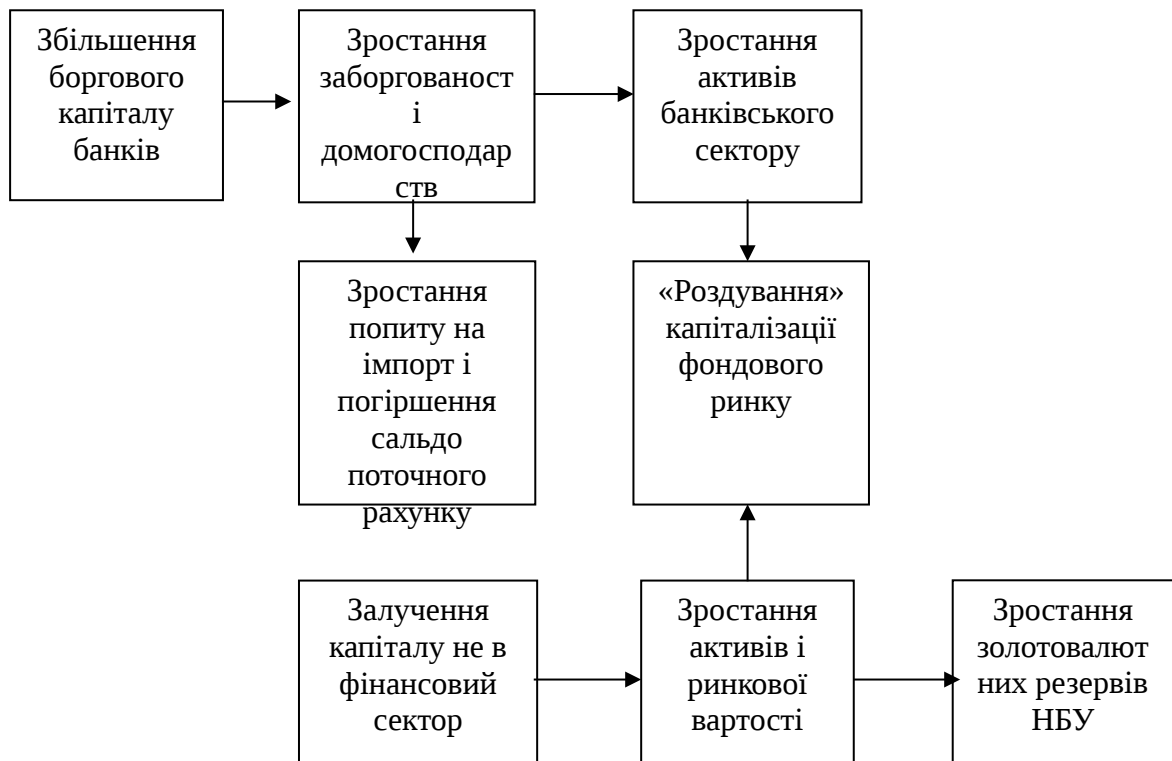

Рис. 4.2. Ефекти залучення капіталу в банківську сферу та нефінансовий сектор

Складено авторами

Протягом фінансової кризи 2008-2009 рр. обсяги капіталу, що спрямовувались у країни з перехідною економікою, різко скоротилися. У 2008 р. таке скорочення відбулося майже вдвічі у порівнянні з 2007 р. У 2010 р. простежується поступове відновлення фінансових потоків (рис. 4.3).

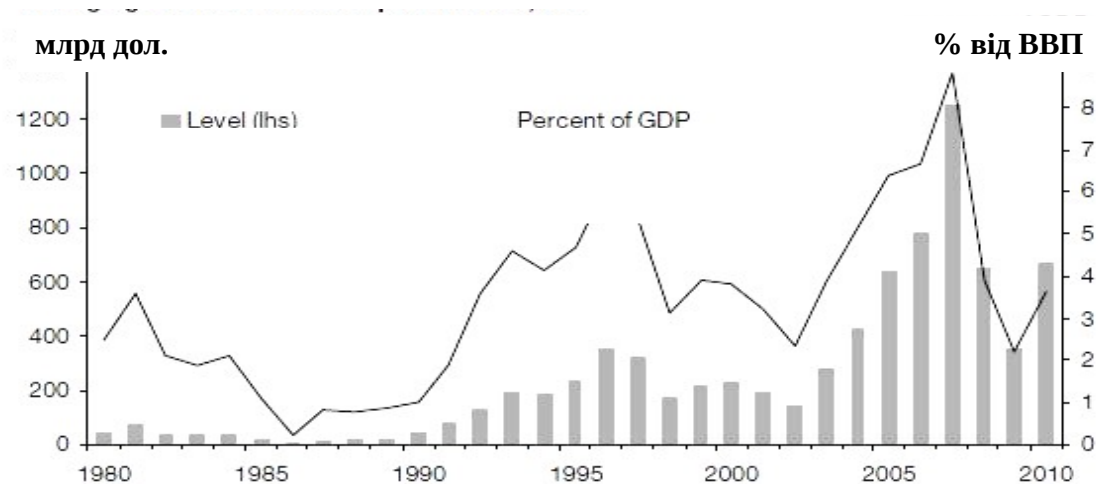

Рис. 4.3. Обсяг припливу капіталу в країни з перехідною економікою, % до ВВП та млрд дол. США

Складено авторами за: [21]

Безпека фондового ринку також була предметом стабілізації економіки в

країнах ЦСЄ. Результатом реформ у Польщі та Угорщині стала побудова фондових ринків за стандартами ЄС, решта країн мегарегіону продовжують реформування. Однією з ключових перешкод для інтеграції національних фондових ринків країн ЦСЄ до системи фондових ринків ЄС був їх нижчий рівень капіталізації. Окремі дослідження, зокрема й Світового банку, показують, що за цим показником фінансові ринки, що розвиваються, різко відстають від розвинених. Дані свідчать про різницю між розвиненими країнами і тими, що розвиваються, за показником капіталізації фондового ринку у кілька разів.

Як видно з таблиці 4.4 в умовах фінансової кризи, найвищою серед країн ЦСЄ є капіталізація фондового ринку Польщі – в середньому за 7 років – 37,4 млрд дол. США, а найнижча – Словаччини – 1,3 млрд. Невелика капіталізація ринку пов'язана з низькою ліквідністю фінансових систем, що розвиваються. Так, в середньому щоденний об'єм торгів навіть на найбільших з них складає всього 90-100 млн дол. США, що еквівалентно операціям, які проходять за годину на Нью-Йоркській фондовій біржі.

Таблиця 4.4

Середньорічні показники капіталізації фондових бірж окремих країн світу, 2003-2009 рр.

Країна	Капіталізація фондового ринку, млрд дол. США
Розвинені країни	
Австрія	56,5
Греція	103,8
Ірландія	85,1
США	13451
Японія	2495
Країни з перехідною економікою	
Аргентина	45,3
Угорщина	18,9
Індонезія	22,1
Мексика	91,7
Польща	37,4
Словаччина	1,3
Словенія	7,1
Чехія	15,5

Складено авторами за: [270; 353]

Невеликі кількісні параметри перехідних економічних ринків не дають можливості проявитися загальним закономірностям фондових ринків як механізмів перерозподілу інвестиційних ресурсів. При недостатній капіталізації фондовий ринок може залишатися інструментом спекулятивних операцій. Крім того, в розвинених країнах фінансовий сектор є чинником збільшення інвестицій в галузях, що розвиваються, і скорочення в тих, що занепадають. Обернена залежність спостерігається для країн з ринками капіталу, що розвиваються. Вони, навпаки, здійснюють значні інвестиції в безперспективні галузі і незначні – в ті, що розвиваються. Причиною цього є недостатні об'єми діяльності ринків, що розвиваються, перешкоджаючи ефективно використовувати інвестиційні можливості.

Основними напрямками реформування сфери державних фінансів в

країнах ЦСЄ стали: 1) реформи податкової системи; 2) консолідація бюджетної системи та структури державних витрат; 3) консолідація джерел покриття бюджетного дефіциту. Реформування структури бюджетної системи, державних витрат та джерел покриття бюджетного дефіциту є необхідним для успішного виконання Маастрихтських критеріїв до граничних обсягів дефіциту державного бюджету та державного боргу [307].

Прийнятна величина зовнішнього боргу та політика держави щодо його погашення залежать від особливостей державного регулювання у сфері фінансів. Зростання величини боргу відносно ВВП впливає на фінансову безпеку держави. На рис. 4.4 зображено обсяг зовнішнього боргу окремих країн ЦСЄ.

Найбільшим це співвідношення є для Угорщини, що частково пояснює негативну залежність ефективності ринку капіталів від інфляції. Зростання зовнішнього боргу часто є сигналом для інвесторів, спричиняючи погіршення ефективності функціонування ринку капіталу.

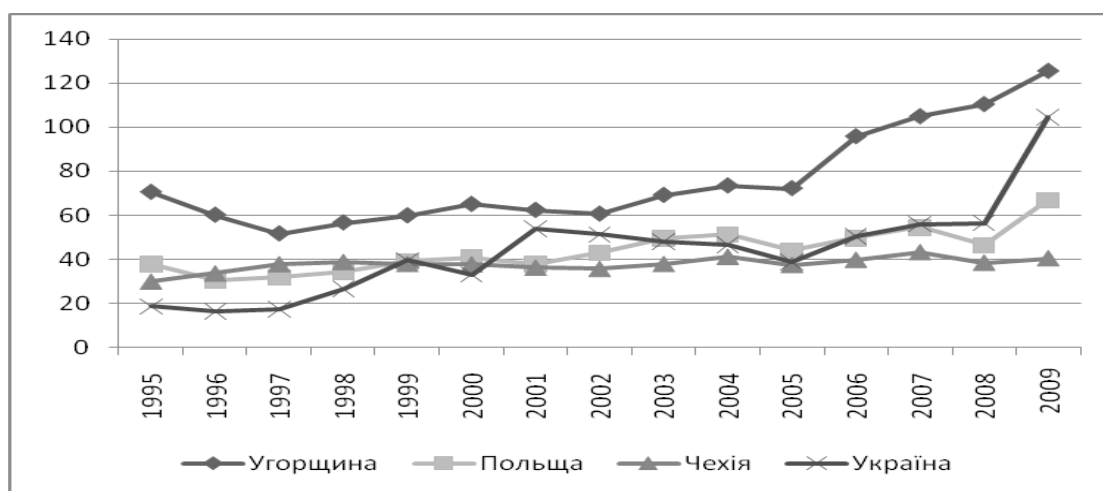

Рис. 4.4. Обсяг зовнішнього боргу Чехії, Польщі, Угорщини та України, % до ВВП, 1995-2009 рр.

Складено авторами: [21]

Одним із ключових показників боргової стійкості країни, що характеризує рівень боргового навантаження на економіку держави та її платоспроможність є відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, граничне значення якого встановлено в Бюджетному кодексі України на рівні 60 %. Аналіз стану боргової сфери дає підстави стверджувати, що характерним викликом останніх років стала тенденція до надмірного зростання рівня боргового навантаження: якщо у 2013 році рівень боргу складав 40,2 % ВВП, то в 2014 році відповідний показник перевищив порогові значення й сягнув 69,3 %, а за підсумками 2015 року по відношенню до ВВП державний та гарантований державою борг становив 79,3 % (відношення обсягу державного боргу до номінального ВВП склало 67,3 %).

Аналіз боргу показує, що небезпечною тенденцією фінансової системи впродовж останніх декілька років стає нарощування загальних обсягів державного та гарантованого державою боргу України, оскільки суми його приросту як у національній, так і в іноземній валюті у декілька разів

перевищують суми бюджетного дефіциту та вимагають суттєвого фінансування на його покриття за рахунок боргових операцій.

На основі проведених розрахунків бачимо, що інтегральний показник рівня боргової безпеки знаходиться нижче від оптимальної межі, особливо це спостерігається у 2014-2016 рр. величина показника становить 9,6 %, 26,8 % та 38,2 % відповідно від обґрунтованих 100 %. Рівень боргової безпеки на основі оцінки індикаторів у вітчизняній практиці зводиться до розрахунку базових показників, які не в повному обсязі відповідають сьгоднішнім реаліям та неспроможні комплексно охарактеризувати фінансово-боргову ситуацію в країні. Ураховуючи це, проведемо паралель між вітчизняною методикою розрахунку боргової безпеки та методиками, розробленими МВФ та ЄС (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Рівень боргової безпеки в Україні, 2012-2016 рр.

Індекс	2012	2013	2014	2015	2016
Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	1416,2	1609,4	1923,2	1676,5	1000,9
Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	42,9	44,1	59,3	90,9	171,3
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходів бюджету, %	12,5	16,5	22,0	69,9	5,6
Відношення загального зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг, %	29,0	32,7	47,1	72,0	202,5
Відношення сукупних платежів із погашення й обслуговування зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг, %	6,2	7,6	10,8	11,3	37,3
Рівень валового державного боргу у доходах державного бюджету, %	149,0	168,9	290,8	294,0	284,4
Короткотерміновий державний борг до валового державного боргу, %	12,7	10,1	5,1	3,2	2,7
Середньозважений термін погашення державного боргу, років	5,1	4,7	4,8	6,0	6,4
Державний борг, номінований в іноземній валюті, до валового державного боргу, %	57,9	56,7	58,4	70,2	72,7

Складено авторами за: [329; 261]

Реформування податкових систем в країнах ЦСЄ з початку ХХІ століття відбувається через поступову ліквідацію податкових пільг в окремих сферах економічної діяльності з одночасним пониженням їх загального рівня та приведення податкових ставок, зокрема акцизів, до рівня ставок у ЄС. Метою такого реформування стало стимулювання економічного зростання та ліквідація податкової дискримінації іноземних суб'єктів господарювання в країнах ЦСЄ. Одночасно ліквідовуються структурні невідповідності та зміцнюється адміністративна база оподаткування.

Консолідація бюджетної системи в країнах ЦСЄ відбувалася через

включення позабюджетних фондів до системи державного бюджету для удосконалення контролю за використанням державних коштів.

Незважаючи на позитивні наслідки реформування економіки в країнах ЦСЄ, не можна стверджувати про однакові оптимістичні прогнози для усіх країн, оскільки в окремих з них були свої прорахунки, що спричинили сповільнення економічного зростання та послаблення економіки у період кризи. Зокрема, це стосується Латвії, яка серед країн ЦСЄ найбільше постраждала від глобальної фінансової кризи. Огляд макроекономічних показників країн Східної Європи «SEB Eastern European Outlook» подає негативні прогнози розвитку економіки Латвії, хоча відбувається її поступова стабілізація [283]. У країні відбувається внутрішня девальвація через зменшення зарплат і цін, уповільнилася економічна активність. Споживання до кінця 2010 р. досягло найнижчої точки, найвищий рівень безробіття у Латвії спостерігався у 2010 р. Для виходу з кризи країні насамперед необхідні ефективні заходи фіскальної консолідації. У розпал кризи 2008-2009 рр. Єврокомісія включила Латвію до переліку країн із суттєвою загрозою дефолту, поряд з Іспанією, Грецією, Італією та Португалією.

Зважаючи на позитивний досвід проведення реформ у фінансово-кредитній сфері окремих країн ЦСЄ, необхідно використати досвід країн, що мали найкращі результати реформ у кожному з секторів: банківському, податковому, валютному, інвестиційному, кредитному та ін. При цьому важливо зважати й на ті заходи, що вживаються в країнах Європи із запобігання та ліквідації незаконних дій у фінансовій сфері. Зокрема, це стосується європейського законодавства, де закріплена відповідальність за скоєння протиправних дій.

Одним із найважливіших питань запобігання нелегальній діяльності є протидія злочинам у кредитно-фінансовій системі (КФС), проблема відмивання грошей та інші транснаціональні злочини у цій сфері. Інтеграція у світовий економічний простір вимагає створення ефективною національної системи протидії легалізації кримінальних доходів. Невідповідність законодавчої бази вимогам міжнародної спільноти вже призводила до включення України в списки країн, які належним чином не співпрацюють у сфері протидії вказаному виду злочинів [35; 147]. Фіскальна та кримінально-правова політика, зокрема, протягом останніх 20-ти років призвела до поглиблення кризових явищ у КФС, ще більше криміналізуючи її.

Оскільки інтеграція до Європи є головним напрямом розвитку та розбудови України як правової держави, однією із основних передумов є адаптація законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу, особливо на сучасній стадії узгодження асоційованого членства України в ЄС. Серед пріоритетів європейських держав є питання правового співробітництва з попередження злочинів, фінансових у тому числі. Протягом останнього десятиліття здійснюється систематизація європейського права з попередження злочинності та створення концепції «європейського карного (кримінального) права» [152]. Новий Кримінальний кодекс України визнаний таким, що повністю відповідає європейському досвіду, міжнародним нормам права, проте

виникають сумніви щодо відповідності його стандартам цивілізованих демократичних країн.

Відповідальність за злочини в КФС закріплено кримінально-правовими нормами, розміщеними у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» КК України. Окремого виділення розділу злочинів проти КФС у Кодексі не передбачено. Для більш якісного проведення порівняльного аналізу такі злочини можна систематизувати за тотожністю відповідних ознак безпосередніх об'єктів: (1) злочини, що посягають на встановлений порядок виготовлення й використання грошей, цінних паперів, знаків поштової оплати та інших паперів, що мають вартісний вираз; (2) злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері валютного регулювання; (3) злочини, що посягають на суспільні відносини забезпечення інтересів юридичних чи фізичних осіб і держави, пов'язаних із неплатоспроможністю; (4) злочини, що посягають на суспільні відносини забезпечення законності здійснення певних видів діяльності в КФС. Види злочинів у фінансовій сфері, за які передбачено кримінальну відповідальність, та статті кримінального кодексу України, до яких вони належать, подано в табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Систематизація злочинів у кредитно-фінансовій системі України

№ з/п	Види злочинів	Статті Кримінального кодексу України, що їх стосуються
1	Злочини, що посягають на встановлений порядок виготовлення й використання грошей, цінних паперів, знаків поштової оплати та інших паперів, що мають вартісний вираз	ст.ст. 199, 200, 215, 223, 224 КК України
2	Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері валютного регулювання	ст. 208 КК України
3	Злочини, що посягають на суспільні відносини забезпечення інтересів юридичних чи фізичних осіб і держави, пов'язаних із неплатоспроможністю	ст.ст. 218, 219, 220, 221 КК України
4	Злочини, що посягають на суспільні відносини забезпечення законності фінансування, кредитування, здійснення певних видів діяльності в КФС	ст. ст. 202, 205, 209, 209-1, 222 КК України

Складено авторами

В усіх КК європейських країн закріплена відповідальність за злочини, пов'язані з виготовленням, придбанням, перевезенням, пересиланням, ввезенням з метою збуту або збутом підроблених грошей, цінних паперів, інших платіжних засобів, які надають право на отримання грошових сум: ст.ст. 310, 311, 312 КК Польщі; 146–149, 152а, 266б КК Німеччини; 232–239 КК Австрії; 386, 389 КК Іспанії; 166, 168–170 КК Данії; 148, 240–245, 247, 328 КК Швейцарії [345–349]. Підвищена увага кримінально-правової політики держав свідчить про особливу актуальність протидії цьому виду злочинів. Особлива небезпечність таких злочинів підтверджується й суворістю кримінально-правових санкцій. Верхня межа позбавлення волі (Україна, Польща, Німеччина, Австрія), тюремного ув'язнення (Іспанія, Данія, Швейцарія) в санкціях КК

становить більше 10 років у КК Німеччини, Австрії, Швейцарії, 12 років у КК України, Іспанії, Данії і до 25 років у КК Польщі.

Лише в КК України закріплено відповідальність за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208 КК України). У КК інших європейських країн вказане не вважається кримінально карним. При вчиненні злочинів, пов'язаних із неплатоспроможністю, шкода завдається в одних випадках кредитно-фінансовим відносинам, а в інших - певним видам господарських відносин. До вказаних злочинів відносяться: фіктивне банкрутство (ст. 218 КК України, ст. 257 КК Іспанії), доведення до банкрутства (ст. 219 КК України, ст. 301 КК Польщі, п. 2, 8 (2) ст. 283 КК Німеччини, ст. 159 КК Австрії, ст. 260 КК Іспанії, ст. 165 КК Швейцарії), приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК України, п. 7(а), (б) ст. 283 КК Німеччини, ст. 156 КК Австрії), незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221 КК України, ст. 300 КК Польщі, п. 1, 4, 5, 6 ст. 283 КК Німеччини, ст. 159 КК Австрії, ст.ст. 259, 261 КК Іспанії, ст. 164 КК Швейцарії) [345-349].

До злочинів, що посягають на суспільні відносини в сфері забезпечення законності фінансування, кредитування, здійснення певних видів діяльності, у КФС (відповідальність за які закріплено в більшості КК європейських країн), відносяться найбільш небезпечні посягання, зокрема: 1) легалізація (відмивання) грошових коштів (Кримінальні кодекси України, Польщі, Німеччини, Австрії, Іспанії, Швейцарії); 2) шахрайство з фінансовими ресурсами (КК України, Польщі, Німеччини, Австрії, Іспанії, Данії, Швейцарії) (рис. 4.5). Відмивання коштів є найбільш небезпечним злочином цієї групи.

За даними ОЕСР, обсяг «відмитих» коштів щорічно складає від 2 до 5 відсотків світового валового продукту, тобто від 600 до 1500 млрд дол. США [291]. Експерти зазначають, що найближчим часом цей показник істотно зросте як наслідок впровадження єдиної європейської валюти в країнах ЄС-12 і недостатнім регулюванням фінансових операцій у сфері нових електронних технологій [35]. Міжнародний характер такого злочину, заподіяння надто великих матеріальних збитків, дестабілізація нормального функціонування світової КФС стали підґрунтям криміналізації даних діянь більшості країн Європи. Криміналізація «відмивання» коштів в Україні відбулась у зв'язку з підписанням нашою державою відповідних міжнародно-правових документів [124].

Не меншої актуальності в європейських країнах набула криміналізація діянь, пов'язаних із шахрайством з фінансовими ресурсами. Крім класичного розуміння даного злочину (надання суб'єктом господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам влади, кредитно-фінансовим установам з метою одержання кредитів, субвенцій, дотацій, тощо), в деяких КК країн Європи закріплено статті, які встановлюють відповідальність за різні завуальовані форми вчинення фінансового шахрайства. Прикладом цього є шахрайство з фальсифікуванням страхового випадку (ст. 298 КК Польщі, ст.ст. 263 (5), 265 КК Німеччини, ст. 151 КК Австрії), шахрайство при капіталовкладенні (ст. 264а КК Німеччини), ланцюгові ігри та створення фінансових пірамід (ст. 168а КК Австрії), шахрайство з використанням заборонених чеків, строкових зобов'язань, векселів (ст. 250 (3) Іспанії) тощо.

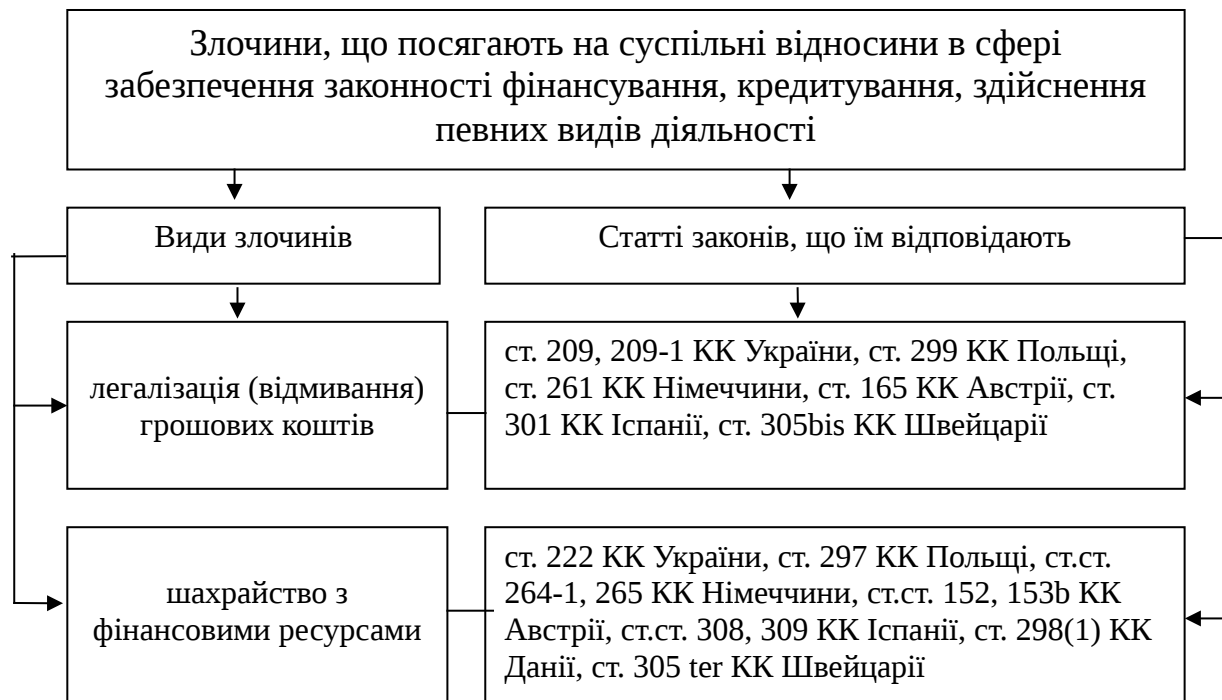

Рис. 4.5. Систематизація злочинів у сфері забезпечення законності здійснення фінансових операцій у законодавстві європейських країн
Складено авторами

У більшості країн Європи, на відміну від України, визнано злочином різного роду зловживання при страхуванні. Проте в Україні ситуація, яка спостерігається в сфері страхової діяльності, потребує особливої уваги. Наприклад, за даними Державної комісії ринку фінансових послуг (Держфінпослуг) 66 страхових компаній у 2003 р. незаконно переводили кошти через «перестраховальні» схеми в компанії зарубіжних країн. Підтвердженням важливості заподіяних збитків державі та іншим суб'єктам у результаті вчинення такого роду злочинів посадовими особами страхових компаній, є випадок, коли Держфінпослуг анулювала ліцензію страхової компанії «Оберіг», яка у 2003 р. незаконно перевела в країни Балтії 925 млн грн [283]. Типова схема «відмивання» коштів через страхові компанії подана на рис. 4.6. Викладене свідчить про необхідність удосконалення окремих норм КК України, у яких передбачена відповідальність за злочини в кредитно-фінансовій системі. В умовах розростання тіньової економіки, поширення організованої злочинності, набуття такими злочинами міжнародного характеру, належна систематизація кримінального законодавства має важливе значення.

За змістом чинники детермінування злочинності у кредитно-фінансовій системі поділяються на соціально-економічні, політичні, нормативно-правові, організаційно-управлінські та інші криміногенні фактори. Взаємозалежність та взаємопов'язаність таких чинників лише підсилює їх вплив на кількісно-якісні показники цього виду злочинності.

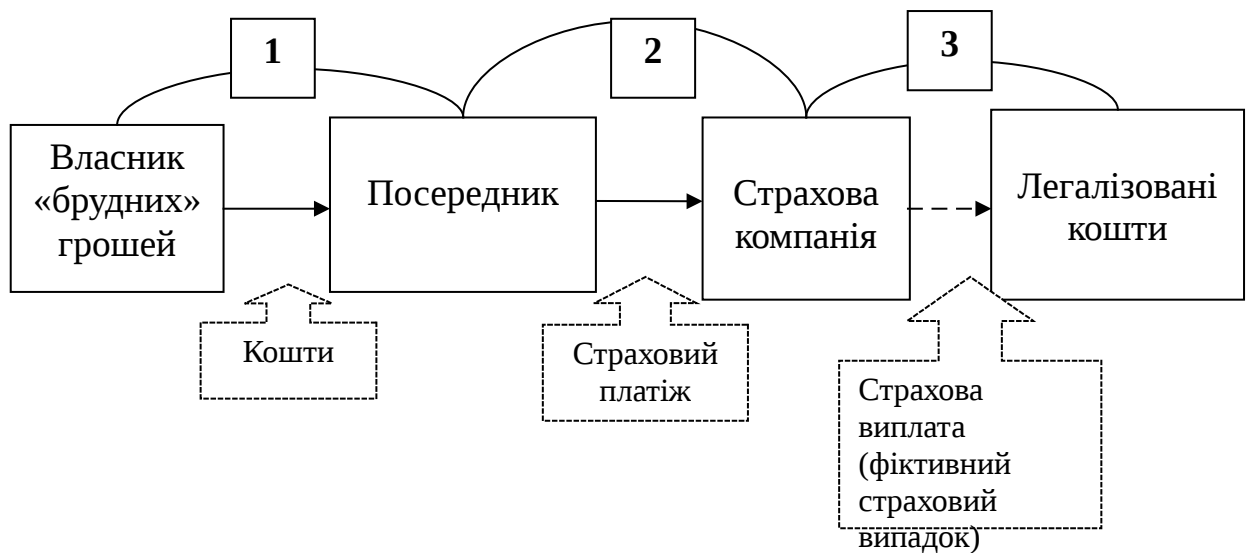

Рис. 4.6. Фіктивні операції у сфері страхування
Складено авторами

Аналіз таких детермінантів, їх різносторонність та взаємообумовленість шкідливих наслідків свідчать про суттєві недоліки існуючої системи запобігання злочинності і окремих злочинів у кредитно-фінансовій системі. Незважаючи на існування передумов запобігання злочинам у кредитно-фінансовій системі, практично відсутні теоретичні, законодавчі основи, специфічна комплексна система запобіжної діяльності. Висока суспільна небезпечність злочинності у кредитно-фінансовій системі потребує запровадження скоординованих політичних, соціальних, правових, організаційно-управлінських заходів комплексного характеру на всіх рівнях та етапах запобігання.

Система організаційно-управлінських заходів запобігання злочинам у кредитно-фінансовій системі має передбачати посилення уваги суспільства до проблеми запобігання злочинам у цій системі, удосконалення організаційно-управлінської структури всіх суб'єктів, які причетні до цього процесу, створення належних умов діяльності державних і недержавних кредитно-фінансових установ.

4.2. Консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів

В умовах фінансової глобалізації та загострення питання інтеграції економіки України, динаміка якої за 2013–2017 рр. значною мірою визначалася європейськими економічними тенденціями та пріоритетами вітчизняної зовнішньоекономічної та інтеграційної політики, у світовий економічний простір надзвичайно важливим виявляється консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни, під впливом дефіциту бюджету, тінізації економіки, зниження обсягу фінансування усіх сфер економіки, що супроводжується зниженням доходів населення та їх купівельної спроможності,

збільшенням рівня бідності та безробіття, реформування вітчизняної системи соціального захисту населення відбувається досить повільно і провокує загострення напруженої соціально-економічної ситуації в суспільстві. Сьогодні надзвичайно гострою постає проблема збільшення обсягів державного фінансування соціальної сфери та їх раціонального використання, так як не спостерігається збільшення державного ресурсного забезпечення соціальної сфери та ефективності витрачання наявних ресурсів, що, своєю чергою, не призводить до якісних змін в організації соціального захисту населення в Україні та до зміцнення соціальної компоненти економічної безпеки. Варто зазначити, що в країні вже номінально визначені міжнародні стандарти, адресність соціальних допомог, гарантії прав громадян, проте досі відсутнє їх законодавче регламентування. За таких умов надзвичайно актуальним виявляється потреба в модернізації системи та соціальної функції державного управління, що вимагає перегляду механізму надання соціальної допомоги та послуг населенню.

Проблема консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів у сучасній економічній літературі розглядається надто вузько. До сьогодні не знайшов відображення в економічній літературі механізм залучення обмежених фінансових ресурсів на соціальні цілі та розробка методологічних засад формування системи соціальної безпеки з дотриманням положень концепції соціально орієнтованої економіки.

Недосконале законодавство та надмірний перелік соціальних послуг, виплат і пільг, гарантованих державою, є економічно необґрунтованим, що зумовлює недофінансування галузі та ускладнює здійснення державного управління системою соціального захисту населення в Україні, виділені державою кошти на соціальний захист населення використовуються неефективно та нераціонально. Крім того, надмірна централізація та повільність у реагуванні щодо першочерговості задоволення соціальних потреб, низька якість соціальних послуг ведуть до відсутності послідовної та системної соціальної політики і поглиблення соціальної нерівності населення.

Слід зазначити, що потужний негативний вплив неефективності політики економічних реформ та неадекватних ринковій ситуації антикризових політик призвів до загострення хронічної для вітчизняної економіки інституційної кризи та її поширення не лише на економічну, а й на політичну і соціальну площини, що призвело до втрати орієнтирів розвитку держави та до порушення виконання нею основних функцій. Інституційна криза набула видимих форм блокування створення соціального капіталу та набуття соціальної легітимності інститутів влади, спровокувала втрату балансу між соціальною, економічною та політичною сферою життя суспільства, зруйнувала основну платформу для якісного відновлення і зростання економіки і розвитку суспільства.

Водночас, глибока криза національної економічної моделі зумовила критичний рівень соціально-економічних проблем, що, своєю чергою, виявило неієднатність соціальної політики держави.

Соціальна політика повинна стати інструментом виконання державою соціальної функції та шляхом здійснення управлінського впливу на різні сфери суспільного життя. Ми пропонуємо нову систему створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту його членів та усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної

стабільності, запобігання соціальним конфліктам в Україні, яку доцільно відобразити на рис. 4.7.

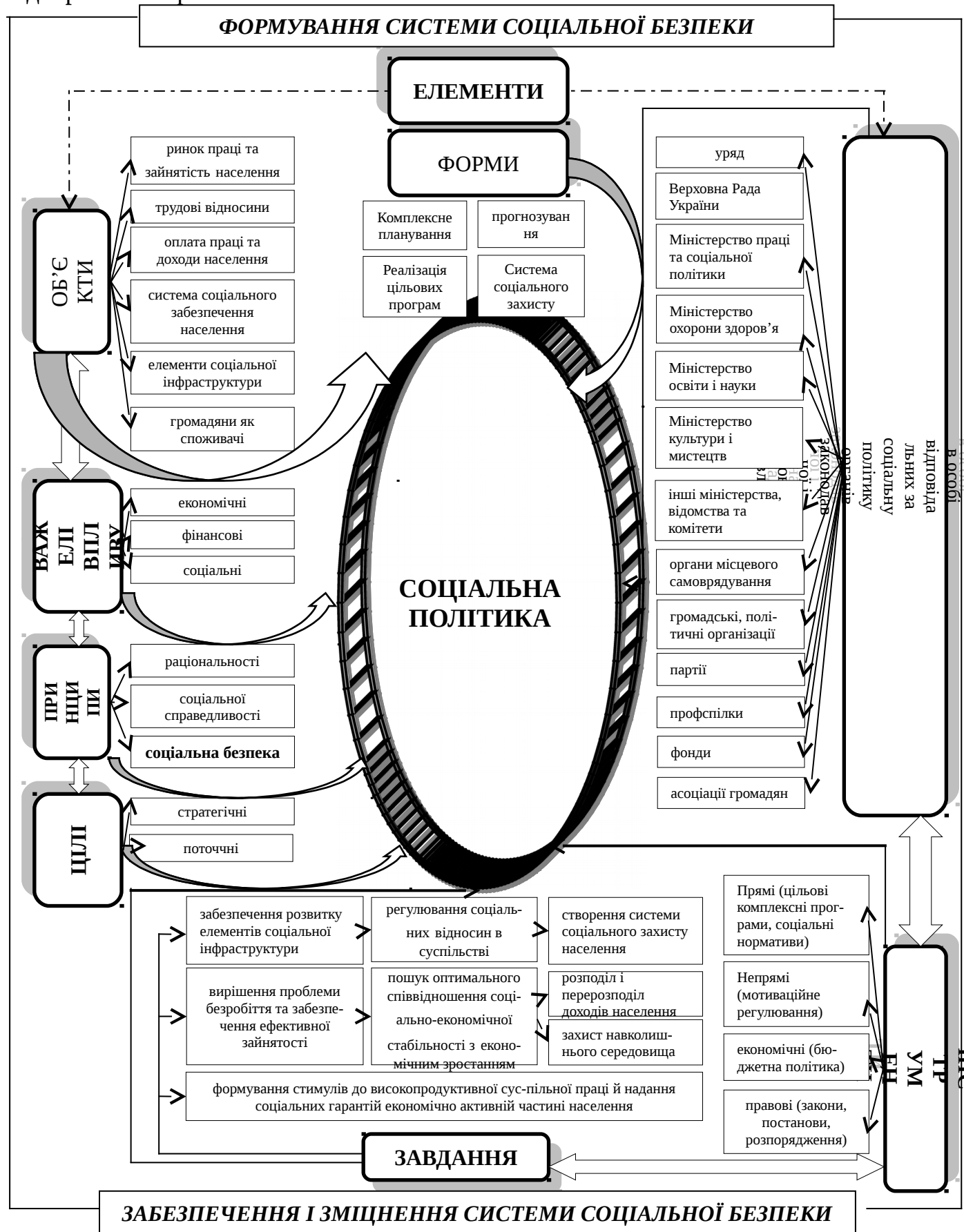

Рис. 4.7. Система соціальної безпеки держави

Розроблено авторами

Особливістю авторського підходу до формування такої системи соціальної політики є пріоритетність соціальної функції в системі гарантування соціальної безпеки держави та кореляція елементів системи соціальної безпеки, її динамічність, наявність провідного та контролюючого параметрів, прямого і зворотного зв'язків. Все це передбачає визначення меж функціонування соціальної безпеки та соціальної політики зокрема та свідчить про необхідність консолідації фінансових ресурсів з метою підвищення соціальних стандартів. Крім того, формування системи соціальної безпеки передбачає міцний зв'язок між основними її складниками, зокрема: елементами, формами, об'єктами, суб'єктами, важелями впливу, інструментами, цілями, принципами та завданнями соціальної політики держави. В кінцевому результаті, досягнення міцного кореляційного зв'язку між цими складниками дозволить забезпечити і зміцнити систему соціальної безпеки держави.

Реалізація соціальної політики відбувається у формі соціального захисту населення, як комплексу організаційних, правових, економічних заходів, які проводяться державою та спрямовані на забезпечення гідного рівня та якості життя, добробуту кожного члена суспільства та на розвиток особистості.

Для підвищення рівня і якості життя населення в умовах змінного середовища і внутрішніх трансформацій, потрібна організація особливої системи соціального захисту населення, яка б забезпечила стійкість до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Розроблена і запропонована нами в роботі система соціального захисту населення (рис. 4.8) враховує усі види соціальної допомоги, пенсійне забезпечення та основні соціальні гарантії.

Система соціального захисту населення повинна орієнтуватися на надання основних соціальних гарантій населенню та на належне пенсійне забезпечення. Водночас, держава має фінансувати соціальні програми та підтримувати соціально незахищені групи населення. Управління соціальним захистом населення та пошук фінансових ресурсів на його забезпечення, на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки є надзвичайно важким та, водночас, дуже важливим завданням держави і виявляється проявом реалізації нею соціальної функції державного управління. В основу даного механізму покладено гарантування мінімального життєвого рівня життя та добробуту населення, забезпечення належного рівня зайнятості та трудової активності, а також можливості психофізичного виживання в кризових соціально-економічних умовах.

Проте, на сучасному етапі доведено, що недієздатна соціальна політика призвела до надмірного рівня напруженості в суспільстві, до посилення соціального розшарування, до наростання суспільного роздратування попри постійне збільшення бюджетних видатків на соціальні потреби та періодичну реалізацію додаткових соціальних ініціатив. Водночас, зниження купівельної спроможності населення, їх доходів та звуження можливостей отримання неофіційних тіньових доходів вимагають радикальних змін у суспільстві через формування дієвої соціальної політики з урахуванням процесу глобалізації в

сучасному світі, цільового характеру системи соціального захисту, цілеспрямованих дій щодо розширеного відтворення людського капіталу, урахування інтересів працездатного населення, орієнтацією системи соціальної підтримки переважно на пряму підтримку соціально вразливих груп населення та послаблення ваги оподаткування на доходи від праці та поточне споживання.

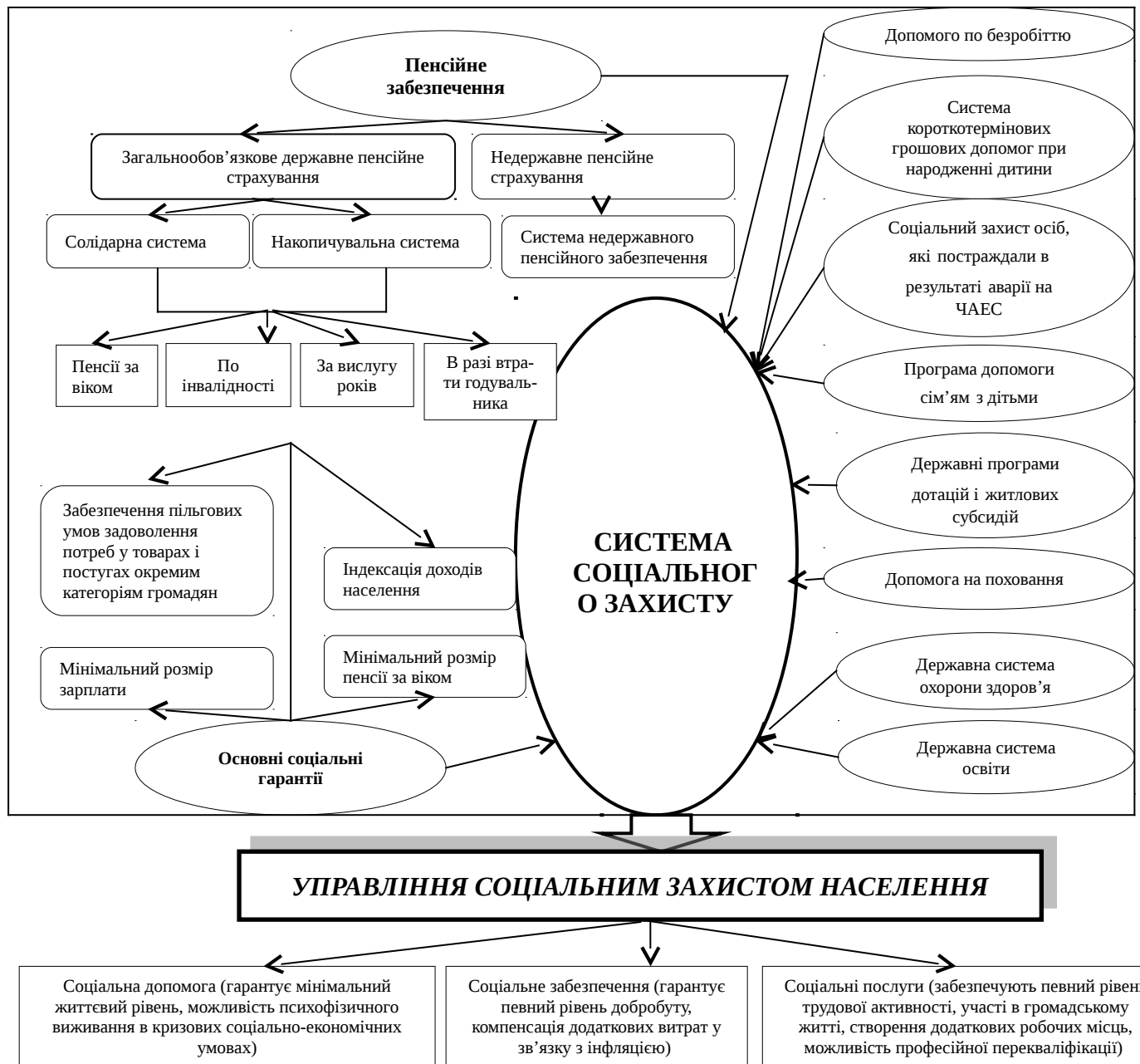

Рис. 4.8. Система соціального захисту населення

Розроблено авторами

Безумовним являється те, що консолідація фінансових ресурсів на соціальні цілі відбувається на певних етапах формування та реалізації соціальної політики, як інструменту реалізації Стратегії соціальної безпеки України (рис. 4.9) та повинно враховувати надходження від ренти і споживання предметів розкоші, що на сьогоднішній день не спостерігається і законодавчо не

регламентовано. Поряд із цим визначаються її основні напрямки: культурна, житлова, сімейна, пенсійна, молодіжна та жіноча, соціальна політика у сфері освіти, охорони здоров'я, зайнятості і соціально-трудова відносин. В даному контексті обґрунтовано відсутність ефективної системи контролю за витрачанням бюджетних коштів, що посилює соціальне розшарування та збереження наднизького загального рівня оплати праці, високого рівня тіньової зайнятості і індексу сприйняття корупції в соціальній сфері, та послаблює кумулятивний ефект соціальної політики для забезпечення соціальної стабільності в країні.

Р

ис. 4.9. Етапи формування та реалізації Стратегії соціальної безпеки України
Розроблено авторами

Вихід із такої кризової соціально-економічної ситуації ми бачимо у реалізації стратегії європейської інтеграції України, у вирішенні збройного конфлікту на Сході держави, налагодженні партнерських взаємовідносин із сусідніми державами, у об'єктивному визначенні потенційних загроз і ризиків для національної економіки і безпеки держави та способів їх мінімізації. Поряд

із цим необхідним виявляється збалансування фіскального навантаження та своєчасне виконання державою покладених на неї функцій: забезпечення належної сплати податків, послідовна детінізація економіки, зниження соціальної нерівності, забезпечення якісного середовища життя населення, запровадження цільового характеру і прозорості витрачання бюджетних коштів із встановленням ефективного контрольного-звітнього інструментарію.

В основу процесу формування та реалізації соціальної політики повинен бути закладений механізм забезпечення рівності доступу до бюджетних благ і стимулів та система дій протидії корупції, перегляд механізмів регуляторної політики із гарантуванням свободи підприємництва та конкурентності ринків. Практична реалізація прав регіонів на саморозвиток розширить можливості розвитку власного потенціалу та дозволить провести розбудову локальної інфраструктури життєдіяльності.

Одним із ключових моментів розроблення соціальної політики повинен стати дієвий механізм залучення фінансових ресурсів на соціальні цілі. Консолідація коштів повинна відбуватися шляхом оптимізації та підвищення фіскальної ефективності податкових пільг суб'єктам господарювання з метою виведення їх діяльності із тіні та заохочення до ведення легальної діяльності й сплати податків з доходів, отриманих у неформальному секторі економіки. З цією метою доцільно провести докорінну перебудову міжбюджетних стосунків на засадах підвищення фінансової автономії місцевих бюджетів та раціоналізувати й упорядкувати систему соціальних видатків на основі реформування соціальної сфери й посилення цільового характеру системи пільг, субсидій і соціальних виплат.

Мобілізацію коштів для забезпечення соціального захисту населення та з метою збільшення соціальних стандартів в країні можна досягнути посиленням соціальної справедливості податкової системи шляхом підвищення порогу для отримання податкової соціальної пільги та вдосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму. Додаткові фінансові ресурси на соціальні цілі можна акумулювати запровадженням зниженої ставки ПДВ на товари першої необхідності (соціальні товари) та запровадженням зниженої ставки податку на доходи фізичних осіб, не вищі за прожитковий мінімум, підвищенням контролю за достовірністю та повнотою декларування доходів громадян із запровадженням непрямих методів визначення доходів і встановленням для окремих категорій громадян зобов'язання декларувати поряд із доходами їх видатки. Це дозволить легалізувати тіньовий капітал.

Водночас, необхідним виявляється реформування бюджетної системи зі встановленням обов'язкового контролю та відповідальності за ефективністю витрачання бюджетних коштів та з урахуванням Стратегії управління державним боргом у довгостроковій перспективі. Реформа повинна зосереджуватися на підвищенні рівня прозорості й ефективності державних закупівель, радикального зменшення кількості державних замовлень, спрощення вимог у процедурах державних закупівель.

Мобілізація коштів для сплати доходів фізичних осіб відбувається за рахунок фіскального вилучення коштів, які за інших рівних умов могли

спрямовуватися на соціальні цілі та на забезпечення економічного розвитку, зростання доходів працюватиме на збільшення потреби в імпорті та/чи на зростання внутрішніх цін, одночасно відтворюючи економічну депресивність. Відповідні реакції монетарної влади, спрямовані на стабілізацію валютного курсу та протидію інфляційним ризикам, додатково гальмують відновлення економічного зростання. Наближення України до економічних і соціальних стандартів розвинутих країн потребує побудови соціально справедливого суспільства, забезпечення гідних умов життя для соціально вразливих верств населення та підвищення ефективності роботи системи захисту прав людини. Розвиток країни має бути спрямований на створення належного рівня та високої якості життя у демократичній соціальній державі, що є важливою передумовою консолідації суспільства та економічного розвитку. Водночас в умовах сповільнення соціально-економічного розвитку та значних кризових ризиків загальний пріоритет соціальної політики має бути зміщений у сторону раціоналізації бюджетних витрат з одночасним підвищенням соціальної відповідальності суспільства [151, с. 112].

З метою визначення проблем консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів та зміцнення соціальної безпеки України доцільним виявляється проведення постійного аналізу та моніторингу видатків Зведеного бюджету України на соціальні потреби та на соціально-культурні заходи. Іншим методом залучення фінансових ресурсів може стати зниження навантаження соціальних витрат на бюджет завдяки залученню приватних інвестицій, переходу на адресну підтримку нужденних. В умовах жорсткої економії бюджетних коштів має бути здійснено перехід від патерналізму в соціальній сфері до злагодженого та добросовісного партнерства між державою, бізнесом та громадянами в усіх аспектах соціальної допомоги, що дасть змогу прогнозувати суми податкових надходжень до бюджету [221]. Так як існуюча модель субсидування фактично стримує ініціативу суб'єктів господарювання, водночас посилює відповідальність держави за ефективність функціонування галузі, що лише підвищує політичний тиск на рішення органів влади. Подальше зволікання з реформуванням системи субсидування матиме зростаючий негативний вплив на соціально-економічну ситуацію в країні.

Таким чином, нами доведено, що серед основних проблем консолідації фінансових ресурсів на соціальні цілі є: (1) домінування політичного запиту над об'єктивною оцінкою фінансових ресурсів держави; (2) репресивна структура податкової системи та волонтаристське адміністрування податків; (3) соціальна несправедливість податкової системи; (4) відсутність ефективної системи контролю за витрачанням бюджетних коштів та зловживання у сфері державних закупівель; (5) зниження ролі парламенту в бюджетному процесі та поширення ручного управління процесом розподілу бюджетних коштів; (6) фінансова слабкість місцевих та регіональних бюджетів унаслідок високого рівня бюджетної централізації. Як наслідок, сформувався надмірно оптимістичні плани щодо бюджетних видатків, зокрема популістське збільшення соціальних видатків, зумовило нарощення державного боргу та зростання обсягу податкових коштів із підприємницького сектору, сприяло тінізації економічних

процесів, відсутності контролю законодавчої влади за ефективністю і законністю витрачання бюджетних коштів, а високий рівень фіскального перерозподілу відіграв роль компенсатора витрат від неререформованості сфер бюджетних видатків та «корупційного податку».

Звуження можливостей фінансування бюджету за тривалої економічної стагнації спричинило ефективну неефективність й соціальну несправедливість під час розподілу бюджетних коштів. Обґрунтовано, що за таких умов необхідним виявляється створення в органах соціального забезпечення національних і регіональних структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці (так званих Соціальних Агенцій), в компетенцію яких входить: (1) раціоналізація (за участю представників бізнесу і державних установ) підготовки фахівців згідно з потребами глобальної, національної та регіональних економік на основі стратегічних прогнозів відповідно до цілей економічної політики на підставі соціально-демографічного аналізу й даних щодо регіонального розвитку; (2) розроблення системи прогнозів щодо потреби в робочій силі на основі аналізу міграційних процесів, встановлення зв'язку між системою освіти та ринком праці; (3) вдосконалення функції державного нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати й соціальних виплат; (4) розроблення Стратегії усунення диспропорцій суспільного розподілу доходів, зниження рівня бідності й формування прогресивної соціальної структури суспільства.

Значного удосконалення потребує система пенсійного забезпечення громадян, зокрема: (1) необхідне подальше реформування пенсійного забезпечення у плані більш щільної прив'язки розміру пенсій до тривалості трудового стажу та обсягу сплачених внесків; (2) доцільно посилити контроль за сплатою та адмініструванням єдиного соціального внеску та позбавити Пенсійний фонд невластивих для солідарної системи видатків; (3) провести інвентаризацію пенсійних пільг за професійною та соціальною ознаками з метою визначення їх обґрунтованості та подальшої оптимізації; (4) запровадження обов'язкових корпоративних пенсійних схем для фінансування дострокових та спеціальних пенсій для особливих категорій професій, пов'язаних із ризиком для життя; (5) створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів повинна враховувати посилення соціальної відповідальності бізнесу, зокрема у частині збереження і відновлення соціальної та культурної інфраструктури, підтримки соціальних ініціатив територіальних громад, посилення адресного характеру надання соціальної допомоги та пільг (поєднання матеріальної допомоги бідним із заходами щодо соціальної інтеграції та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, визначення ступеня нужденності сім'ї як єдиного критерію для прийняття рішення про надання державної допомоги, збільшення рівня соціального захисту дітей малозабезпечених сімей із 75 % до 100 % розміру прожиткового мінімуму),

удосконалення та розвиток системи соціальних послуг для населення, підвищення їх якості (подальше розроблення та впровадження державних стандартів соціальних послуг, підвищення ефективності механізмів соціального замовлення та контролю за якістю надання соціальних послуг, розвиток сімейних форм виховання та профілактика соціального сирітства, посилення соціальної підтримки громадян похилого віку та інвалідів, подальший розвиток системи послуг, що надаються за місцем проживання). Доведено, що для розрахунку порогових значень показників рівня життя населення необхідно застосовувати новий метод визначення споживчого кошика з урахуванням показників якості життя, а саме: ВВП на одну особу; індекс сприйняття корупції у соціальній сфері; рівень бідності; рівень доходів та витрат населення; рівень освіти; рівень медичного обслуговування; рівень зайнятості населення; рівень забезпечення житлом, що дозволить більш комплексно дослідити добробут населення та ідентифікувати його відносно представників середнього класу.

Визначено низку проблем щодо створення системи соціальної підтримки сімей, молоді та дітей, основними з яких є: (1) недостатні обсяги будівництва соціального житла для молодих сімей з дітьми; (2) заборгованість з виплати державної допомоги по народженню дитини; (3) відмова роботодавців у наданні щорічної додаткової відпустки батькам, які мають дітей віком до 18 років, які навчаються в іншій місцевості, для супроводження до місця навчання.

Таким чином, доведено, що на сучасному етапі відбувається хронічне недофінансування соціальної сфери та виникає нагальна необхідність залучення додаткових фінансових ресурсів на соціальні цілі, що можна досягнути шляхом запровадження дієвої соціальної та стабілізаційної політики, а також сформувавши надійну платформу для виокремлення і розвитку середнього класу в Україні.

4.3. Формування середнього класу як основа стабільності соціально-економічної системи

Посттрансформаційний та післякризовий етап соціально-економічного розвитку України характеризується глибокою деформацією механізму державного управління, невизначеністю моделі соціальної політики держави, відсутністю системного підходу до формування державних соціальних гарантій та сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації, низькою ефективністю соціальних програм, а також недосконалістю нормативно-правового забезпечення у сфері соціального захисту, що проявляється у відсутності довгострокової соціальної стратегії, у надто низькому рівні життя населення та у зниженні рівня соціально-економічної безпеки держави.

Процес ринкової трансформації пострадянських країн, перехід до нових форм державного управління, а також глибокі соціальні перетворення, які були спрямовані на переорієнтацію адміністративно-планової системи

господарювання до становлення ринкового середовища, необхідного для ефективного функціонування економіки, спричинили велику кількість ризиків і загроз економічній безпеці держави [357, с. 424–425] та супроводжувалися стратифікаційними перетвореннями, створенням якісно нової класової структури трансформаційного суспільства – середнього класу. Саме від соціально-економічної діяльності середнього класу, як невід’ємного елементу ринкової економіки, основного платника податків, гаранта реалізації державних соціальних програм та рушійної сили у здійсненні демократичних перетворень і формування громадянського суспільства, залежить успішність ринкових реформ та ефективної макроекономічної політики держави.

Посттрансформаційний етап розвитку соціально-економічної системи України та перехід до ринкової економіки характеризується стійкою матеріальною нерівністю, низьким рівнем життя населення, неефективністю здійснюваних реформ, а також відсутністю стабільного економічного, політичного та культурного розвитку держави. Основною проблемою держави є створення соціально орієнтованої економічної системи, забезпечення соціальної справедливості в суспільстві та усунення соціальних протиріч, що можна досягнути, сформувавши середній клас.

Приватизаційні процеси, які відбувалися в Україні, не сприяли посиленню соціальної захищеності працівників приватизованих підприємств та сталому розвитку об’єктів соціальної інфраструктури, а ускладнювали реалізацію конституційних прав громадян. Поряд із цим, розподіл результатів використання державної власності призвів до надмірного соціального розшарування та до поляризації доходів. Відбувся перерозподіл загального обсягу грошових доходів на користь високоприбуткових груп з одночасним скороченням частки доходів найбільш вразливих груп населення та зростанням надмірної кількості різноманітних видів соціальної допомоги і пільг. Формування середнього класу дозволить забезпечити політичну, економічну та соціальну стабільність в державі.

Можна вважати, що перші спроби сформувати середній клас в Україні були зроблені у 1990–их роках з числа працівників науки, освіти, охорони здоров’я, кваліфікованих спеціалістів індустріальних галузей виробництва, частини партійної та державної еліти, яка, на той час, мала високі доходи та заощадження. Проте, трансформаційна перебудова та перехід до ринкових відносин спричинили втрату прибутків та заощаджень, а нереалізовані освітньо-кваліфікаційні навички не дозволили опанувати нові види діяльності у сфері надання послуг. Трансформаційні процеси в класовій структурі суспільства гальмували його стійкий розвиток та в умовах перехідної економіки призвели до необхідності формування середнього класу, основними ознаками якого є рівень матеріального добробуту та споживання, рівень освіти та професійно-кваліфікаційний статус, економічні та соціальні мотивації праці, спосіб і стиль життя, самоідентифікація, здатність до самоорганізації.

В економічній літературі зустрічаються різноманітні підходи до визначення поняття «середній клас», які детальніше подано у табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Основні підходи до становлення поняття «середній клас» та визначення його сутності

№ з/п	Період	Сутність поняття «середній клас»
1.	1766 р. «Оксфордський словник англійської мови»	Вперше зафіксовано вживання терміну «середній клас»
2.	А. Шанкін	Розкриває поняття відповідно до ознак «середнього класу»: економічної (матеріальної, фінансової) незалежності, професіоналізму та високої самооцінки громадянина, яка ґрунтується на його усвідомленні своєї значимості в громадському житті. «Середній клас» вирізняється особливим менталітетом, а не певним рівнем доходів
3.	Т. Ковальчук	«Середній клас» – це економічно активна частина громадян, що мають відповідний для людини XXI ст. рівень матеріального забезпечення, досягають його власною працею, усвідомлюють свої економічні та соціально-економічні інтереси і активно діють заради їх реалізації, а також є надійною опорою ринково-демократичних перетворень
4.	О. Барановський	Середнім класом можна вважати соціальну групу, що володіє набором певних характеристик: визначений рівень доходів, володіння нерухомістю, наявність своєї справи, висока професійна освіта та кваліфікація, відносна задоволеність статусом, помірний політичний консерватизм, зацікавленість у підтримці соціального порядку і стійкості, суб'єктивна ідентифікація себе із середнім класом
5.	Е. Лібанова	Наявність в суспільстві потужного середнього класу означає наявність внутрішніх джерел фінансування в бізнес, житло, освіту; високий платоспроможний попит населення, масштабний внутрішній ринок і зростання зайнятості; можливість населення відстоювати свої права і прагнення у визначених законодавством межах
6.	А. Гальчинський	Середній клас забезпечує еволюцію суспільства за траєкторією посттрансформаційного розвитку і відіграє важливу роль у формуванні світоглядних, зокрема, моральних стандартів
7.	Т. Заславська	Середній клас володіє високим інноваційним потенціалом, може впливати на суспільний розвиток, транслювати зразки поведінки нижнім прошаркам
8.	В. Кузьменко	Середній клас виступає урівноважувачем інтересів різних верств населення
9.	В. Антонюк	Середній клас є стабілізатором суспільства, сприяє встановленню суспільного порядку, виступає гарантом суспільної безпеки, враховуючи інтереси різних соціальних груп та забезпечуючи їх взаємозв'язок, показує приклад заможного життя, ініціює і здійснює економічні та технологічні інновації, є основною рушійною силою ринкових реформ в умовах перехідної економіки
10.	В. Сенчагов	Виходячи з ролі середнього класу в суспільстві головна ознака віднесення людей до цього класу – розмір їх середньодушових доходів, що забезпечує можливості активної купівлі товарів і послуг та формування заощаджень
11.	М. Вінічук	Економічно активна соціальна група населення, яка володіє високим інтелектуальним та інноваційним потенціалом, високою професійною освітою та кваліфікацією, має достатній рівень матеріального забезпечення та платоспроможності, користується власним рухомим та нерухомим майном, усвідомлює свої соціально-економічні інтереси, формує моральні стандарти та суспільний порядок, а також виступає стабілізатором суспільства і соціального порядку

Складено авторами за: [31; 84; 105; 190; 212; 213; 315; 330 – 333]

Систематизувавши усі запропоновані визначення, можна стверджувати, що середній клас – це економічно активна соціальна група населення, яка володіє високим інтелектуальним та інноваційним потенціалом, високою професійною

освітою та кваліфікацією, має достатній рівень матеріального забезпечення та платоспроможності, користується власним рухомим та нерухомим майном, усвідомлює свої соціально-економічні інтереси, формує моральні стандарти та суспільний порядок, а також виступає стабілізатором суспільства і соціального порядку.

На сучасному етапі існують певні проблеми з визначенням середнього класу в Україні, його чисельності та відмежування від малого та середнього бізнесу. На сьогодні встановлено, що представники середнього класу повинні отримувати місячний дохід у розмірі не менше 5 тис. грн., з яких 1 тис. грн. використовується на оплату комунальних послуг, 500 грн. на транспорт, частина на продукти, ліки і частина залишається у вигляді заощаджень. Таким чином доведено, що дослідження критеріїв визначення середнього класу, як основи стабільного розвитку суспільства, базується на визначенні розміру середньодушового доходу на місяць. Згідно самооцінки домогосподарства України своїх доходів у 2014 р., як уже зазначалося у п. 2.3, [256] сума доходу представників середнього класу коливається від 6000 грн. у сільській місцевості до 8000,1–10000,0 грн. на місяць у міській.

Поряд із цим встановлено, що в Україні частка середнього класу становить лише 0,8 % населення. З огляду на таку ситуацію в Україні, необхідно вживати дієвих заходів, спрямованих на поліпшення показників розвитку ситуації на ринку праці, розробивши та зреалізувавши державну політику у сфері зайнятості та освітніх послуг, адже наявність у державі висококваліфікованих спеціалістів є основою конкурентоспроможності національної економіки моделі європейської держави в глобальній системі світового господарства. Розвиток та реалізація людського потенціалу можливі завдяки злагодженому функціонуванню усіх елементів економічної системи, зокрема ринку праці, що взаємодіє з ринком освітніх послуг, державою, соціальною інфраструктурою [255].

Своєю чергою, це потребуватиме залучення до економічного обороту якнайповнішого спектру потенційних ресурсів розвитку, що вимагатиме проведення низки непопулярних змін в організації господарського механізму, зокрема – земельної, трудової, житлово-комунальної реформ. Зворотним боком таких змін є потреба соціалізації розвитку задля легітимізації державної модернізаційної політики. Отримання реального соціального ефекту від економічного розвитку вимагатиме відповідної політики доходів, запровадження стимулюючих засад оподаткування, впорядкування міжбюджетних відносин для забезпечення коректного регіонального розподілу доходу. Сформувані позитивні соціальні тренди в умовах післякризових макроекономічних обмежень спроможна реформа системи соціального забезпечення, яка забезпечить максимізацію цільового використання хронічно обмежених фінансових ресурсів на цілі соціальної політики [273, с. 65]. Вважаємо за доцільне подати власне визначення та сегментування проблем формування середнього класу в Україні, окреслення напрямків та основних заходів щодо його виокремлення, а також очікувані результати внаслідок реалізації запропонованих заходів (рис. 4.10).

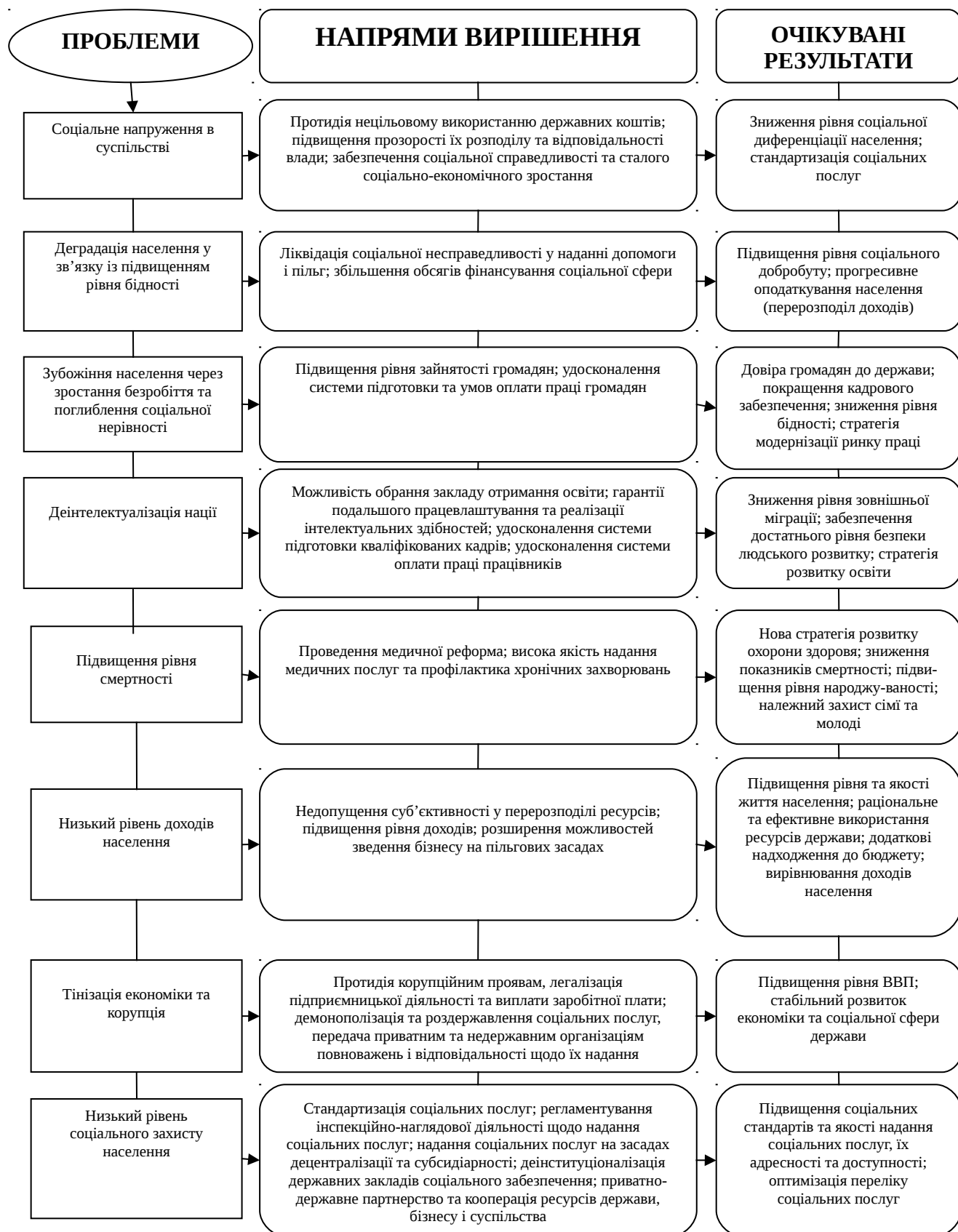

Рис. 4.10. Матриця процесу формування середнього класу в Україні
Розроблено авторами

В Україні існує низка проблем, які сповільнюють її соціально-економічний розвиток, основними з яких є: значне соціальне напруження в суспільстві, яке

спричинене глибокою девальвацією гривні, падінням ВВП, значним зростанням цін; підвищення рівня бідності у зв'язку із різким подорожчанням комунальних послуг, зростанням вартості проїзду у транспорті, зростанням цін на послуги зв'язку, продукти та ліки; зростання рівня безробіття та поглиблення соціальної нерівності; скороченням доходів населення, низьким рівнем оплати праці та соціальних стандартів. Серед проблем становлення середнього класу в Україні можна назвати низьку платоспроможність населення, обмежений доступ до якісної освіти та медичного обслуговування, низький рівень правової грамотності, збільшення диференціації між багатими та бідними.

Першочерговим чинником у процесі сповільнення становлення середнього класу є значний сектор тіньової економіки, яка безпосередньо впливає на ситуацію на ринку праці та на механізм формування доходів населення.

З метою підвищення рівня життя населення, усунення бідності та підвищення добробуту населення повинна бути розроблена дієва соціальна політика країни, яка б поєднувала процес подолання бідності, безробіття, соціальної нерівності із підвищенням конкурентоздатності економіки, підвищенням технологічного рівня виробництва, підвищенням рівня соціальної допомоги населенню, розвитком внутрішнього ринку та сталим розвитком і збільшенням частки середнього класу. В даному контексті важливим виявляється концентрація і цільове спрямування ресурсів соціальної допомоги безпосередньо на ті верстви населення, які її потребують, що вимагає адресності соціальної допомоги та створення реєстрів її отримувачів, що допоможе забезпечити ефективне впровадження механізмів взаємодії громадськості та органів місцевої влади.

З метою подолання дестабілізуючих факторів необхідно активізувати та інтенсифікувати вплив соціальних факторів на безпечний суспільний розвиток, виділяючи ті чи інші аспекти формування соціальної безпеки через інструменти соціальної політики держави, такі як: фінансова допомога, безготівкові трансферти (житлові субсидії, часткове зменшення вартості товарів та послуг), введення податкових пільг (для малозабезпечених сімей; для молодого подружжя при народженні дитини; для сімей, які усиновлюють, беруть на утримання дитину або людину похилого віку; для безробітних що починають власний бізнес); здобуття нової кваліфікації [177].

Таким чином, проаналізувавши проблеми та можливості формування середнього класу в Україні, можна стверджувати, що в результаті трансформації та модернізації економіки країни в українському суспільстві середній клас досі не виокремився.

На сучасному етапі, розвиток середнього класу потребує докорінної модернізації інститутів держави та формування громадського суспільства, вимагає державного реформування через демократизацію, ефективний розподіл економічної та політичної влади, «прозорість» та підзвітність суспільству [216]. Формування досить міцного та багаточисельного соціального прошарку – середнього класу – стане найважливішою умовою подолання глибокого та стійкого майнового розшарування суспільства на багатих та бідних і злидених.

Будучи задоволеними своїм матеріальним і соціальним становищем, представники середнього класу зберігатимуть соціальний мир і стабільність у суспільстві. Основний шлях формування середнього класу в Україні – це істотне зростання реальної заробітної плати і орієнтація прожиткового мінімуму на більш високу якість життя людини, проте необхідно зважати на те, що підвищення грошових доходів населення має бути узгодженим із іншими макроекономічними показниками, оскільки може спричинити зростання рівня інфляції. Крім того, для ефективності процесів соціальної консолідації, зміцнення держави та становлення соціального класу необхідно впровадити механізм соціального контракту між державою, бізнесом та інститутами громадського суспільства [216].

Безумовним є й те, що процес формування середнього класу повинен базуватися на стійкому зростанні конкурентних переваг, які, насамперед, пов'язані із безробіттям, якістю робочої сили і рівнем її оплати. На жаль, проте за останні роки в Україні спостерігаються проблеми розвитку ринку праці, зокрема, надмірні темпи зростання зайнятості у неформальному секторі економіки. Поряд із цим, формування доходів громадян відбувається за рахунок застосування механізмів тіньового сектору економіки, а переважна більшість представників середнього класу формують свій життєвий рівень та добробут за рахунок тіньового капіталу. Економічна політика держави має передбачати максимальну мобілізацію всіх ресурсів країни, сприяти розвитку господарської ініціативи і самодіяльності населення насамперед у формі малого та середнього бізнесу, посилити соціальну орієнтацію в розвитку підприємств, регіонів і економіки країни загалом. Ця довгострокова соціально орієнтована політика повинна бути спрямована на зниження реального рівня безробіття, посилення економічної активності і мобільності населення, підвищення його доходів, рівня добробуту, тобто покращення соціального захисту населення, додаткового залучення грошових коштів у вигляді податкових надходжень, на підвищення рівня соціальної безпеки держави. На базі соціально орієнтованої економіки сучасного типу досягнеться наближення рівня життя населення до середніх європейських стандартів його якості [223, с. 181], що на сучасному етапі є надзвичайно актуальним, оскільки в результаті проведеного нами дослідження доведено, що в Україні, як і в окремих країнах світу, прослідковується сповільнення економічного зростання, зниження стандартів життя, зниження рівня людського розвитку та рівня економічної безпеки в соціальній сфері.

Політика становлення середнього класу в Україні безумовно повинна бути пов'язана із політикою подолання бідності в Україні.

Таким чином, реалізація вище зазначеного дозволить створити додаткові робочі місця, скоротити рівень безробіття, сприятиме розвитку малого підприємництва, дозволить збалансувати попит і пропозицію робочої сили на ринку праці, а відтак – підвищить доходи та рівень життя населення, а також зміцнить соціальну безпеку держави.

4.4. Напрями застосування фінансового контролінгу в контексті детінізації економіки України

Розвиток «тіньової» економіки є складною та масштабною проблемою посттрансформаційного періоду. За оцінками експертів, 50-60 % фінансового капіталу в Україні має нелегальне походження, а неофіційний позабанківський обіг становить близько 10 млрд дол. США. Ця проблема стосується як економічної, так і соціальної безпеки України та вимагає всестороннього державного регулювання. Серед основних чинників зростання обсягів «тіньового» сектору економіки виокремлюють: соціально-економічну кризу в країні; нечіткість і непослідовність соціально-економічних реформ; недосконалість фіскальної політики держави; відсутність стабільного законодавства з регламентування економічної діяльності; корумпованість державних службовців та ін.

Найпоширенішими способами нелегального експорту капіталів і фінансового шахрайства, на думку науковців, є: 1) неповернення коштів закордонними партнерами і переказ їх на спеціальні зарубіжні рахунки; 2) угоди з неплатоспроможними іноземними партнерами (шахраями, банкрутами тощо), змова з ними про поділ грошей та ін. (рис. 4.11).

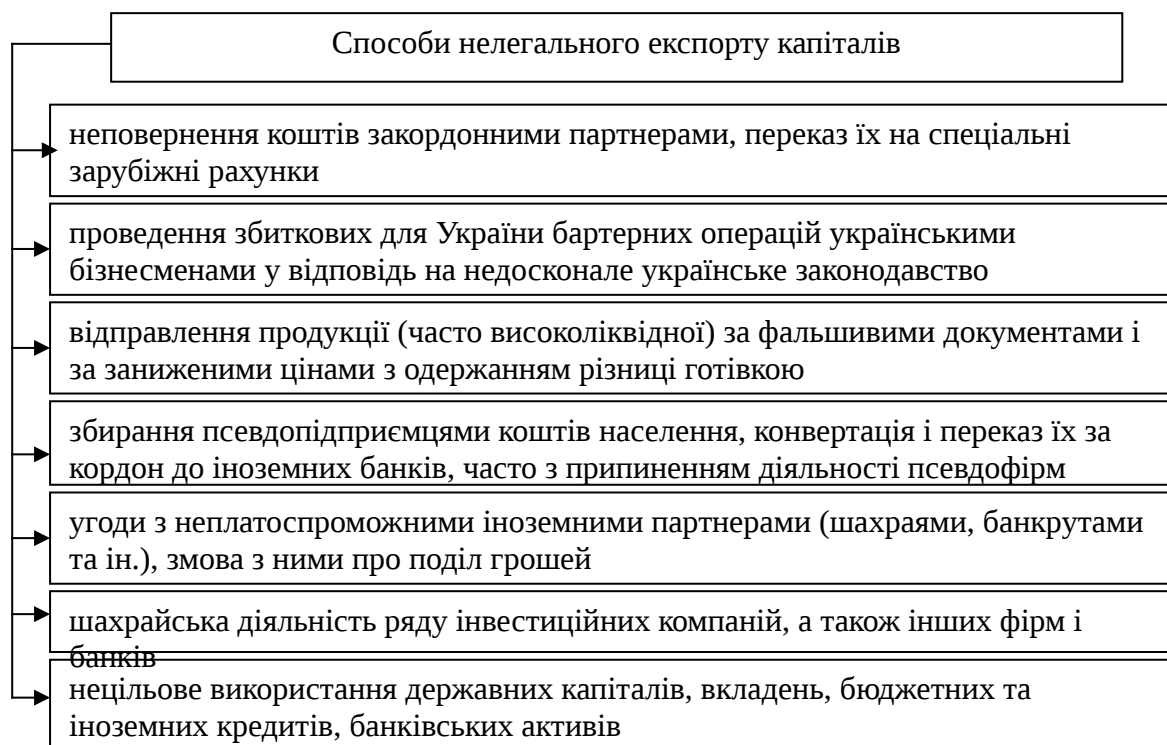

Рис. 4.11 Способи проведення нелегальних фінансових операцій
Складено авторами

Тіньовий сектор існує у всіх країнах, але в Україні його розміри є особливо значними. Він достатньо різноманітний, важко піддається узагальненню і порівнянню. В Україні присутні загальні риси нелегальної економічної діяльності, проте окремі чинники іллегалізації є характерними лише для специфічних національних умов (рис. 4.12). Перебуваючи на

посттрансформаційному етапі розвитку, українська економіка також наділена й характеристиками, притаманними транзитивним економікам. Зокрема, зумовлена історичними обставинами, відсутність протягом тривалого часу реального власника, руйнування системи правових інститутів, укорінення неформальних стандартів поведінки.

Рис. 4.12 Універсальні та національні чинники ілlegalізації економіки
Складено авторами за: [357]

Диспропорції національної економіки, безпосередньо пов'язані з нелегітимним первісним нагромадженням капіталу, вагомим рівнем тіньового сектора економіки та корупції, знижують рівень економічної безпеки, як у коротко-, так і в довгостроковому періоді, тому обумовлюють необхідність їх моніторингу, виявлення основних чинників і факторів, та врахування при розробці моделі соціально-економічного розвитку [357, с.441].

Протягом усього періоду ринкових перетворень в Україні становлення ефективної податкової системи характеризувалося відсутністю порозуміння між державою і платниками податків. Цей процес проходив одночасно із поглибленням економічної кризи, коли проблеми надходження коштів до бюджету особливо загострюються. Зі зменшенням обсягів виробництва державні видатки збільшуються – у номінальній та реальній формі, викликаючи дефіцит бюджету і зростання податкового навантаження. Як результат, податкова система України трансформувалася не стосовно потреб економічного розвитку, а навпаки, – потреб надмірного державного споживання.

Відмінності впливу держави на тіньову економіку розкриваються через застосування адміністративних та економічних методів. Економічні методи (зокрема, удосконалення податкового та трудового законодавства, системи соціального захисту населення, підготовки та перепідготовки кадрів) будуть дієвішими для тіньових підприємців та самозайнятих. Це дає можливість підтримати легальну діяльність національних виробників, і карно-адміністративні методи тут будуть менш дієвими. Розглядаючи методологічні підходи, наголосимо, що покращення нормативно-правової бази є пріоритетнішим порівняно із застосуванням адміністративних покарань. Йдеться не лише про інституціональні реформи, а про комплексний підхід до формування конкурентного середовища та забезпечення умов розвитку підприємництва. У окремих ситуаціях є необхідною саме жорсткість законодавчих норм для боротьби з тіньовими методами економічної діяльності: зокрема, кримінальні порушення законодавства, корупція.

На сучасному етапі карно-адміністративні заходи боротьби з тінізацією економіки не дають належних позитивних результатів. За міжнародним рейтингом Doing Business 2010, умови для ведення бізнесу в Україні – одні з найгірших у світі (142-ге місце серед 183 країн). Сусідами по рейтингу України є Гондурас, Гамбія, Сирія та Філіппіни. У своєму регіоні – Східній Європі та Центральній Азії – Україна за легкістю ведення бізнесу випереджає тільки Узбекистан та Таджикистан і займає 25 місце із 27. Найскладніше у країні (1) отримати дозволи на будівництво (181 місце із 183), (2) сплатити податки (181 місце із 183), (3) закрити бізнес (145 місце) і (4) вести зовнішньоекономічну діяльність (139 місце). Порівняно легко отримати кредит (30 місце) та забезпечити виконання контрактів (43 місце).

Особливо високим є показник тривалості часу, який витрачає компанія на сплату податків в Україні, хоча поступово ситуація починає покращуватись. За оцінками Міжнародної фінансової корпорації (МФК), які надані в звітах Doing Business, час на сплату податків в Україні на 2011 р. скоротився більш ніж удвічі (оцінка Doing Business 2008), становить 2085 год, а Doing Business 2010 – 736 год), що понад удвічі перевищує час, який витрачається на аналогічні процедури в країнах Східної Європи та Середньої Азії⁴. Аналіз податкового законодавства, бухгалтерських процедур, підготовки податкових звітів і процедур оплати податків та зборів, проведений МФК в Україні в 2007 р., показав, що в середньому компанія витрачала 1137 годин на різні операції, пов'язані з обліком та сплатою податків [8].

За даними звіту «Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?» [9], найбільшими регуляторними перешкодами для розвитку підприємницького середовища та інвестиційного клімату України є: (1) система оподаткування, (2) процедури видачі дозволів, державного контролю та (3) технічного регулювання. Регуляторне середовище є особливо обтяжливим для малих та середніх підприємств (рис. 3.10). У звіті зазначено, що за останні 5 ро-

---

⁴ Doing Business 2010 використовує інформацію щодо процедур сплати податків, які діяли у 2008 фінансовому р. Детальніше див. методологію IFC/PriceWaterhouseCoopers (2010) та IFC (2009b)

ків була прийнята низка законів, постанов і регуляторних актів, покликаних покращити ситуацію, але впроваджуються вони дуже повільно [103, с.26].

Як бачимо з рис. 4.13, результати оцінки міжнародних рейтингових агенств не відрізняються суттєво, а серед «лідерів» – перешкоди систем оподаткування та дозвільних процедур.

Податкова політика в Україні часто передбачає надання пільгового режиму, що спричиняє спотворення умов конкуренції і є потужним стимулом тінізації економічних відносин. За інформацією Рахункової палати, в Україні пільги із платежів до бюджету становлять 46,8 млрд грн. Для посилення детінізації економіки слід проводити послідовнішу державну політику, яка б законодавчо гарантувала недоторканність легалізованого капіталу некримінального походження.

4.13. Чинники поглиблення тінізації економіки України за оцінками міжнародних рейтингів
Складено авторами

Офіційні показники (що в Україні розраховуються Державним комітетом статистики) рівня тіньової економіки України за 2001-2017 роки. Україну в 2001 р. було віднесено до «чорного списку» ФАТФ, до якого входять країни, що не співпрацюють з іншими країнами у напрямі мінімізації обсягів «відмивання» коштів (туди також потрапили Багамські острови, Домініка, Ізраїль, Кайманові острови, Острови Кука, Ліван, Ліхтенштейн, Маршалові острови, Науру, Ніле, Панама, Росія, Сент-Кітс і Невіс, острови Сент-Вінсент і Гренадіни, Філіппіни, Єгипет, Гватемала, Угорщина, Індонезія, М'янма, Нігерія, Гренада).

Наша країна була внесена у цей список за недотримання рекомендацій ФАТФ, зокрема: а) обов'язковий моніторинг усіх фінансових систем; б) прийняття законів з регулювання фінансових інститутів; в) надання фінансової звітності з підозрілих фінансових операцій; г) співпраця фінансового сектору з відповідними органами для перешкодження відмиванню коштів; д) відсутність фіктивних компаній; е) прозорість у встановленні власників компаній, спроще-

ння процесу визначення керівництва компаній; є) унеможливлення «відмивання» коштів злочинними угрупованнями; ж) наявність законів з регулювання обміну інформацією з міжнародними організаціями; з) вжиття адекватних заходів покарання за порушення законодавства [293, с.17-23]. Такі рекомендації перегукуються з пропозиціями запровадження системи фінансового контролінгу та його функціями в системі зміцнення фінансової безпеки.

Більшість держав прийняла усі рекомендації ФАТФ, вжила заходів для якнайшвидшого їх виключення із «чорного списку» (позитивний ефект від запровадження рекомендацій спостерігався не лише для учасників ФАТФ, але й для національних економік країн цього списку). З того часу (з 2001 р.) наша країна включалася і виходила зі списку кілька разів. Підставою для виключення України з «чорного списку» (2002 р.) стало прийняття Верховною Радою України Законів України: «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом» (24.12.2002 р.); «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу України» (16.01.2003 р.); «Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом» (06.02.2003 р.), а також прийняття постанови КМУ «Про утворення у складі Міністерства фінансів України Державного департаменту фінансового моніторингу» (10.01.2002 р.) та затверджені постановою уряду «Програми протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, на 2003 р. (29.01.2003 р.) [130]. Проте вказані кроки виявились недостатньо ефективними і мають характер швидше мінімізації загострення суперечностей між Україною та країнами-членами ФАТФ, а не системною програмою зі зниження рівня тінізації економіки [357, с.441-442].

Дотримуючись рекомендацій, щоб не потрапляти до списку ФАТФ, в Україні запроваджують заходи, які унеможливають використання банківського сектору для відмивання коштів. Згідно з вимогами ФАТФ до обов'язковості ідентифікації клієнтів в Україні заборонено відкривати кодовані валютні рахунки. Водночас, у Кримінальному кодексі України (2001 р.) міститься ширший перелік предикативних злочинів, доходи від яких можуть бути предметом розслідувань у справах про відмивання коштів. Основою розвитку ефективного механізму протидії відмиванню коштів, отриманих незаконним шляхом, повинно стати виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом або фінансуванню тероризму» (28.11.2002 р.).

Загалом у контексті проблеми зменшення обсягів тіньового сектору в Україні необхідно продовжити комплекс реформ у податковій сфері, при цьому основна увага має бути приділена таким напрямкам: (1) підвищенню прозорості оподаткування, належному контролю операцій органів державного управління; (2) створенню правового механізму та інфраструктури з протидії відмиванню нелегальних коштів і поверненню незаконно вивезених з України капіталів; (3) зміцненню методів управління у державному секторі [214, с.99-100].

Як розглядалося раніше, рейтинг України за показниками конкурентоспроможності є низьким. Індокси чітко вказують, на що саме державним органам слід звернути увагу. Насамперед, необхідно покращувати якість інститутів, посилювати ефективність фінансових ринків, податкової реформи. Для розвитку торгівлі необхідно знизити нетарифні обмеження та спростити митні процедури. Здійснення реформ покращить інвестиційне середовище, що, своєю чергою, позначиться на технологічній готовності та ефективності товарних ринків [103, с.32]. Для визначення проблемних питань товарних ринків у 2010 р. було проведено опитування серед учасників зовнішньоекономічної діяльності, у результаті якого були виокремлені такі основні торговельні обмеження: 1) фіскальні (податково-митні); 2) логістичні обмеження та нетарифні заходи регулювання торгівлі (сплата митного збору; підтвердження походження товару, митної вартості; реєстрації товару; ліцензування; отримання дозволів / листів погодження від державних органів; 3) проходження санітарно-епідеміологічного та фітосанітарного контролю; ветеринарного контролю; екологічного і радіологічного контролю; 4) отримання сертифікату відповідності; 5) зберігання товару на митному складі [103, с.72].

Подібні перешкоди веденню економічної діяльності стають передумовами переходу суб'єктів підприємництва «в тінь». Дуже часто така іллегальна діяльність супроводжується зміною якості економічної злочинності – на криміналізацію економічної системи. Реаліями українського економічного життя все ще є кримінальна поведінка значної кількості суб'єктів господарювання.

На сучасному етапі важливо не допускати поглиблення цього сектора іллегальної діяльності. Початок такої протидії запроваджений прийняттям комплексу заходів Державної програми детінізації економіки на 2001-2004 рр. Наступним кроком стало введення в дію інших законів (про які згадувалося раніше) з боротьби з нелегальною діяльністю, проте, не можна вважати таку систему завершеною – вона потребує постійного вдосконалення та оновлення, з урахуванням нових викликів. Лише за системно-комплексного підходу до детінізації економіки – зі створенням єдиної системи правових, організаційно-економічних, суспільно-інформаційних, регулюючих державних заходів – можна досягти ефективної протидії тінізації суспільно-економічних відносин. Світовий досвід підтверджує ключову роль держави на трансформаційних етапах розвитку суспільства, зокрема, при створенні фундаменту сучасної економічної системи країн Заходу. Визначальна роль у ситуації посттрансформаційної кризи належить державі, обов'язок якої – сприяти реалізації конкурентних переваг національного виробництва шляхом зміцнення податкової системи, вдосконалення законодавства, спрямованого на детінізацію економіки України. Для розробки ефективної системи протидії злочинній економічній діяльності необхідно бути обізнаним з її основними методами та підходами (табл. 4.8).

Для припинення окремих тіньових схем і обмеження тіньової економіки варто вжити таких заходів: 1) передбачити формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними. Ця інформація передається підрозділами оподаткування юридичних осіб підрозділам ведення податкової звітності.

Підрозділи оподаткування юридичних осіб повинні формувати реєстри платників, які заявили до відшкодування суми податку понад 100 тис. грн; 2) встановити мінімальні ціни на високоліквідні імпортні товари (насамперед, підакцизні) для розрахунків і сплати податків; 3) запровадити моніторинг за внутрішніми цінами холдингових компаній з метою недопущення реалізації тіньових сум (у тому числі і в межах ТНК) з переведенням грошей за кордон; 4) запровадити систему регресивно-прогресивного оподаткування, що збільшується від зменшення бази оподаткування і, навпаки, знижується, якщо результати діяльності покращуються. За таких умов легалізація доходів призведе до наповнення бюджету [188, с.15].

Таблиця 4.8

Систематизація способів уникнення сплати податків

№ з/п	Спосіб	Суть здійснення
1	Незаконне переведення в готівку коштів через фіктивні фірми і кореспондентські рахунки	Завищення витрат на придбання товар
в чи по сл уг з по да ль ш и м пе ре ра ху ва нн ям гр о ш ей фі рм і, щ о їх ко нв ер ту є	Відшкодування ПДВ через фіктивну фірму	Використання фіктивної фірми для одержання від неї фальсифікованих податкових документів про сплату зазначеного податку

3	Ухиле	ня від сплати акцизного збору та ПДВ Фальсифікація реальної вартості товарів під час їх ввезення на територію України
4	Ухилення від сплати заборгованості з використанням вексельних розрахунків	Підприємство-боржник зі сплати податків у бюджет розраховується з фірмами-постачальниками сировини векселями, які подаються в банк, що гарантує їх оплату. Фірма-постачальник звертається в банк з вимогою про оплату вексельної суми. Банк сплачує зазначену векселями суму. Гроші використовуються на погашення зустрічних взаємних вимог банку до підприємства і навпаки
5	Уникнення сплати податків / обов'язкових платежів через операції з	поступлення боргу Валюта надходить від нерезидента згідно з договором про зниження боргу з банком-кредитором не на розрахунковий рахунок підприємства-боржника, а до іноземної фірми
6	Ухилення від сплати податків через використання кредитних рахунків комерцій	их банків Підприємства-боржники зі сплати податку, відкривши два і більше валютних рахунків, використовують кошти для здійснення розрахунків, пов'язаних з веденням своєї господарської діяльності, замість спрямування коштів на погашення заборгованості зі сплати податків
7	Ухилення від оподаткування прибутків, одержаних резидентом України від розміщення коштів за кордоном	Резидент України вступає у змову з нерезидентом і укладає угоду, предметом якої є придбання товарів, надання фіктивних послуг. Сума такої фіктивної угоди виводиться з оподаткування
8	Оформлення документів на купівлю товарів за завищеними цінами через фіктивну фірму	Підприємство через зв'язок з керівництвом підприємств-виробників, купує товарно-матеріальні цінності за завищеними цінами і зберігає їх без оприбуткування
10	Використання офшорних зон для ухилення від сплати податків (бартерні та вексельні операції, операції з цінними паперами, транзитна торгівля)	Ґрунтується на принципі податкового законодавства, за яким обов'язковому оподаткуванню підлягають прибутки, джерело яких знаходиться на території держави. Якщо джерело прибутку знаходиться за кордоном, цей прибуток виключається зі сфери податкової відповідальності в цій юрисдикції, а операції виводяться з оподаткування

Складено авторами за: [188]

Загалом, здійснюючи аналіз системи валютного контролю у сфері експортно-імпортних операцій, варто запровадити заходи вдосконалення механізму контролю цих відносин, зокрема:

- регламентація вибору форм розрахунків, що дозволяє широко використовувати «ненадійні» (з погляду валютного контролю) форми;
- розробка цілісного механізму контролю за рухом інвестицій, кредитів, розміщенням валютних цінностей на рахунках за межами України. Незважаючи на відмінності в технології здійснення і завершення операції, спільним є визначення механізму перевірки закінчення операції, через недосконалість якого відбувається неповернення валюти резидентом;
- запровадження механізму контролю за здійсненням поточних валютних операцій у міжнародних одиницях і неконвертованій валюті.

Обсяги валютних коштів на кореспондентських рахунках в українських банках, відкритих іноземними банками, зареєстрованими в офшорних зонах, свідчать про деформованість зовнішньоторговельних і фінансових потоків та використання схем «втечі» валютних коштів за кордон через кореспондентські рахунки офшорних банків, про що зазначалося раніше. Оскільки чинним

законодавством недостатньо регламентується встановлення кореспондентських відносин українськими банками, це створює можливості для «втечі капіталу», легалізації прибутків, отриманих незаконним шляхом, ухиляння від сплати податків [62].

Висунення вимоги обов'язкового відкриття юридичними особами-резидентами гривневих депозитів в уповноважених банках у розмірі 100 % коштів, перерахованих на купівлю валюти для оплати імпорту товарів до їх ввезення в країну дозволить знизити вплив недобросовісного зовнішньоторговельного бізнесу на стан внутрішнього валютного ринку. При цьому можуть порушуватися інтереси добросовісних імпортерів, тому потрібно нормативно звільнити імпортерів від необхідності депонування гривневих коштів за купівлі валюти з використанням відкриття безвідкличних акредитивів.

Удосконалення порядку валютного контролю з боку уповноважених банків за операціями їхніх клієнтів з переказів валюти за кордон за договорами, що потребують підвищеної уваги (тобто з ознаками фіктивності) (наприклад, банк має право призупинити проведення підозрілих операцій на 5 днів) дасть змогу запобігти «втечі капіталу». Підвищення ефективності системи попереднього валютного контролю та координація взаємовідносин між органами валютного контролю дозволить значно посилити безпеку валютного ринку. Загалом перелічені заходи дозволять підвищити ефективність валютного контролю та перешкоджатимуть «втечі» валютних коштів з України через зовнішньоторговельні операції.

Для запровадження системної взаємодії різних гілок влади з протидії тінізації економіки важливим для України є формування оптимальної інституційної інфраструктури. Удосконалення системи валютного контролю неможливе без вдосконалення існуючої системи державних органів контролю у сфері валютних відносин. В Україні існує інституційна система валютного контролю з головним органом – Національним банком України, у структурі якого функціонує Департамент валютного контролю і ліцензування, а також частково делеговані повноваження обласним управлінням Національного банку України та Міністерству фінансів, Державній податковій адміністрації, Державній митній службі, Міністерству зв'язку та іншим органам. Найефективнішою для нашої країни є інституційна система валютного контролю через центральний банк і виконавчі органи влади. Вона сприяє зміцненню економічної безпеки держави, підвищенню її зовнішньої привабливості, стабілізації національної грошової одиниці.

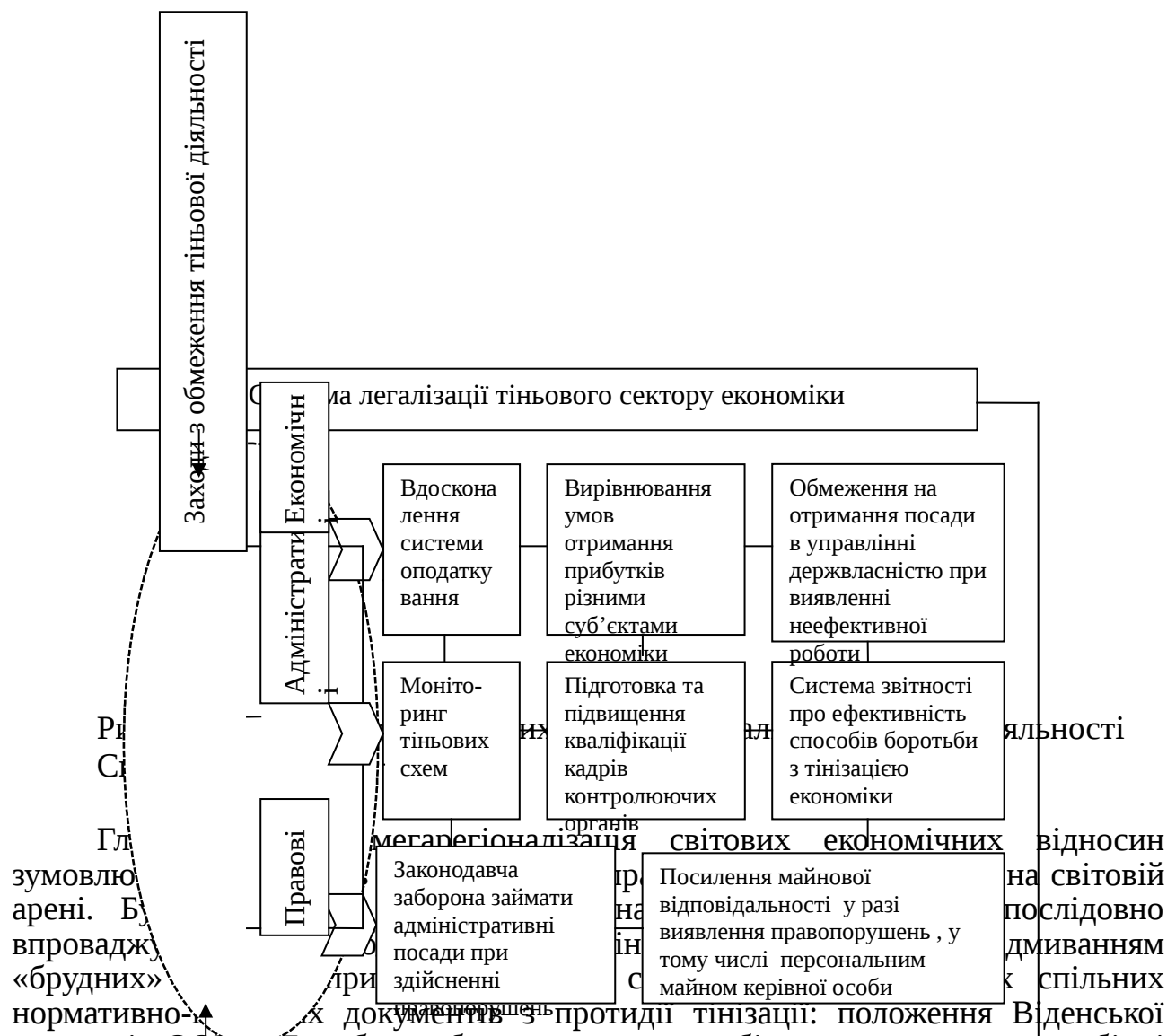
Для виявлення впливу та характеру взаємодії тіньової економіки та індексу якості життя нами був проведений аналіз методом огортаючих даних (DEA), результати якого свідчать про негативний вплив тінізації економіки на якість життя. Спостерігається зростання негативного впливу тіньової економіки на якість життя в Україні. Різке зменшення негативного впливу може пояснюватися передвиборними заходами, які радше були популістськими, ніж реально позитивними.

Проблемним питанням у структурі інституційного забезпечення фінансового контролю залишається налагодження взаємодії між структурними елементами цієї системи. Важливо виробити дієвий механізм взаємодії між Національним банком та органами виконавчої влади. Багаторічний досвід

Західних країн свідчить, що відсутність злагодженості зусиль центральних банків та виконавчої влади ускладнює досягнення позитивних результатів у сфері валютного контролю. Для удосконалення обліку руху валютних цінностей потрібно створити єдиний обліково-інформаційний центр для усіх видів валютних операцій і налагодити механізм державного регулювання платіжного балансу. Необхідно також законодавчо закріпити контрольні функції Міністерства економіки та Головного управління державного казначейства при Міністерстві фінансів України. У більшості країн контроль за рухом капіталів здійснюється за такою схемою, що сприяє не лише вирішенню проблем у певному секторі економіки, але й посилює економічну безпеку загалом – через недопущення переходу в руки іноземного капіталу ключових об'єктів національної економіки.

Ефективність єдиної системи інформаційного забезпечення є передумовою зміцнення фінансової безпеки, зокрема через удосконалення обміну даними між органами валютного контролю засобами системи інформаційного обміну між Національним банком України і Державною митною службою України. Така система сприятиме посиленню валютного контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності; запобіганню використанню фіктивних вантажних митних декларацій для купівлі та перерахування за межі України валютних цінностей; створенню єдиної системи купівлі іноземної валюти та її перерахування за межі України.

Запровадження узгодженого інформаційного забезпечення дозволить ефективно протидіяти «втечі» валютних цінностей та підвищити контроль за переказом валютних коштів за кордон. Для розробки ефективного механізму контролю «втечі» валютних коштів за кордон, створення механізму контролю за експортно-імпортними операціями, попередження зловживань у сфері зовнішньоекономічних операцій, необхідно розробити нормативну базу з урахуванням усіх аспектів і технологічних процедур, така комплексна система протидії іллегальній економічній діяльності з урахуванням економічних, адміністративних і правових аспектів подана на рис. 4.14.

Глобальна зумовлює умови на світовій арені. Боротьба з впровадженням «брудних» нормативно-правових актів при здійсненні діяльності на світовій арені. Боротьба з впровадженням «брудних» нормативно-правових актів при здійсненні діяльності на світовій арені. Боротьба з впровадженням «брудних» нормативно-правових актів при здійсненні діяльності на світовій арені.

Віденської конвенції ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин» (1988 р.); Конвенції Ради Європи № 141 «Про відмивання, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності», законодавчий акт ООН «Про відмивання грошей, що отримані від наркотиків», а також інших документів, які регулюють міжнародний аспект цих доходів.

Не лише економічні чи правові аспекти набувають глобального виміру, але й поширення організованої економічної злочинності, мета якої – одержання надприбутків, що передбачає їх легалізацію, надання законності, неконтрольоване введення грошових коштів в комерційний обіг. Легалізація коштів організованих груп здійснюється через виведення незаконних доходів з тіньового сектору економіки, надання коштам або матеріальним цінностям певного статусу законності. Кримінальні кошти безконтрольно вводяться в обіг, підприємницьку діяльність, сприяючи зміцненню позицій оргзлочинності та створюючи загрозу економічній дестабілізації [289, с. 3-8]. Стаття 209 «Легалізація (відмивання) коштів і іншого майна, одержаних злочинним шляхом» КК України передбачає відповідальність за здійснення фінансових операцій з коштами, отриманими злочинним шляхом, їх використання для здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності, а також створення організованих груп в Україні або за її межами для легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом.

Встановлення кримінальної відповідальності за відмивання нелегальних коштів – важлива передумова боротьби з організованою злочинністю, що часто має транснаціональний характер. Крім цього, в Україні діє постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України «Про сорок рекомендацій групи по розробці фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)», що зобов'язує органи виконавчої влади, банківські й інші фінансові установи керуватися запропонованими рекомендаціями [289, с.25-28], а у разі їх недотримання карається відповідними санкціями, що не лише підриває економічну безпеку держави, але й її конкурентну позицію на міжнародних ринках.

На процес тінзації впливають не лише економічні, але й інші сфери суспільних відносин, зокрема політичні, правові, культурні, психологічні. Структура тіншової економічної діяльності є дуже складною і різноманітною за критерієм «соціальна небезпека». Зв'язки між окремими ланками тіншової економіки, механізми її функціонування відображають складну організаційну форму її існування та розвитку. Вони утворюють сукупність елементів системи тіншової економіки, дія якої спрямована проти офіційного вектора економічного розвитку. Дослідник проблем тінзації економіки Ф. Шнайдер, зважаючи на різноманітні аспекти цієї проблеми запропонував свою схему протидії розвитку тіншового сектору економіки. Він поділяє наслідки запровадження заходів з протидії на ті, що відобразатимуться в економічній сфері, та ті, що результуватимуть у сфері суспільних відносин (рис. 4.15).

Рис. 4.15. Способи вирішення проблеми тінзації економіки
Складено авторами за: [19]

Як видно з рис. 4.15, серед економічних наслідків протидії тінзації економіки виокремлені: перешкоджання готівковому грошовому обігу, заохочення

грошових вкладів, а серед «суспільних» ефектів – зменшення бюрократичної тяганини, забезпечення правового нагляду та створення стереотипу «непрестижності» ведення тіньової діяльності. У багатьох підходах можна погодитися з Ф. Шнайдером, проте варто зважати на специфіку економічних відносин у країнах з різним типом розвитку та суспільно-історичної свідомості.

Зважаючи на іноземний та вітчизняний досвід запровадження заходів з протидії ілєгалізації економіки, запропонуємо шляхи застосування принципів фінансового контролінгу в мінімізації тіньового сектору української економіки. Функції валютного контролю через співпрацю Національного банку, митної служби, Міністерства фінансів та інших органів виконавчої влади розглядалися у сфері зміцнення фінансової безпеки та валютного регулювання.

Оскільки серед заходів фінансового контролінгу є регуляторний моніторинг припливу і відпливу капіталу, аналіз варіантів залучення коштів та позик, регулювання розподілу та перерозподілу коштів, аналіз інвестиційних пропозицій, доречним буде застосування цих функцій у системі протидії ілєгалізації економіки (рис. 4.16).

Рис. 4.16. Застосування принципів фінансового контролінгу у вирішенні проблем детінізації економіки
Складено авторами

Застосування різноманітних підходів (адміністративного, економічного, правового) до вироблення комплексної системи протидії тінізації економіки дасть змогу значно знизити її рівень в Україні, а використання інструментів

фінансового контролінгу посилює заходи боротьби з нелегальною економічною діяльністю у фінансовій сфері.

4.5. Концептуальні засади стратегії гарантування соціальної компоненти економічної безпеки України

Процес формування концепції соціальної політики на засадах гарантування соціальної безпеки держави повинен орієнтуватися на підвищення рівня та якості життя населення, на створення належних умов для формування середнього класу та подолання бідності, на протидію різкому розшаруванню суспільства за майновим та соціальним становищем, на підвищення соціальних гарантій і стандартів, на формування солідарної соціальної структури суспільства та потребує розробки низки заходів правового, економічного та інституційного характеру. Основний акцент повинен ставитися на тому, що соціальна безпека – це певний стан суспільства та основних сфер його життєдіяльності, при якому забезпечуються встановлені державою соціальні нормативи рівня і якості життя людини та суспільства, гарантується його захист від зовнішніх та внутрішніх ризиків і загроз, належні умови для фізичного і психічного розвитку.

Як відомо, глобалізація економічних відносин розширила можливості досягнення прогресивних цілей та нових небезпека напрямів їх розв'язання, таких як диверсифікація ризиків соціально відповідальності, осучаснення поглядів на джерела виникнення рецесії, узгодження потенціалу боргового зростання та залежності від міжнародних фінансових організацій, інституалізація інструментів рефінансування економічної сфери, запровадження сучасної моделі гнучкого валютного курсу, модернізація фіскальної політики з метою пошуку коштів для фінансування соціальної сфери, оновлення інституційного забезпечення соціальної безпеки в Україні [54], тому на сучасному етапі розвиток процесів забезпечення сталого соціального розвитку обумовлений забезпеченням гарантованої безпеки держави. Доведено, що передумовою і пріоритетом збалансування інтересів і консолідації суспільства на основі надійних соціальних гарантій, безпеки, гідного рівня життя населення має стати дієва соціальна політика держави та ефективна й злагоджена діяльність демократичних інститутів.

Сьогодні в Україні в деякій мірі здійснюється стабілізаційна політика за допомогою фіскальної або бюджетно-податкової. Уряд вживає заходів задля зниження рівня інфляції та безробіття. Проте, як не прикро, але подолати ці явища досі не вдалося. Ми вважаємо за доцільне визначити основні напрями стабілізаційної політики у сфері забезпечення соціальної безпеки України та відобразити їх за допомогою рисунка 4.17.

Забезпечення соціальної безпеки України можна здійснювати двома напрямами: фінансовим та соціальним. Фінансовий напрям стабілізаційної політики полягає у досягненні макроекономічної стабільності та

зовнішньоекономічної рівноваги, зниженні рівня «тіньової» економіки, а соціальний – у підвищенні рівня соціальних гарантій, рівня та якості життя населення. Таким чином, пріоритетним напрямком державної політики у соціальній сфері виступає забезпечення високого рівня добробуту, який досягається методами стабілізаційної політики.

На сучасному етапі досить актуальним у дослідженні проблем підвищення рівня життя населення, виявляється підхід відомого італійського економіста та соціолога Вільфредо Парето, який сформулював означення максимуму добробуту суспільства так званий оптимум Парето, або ж, як його називають, «магічний чотирикутник» Парето.

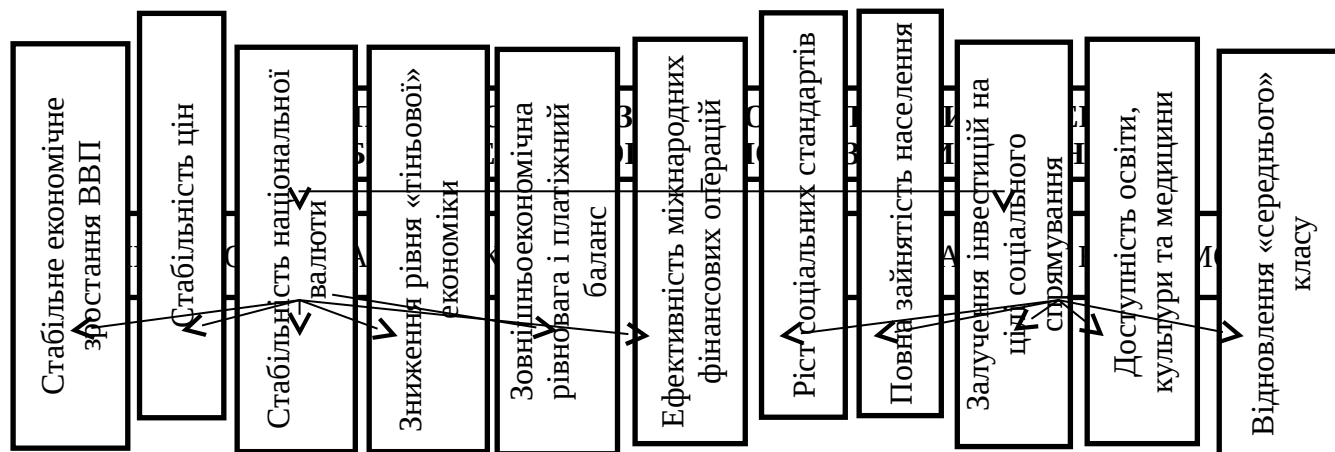

Рис. 4.17. Напрями стабілізаційної політики
Розроблено авторами

Згідно його теорії добробут суспільства досягає максимуму тоді, коли розподіл ресурсів стає оптимальним, а довільна зміна цього розподілу погіршує добробут принаймні одного суб'єкта економічної системи. Рух до оптимуму можливий лише при такому розподілі ресурсів, коли збільшується добробут принаймні однієї людини, не наносячи збитки іншій. Забезпечення належного рівня життя населення у соціально-орієнтованому демократичному суспільстві, зазвичай, покладається на державу, яка за допомогою фіскальної та монетарної політики впливає на характер змін, що відбуваються. Проте, в умовах надзвичайно жорсткої економічної кризи, невирішеною залишається проблема мобілізації державою до бюджету коштів для виконання функцій і зобов'язань. Основними причинами цього є: (1) безперервний процес втрати одних джерел фінансових надходжень до бюджету і пошук інших; (2) неефективна політика стабілізації національної грошової одиниці та залежність політики Національного банку від урядових колізій; (3) низька фінансова й управлінська

дисципліна; (4) тінізація економіки; (5) неефективність здійснення окремих видів видатків, марнотратство, факти розкрадання державних коштів; (6) маніпулювання у сфері грошово-кредитних відносин політичними групами [204], що розбалансовує сукупний попит і сукупну пропозицію та сприяє розвитку макроекономічної нерівноваги. Варто зазначити, що загальна ринкова рівновага досягається за умови збалансованості окремих взаємозалежних ринків як складових соціально-економічної системи країни, а соціально-економічна рівновага – це такий стан країни, при якому економічний розвиток підпорядкований досягненню стратегічних соціальних цілей суспільства: високого рівня добробуту при розумній його диференціації по дохідних групах населення, зберігання і поліпшення екологічних умов життя, доступності культури, освіти, медичного обслуговування та ін. При досягненні стратегічних соціальних цілей економічна система потребує власної рівноваги і внутрішньої сталості, які досягаються тоді, коли обмежені ресурси використовуються повністю і ефективно, а їх розподіл по сферах і галузях економіки відповідає досягненню як стратегічних, так і тактичних соціально-економічних цілей країни [246].

Загалом, перед Україною постає складне та відповідальне завдання сформуванню міцне економічне підґрунтя для підтримання соціального сектора економіки. Проте, доведено, що соціально-економічні результати періоду Незалежності України є чи не найгіршими серед країн колишнього «соцтабору», з якими ми починали з однакових посткомуністичних економічних умов, при тому, що за економічними ресурсами Україна є найбагатшою не лише серед країн колишнього «соцтабору», а й серед усіх європейських країн [248, с. 272]. З метою запобігання загроз, доцільно провести істотне вдосконалення системи статистичної звітності про стан соціальної сфери в країні, доповнивши статистичні спостереження відомостями про стан формування в країні середнього класу, що, на жаль, сьогодні не проводиться, а для ефективної нейтралізації загроз економічній безпеці доцільно застосувати механізми соціальних обмежень, стримуючи посилення соціальної напруженості, незбалансованої соціально-економічної політики в просторово-територіальному та структурному аспектах [120, с. 216]. За таких умов, необхідно розробляти та впроваджувати радикальні заходи, які б дали змогу подолати поточні соціально-економічні деформації. А. Я. Новак, пропонує вихід з такої ситуації, прийнявши Економічну Конституцію України, або ж провівши економічний розподіл у загальній Конституції України. Цей документ повинен містити загальні, але конкретизовані цифрові економічні параметри, яких повинні дотримуватися владні інститути [248, с. 273]. Ми пропонуємо розробити та затвердити Стратегію соціальної безпеки України.

Після того, як на законодавчому рівні буде закріплено загальний рівень соціальної орієнтованості економічної системи країни, рівень соціальної спрямованості економічної політики, рівень збалансованості і надійності державних фінансів, рівень матеріального забезпечення громадян країни та конкретний підхід до етапів і послідовності заходів проведення державної економічної політики, можна говорити про розроблення дієвої соціальної

політики. Соціальна політика по своїй суті є довгостроковою, тобто орієнтованою на тривалу перспективу. Тому початковим пунктом її розробки є вибір перспективної моделі соціально-економічного устрою суспільства. Соціальна політика повинна містити стратегічні установки, спрямовані на досягнення багатомасштабних цілей [53, с. 163] та орієнтуватися на Стратегію соціальної безпеки.

Обґрунтовано необхідність суттєвого поглиблення реформ у сфері соціальної політики з метою зміцнення її акцентів на розвиток людського капіталу, підвищення ефективності надання соціальної допомоги та забезпечення прав громадян України на працю. Відтак, принципово важливим напрямом мають стати перенесення основних акцентів соціальної політики, насамперед, на працюючу частину населення, здійснення структурної модернізації ринку праці, підвищення його гнучкості, мобільності робочої сили [257, с. 320]. Не менш важливим пріоритетом соціальної політики є подальше реформування чинної системи соціального захисту, що має забезпечити суттєве підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів соціального призначення за збереження та підвищення якості надання соціальних послуг, поєднання цілей збереження соціальної орієнтації економіки та створення сприятливих умов для економічного зростання та зміцнення національного капіталу [257, с. 320].

Посилення взаємообумовленості соціальної та економічної складових розвитку держави викликано низкою тенденцій: 1) економічна безпека, як комплексна характеристика розвитку й функціонування економічної системи, синтезує в собі всі форми проявів суспільних відносин, здатних викликати реальний або потенційний конфлікт інтересів. При цьому соціальна сфера за кризового розвитку перетворюється в дестабілізуючий чинник і потребує як об'єктивної діагностики й моніторингу в системі критеріїв національної економічної безпеки, так і реалізації невідкладних заходів щодо забезпечення необхідного рівня показників – індикаторів соціальної сфери; 2) характер процесів, які відбуваються в структурі соціуму, дає змогу віднести суперечності в даній сфері до стратегічних загроз економічній безпеці, що стосуються ключової компоненти національного багатства – людського капіталу. При цьому соціальний аспект забезпечення економічної безпеки починає переважати на тактичному і стратегічному рівнях системи безпеки держави. У цих умовах правомірним є твердження, що економічна безпека органічно переростає в соціально-економічну, а критерії оцінки соціальної сфери з позицій безпечного впливу на всі форми прояву взаємин, що зумовлюють базові цінності та інтереси суспільства, перетворюються в ключові чинники оцінки рівня безпеки [53, с. 196-197].

З нашої точки зору, реалізація наведених вище заходів дозволить призупинити тенденції погіршення макроекономічної ситуації в державі, надасть можливість економіці створити міцне і довгострокове підґрунтя для посилення позитивного соціального ефекту економічного зростання.

Очевидно, що на сучасному етапі, соціальна домінанта стає найважливішою метою процесів забезпечення національної безпеки на всіх

суб'єктних рівнях і функціональних напрямках діяльності. Розвиток економічної і соціальної сфери формує єдиний взаємозумовлений процес, у межах якого здійснюється вплив на параметри національної безпеки держави.

Вважається доцільним зазначити, що для більш точного визначення рівня соціальної безпеки в країні усі показники необхідно розраховувати по регіонах, співставляти їх та моделювати прогнози щодо можливого соціально-економічного розвитку держави. Важливо відшукати та впровадити у практику дієві ринкові механізми ефективної реалізації соціальної складової економічної безпеки, що передбачає посилення незалежності системи соціального забезпечення та її інтегрованість у національну ринкову економіку [333, с. 144].

Держава для ефективної нейтралізації загроз економічній безпеці досить часто застосовує механізми соціальних обмежень та гарантуючи безпеку громадян, забезпечуючи прогресивний розвиток і ефективне функціонування соціальної системи, виступає джерелом соціальних загроз внаслідок продукування інституційних ризиків, посилення соціальної напруженості, незбалансованої соціально-економічної політики у просторово-територіальному та структурному аспектах [258, с. 216].

Доведено, що концептуальні засади стратегії гарантування соціальної безпеки України повинні включати розроблення Стратегії соціальної безпеки України, яка зосереджувалася б на досягненні максимально високої якості та достатнього рівня життя населення. Цільові орієнтири цієї Стратегії повинні базуватися на підвищенні рівня та якості життя населення, зниженні соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності державних, економічних, суспільних інститутів в напрямку захисту соціальних спільнот від зовнішніх та внутрішніх загроз, запровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи (рис. 4.18).

Стратегія соціальної безпеки України повинна орієнтуватися на досягнення визначених цілей та дотримання першочергових пріоритетів її реалізації, зокрема на проведення реформ системи соціального захисту; фінансового сектору; ринку капіталу; сфери трудових відносин; житлово-комунального господарства; антикорупційної та пенсійної реформи; реформ системи охорони здоров'я; у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів; освіти; податкової реформи, а також програми формування середнього класу та розвитку малого і середнього бізнесу. Також необхідно визначити актуальні та найбільш суттєві загрози соціальній безпеці України, на основі яких розробити систему стратегічних індикаторів реалізації такої Стратегії. Визначений комплекс заходів доцільно закріпити нормативно-правовим, організаційним забезпеченням реалізації пропонованої Стратегії.

Формування і реалізація пропонованої нами Стратегії соціальної безпеки держави повинна враховувати при консолідації фінансових ресурсів на соціальні цілі у контексті реформи децентралізації Стратегії сталого розвитку громад, що дасть змогу здійснити розбудову локальної інфраструктури життєдіяльності. Практична реалізація прав регіонів на саморозвиток розширить можливості власного потенціалу та дозволить підвищити рівень якості життя населення.

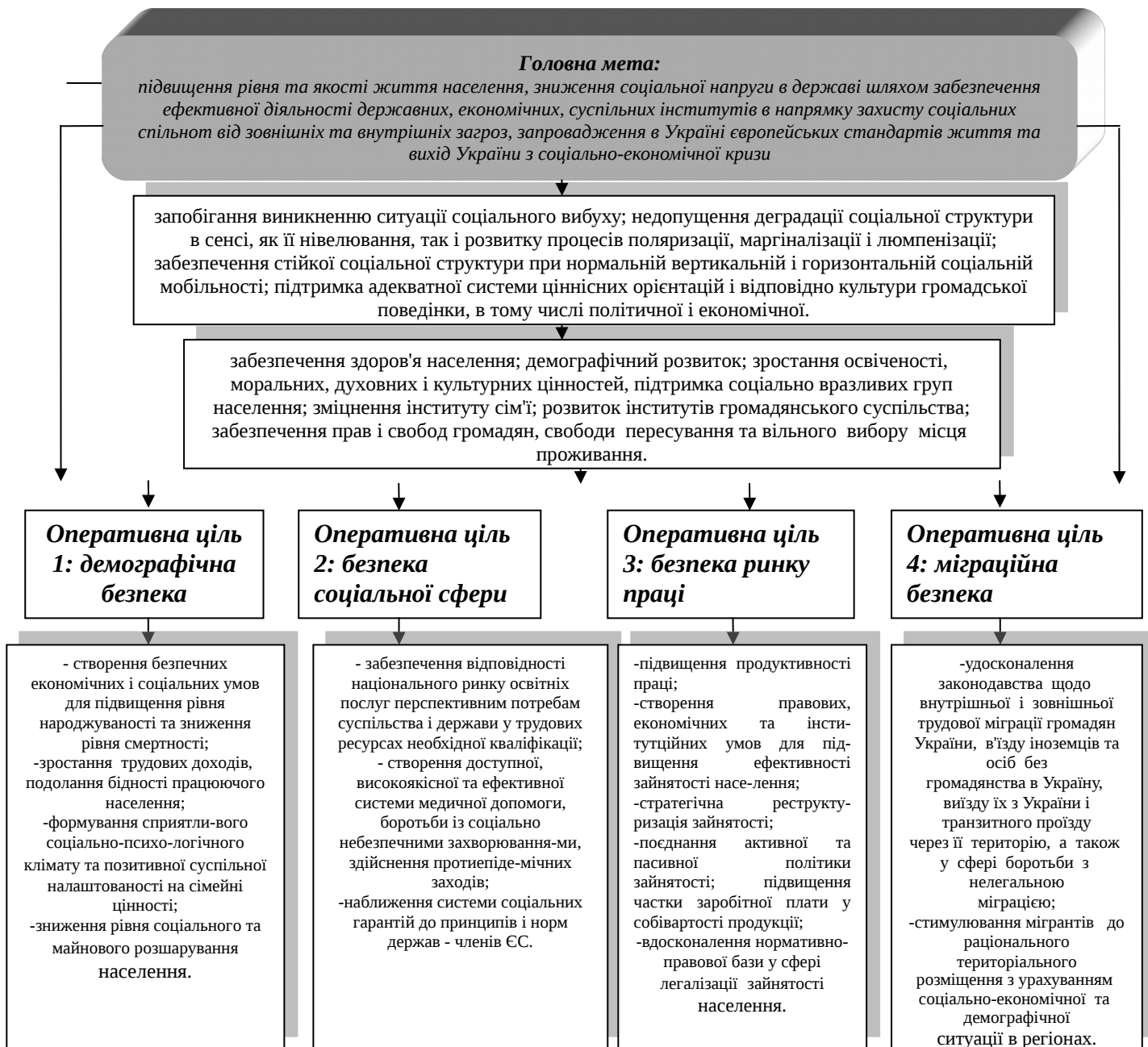

Рис. 4. 18. Цілі Стратегії соціальної безпеки України.
Модифіковано авторами за [178]

Ефективна реалізація соціальної стратегії України дозволить підвищити рівень економічної безпеки в соціальній сфері, підвищить стійкість національної економіки до негативних зовнішніх і внутрішніх впливів, диверсифікації ринків збуту, торговельних та фінансових потоків, а ефективне використання бюджетних коштів, міжнародної економічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій дозволить стабілізувати банківську систему, протидіяти організованій економічній злочинності, «тінізації» економіки, зниженню соціальної напруженості в суспільстві, відкрити

можливості для ведення легальної господарської діяльності та підвищить рівень життя населення.

4.6. Підвищення ефективності інструментів фінансового контролінгу в системі зміцнення економічної безпеки України

Дослідження стану фінансової безпеки в Україні у 2010 р. дозволило охарактеризувати його як ризикований, оскільки його індикатори в окремих секторах перевищують порогові значення. Серед основних загроз і ризиків виокремимо зростання інфляційних процесів, нестабільність обмінного курсу національної валюти, доларизацію економіки, нарощування обсягів боргових зобов'язань, дефіцит бюджету. Розглядаючи основні індикатори рівня фінансової безпеки (розділ 2), ми визначили тенденції їх розвитку і, відповідно, існування ризиків і загроз національній економіці. Кожен із досліджуваних показників містить певний рівень небезпеки для економіки України та національних економічних інтересів.

В умовах посттрансформаційної економіки, особливо після світової фінансової кризи, в Україні загострюється потреба постійного моніторингу основних індикаторів економічної безпеки. Першочерговими заходами для держави в умовах посткризового стану, соціально-політичної нестабільності, криміналізації економіки та напруженості в суспільстві повинні стати: 1) формування та підтримка постійної, оновлювальної, інформаційно-аналітичної бази моніторингу індикаторів; 2) визначення та законодавче закріплення джерел отримання інформації, процедури її передачі до спеціалізованого робочого органу, а також – відповідальним структурам за реалізацію заходів економічної політики; 3) закріплення відповідальності за розробку та впровадження заходів з усунення ризиків і загроз економічній безпеці за конкретними органами виконавчої влади; 4) створення постійно діючого спеціалізованого робочого органу з функціями аналізу даних моніторингу, розробкою прогнозів і відповідних рекомендацій для подальшого провадження в органах державної влади.

Ключовим моментом запропонованих заходів зі зміцнення економічної безпеки є впровадження додаткового спеціалізованого органу, який контролюватиме злагоджену діяльність інших елементів формування економічної політики у цій сфері. У цьому контексті постає питання залучення механізмів фінансового контролінгу до системи зміцнення економічної безпеки. Основні структурні елементи такої взаємодоповнюючої системи подані на рис. 4.19.

Для забезпечення такого стану захищеності [311, с. 201] варто запровадити систему з п'яти послідовних етапів (що перегукується із запропонованою нами схемою, зображеною на рис. 4.19): 1) визначення інтересів; 2) формування сукупності параметрів для розкриття суті цих інтересів і встановлення величин цих параметрів; 3) визначення цільових значень параметрів і відхилень між величинами; 4) виявлення існування загроз

для національних інтересів; 5) оцінювання рівня ризику по кожній із загроз та рівня захищеності інтересів.

Першочерговими національними інтересами в сфері забезпечення фінансової безпеки на макрорівні визначимо:

– підвищення ефективності фінансової системи через розробку фінансово-економічного законодавства з регулювання руху міжнародних фінансових потоків, діяльності митної і податкової служб, банківської системи;

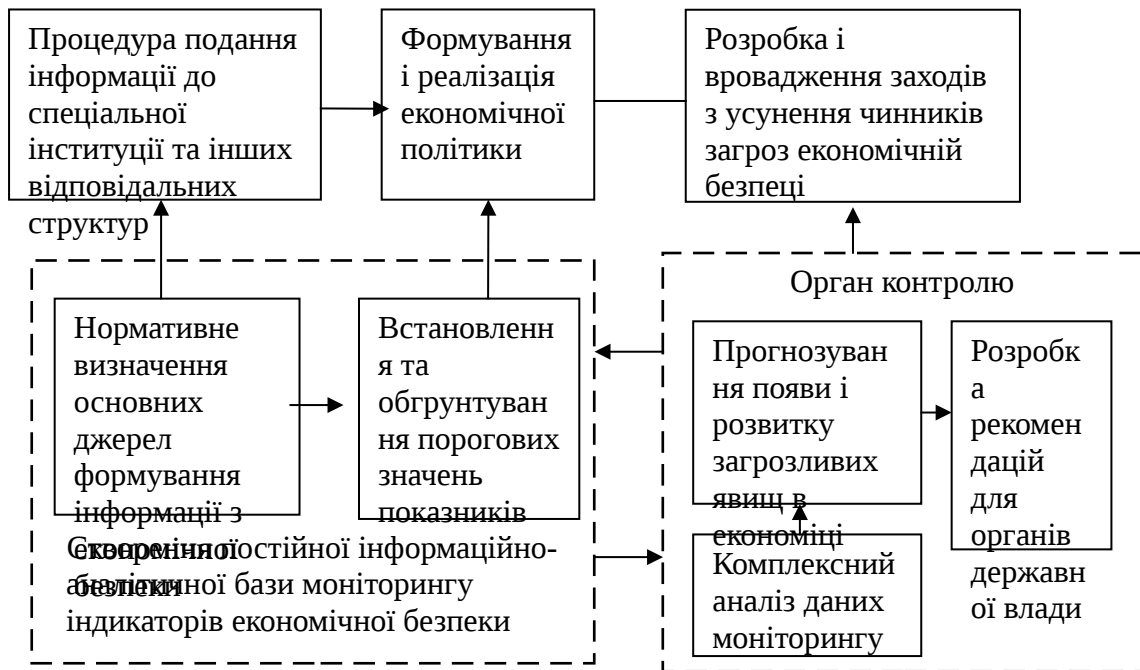

Рис. 4.19. Інструменти фінансового контролінгу в системі зміцнення економічної безпеки

Складено авторами

– досягнення збалансованості державних фінансів через ухвалення реальних бюджетів, перебудова міжбюджетних відносин та посилення ролі місцевих фінансів, забезпечення прозорості при розподілі бюджетних коштів;

– розробка ефективної політики управління державним боргом України;

– запровадження валютної політики збалансування реального попиту на іноземну валюту з її пропозицією, сприяння збільшенню валютних резервів НБУ;

– удосконалення грошово-кредитної системи, підтримка ліквідності і стабільності національної грошової одиниці;

– підвищення капіталізації та конкурентоспроможності банківського сектора;

– зміцнення фондового ринку, розвиток інститутів спільного інвестування, страхових та пенсійних фондів, посилення ролі державного регулювання ринку цінних паперів;

– забезпечення позитивного зовнішньоторговельного сальдо, достатнього обсягу золотовалютних запасів;

– удосконалення механізмів повернення національного капіталу з-за кордону та управління зовнішнім боргом.

Часто проблемою неадекватності заходів зі зміцнення економічної безпеки є відсутність логічного поєднання стратегічних цілей та оперативних завдань, які виконуються окремими органами виконавчої влади і структурними підрозділами. Довгострокове стратегічне та короткострокове річне планування іноді розглядаються як паралельні процеси. Для забезпечення ефективності системи фінансового контролю, у банківському секторі зокрема, варто фокусуватися на дотриманні планових показників без прив'язки їх до стратегічних цілей. Для реалізації окремих оперативних завдань іноді бракує ресурсів. Найбільш розбалансованим є досягнення немонетарних цілей, тому сучасні методичні підходи контролінгу рекомендують впроваджувати в конкретні оперативні заходи спеціальний інструментарій забезпечення трансформації стратегічних цілей, який прийнято позначати як Balanced-Scorecard (з англ. – збалансована система показників). Взаємоузгодженість окремих цільових показників стратегічного та оперативного контролінгу досягається в результаті побудови інтегрованої системи довгострокового та оперативного планування. Структурно-логічна схема застосування контролінгу в рамках системи планування, що може використовуватись на різних рівнях ієрархії управління економікою, наведена на рис. 4.20. Етапи здійснення фінансового контролінгу в системі економічної безпеки включатимуть: 1) окреслення мети і завдань, відповідно до наявних можливостей; 2) постановку стратегічних цілей; 3) оперативне планування та аналіз відхилень, і як результат – 4) заходи з коригування та звіт.

Рис. 4.20. Алгоритм здійснення етапів фінансового контролінгу
Складено авторами

У результаті проведеного аналізу рівня фінансової безпеки в нашій країні виявлено, що суттєву загрозу становив високий рівень інфляції, причинами якої є, в основному, немонетарні чинники. Відсутність чіткого зв'язку банківської системи з реальним сектором економіки (обсяг кредитування банками реального сектору економіки у 2010 р. складав лише 18,4 % від ВВП при мінімальному значенні 30%, що спричиняє неможливість його впливу на економічний розвиток.

Суттєвою загрозою для банківського сектору у системі фінансової безпеки є висока частка іноземного капіталу в загальному обсязі банківського капіталу – 34,5 % у 2010 р. (при максимальному 30) [189]. Структура офіційних резервних активів НБУ засвідчує, що основними – переважаючими – вкладеннями активів НБУ є резерви в іноземній валюті. Існуюча тенденція до зменшення резервів в іноземній валюті, що спостерігається після 2007 р. є результатом проведення Нацбанком операцій із забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку через мобілізацію коштів. Інші загрозові тенденції показників фінансової безпеки, розраховані нами, а також порівняння їх фактичних значень у 2016 р. і порогових, можна побачити в табл. 4.9.

Таблиця 4. 9

Показники фінансової безпеки України станом на 2016 р.

№ з/п	Індикатор	Порогове значення	Фактичне значення	Одиниця виміру
1	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП	не більше 3	-5,9	%
2	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації)	не більше 50	54,6	%
3	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу)	не більше 2	0,6	кількість обертів
4	Обсяг готівки	не більше 4	16,7	% до ВВП
5	Рівень інфляції (до грудня попереднього року)	не більше 107	109	%
6	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду	не більше 6	0,99	%
7	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	не більше 55	41,7	%
8	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП	не більше 25	16,6	%
9	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП	не більше 30	12,9	%
10	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП	60-90	14,6	%
11	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу	не більше 30	40,6	%
12	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, до ВВП	не менше 30	18,4	%

Розраховано авторами за: [255 – 261]

Банківська та грошово-кредитна сфери все ще залишаються найменш прогнозованими в українській економіці, оскільки базуються на принципах оперативного реагування. Стабільність національної грошової одиниці є одним з основних критеріїв фінансової безпеки, а її підтримка забезпечується валютними резервами з використанням різних інструментів, зокрема монетарних (методи валютного контролю, валютного регулювання, операції на відкритому ринку). У механізм регулювання і контролю стабільності грошової одиниці природно вписуються інструменти фінансового контролінгу.

Чіткий вибір валютної стратегії держави є передумовою формування ефективної системи валютної безпеки в Україні, що неможливо без удосконаленого нормативно-правового забезпечення. Розробка будь-якої концепції потребує адекватної різномірної і різнострокової структури. Необхідно окреслити стратегічні, тактичні і оперативні цілі. Після прийняття валютної стратегії необхідним є встановлення принципів валютної політики, які затверджувалися б із врахуванням ситуації не лише на вітчизняному, але й на світовому валютному ринку. Зважаючи на існування перманентної загрози обвалу світових валют, потрібно проводити постійний моніторинг глобального валютного ринку для виявлення зародження кризових явищ і відповідного швидкого реагування через випереджуючі заходи з мінімізації їх негативного впливу на валютний ринок нашої держави.

З метою підтримання як внутрішньої – цінової, так і зовнішньої – курсової стабільності, одним з ключових заходів експерти Національного інституту стратегічних досліджень у 2010 р. назвали перехід до використання в якості операційного орієнтира грошово-кредитної політики НБУ реального курсу гривні як інтегрованого показника [140]. Підтримка адекватної реальної курсової динаміки дозволить послабити негативні впливи світового фінансового ринку на конкурентоспроможність вітчизняних виробників, забезпечить умови для рівноваги платіжного балансу та стійкого довготермінового зростання.

Для втілення ефективної антиінфляційної політики необхідно не лише вдосконалення ринкової інфраструктури, але й розвиток механізмів раціонального та дієвого використання фінансових ресурсів через запровадження спільного комплексу заходів грошово-кредитної, податкової, конкурентної та структурної політик. Подібне твердження знаходимо і в проекті Стратегії національної безпеки «Україна у світі, що змінюється», де зазначається, що одним з першочергових завдань сучасної політики повинна стати «мінімізація негативного впливу на економіку зовнішньої кон'юнктури та наслідків світової фінансово-економічної кризи» [331]. Для забезпечення валютної стабільності, насамперед, потрібно відмовитись від використання штучної прив'язки гривні до долара США, а натомість перейти до формування гнучкої динаміки валютного курсу, базуючись на середньо- і довгострокових завданнях економічного розвитку. Важливим також є підвищення рівня передбачуваності курсової динаміки та запровадження щоденного звітування НБУ про обсяги валютних інтервенцій для забезпечення прозорості процесу курсоутворення. Система заходів зі зміцнення валютної безпеки України подана на рис. 4.21.

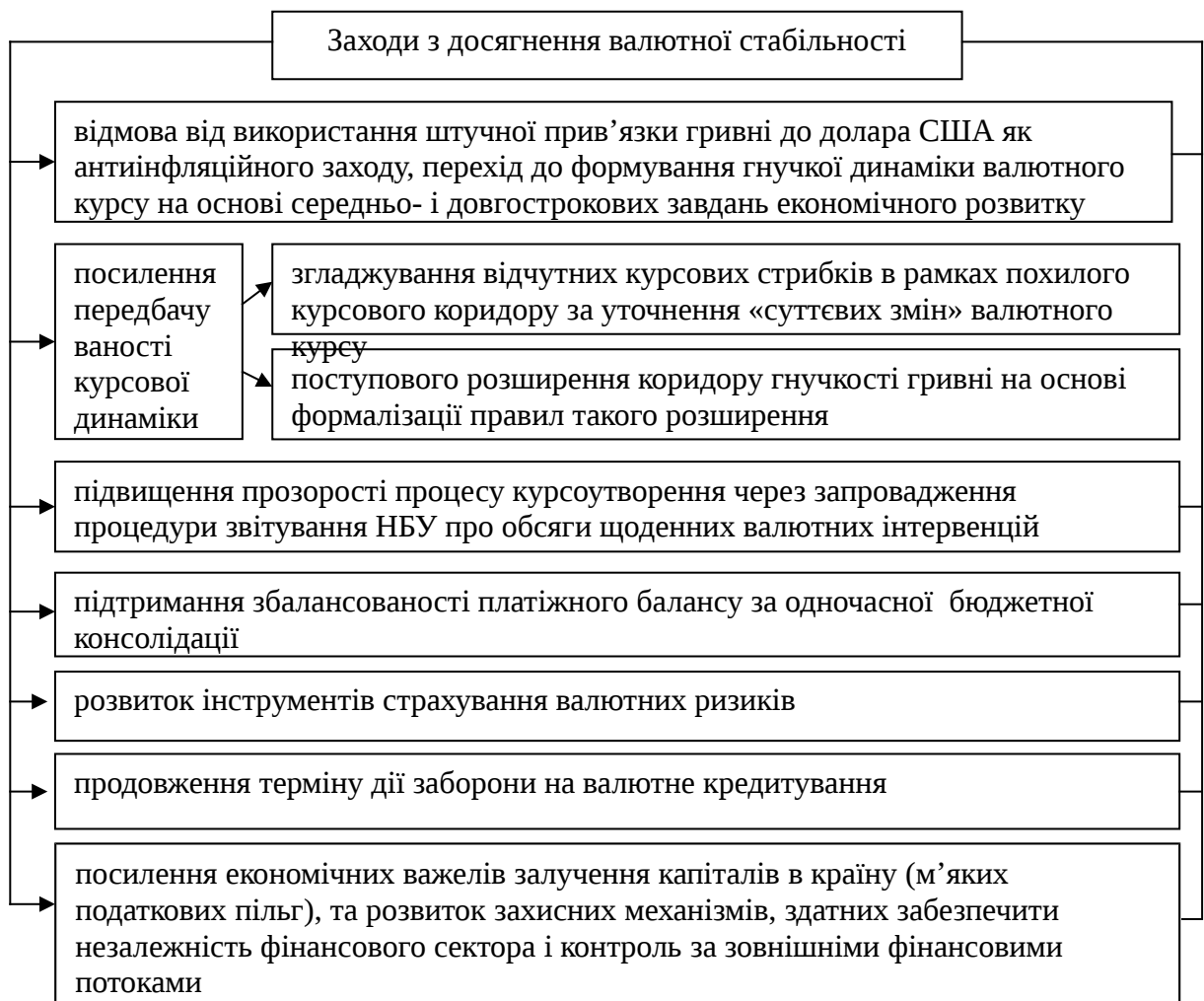

Рис. 4.21. Сукупність заходів із забезпечення валютної стабільності
Складено авторами за: [153]

Підвищити безпеку грошового обігу можливо, чітко визначившись зі спрямованістю грошово-кредитної політики і враховуючи вплив усіх чинників, особливо зовнішніх, на процес формування грошової пропозиції в Україні. Серед першочергових у цьому питанні є нормативно-правове регулювання грошово-кредитної політики, яке необхідно узгоджувати з програмою діяльності Уряду та Законом України «Про Державний бюджет України» на кожен рік. Як зазначалося раніше, зокрема необхідно здійснювати акцент на підвищеній ролі узгодженості кроків між різними ланками державної влади у питаннях грошово-кредитної політики. У зв'язку з цим можна запропонувати такий алгоритм: 1) визначити в основних засадах грошово-кредитної політики чіткі кількісні орієнтири на рік; 2) запропонувати конкретні шляхи реалізації зазначених орієнтирів; 3) перейти на встановлення цільових орієнтирів визначення динаміки якісних параметрів (відсоткові ставки, валютний курс); 4) забезпечити контроль за дотриманням основних параметрів грошово-кредитної політики; 5) запровадити плаваючу ставку рефінансування, коригуючи її в залежності від рівня інфляції, попиту і пропозиції грошових коштів та ін.

Стабілізувати грошово-кредитну систему на сучасному етапі розвитку можливо через ведення виваженої монетарної політики, спрямованої на вдоско-

налення структури емісійного механізму у напрямі посилення ролі каналу рефінансування, цілеспрямоване зниження вартості фінансових ресурсів [80]. Перелік заходів з підвищення безпеки грошово-кредитного ринку, а також інституції, що повинні їх втілювати, подано в табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Заходи стабілізації грошово-кредитної системи України

№ з/п	Вид діяльності	Сфера впливу	Відповідальні органи
1.	Проведення виваженої монетарної політики	підвищення рівня монетизації та насиченості економіки кредитами, адекватно до грошового попиту з боку реального сектора економіки	НБУ
2.	Посилення антициклічного характеру процентної політики	підвищення дієвості її важелів на основі дії «процентного коридору»	НБУ, Кабінет Міністрів
3.	Цілеспрямоване зниження вартості фінансових ресурсів	тимчасове розширення сфери субсидування процентних ставок має змінитися поступовою відмовою від такої практики, та реалізацією комплексу заходів зі зниження немонетарної інфляції	НБУ, Міністерство фінансів
4.	Удосконалення структури емісійного механізму	посилення ролі каналу рефінансування та розвитку механізмів раціонального розміщення та ефективного використання фінансових ресурсів	НБУ, КМУ

Складено авторами

Іншою важливою проблемою у зміцненні фінансової безпеки є нарощування боргових зобов'язань.

Підвищення рівня боргової безпеки вимагає запровадження дієвої політики державних запозичень, насамперед, удосконалення законодавства з формування внутрішньої та зовнішньої заборгованості. Стратегія залучення запозичень в економіку України повинна стати механізмом їх подальшого ефективного використання, тому важливою є її обґрунтована розробка та подальша реалізація із врахуванням напрямів залучення коштів, що, на нашу думку, першочергово повинні б спрямовуватися для фінансування інституціональних зрушень та запровадження новітніх технологій для майбутнього зростання доходів.

Заходами підвищення рівня грошово-кредитної безпеки можуть стати: 1) переведення частини кредитної заборгованості у державні цінні папери; 2) емісія довгострокових державних цінних паперів; 3) запровадження внутрішніх державних запозичень в іноземній валюті через їх оформлення цінними паперами під гарантії НБУ; 4) розвиток ринку похідних від зовнішніх боргових зобов'язань інструментів; 5) запровадження організаційних заходів удосконалення формування, обліку, обслуговування та контролю державних запозичень; 6) забезпечення належної інформаційної підтримки цього процесу; 7) формування ефективної системи управління державним боргом як важливої складової державних фінансів.

У посткризових умовах, зважаючи на потенційну загрозу виникнення нової хвилі фінансової кризи, лише обґрунтована адекватна політика державного дефіциту сприятиме зниженню фіскального навантаження на економіку та зростанню державних інвестицій. Залучені державою боргові ресурси повинні спрямовуватись на інвестиційні проекти з метою отримання прибутків для покриття вартості обслуговування боргу.

Для виявлення ефективності використання зовнішньої заборгованості нами було здійснене прогнозування з використанням моделі Хоерла (Hoerl model). Для розрахунків бралися дані рівня зовнішньої безпеки за 2000-2016 рр. та їх вплив на індекс якості життя як чинника, що відображає ефективність політики забезпечення економічної безпеки держави (рис. 4.22).

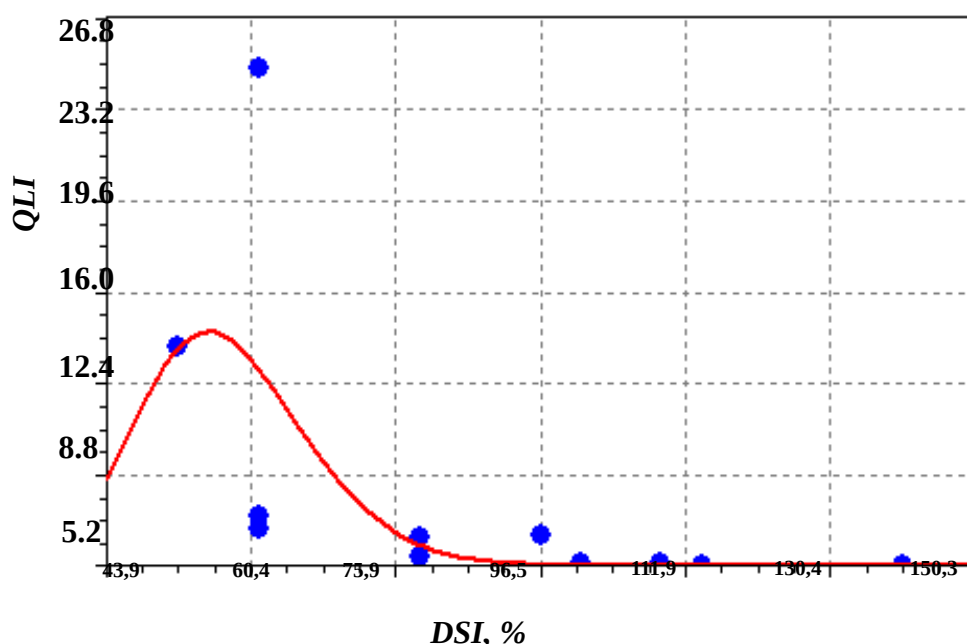

Рис. 4.22. Модель Хоерла (нелінійне програмування) для виявлення впливу зовнішньої заборгованості на індекс якості життя

Примітка. QLI – індекс якості життя, DSI – рівень зовнішньої боргової безпеки, % до обсягу ВВП.

Розраховано авторами за: [256; 257]

За результатами розрахунків доведено, що при подальшому нарощенні обсягу заборгованості індекс якості життя прямує до нуля, тобто зростання обсягів зовнішньої заборгованості не призводить до покращення якості життя, а навпаки, її поступово погіршує. Коефіцієнт кореляції 0,63 – досить високий, що дозволяє говорити про достовірність висновків.

Для визначення ефективності використання кредитних ресурсів було проведено аналіз методом огортаючих даних (DEA). Модель орієнтована на вихід з врахуванням таких показників: обсяг зовнішнього боргу, індекс людського розвитку, індекс економічної свободи, ВВП у розрахунку на одну особу. Оскільки модель орієнтована на вихід, то, за результатами розрахунків, максимально ефективно боргові кошти використовує Монголія та Грузія. Найгірший показник в Україні, що вказує на нецільове використання

запозичених коштів (рис. 4.23) при цьому, найменш ефективно використання боргових ресурсів притаманне саме Україні.

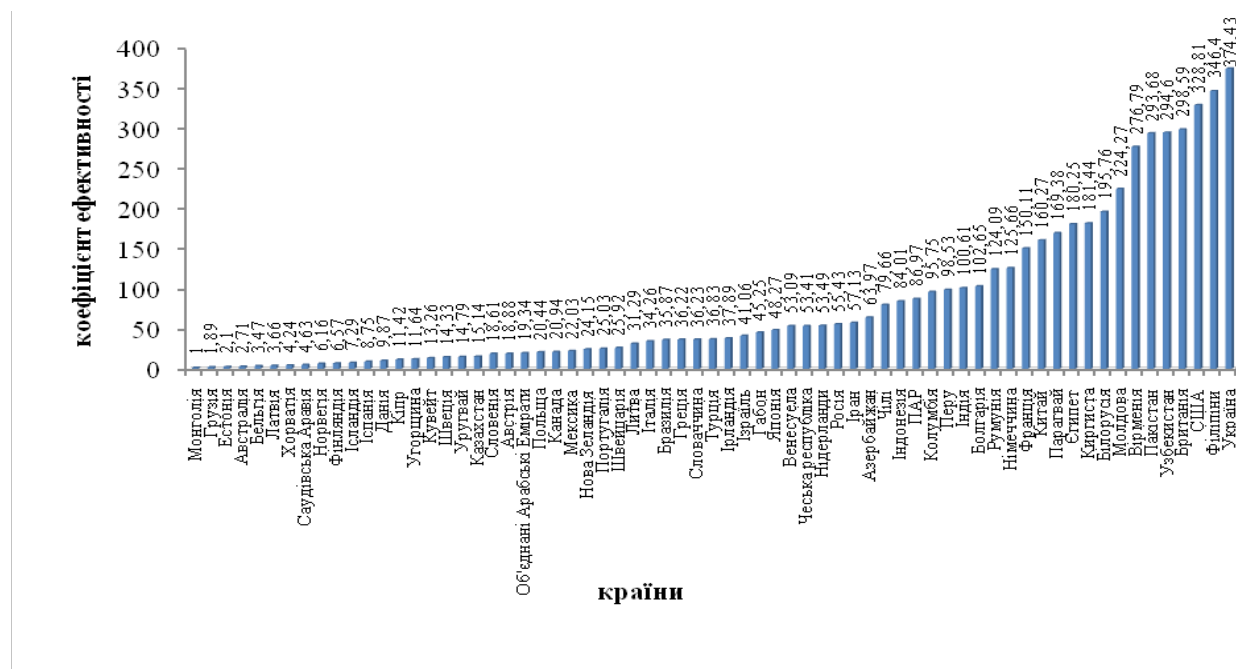

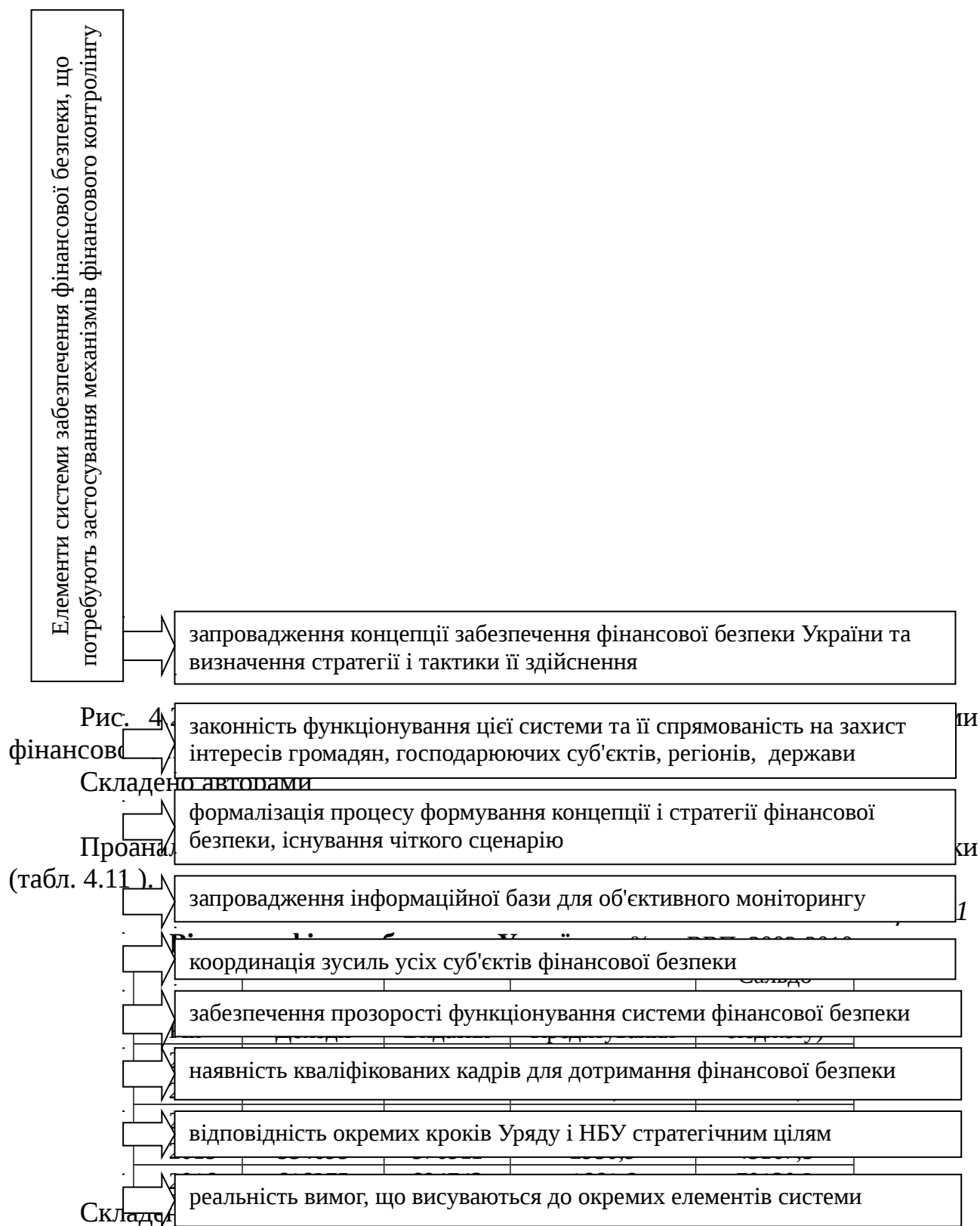
Рис. 4.23. Коефіцієнт ефективності використання зовнішньої заборгованості у підвищенні рівня соціально-економічного розвитку держави, 2010-2016 рр.

Примітка. Коефіцієнт ефективності відображає негативні тенденції до збільшення обсягу зовнішньої заборгованості.

Розраховано авторами за: [256]

Для системи фінансового контролінгу відкриваються широкі перспективи використання свого інструментарію у посиленні фінансової безпеки. Заходами фінансового контролінгу необхідно охопити такі елементи системи забезпечення фінансової безпеки, як наявність концепції забезпечення фінансової безпеки України та визначення її стратегії і тактики; законність функціонування цієї системи та її спрямованість на захист інтересів на усіх рівнях ієрархії управління економікою (рис. 4.24).

Дефіцит бюджету залишається ключовою проблемою формування системи економічної безпеки та її фінансової складової, зокрема. З метою посилення бюджетної безпеки необхідно на законодавчому рівні закріпити ключові принципи бюджетування, удосконаливши сам процес бюджетного планування [30].

У бюджетному процесі важливо мати чітку систему оцінки бюджетних ризиків і закріплені обов'язки та відповідальність всіх його учасників; вдосконалити міжбюджетні відносини та бюджетну статистику; запровадити критерії оцінки ефективності використання коштів; забезпечити прозорість формування та виконання бюджетів – як державного, так і місцевих.

Найбільшу суму дефіциту державного бюджету отримано у 2014 році, що свідчить про неефективну політику щодо управління формуванням доходів та видатків бюджету. Деяко менший дефіцит державного бюджету спостерігався в 2015 році, проте в 2016 році знову відбувається зростання його суми. Для покращення ситуації органам державного управління потрібно вжити заходи щодо збалансування бюджету шляхом збільшення доходів та зменшення видатків

Для забезпечення фінансової стабільності на макрорівні необхідно провести системне реформування сектору публічних фінансів, що містять ризики та загрози стабільному економічному розвитку України на посткризовому етапі. Довгострокові завдання реформування сектору державних фінансів повинні містити заходи з (1) формування сприятливого фіскального простору для діяльності суб'єктів господарювання, (2) децентралізованої системи державних видатків у рамках нової редакції Податкового кодексу та Бюджетного кодексу України. Необхідно забезпечити ефективність середньострокового бюджетного планування з метою випереджаючого збільшення державних інвестицій, що сприятиме підвищенню ділової активності в державі. Збільшення обсягів державного інвестування неможливе без удосконалення процедури розподілу інвестиційних коштів і контролю за їх використанням. У цьому контексті потрібно забезпечити відповідність динаміки соціальних видатків і темпів економічного зростання, а система соціальних трансфертів має бути захищеною від нецільового витрачання коштів.

Серед першочергових заходів зміцнення економічної безпеки у посткризовий період в Україні М.Флейчук і Я.Гончарук також виокремлюють: (1) посилення контролю за напрямками використання зовнішніх запозичень; (2) обмеження надмірного втручання міжнародних фінансових інституцій у стратегічне регулювання соціально-економічного розвитку; (3) диверсифікацію валютних резервів відповідно до структури зовнішньоторговельного обороту; (4) прийняття Закону України «Про державний фінансовий контроль за декларуванням доходів і їх витрачанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, членами їх сімей та близькими родичами» з метою викорінення проявів корупції у діяльності органів виконавчої влади; (5) запровадження уніфікованих стандартів податкової, фінансової, статистичної та бухгалтерської звітності суб'єктів господарювання усіх форм власності [114].

У сфері інвестиційної безпеки необхідно доопрацювати законодавчу базу (Цивільний, Господарський, Адміністративний, Податковий, Митний кодекси); запровадити відокремлення повноважень державних органів у сфері приватизації, забезпечивши прозорість і зрозумілість приватизації інвестиційно привабливих об'єктів; сформувати інститут гарантій для отримання іпотечних кредитів під будівництво соціального житла; удосконалити інформаційне забезпечення інвестиційних проектів, скоротивши терміни прийняття рішень про інвестування; розробити і реалізувати довгострокову стратегію розвитку інвестиційного потенціалу нашої держави, зокрема, на основі напрацювань до Євро-2012.

Рекомендації з реформування вітчизняної банківської системи з метою підвищення рівня фінансової безпеки у цьому секторі повинні бути доповнені

розробкою ефективної системи банківського нагляду (для контролю за дотриманням законодавства та вжиття негайних заходів до банків-порушників); удосконаленням механізмів: (1) запобігання легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом; (2) страхування депозитів громадян; (3) збереження та розкриття банківської таємниці.

Після проведеного у попередньому розділі аналізу реформування банківської системи Польщі та інших країн-нових членів ЄС виокремимо систему заходів, які необхідно вжити для інтеграції банківської системи України у європейський простір, серед яких: 1) адаптувати банківське законодавство до європейських стандартів, зокрема в питаннях захисту прав кредиторів і позичальників; 2) створити економічні передумови для зростання капіталізації вітчизняних банків; 3) реформувати інститут банківського нагляду, створивши окремий спеціалізований орган фінансового нагляду; 4) посилити співпрацю НБУ з центральними банками країн розширеного ЄС.

Глобалізація фінансової діяльності створює можливості для трансформації банківського сектору у пріоритетну сферу процесу міжнародної інтеграції, на думку Р.Олейнюк, при входженні до європейського економічного простору Україні необхідно передбачити відкриття банківської системи, її активне реформування та забезпечення виконання необхідних умов конвергенції ЄС [198]. Розробка сучасної стратегії розвитку банківської системи повинна включати:

- 1) забезпечення узгодженості грошово-кредитної політики з вимогами зміцнення банківської системи;
- 2) оновлення законодавчої бази функціонування банківської системи;
- 3) забезпечення відповідальності банків за зобов'язаннями перед державою, фізичними та юридичними особами;
- 4) зміцнення ролі центрального банку в попередженні системних криз і масового банкрутства банків;
- 5) залучення банківського капіталу до структурних реформ;
- 6) удосконалення управління активами і пасивами банків за допомогою системи страхування ризиків.

За дотриманням нормативів і вимог у банківській сфері відповідає система внутрішньобанківського контролінгу. Контроль за діяльністю банку проводиться банківськими працівниками та внутрішніми і зовнішніми аудиторами. Основне завдання такого контролю – своєчасне виявлення негативних недоліків для вжиття заходів з їх усунення. Система контролінгу «підсумовує» процес управління банком та спонукає до прийняття нових управлінських рішень. Проведення такого контролю може мати кілька позитивних наслідків для удосконалення роботи банку, зокрема: (1) підвищення рівня організаційної структури банку; (2) коригування бізнес-плану; (3) покращення управління персоналом. Система контролінгу та управління повинна діяти згідно чіткого нормативно-правового порядку прийняття і висвітлення рішень, проте часто такі рішення не відповідають або суперечать нормам чинного законодавства.

Для забезпечення стійкого розвитку банківської сфери в умовах посткризового розвитку в Україні необхідно продовжити ліквідацію «слабких» банків і консолідацію банківської системи; запровадити автоматичні регулятори

капіталізації фінансових установ; забезпечити реальне функціонування системи фінансових інститутів розвитку (зокрема Державного банку реконструкції і розвитку); налагодити консультації НБУ з комерційними банками з підвищення ефективності механізмів спрямування їх ресурсів на кредитування економіки; удосконалити принципи регулювання присутності іноземного капіталу в банківському секторі для спрямування коштів іноземних інвесторів в пріоритетні сфери економіки України; вдосконалити інструменти управління ризиками; підвищити прозорість банківської діяльності (розвиток кредитних бюро, рейтингових агенцій) [153] та ін. (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

Система заходів стабілізації банківської системи України

№ з/п	Заходи із забезпечення стійкості банківської системи
1.	Продовження процесу консолідації банківської системи
2.	Впровадження автоматичних регуляторів капіталізації фінансових установ, зокрема коригування нормативу адекватності капіталу залежно від фази ділового циклу
3.	Забезпечення реального функціонування системи фінансових інститутів розвитку
4.	Запровадження фінансових установ і організацій, що обслуговують експортні операції і аграрний комплекс, здійснюють мікрофінансування
5.	Створення компенсаційних фондів та інвестиційних банків, що забезпечують швидке розширення інвестиційного сегменту фінансового ринку
6.	Формування системи економічних стимулів до активізації кредитування в рамках реалізації програм фінансово-кредитної підтримки пріоритетних галузей для поживлення внутрішнього виробництва
7.	Підвищення стабільності внутрішньої ресурсної бази банків, зокрема, за рахунок використання потенціалу накопичених коштів домогосподарств, розвитку системи рефінансування комерційних банків, впровадження державних депозитно-кредитних схем
8.	Раціоналізація інституційного розподілу коротко- та довготермінових ризиків (наприклад, в Китаї є чотири стратегічних банки, які фінансують довгострокові масштабні проекти, що не приносять прибутку у короткостроковій перспективі
9.	Налагодження консультацій НБУ з комерційними банками з удосконалення механізмів спрямування їх ресурсів на кредитування економіки на основі запровадження фідуціарної відповідальності – банки мають отримувати рефінансування за умови спрямування певної частини коштів на пріоритетні цілі економічного розвитку
10.	Удосконалення регулювання присутності іноземного капіталу в банках України для спрямування коштів іноземних інвесторів в пріоритетні сфери національної економіки
11.	Моніторинг змін регуляторних правил Базельського та Європейського комітетів з питань банківського нагляду за оцінкою ризиків та підвищення вимог до достатності капіталу; аналіз їх відповідності потребам розвитку банківського сектору в Україні та внесення відповідних змін в регуляторні акти НБУ
12.	Запровадження агрегованого регулювання нагляду за банківською системою, удосконалення інструментів управління ризиками і проведення складних фінансових операцій
13.	Підвищення прозорості банківської діяльності (розвиток кредитних бюро, рейтингових агенцій)

Складено авторами за: [153]

Оскільки особливої уваги в реформуванні банківської системи потребують питання удосконалення структур контролінгу та підвищення ефективності фінансового нагляду, істотним покращенням ситуації може стати запровадження однієї із запропонованих моделей: (1) розбудова існуючої системи контролінгу та фінансових регуляторів (НБУ, ДКЦПФР та Держфінпослуг) через посилення їх незалежності [130, с.20]; (2) запровадження діяльності двох окремих органів регулювання та нагляду: Служби фінансового нагляду при центральному банку та Регулятора фінансового ринку (модель «twin peaks»).

Модель «twin peaks» передбачає організацію системи нагляду та регулювання з двома незалежними регуляторами. Один з них перебуває в складі центрального банку (здійснює нагляд за фінансовими установами), а другий є окремою структурою, підпорядкованою Міністерству фінансів (відповідає за встановлення правил і здійснює нагляд за діяльністю на фінансовому ринку, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг). Переваги та недоліки запровадження обох систем фінансового нагляду розкриті в табл. 4.13.

Таблиця 4.13

Напрями реорганізації банківського нагляду

в системі фінансового контролінгу

Забезпечення прозорості у діяльності фінансових регуляторів через розроблення загальної Стратегії комунікацій та її реалізації	
Переваги:	Недоліки:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність змін у нормативно-правовій базі в частині перерозподілу повноважень 2. Відсутність необхідності фінансування змін в організаційній структурі органів регулювання та нагляду 3. Відсутність ризику перехідного періоду 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Труднощі запровадження консолідованого нагляду 2. Низький рівень координації дій органів регулювання та нагляду 3. Збільшення навантаження на Державний бюджет 4. Відсутність єдиної бази даних фінансових установ 5. Відсутність уніфікованого підходу до регулювання та нагляду за фінансовими установами 6. Низький рівень захисту прав інвесторів і споживачів фінансових послуг
1. Забезпечення прозорості у діяльності фінансових регуляторів через розроблення та реалізацію Стратегій комунікацій. Запровадження діяльності двох окремих органів регулювання та нагляду	
Переваги:	Недоліки:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Закріплення відповідальності за розроблення політики фінансового сектору 2. Відсутність ризику перехідного періоду для банківського сектору 3. Запровадження консолідованого нагляду за фінансовими установами 4. Створення єдиної бази даних фінансових установ 5. Спрощення та зменшення обсягів звітності 6. Вироблення уніфікованого підходу до регулювання та нагляду за фінансовими установами 8. Відсутність ризику перетворення органу регулювання та нагляду в «бюрократичну машину» 9. Підвищення професійного рівня співробітників регуляторного органу та фінансових установ на базі учбових закладів Національного банку України 10. Підвищення рівня захисту прав інвесторів і споживачів фінансових послуг 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ризик перехідного періоду для небанківських фінансових установ 2. Ризик координації дій органів регулювання і нагляду 3. Збільшення навантаження на державний бюджет з фінансування розробки законодавства та організаційних змін

Складено авторами за: [130]

У 2010 р. у Європейському Союзі теж розглядали потребу запровадження системи посиленого нагляду за банківським сектором у зв'язку з подоланням наслідків світової фінансової кризи. Представники ЄС виступили із закликом запровадження сильної фінансової системи нагляду з обов'язковими повноваженнями, і найбільш адекватним рішенням у цьому контексті було

запропоновано модель «twin peaks», що складатиметься з одного органу для нагляду за банківським і страховим секторами, а іншого – для цінних паперів та захисту прав споживачів [312].

Зважаючи на існування потреби в комплексному підході до аналізу перспектив використання засобів фінансового контролінгу для зміцнення економічної безпеки держави, нами був здійснений регресійний аналіз впливу показників фінансової безпеки, розрахованих у 2 розділі, на такий сукупний якісний показник захищеності національних інтересів і безпеки економічного розвитку, як індекс якості життя.

Результати регресійної моделі (4.1), критерії яких дають підстави стверджувати про їх значущість ($R = 0,98$; $R^2 = 0,97$; $DW = 2,8$; F-критерій Фішера $(4,3) = 157,69$) підтверджують існування позитивного впливу девальвації національної валюти та незначного позитивного впливу зовнішньої заборгованості на індекс якості життя. У той час, як зростання ВВП має екстенсивний характер, працює на нарощування обсягів експорту і не покращує якості життя, а зростання внутрішнього боргу істотно її погіршує:

$$QLI = -2,34 - 0,17GDP - 0,89D\_Int + 0,39D\_Ext - 1,38Exch, \quad (4.1)$$

(-5, 41)**
(-3, 01)*
(-4,13)***
(2,22)**
(-6,25)***

Примітка: * – гіпотезу можна відкинути на рівні статистичної значущості 1%;

** – 5%;

*** – 10%.

де QLI – індекс якості життя; GDP – валовий внутрішній продукт (індекс до попереднього року); D_Int – рівень внутрішньої боргової безпеки, % до обсягу ВВП; D_Ext – рівень зовнішньої боргової безпеки, % до обсягу ВВП; $Exch$ – офіційний обмінний курс гривні до дол. США.

Використовуючи отримані результати розрахунків, ми здійснили прогнозні розрахунки індексу якості життя в Україні на найближчі роки. Такі прогнозні оцінки буди подані згідно двох сценаріїв: 1) використовуючи показники індексу якості життя Світового центру даних та 2) використовуючи офіційні розрахунки якості життя з доповненням розрахованими нами індикаторами економічної безпеки, що мають вплив на якість життя, а як наслідок – і безпеку громадян, забезпечення якої є основною метою держави.

Так, відповідно до сценарію №1, індекс якості життя в Україні в 2018 р. буде 0,872, що опускає його з особливо високого рівня 2008-2009 рр. до рівня 2000-2006 рр. Індекс якості життя, розрахований за другим сценарієм, включає скориговану оцінку, спричинену впливом основних чинників економічної безпеки.

За результатами наших розрахунків (сценарій 2), індекс якості життя у 2018 р. суттєво погіршиться, якщо збережуться негативні тенденції розвитку показників фінансової безпеки, зокрема, зростання обсягів внутрішньої та зовнішньої заборгованості, девальвація національної грошової одиниці, екстенсивне зростання ВВП. На нашу думку, такі перспективи спонукають до перегляду механізмів забезпечення фінансової безпеки, насамперед контролю за розвитком окремих секторів фінансової сфери, де зможе проявитися позитивний вплив використання інструментів фінансового контролінгу.

З метою теоретичного моделювання впливу боргової безпеки на основні компоненти фінансового сектора у роботі модифіковано баланс заощаджень інвестицій, доповненням його компонентою рівня зовнішнього та внутрішнього боргу до обсягу ВВП (рівняння 4.2).

$$Sdt(Y, g, r, M/J, D) - It(r, D) = CA_t(E P^*/P, Y, Y^*), \quad (4.2)$$

де Sd – внутрішні заощадження; I – приватні інвестиції; CA – сальдо поточного рахунку; g – дефіцит бюджету; r – процентна ставка; M – грошова маса; Y і Y^* , P і P^* – відповідно дохід і рівень цін у даній країні та за кордоном; D – інтегральний показник фінансової безпеки; J – загальний рівень цін ($J = P^{1-b} (E \cdot P^*)^b$); E – номінальний обмінний курс.

Результати розрахунку відповідних мультиплікаторів (рівняння 4.3) доводять прямо пропорційний зв'язок між рівнем фінансової безпеки та економічним розвитком держави.

$$\frac{dY}{dD} = \frac{Sd_t dY + M/J + I_t dT \times I_t dD}{JdP + dr \times CA_t + dP \times dY^*} > 0 \quad (4.3)$$

Підсумовуючи підходи до зміцнення економічної безпеки в окремих секторах фінансової сфери України, можна зробити висновки щодо узагальнених пропозицій із забезпечення фінансової безпеки через: 1) розробку і впровадження Концепції фінансової безпеки України; 2) забезпечення вчасного та узгодженого прийняття Державного бюджету; 3) створення ефективної системи контролю за використанням бюджетних коштів; 4) посилення платіжної дисципліни суб'єктів господарювання; 5) припинення «втечі» українського капіталу за кордон; 6) налагодження ефективного державного контролю за здійсненням валютних операцій.

Загалом, забезпечення підвищення ефективності регулювання фінансових операцій, створення сприятливих умов для інвестування, підвищення ефективності використання державних коштів, забезпечення стійкості фінансової системи, стабільності обмінного курсу гривні, розширення кредитної підтримки економіки, зміцнення довіри до фінансових установ, оптимізація структури зовнішнього боргу, недопущення неконтрольованого відпливу капіталу за межі країни, створить передумови для зміцнення фінансової безпеки України, зокрема, з використанням інструментів фінансового контролінгу.

Висновки до розділу

В умовах глобалізації співпраця країн ЦСЄ з Євросоюзом у фінансовій сфері стала ключовим засобом формування ефективної економіки і обумовила пріоритети економічних реформ. Комплексні реформи в країнах ЦСЄ створили передумови для зростання довгострокових інвестицій та ліквідації економічних диспропорцій. Стратегічними напрямками реформування фінансового сектору економіки країн ЦСЄ стали здійснення реформ у сфері державних фінансів, банківської системи, фондового ринку та валютної політики.

Стратегії реформування системи банківського нагляду в країнах ЦСЄ передбачали забезпечення ефективного та стабільного функціонування банківської системи, прозорості банківських операцій, підтримання конкуренції на ринку банківських послуг. Консолідація бюджетної системи в країнах цього мегарегіону відбувалася через включення позабюджетних фондів до системи державного бюджету для удосконалення контролю за використанням державних коштів.

Аналіз реформування банківської системи Польщі та інших країн ЦСЄ дає підставу адаптації банківського законодавства до європейських стандартів, зокрема, в питаннях захисту прав кредиторів і позичальників; створення економічних передумов для зростання капіталізації банків; реформування інституту банківського нагляду, створивши окремий спеціалізований орган; посилення співпраці НБУ з центральними банками країн розширеного ЄС.

Оскільки інтеграція до Європи є головним напрямом розвитку та розбудови України як правової держави, однією із основних передумов є адаптація законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу, особливо на сучасній стадії узгодження асоційованого членства України. Серед пріоритетів європейських держав є питання правового співробітництва з попередження злочинів, фінансових у тому числі.

Для запровадження системної взаємодії різних гілок влади з протидії тінізації економіки важливим для України є формування оптимальної інституційної інфраструктури. Удосконалення системи валютного контролю неможливе без вдосконалення існуючої системи державних органів контролю у сфері валютних відносин.

Для системи фінансового контролінгу відкриваються широкі перспективи використання свого інструментарію у посиленні фінансової безпеки. Заходами фінансового контролінгу необхідно охопити такі елементи системи забезпечення фінансової безпеки, як впровадження та реалізацію концепції забезпечення фінансової безпеки України та визначення її стратегії і тактики; законність функціонування цієї системи та її спрямованість на захист інтересів на усіх рівнях ієрархії управління економікою.

Першочерговими національними інтересами в сфері забезпечення фінансової безпеки є підвищення ефективності фінансової системи, діяльності митної і податкової служб, банківської системи; досягнення збалансованості державних фінансів через ухвалення реальних бюджетів; перебудова міжбюджетних відносин; забезпечення прозорості при розподілі бюджетних коштів; управління державним боргом України; запровадження валютної політики збалансування реального попиту на іноземну валюту з її пропозицією; удосконалення грошово-кредитної системи, підтримка ліквідності національної грошової одиниці; підвищення капіталізації банківського сектора; забезпечення позитивного зовнішньоторговельного сальдо, достатнього обсягу золотовалютних запасів; удосконалення механізмів повернення національного капіталу з-за кордону та управління зовнішнім боргом.

Досвід запровадження заходів з протидії ілєгалізації економіки дає підстави стверджувати про доцільність застосування принципів фінансового

контролінгу в мінімізації тіньового сектору української економіки. Функції валютного контролю через співпрацю Національного банку, митної служби, Міністерства фінансів та інших органів виконавчої влади розглядалися у сфері зміцнення фінансової безпеки та валютного регулювання, а оскільки серед заходів фінансового контролінгу є регуляторний моніторинг припливу і відпливу капіталу, аналіз варіантів залучення коштів та позик, регулювання розподілу та перерозподілу коштів, аналіз інвестиційних пропозицій, доречним буде застосування цих функцій у системі протидії іллегалізації економіки.

Для зміцнення економічної безпеки в окремих секторах фінансової сфери України на державному рівні варто запровадити заходи з розробки та реалізації Концепції фінансової безпеки України; забезпечення вчасного та узгодженого прийняття Державного бюджету; створення ефективної системи контролю за використанням бюджетних коштів; посилення платіжної дисципліни суб'єктів господарювання; припинення «втечі» українського капіталу за кордон; налагодження ефективного державного контролю за здійсненням валютних операцій.

Визначальна роль на етапі посттрансформаційної кризи належить сприянню державою реалізації національних соціальних програм, консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів шляхом вдосконалення законодавства, спрямованого на підвищення соціально-економічного розвитку України.

Результати багатофакторного регресійного та кластерного аналізу, а також методу огортаючих даних (DEA) дають підстави стверджувати про існування загрози соціальній безпеці держави, що призводить до посилення соціального напруження, до загрози соціально-економічній стабільності, до зниження рівня національної безпеки держави, зокрема, загрозливими є показники: відношення середньої зарплати та мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, частка витрат на харчування у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, рівень тривалого безробіття у працездатному віці, обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я та на освіту, наявність житлового фонду в середньому на одну особу. За допомогою економіко-математичних методів підтверджено неефективність використання залучених зовнішніх активів, а також негативний вплив зовнішньої заборгованості на якість життя в Україні, що є ключовим показником забезпечення національної безпеки держави.

За допомогою прогнозних оцінок (модель Хоерла, регресійне прогнозування) розраховано ефективність впливу основних макроекономічних показників на соціально-економічну безпеку та сталий розвиток економіки країни, результати якого свідчать про погіршення рівня якості життя протягом 2011-2015 рр. (на відміну від офіційних даних). Такі тенденції вимагають вжиття адекватних заходів з моніторингу, аналізу, регулювання та управління відхиленнями ключових показників економічної безпеки з подальшою розробкою плану протидії загрозам і ризикам розвитку економіки, що доцільно здійснювати за допомогою нових технологій соціально-економічного дослідження соціальної сфери (соціальний аудит, соціальний контролінг).

Визначено теоретичні та прикладні засади формування державної політики через пропозицію розробки Стратегії соціальної безпеки України, у межах реалізації якої передбачено такі етапи: (1) вибір соціальних пріоритетів; визначення мети, місії, напрямів та цільових орієнтирів Стратегії (підвищення рівня та якості життя населення; зниження соціальної напруги в державі шляхом забезпечення ефективної діяльності суспільних і ринкових інститутів в контексті захисту населення від зовнішніх та внутрішніх загроз; запровадження в нашій державі європейських стандартів життя та вихід України з соціально-економічної кризи); (2) систематизація та оцінка загроз соціальної безпеки держави; (3) досягнення поро-гових значень соціальних індикаторів з визначенням конкретних часових періодів; (4) дослідження співвідношення бюджетних та небюджетних коштів на фінансування соціальної сфери, що доцільно враховувати при створенні моделі соціально-економічного розвитку України та оперативних і стратегічних програм її реалізації.

Стратифікаційні перетворення в Україні супроводжувалися створенням якісно нової класової структури трансформаційного суспільства – середнього класу, який визначаємо, як економічно активну соціальну групу населення, яка володіє високим інтелектуальним та інноваційним потенціалом, високою професійною освітою та кваліфікацією, має достатній рівень матеріального забезпечення та платоспроможності, користується власним рухомим та нерухомим майном, усвідомлює свої соціально-економічні інтереси, формує моральні стандарти та суспільний порядок, а також виступає стабілізатором суспільства і соціального порядку.

Контрольні питання

1. Назвіть моделі реформування економік постсоціалістичних країн Європи.
2. Назвіть основні показники розвитку країн ЦСЄ.
3. Назвіть основні стратегічні напрями реформування фінансового сектору економіки країн ЦСЄ
4. Що таке інфляційне таргетування і яка його роль в системі розвитку країн?
5. Визначіть основні заходи в країнах ЦСЄ з подолання негативного впливу світового ринку капіталу.
6. Назвіть основні елементи стратегії реформування системи банківського нагляду.
7. Назвіть основні методи стабілізації економіки України.
8. Наведіть перелік злочинів у кредитно-фінансовій системі України.
9. Яку роль відіграє соціальна політика в системі стабілізації та реформування економіки України?
10. Назвіть елементи соціального захисту населення.
11. Назвіть етапи консолідації фінансових ресурсів на соціальні цілі.
12. Дайте визначення дефініції «середній клас».

13. Назвіть основні проблеми, які сповільнюють соціально-економічний розвиток України.
14. Назвіть способи проведення нелегальних фінансових операцій.
15. Назвіть чинники поглиблення тінізації економіки України.
16. Назвіть способи уникнення сплати податків.
17. Назвіть основні положення Стратегії соціальної безпеки України.
18. Дайте перелік заходів зі зміцнення валютної безпеки України.
19. Назвіть заходи стабілізації грошово-кредитної системи України.
20. Назвіть підходи до зміцнення економічної безпеки в окремих секторах фінансової сфери України.
21. Охарактеризуйте показники приросту ВВП у країнах ЦСЄ у період трансформацій.
22. Назвіть моделі реформування економік постсоціалістичних країн Європи.
23. Назвіть показники, які характеризують рівень розвитку країн ЦСЄ.
24. Визначіть заходи з подолання негативного впливу світового ринку капіталу.
25. Дайте характеристику основним інструментам проведення грошово-кредитної політики.
26. Дайте визначення терміну «рефінансування» та обґрунтуйте його необхідність або недоцільність.
27. Назвіть елементи стратегії реформування системи банківського нагляду.
28. Дайте характеристику інституціональному напрямку реформування фондового ринку в країнах ЦСЄ.
29. Якими нормативно-правовими актами регламентується відповідальність за злочини в КФС?
30. Охарактеризуйте системи соціального захисту населення в Україні.
31. Назвіть основні етапи формування та реалізації стратегії соціальної безпеки України.
32. Яку роль відіграють видатки з Державного бюджету у системі субсидування?
33. Назвіть основні проблем щодо створення системи соціальної підтримки сімей, молоді та дітей.
34. Визначте основні методи боротьби з бідністю.
35. Обґрунтуйте причини зростання зайнятості у неформальному секторі економіки.
36. Назвіть найпоширеніші способи нелегального експорту капіталів.
37. Дайте характеристику загальним та специфічним чинникам ілєгалізації економіки.
38. Охарактеризуйте методи впливу держави на рівень тіньової економіки.
39. Дайте характеристику нормативно-правовим актам у сфері боротьби з тінізацією економіки.
40. Як впливає глобалізація та мегарегіоналізація світових економічних відносин на стан економічної безпеки України?

Тести

1. Реформування банківської системи в країнах ЦСЄ відбувалося шляхом трансформації старої системи в нову – за стандартами ЄС.
А) так
Б) ні
2. Основними напрямками реформування сфери державних фінансів в країнах ЦСЄ стали: 1) реформи податкової системи; 2) консолідація бюджетної системи та структури державних витрат; 3) консолідація джерел покриття бюджетного дефіциту.
А) так
Б) ні
3. Прогнозні оцінки зміни динаміки обсягів державного боргу показують, що протягом наступних років він знижуватиметься.
А) так
Б) ні
4. За даними ОЕСР, обсяг «відмитих» коштів щорічно складає від 2 до 5 відсотків світового валового продукту, тобто від 600 до 1500 млрд дол. США
А) так
Б) ні
5. Реалізація соціальної політики відбувається у формі соціального захисту населення, як комплексу організаційних, правових, економічних заходів, які проводяться державою та спрямовані на забезпечення гідного рівня та якості життя, добробуту кожного члена суспільства та на розвиток особистості
А) так
Б) ні
6. Мобілізацію коштів для забезпечення соціального захисту населення та з метою збільшення соціальних стандартів в країні можна досягнути
А) посиленням соціальної справедливості податкової системи
Б) шляхом підвищення порогу для отримання податкової соціальної пільги
В) вдосконаленням методики розрахунку прожиткового мінімуму.
Г) усі відповіді правильні
7. Серед основних проблем консолідації фінансових ресурсів на соціальні цілі є:
А) домінування політичного запиту над об'єктивною оцінкою фінансових ресурсів держави;
Б) репресивна структура податкової системи та волюнтаристське адміністрування податків;
В) соціальна несправедливість податкової системи;

Г) усі відповіді правильні

8. Економічно активна соціальна група населення, яка володіє високим інтелектуальним та інноваційним потенціалом, високою професійною освітою та кваліфікацією, має достатній рівень матеріального забезпечення та платоспроможності, користується власним рухомим та нерухомим майном, усвідомлює свої соціально-економічні інтереси, формує моральні стандарти та суспільний порядок, а також виступає стабілізатором суспільства і соціального порядку

- А) зайняті
- Б) безробітні
- В) олігархи
- Г) середній клас

9. Що не належить до заходів підвищення рівня грошово-кредитної безпеки ?

- А) переведення частини кредитної заборгованості у державні цінні папери;
- Б) емісія довгострокових державних цінних паперів;
- В) запровадження внутрішніх державних запозичень в іноземній валюті через їх оформлення цінними паперами під гарантії НБУ;
- Г) підвищення рівня тіньової економіки

10. Рекомендації з реформування вітчизняної банківської системи з метою підвищення рівня фінансової безпеки у цьому секторі включають:

- А) запобігання легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом;
- Б) страхування депозитів громадян;
- В) збереження та розкриття банківської таємниці;
- Г) усі відповіді правильні

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Corruption Perceptions Index 2017. Corruption remains a global threat. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://cpi.transparency.org/cpi2017/results/>.
2. Cowell F.A.F. Auditing with “Ghosts” – The Economics of Organized Crime / Cowell F.A., Gordon J.P. [Ed. by G. Fiorentini and S. Peltzman], 1995. – P. 185 – 196. – P.192.
3. Doing Business 2011. Making a difference for entrepreneurs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2011/>.
4. Economic analyses and forecasts // European Bank for Reconstruction and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebrd.com/pages/research/analysis/forecasts.shtml>.
5. Feig E. How Big is the Irregular Economy? / Feig E. // Challenge. – 1979. – № 6. – P 214 – 235. – P.234.
6. Feige E. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach / Feige E. // World Development.– 1990.–Vol. 18(7). – P. 981 – 1002. (P.983, P.985).
7. Finance controlling [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dart-creations.com/business-tree/finance/finance_controlling.html.
8. IFC (2009a) “Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?”, Міжнародна фінансова корпорація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_IC_report_2009/\\$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_IC_report_2009/$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf).
9. IFC (2009b) Doing Business 2010 Ukraine. IBRD/WB. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/Documents/CountryProfiles/UKR.pdf>.
10. IFC (2009c) The Costs of Tax Compliance in Ukraine. // Investment Climate Advisory Service. The World Bank Group. – Kyiv.

11. IFC/ Price Waterhouse Coopers (2010) Paying Taxes 2010. A global picture. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.doingbusiness.org/documents/FullReport/2010/Paying-Taxes-2010.pdf>
12. Jonathan D. Ostry. Capital Inflows: The Role of Controls: IMF Staff Position Note / Jonathan D. Ostry, Atish R. Ghosh, Karl Habermeier, Marcos Chamon, Mahvash S. Qureshi, Dennis B.S. Reinhardt. – 2010. – SPN/10/04. – Washington, D.C.: International Monetary Fund. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=23580> .
13. Kempe I. Meurs van Win. Strategic Challenges and Risks of Eastern Enlargement / Kempe I. // Beyond EU Enlargement Vol.1. The Agenda of Direct Neighbourhood for Eastern Europe. – Guterslog:OBFP, 2001. – P.149–151.
14. Mitchell W.C. What Happens during business cycles / Mitchell W.C. - N.Y., 1951.
15. Moody's. Research & Ratings [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.moodys.com/researchandratings.
16. Rostow W.W. The stages of economic growth: A non-communist manifesto / W.W.Rostow . – Cambridge: Cambridge University Press [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ipe/rostopw.htm>.
17. Schneider F. Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? / F. Schneider // Brandstaetter H., Güth W.: Essays on Economic Psychology. – Berlin: Springer Publishing Company, 1994. – P. 193–212.
18. Schneider F. The (Hidden) Financial Flows of Terrorist and Organized Crime Organizations: A Literature Review and Some Preliminary Empirical Results / Schneider Friedrich. – IZA. Discussion Paper No. 4860. – March 2010. – 44 p.
19. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2010. Using electronic payment systems to combat the shadow economy / Schneider F. – A.T. Kearney, 2011. – 22 p.

20. Williams A. The EU and Central Europe: the remarking of Economic Relationships / Williams A., Balas V., Zajac S. // Journal of Economic and Social Geography. – 1998. – №2. – P. 131–149.

21. World Economic Outlook Database // Офіційний сайт Міжнародного Валютного Фонду (International Monetary Fund) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx>.

22. Агадулин Н.Ф национальная экономическая безопасность как категория экономической теории / Агадулин Н.Ф. Автореф. на соис. науч. степени к.э.н. – Уфа, 2007. – 23 с.

23. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: моногр. / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. – 252 с. – Бібліогр.: с. 106 -112. – 500 пр. ISBN 978-966-622-429-6.

24. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень до засідання круглого столу “Актуальні проблеми економічної безпеки України”. – К.: УЦЕПД, 1997.

25. Аналітична записка Державної служби зайнятості за січень-вересень 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>.

26. Андрійчук В. Глобалізація, інтеграція та економічна безпека України // Політика і час. – 2004. – № 9. – С. 61 – 71.

27. Андрусів Р.Р. «Боргова безпека» як складова сучасної “економічної безпеки” / Р.Р. Андрусів // Проблеми управління економічною безпекою суб’єктів господарювання: Матеріали між кафедрального науково-практичного семінару 17 вересня 2010 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 3-5.

28. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси. - К.: Атіка, 2002. - С. 368.

29. Барановський О.І. Сутність різновидів фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. – 2009. – №8. – С. 19-31.

30. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.04.01 / О.І. Барановський; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2000. – 36 с. – укр.
31. Барановський О.І. Фінансові передумови формування середнього класу / О.І. Барановський //Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 108-125.
32. Баркер С. Словарь социальной работы / С. Баркер ; пер. с англ. – М. : Наука, 1994. – 345 с.
33. Батура О.В. Макроекономіка: Навчальний посібник/ О.В. Батура, О.Ф. Івашина, Л.Ф. Новікова. - К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 236 с.
34. Башнянин Г. І. Ефективність соціалізації економічних систем: методологічні проблеми метрологічного аналізу / Г. І. Башнянин, Л. Я. Гончарук / монографія. – Львів: Новий Світ – 2000, 2010. – 240 с.
35. Баюра Д. Україна виконала вимоги FATF / Баюра Д. // Українська інвестиційна газета. – 2002. – № 48.
36. Бегма В.М. Стратегічне управління експортом продукції військового призначення та подвійного використання в контексті економічної безпеки держави [Текст] : автореф. дис. д-ра екон. наук: 21.04.01 / Бегма В.М. ; Рада національної безпеки і оборони України. Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2004. – 31 с.
37. Безбожний В. Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств [Текст]: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / В.Л. Безбожний; СНУ ім. В. Даля МОН України. – Луганськ, 2009. – 225 с.
38. Безробіття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Безробіття>.
39. Беляєв О. О. Соціальна економіка Навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — 196 с.
40. Бокун Н. Проблемы статистической оценки теневой экономики / Бокун Н., Кулибаба И. // Вопросы статистики. – 1997. – № 7. – С. 11– 19.

41. Бондалетова Т. О., Борецька О. В. Детінізація ринку праці як один із шляхів наповнення бюджету Пенсійного фонду України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bondaletova-to-boretska-ov-detinizatsiya-rinku-pratsi-yak-odin-iz-shlyahiv-napovnennya-byudzhetu-pensiynogo-fondu-ukrayini/>.

42. Бондарук Т.Г. Механізм управління та обслуговування державного боргу / Т.Г. Бондарук // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 94–102.

43. Бульба В. Г. Соціальні функції держави як фундаментальна категорія державно-управлінської науки. / В. Г. Бульба// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011_4/doc/1/01.pdf.

44. Бульба В. Проблеми наповнення соціальних функцій держави в кризовій фазі розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/1/01.pdf>.

45. Бульба В. Соціальні функції держави: сучасні моделі реалізації в державному управлінні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/1/02.pdf>.

46. Бульба В.Г. Історико-компаративний аналіз трансформацій соціальних функцій держави в Німеччині кінця ХХ ст. / Теорія та практика державного управління. – Вип. 2 (33). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpu/2011_2/doc/5/01.pdf.

47. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 37-38. – ст. 189).

48. Бюлетень Національного банку України. Травень 2011 року. – К., НБУ. – 01.07.2011 р. – 189 с.

49. Варналій З.С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / Варналій З.С. – К.: Інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 1998. – 56 с. – С.11.

50. Варналія З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. - К.: Знання України, 2005.- 498 с.

51. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія

та механізми зміцнення: Монографія / Васильців Т.Г. – Львів: Арал, 2008. – 386 с.

52. Вахненко Т. Державний борг України: поточний стан і ризики / Т. Вахненко // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 37-48.

53. Веніамін Сікора. Напрями еволюції українського економічного розвитку в процесі становлення «нового Консенсусу» і теорії про «Соціальний капітал». Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://spilka.ua/web.org/library/sikora.html>

54. Венцковський Д.Ю. Актуальні виклики фінансовій безпеці України / Д.Ю. Венцковський // Фінанси України. - 2014. - № 3. - С. 37-50.

55. Виничук М. В. Денежные доходы населения как инструмент регулирования социальной безопасности и социально-экономического развития страны / М. В. Виничук // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: журнал научных публикаций. – М.: Литера; Институт Стратегических Исследований. – 2014. – № 06 (55) – июнь. – Ч. I. – 356 с. – С. 222–225 (0,13 д. а.).

56. Виничук М. В. Место социального контроллинга в системе социальной безопасности государства / М. В. Виничук // Актуальные проблемы и направления социально-экономического развития Республики Беларусь: материалы III Междунар. науч. конф. молодых ученых (г. Минск, 24 мая 2013 г.) / редкол.: А. В. Червяков и др. – Мн: НИЭИ М-ва экономики Респ. Беларусь, 2013. – 270 с. – С. 141–142 (0,08 д.а.).

57. Виничук М. В. Социальная безопасность в системе экономической безопасности государства / М. В. Виничук // Роль регионов в условиях цивилизационного выбора России: исторический опыт, проблемы, перспективы: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Уфа, 17 мая 2013 г.) / ГБНУ ИГИ РБ. – Уфа: Мир печати, 2013. – 356 с. – С. 62–68 (0,29 д. а.).

58. Виничук М. В. Социальная защита населения в системе укрепления социальной безопасности государства / М. В. Виничук // Информатика,

математическое моделирование, экономика: сборник научных статей по итогам V Междунар. науч.-практ. конф. (11–15 мая 2015 г.). – Т. 2. – Смоленск: Смоленский филиал Российского университета кооперации, 2015. – 349 с. – С. 106–111.

59. Виничук М. В. Социальный контроллинг в системе укрепления экономической безопасности государства / М. В. Виничук // Информатика, математическое моделирование, экономика: сборник научных статей по итогам Третьей Международной научно-практической конференции (г. Смоленск, 22 апреля 2013 г.): в 3 т. – Т. 3. – Смоленск: Смоленский филиал АНО ВПО ЦС РФ «Российский университет кооперации», 2013. – 191 с. – С. 43–47 (0,17 д. а.).

60. Виничук М. В. Эволюция взглядов на социальную функцию государственного управления / М. В. Виничук // Актуальные проблемы управления экономикой региона: материалы X Международной научно-практической конференции (23–24 мая 2013 г.) / ред. кол.: И. В. Федосеев (отв. ред.) и др. – СПб.: СПбГЭУ, 2013. – 224 с. – С. 148–153 (0,25 д. а.).

61. Висоцький О. Ю. Основи державного управління/ О. Ю. Висоцький, О. Є. Висоцька, Ю. П. Шаров / У двох частинах. Частина I. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2008. - 52 с.

62. Відтік капіталу в контексті вирішення проблем економічного зростання // Вплив «втечі капіталу» на макроекономічний розвиток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/07.htm.

63. Вікіпедія – вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Бідність>.

64. Вікіпедія – вільна енциклопедія. Суспільство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uk.m.wikipedia.org

65. Вінічук М. В. Адаптація позитивного світового досвіду до систематизації загроз і ризиків у соціальній сфері / М. В. Вінічук // Актуальні питання сучасної економічної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 16–17 листопада 2012 р.): у 2 ч. – Дніпропетровськ: Перспектива, 2012. – Ч. 1. – 128 с. – С. 36–37.

66. Вінічук М. В. Актуальні проблеми сталого розвитку економіки України: колективна монографія / М. В. Вінічук; кол. авторів; за ред. Р. І. Тринька та Я. С. Піцура. – Львів: Ліга–Прес, 2014. – 508 с. – С. 175–204.

67. Вінічук М. В. Аналіз стану та динаміки основних індикаторів соціальної безпеки України / М. В. Вінічук // Бъдещето въпроси от света на науката: материали за 8-а международна научна практична конференция (Болгарія, 17–25 декември). – Т. 19. Закон. Държавна администрация. – София: «БялГРАД–БГ» ООД, 2012. – 80 с. – С.5–8.

68. Вінічук М. В. Аналітична оцінка рівня та якості життя населення в контексті забезпечення соціальної безпеки держави / М. В. Вінічук // Вплив політичних циклів на якість життя та рівень щастя в Україні: матеріали засідання круглого столу (29 березня 2013 р.) / за ред. М. І. Флейчук. – Львів: Арал, 2013. – 112 с. – С. 73–77.

69. Вінічук М. В. Бідність в Україні: проблеми оцінки та методи подолання / М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2. – 436 с. – С. 38–58.

70. Вінічук М. В. Вплив стабілізаційної політики держави на рівень економічної безпеки в соціальній сфері / М. В. Вінічук // Актуальні проблеми економічної безпеки в контексті трансформації ринкової економіки: збірник матеріалів Міжвузівської науково-практичної конференції (12 грудня 2013 р.). – Львів: Ліга–Прес, 2013. – 241 с. – С. 155–157.

71. Вінічук М. В. Демографічна сфера в системі соціально-економічної безпеки України / М. В. Вінічук // Фінансова система держави: проблеми та перспективи розвитку: збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції (30–31 березня 2011 р.). – К.: ДКС центр, 2011. – 362 с. – С. 159–162.

72. Вінічук М. В. Демографічний аспект економічної безпеки держави / М. В. Вінічук // Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково-практичної

конференції (24–25 травня 2011 р.). – Луцьк: Терен, 2011. – 348с. – С. 37–39.

73. Вінічук М. В. Загальні тенденції залучення коштів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу / М. І. Флейчук, Н. В. Наконечна, М. В. Вінічук // Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав: збірник матеріалів засідання круглого столу (4 квітня 2014 р.). – Львів: Сполом, 2014. – 77 с. – С. 42–47.

74. Вінічук М. В. Зайнятість населення як інструмент забезпечення соціальної безпеки України / М. В. Вінічук // Сучасна економічна наука: теорія та практика: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26–27 жовтня 2012 р.).– Одеса: ЦЕДР, 2012. – 128 с. – С. 52–54.

75. Вінічук М. В. Кадровий потенціал як механізм забезпечення економічної безпеки підприємства / Наконечна Н. В., М. В. Вінічук // Кримський економічний вісник. – 2013. – № 1 (02). – Ч. I. – Херсон: Гельветика, 2013. – 180 с. – С. 71–74.

76. Вінічук М. В. Коефіцієнт Джіні як визначальний показник розрахунку нерівномірності доходів населення / М.В. Вінічук // Фінансова безпека економічних систем: збірник тез доповідей Міжвузівської наук.-практ. конф. (27 січня 2012 р.). – Львів: СПОЛОМ, 2012. – 96 с. – С. 17–19.

77. Вінічук М. В. Консолідація фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів / М. В. Вінічук // Молодий вчений. – 2015. – № 9 (24). – 178 с. – С. 50–54.

78. Вінічук М. В. Масштаби корумпованості українського суспільства як одного із складових фінансової безпеки держави / М. В. Вінічук // Бюджетна політика України в умовах формування нового бюджетно–податкового законодавства: збірник тез доповідей Міжкафедрального наукового семінару (17 січня 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 107 с. – С. 24–26.

79. Вінічук М. В. Місце демографічної сфери в системі забезпечення соціально-економічної безпеки України / М. В. Вінічук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних

праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.8. – 380 с. – С. 177–185.

80. Вінічук М. В. Місце соціальної сфери в системі забезпечення економічної безпеки держави / М. В. Вінічук // Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку (ІТЕП–2013): матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. мол. вчених та студентів (3–5 квітня 2013 р.) / Міністерство освіти і науки України, ПВНЗ «Буковинський університет». – Чернівці: Книги – XXI, 2013. – 482 с. – С. 150–151.

81. Вінічук М. В. Особливості підходів до визначення бідності / М. В. Вінічук // Проблеми забезпечення стабільного розвитку національних банківських систем: теорія, практика та світовий досвід: I Всеукраїнська науково-практична конференція (13–14 січня 2012 р.). – Львів, 2012. – 208 с. – С. 33–35.

82. Вінічук М. В. Оцінка ризиків та аналіз загроз економічній безпеці України в соціальній сфері / М. В. Вінічук // Перспективи розвитку економіки в ринкових умовах: матеріали II-ї всеукр. наук.-практ. конф. (15–16 березня 2013 р.). – Мукачево: Мукачівський державний університет, 2013. – 431 с. – С. 327–329.

83. Вінічук М. В. Проблеми сталого соціально-економічного розвитку держави в контексті забезпечення соціальної безпеки України / М. В. Вінічук // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: матеріали звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (17 жовтня 2014 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 448 с. – С. 45–49.

84. Вінічук М. В. Проблеми формування середнього класу в умовах трансформації економіки України / Н. В. Наконечна, М. В. Вінічук // Стратегія розвитку світової економіки в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 грудня 2013 р.) / Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси: «Гельветика», 2013. – 288 с. – С. 193–195.

85. Вінічук М. В. Регулювання зайнятості населення як механізм забезпечення соціальної безпеки держави / М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна:

збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 1. – 344 с. – С. 21–33.

86. Вінічук М. В. Роль соціальних індикаторів у визначенні рівня економічної безпеки держави / М. В. Вінічук // Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: XVII Міжнародна науково-практична конференція (29–30 травня 2012 р.). – Луцьк: Смарагд, 2012. – 322 с. – С. 40–41.

87. Вінічук М. В. Роль стабілізаційної політики держави у зміцненні соціальної безпеки на посттрансформаційному етапі розвитку економіки / М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – 360 с. – С. 18–28.

88. Вінічук М. В. Систематизація та оцінка загроз і ризиків в соціальній сфері на макрорівні / М. В. Вінічук // Кримський економічний вісник. – 2012. – № 1 (01). – грудень. – Ч. I. – Херсон: Гельветика, 2012. – 350 с. – С. 80–86.

89. Вінічук М. В. Систематизація та оцінка загроз і ризиків в соціальній сфері на макрорівні / М. В. Вінічук // Кримський економічний вісник. – 2012. – № 1 (01). – грудень. – Ч. I. – Херсон: Гельветика, 2012. – 350 с. – С. 80–86.

90. Вінічук М. В. Соціальна компонента економічної безпеки України: монографія / за науковою редакцією Я. А. Гончарука, М. І. Флейчук. – Львів: Ліга-Прес, – 2016. – 168 с.

91. Вінічук М. В. Соціальна політика в контексті сталого розвитку держави / М. В. Вінічук // Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2012: materialy VIII Międzynarodowej nauk.-prakt. konferencji (7–15 czerwca 2012 roku). – Volume 13. Ekonomiczne nauki. – Przemysł: Nauka i studia. – 112 str. – S. 56–58.

92. Вінічук М. В. Соціальна політика у системі економічної безпеки України / М. В. Вінічук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2012. – Вип. 22.13. – 408 с. – С. 151–157.

93. Вінічук М. В. Соціальна складова економічної безпеки держави / М. В. Вінічук // Naukowa myśl informacyjnej powieki – 2011: materialy VII Międzynarodowej nauk.-prakt. konf. (7-15 marca 2011 r.) – Volume 7. Ekonomiczne

nauki. Państwowy zarząd. – Przemyśl: Nauka i studia. – 112 str. – S. 94–96.

94. Вінічук М. В. Соціальна функція державного управління в стратегії економічного розвитку України / М. В. Вінічук // Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 травня 2013 р.) / відп. ред. Л. Г. Ліпич. – Луцьк: Вежа–Друк, 2013. – 264 с. – С. 26–28.

95. Вінічук М. В. Соціальні аспекти регулювання економічної безпеки України / І. В. Бойчук, М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 1. – 268 с. – С. 12–28.

96. Вінічук М. В. Сучасні тенденції управління розвитком організаційно-економічних систем (новий погляд): монографія / М. В. Вінічук; кол. авторів; за ред. Р. Р. Тіміргалєєвої. – Сімферополь: ВД «Аріал», 2014. – 662 с. – С. 14–29; 497–523.

97. Вінічук М. В. Теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку у період трансформацій / М. В. Вінічук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2013. – Вип. 23.14. – 400 с. – С. 126–135.

98. Вінічук М. В. Тіньова зайнятість в Україні: причини виникнення та методи подолання / М. В. Вінічук // Формування соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах суспільних трансформацій: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 18–19 квітня 2013 р.). – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2013. – 408 с. – С. 23–27.

99. Вінічук М. В. Формування середнього класу як основа стабільності соціально-економічної системи / М. В. Вінічук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – 308 с. – С. 12–29.

100. Вітлінський В.В. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: навч. посіб. / В.В. Вітлінський, Л.Л. Маханець. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 84.

101. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки

про економіку / О. С. Власюк. – К., Нац. інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, 2008. – 48 с.

102. Вплив «втечі капіталу» на макроекономічний розвиток України // Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. Монографія [За ред. д.е.н., проф. Варналія З.С.] – К, НІСД, 2006.

103. Вплив торговельної політики на людський розвиток . – К.: ПРООН, 2011. – 46 с.

104. Гальчинський А. Нинішня фінансова криза – початок кінця. Далі новий початок? / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2008. – №39. – С.12-13.

105. Гальчинський А.С. Базові проблеми становлення середнього класу / А.С. Гальчинський // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 76-81.

106. Геєць В. Іноземний капітал у банківській системі України / В. Геєць // Дзеркало тижня. – 2007. – № 26 (605).

107. Геєць В. М. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / В. М. Геєць, В. П. Александрова, О. І. Барановський, В. В. Близнюк, І. В. Богдан, О. Ю. Болховітінова, З. С. Варналій, Ю. В. Василенко; Ін-т екон. прогнозування НАН України. - К. : Форт, 2000. - 422 с.

108. Геєць В. Розвиток фінансового сектора. Матеріали круглого столу / Геєць В. – Київ, травень, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2011/05/10/285212/>

109. Геєць В.М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний спектр) / В.М. Геєць // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 11-23.

110. Гмурман В.Е. Теория вероятности и математическая статистика / В.Е. Гмурман. – М: Высшая школа, 1999. – С. 18, 76.

111. Голенко О.Г. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконні дії при банкрутстві та у разі передбачення банкрутства / Голенко О.Г. // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними: Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А.І. Комарової, М.О. Потебенька, В.П. Пустовойтенка, В.І. Радченка, М.Я. Азарова та ін. – К., 2001. – Том 25. – С. 687.

112. Голубцова О. Фінансові реформи в країнах Центральної та Східної Європи в процесі євроінтеграції. Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.05.01 / О.А. Голубцова; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2003. – 18 с. – укр.
113. Гончарук Я.А. Економічна безпека України в умовах глобальної фінансової дестабілізації / Я.А. Гончарук, М.І. Флейчук. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - № 1. – 2009. –С.1-16.
114. Гончарук Я.А., Флейчук М.І. Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи. / Я.А. Гончарук, М.В. Флейчук/ Економіка і прогнозування. Науковий журнал. № 2, 2009. – К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – 2009. – 160 с. С. 7-22.
115. Горбулін В. Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України [Текст] : збірник наукових праць / ред. В. Горбулін // Державне підприємство "Науково-виробничий центр "Євроатлантикінформ". Вип.4. – К, 2008. - 192 с.
116. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки К. : НІСД, 2010. – 288 с.
117. Городецький А. Вопросы безопасности экономики России // Экономист / Городецький А. – 1995. – №10. – с.46.
118. Градов А.П. Национальная экономика / А.П. Градов. – СПб.: Питер, 2005. – 2-е изд. – 240 с. (Серия “Учебное пособие”).
119. Гринів Л.С., Кічурчак М.В. Національна економіка: Навч. посібник. – Львів: «Магнолія 2006», 2008. – 464 с.
120. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина: підручник [Текст] / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2004. – 535 с.
121. Грунин О.А. Экономическая безопасность: учебник для вузов / О.А. Грунин, А.Д. Макаров, Л.А. Михайлов и др. – М.: Дрофа, 2010. – 270 с.
122. Група розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням грошей (FATF, GAFI). Звіт про типологію способів відмивання грошей у 2002-2003 рр. – К., 2003. – 36 с.
123. Гумбольд В. Язык и философия культуры / В. Гумбольд. – М. : Мысль,

1985. – 287 с.

124. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України. – Харків: Вид-во Нац. у-ту внутр. справ, 2001. – С. 90.

125. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макро-економіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії [Укладачі: В.С. Іфтемічук, В.А. Григор'єв, М.І. Маниліч, Г.Д. Шутак; За наук. ред. Г.І. Башнянина, В.С. Іфтемічука]. – К.: “Магнолія плюс”, 2004. – 688с.

126. Давидович І.Є. Контролінг: Навч.посібн. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 552 с.

127. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Р. М. Дацків, – Львів: Центр Європи, 2006. – 160с.

128. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfr.gov.ua/814.html>.

129. Державне управління: підручник / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна; [за ред. А.Ф. Мельник]. – К.: Знання, 2009. – 582 с.

130. [Державний комітет фінансового моніторингу](http://www.sdfm.gov.ua) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sdfm.gov.ua.

131. Державний контролінг у системі державної служби. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/326/9.pdf>.

132. Дзюблюк О. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках / О. Дзюблюк // Вісник НБУ. – 2009. – №5. – С.20-25.

133. Добрен'ков В.И. Соціологія: Соціальна структура и стратифікація / В. И. Добрен'ков. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 536 с.

134. Доля Л.М. Стан боротьби зі злочинністю у банківській системі України: шляхи нейтралізації та протидії / Доля Л.М. // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2003. – №8. – С.67.

135. Доповідь про людський розвиток ПРООН 2013 року. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/ua/media/1-undp-news/1557-ukraine-ranks-78th-among-186-countries-says-2013-human-development-report>.

136. Дыбаль С.В. Финансовый анализ в концепции контроллинга. Монография / Дыбаль С.В. – СПб.: Бизнес-пресса, 2009. – 344 с.

137. Европейская Экономическая Комиссия. Главный доклад (27 февраля 2004 года – 25 февраля 2005 года). E/2005/37.E/ECE/1431. Дополнение.

138. Економіка Латвії продовжить падіння у 2010 році // Новинар. – 25.03.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/business/108740>.

139. Економіка підприємства: Підручник [За заг. ред. проф. С.Ф. Покропивного – 2-ге, перероб. та доп.]. – К.: КНЕУ, 2005. – 528 с.

140. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ. – К.: НІСД, 2010. – 47 с.

141. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [За ред. акад. НАН України В.М. Гейця]. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.

142. Економічна безпека: навч. посіб. / [за ред. З.С. Варналія]. – К.: Знання, 2009. – 647 с.

143. Економічна безпека: навч. посіб. / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.; [за ред. О.М. Джужі]. – К.: Алеута; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.

144. Економічна енциклопедія. Словопедія. Універсальний словник-енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoopedia.org.ua/38/53393/377625.html>.

145. Економічна енциклопедія. У трьох томах / За заг. ред. Б. Гаврилишина, С. Мочерного та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – Том 1.

146. Експерт: відкритий ринок ОВДП вже не є вагомим джерелом // УНІАН. Економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail/49618>.

147. Європейський вибір: Виступ Президента України Л.Д. Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 року. // Послання Президента України до Верховної Ради України – 2002 рік. – К.: Преса України, 2002. – 96 с.

148. Єрмошенко М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Єрмошенко М. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.

149. Жаліло Я. А. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. Аналітична доповідь / за заг. ред. Я. А. Жаліла / – К.: НІСД, 2011. – 66 с.

150. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Жаліло Я.А. // Стратегічна панорама, № 3, 2004.

151. Жаліло Я.А. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт.доп. / Я.А. Жаліло, К.А Кононенко, В.М. Яблонський [та ін.]; за заг.ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 132 с.

152. Жданов Ю.Н. Европейское уголовное право. Перспективы развития / Жданов Ю.Н., Лаговская Е.С. – М.: Международные отношения, 2001. – С. 7.

153. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки. – К.: НІСД, 2011. – 38 с

154. Заблоцький Б.Ф. Національна економіка: Підручник / Заблоцький Б.Ф. – Львів: Новий Світ – 2000, 2009. – 582 с.

155. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. – Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2005. – 714 с.

156. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 5-6, ст.30.

157. Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 1, ст. 2.

158. Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002. – № 1, ст. 1.

159. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»» № 1715-VI від 06.11.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

160. Закон України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати» № 1646-VI від 20.10.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

161. Закони України «Про державний бюджет на 2007–2017 рр.». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

162. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

163. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

164. Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. № 803-XII зі змінами і доповненнями <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/803-12>.

165. Запатріна І. Фінансова політика та її вплив на економічне зростання [Текст] / І. Запатріна // Економіст : Літопис подій, особистості, ідеї, аналітика й дослідження. - 2006. - №3. - С. 27-31.

166. Запатріна І.В. Бюджетне регулювання економічного зростання / Запатріна І.В. / Дис. на здобут. наук. ступеня д. екон. наук за спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Науково-дослідний фінансовий інститут Академії фінансового управління Міністерства фінансів України, Київ, 2008.

167. Зародження соціальної функції держави у сфері охорони дитинства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.viche.info.

168. Засанський В. В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період (фінансово-кредитний аспект) [Текст] : дис. д-ра екон. наук: 08.02.03 / В. В. Засанський // Національний технічний ун-т

України "КПІ". - К., 2003. - 407.

169. Заславская Т. И., Громова Р. Г. "Средний класс" в российском обществе // Кравченко А. И. Социология: хрестоматия для вузов. - М., 2003. - С. 375-405.

170. Звіт Національного банку України «Зовнішній борг України на кінець першого півріччя 2011 року» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Balans/ZB_text.pdf.

171. Звіт НБУ Структура валового зовнішнього боргу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Balance/debt/ExtDebt_report_2009.pdf.

172. Звіти Рахункової палати про виконання державного бюджету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>.

173. Зомбарт В. Идеалы социальной политики / В. Зомбарт ; пер. с нем. – СПб., 1996. – 294 с.

174. Іваницька О.М. Державне регулювання фінансових ринків в Україні у посткризовий період / О.М. Іваницька // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 35-42.

175. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с. – ISBN 978-966-364-830-9.

176. Івахненко С.В. Фінансовий контролінг: методи та інформаційні технології / С.В. Івахненко, О.В. Мелих. – К.: Знання, 2009. – 319 с.

177. Іляш О. І. Адаптаційні моделі та методи оцінювання соціальної безпеки на регіональному рівні. / О. І. Іляш. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2011_4/files/EC411_04.pdf.

178. Іляш О. І. Засади державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки України. / О.І. Іляш // Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. - Львів-2013. – 542 с.

179. Іляш О.І. Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії / О.І. Іляш // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 2. – С. 23-32.

180. Іноземні інвестиції повертаються в ЦСЄ. Прес-реліз. – К.: Ерсте банк. – 29.03.2011 р. – 3 с.

181. Інтернет-сторінка Євростату. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

182. Інформаційна записка Державної служби зайнятості про стан ринку праці та діаграми (картограми). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>.

183. Інформація про стан виконання Зведеного і Державного бюджетів України за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77440.

184. Інформація про стан виконання Зведеного і Державного бюджетів України за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77440.

185. Інформація про стан виконання Зведеного і Державного бюджетів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77440.

186. Калайтан Т.В. Контролінг. Навчальний посібник / Калайтан Т.В. – Львів: Новий Світ – 2000, 2008. – 252 с.

187. Карпінський Б.А. Індикатори фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи // Карпінський Б.А. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2008. – Вип. 18. 2 – С.131-145.

188. Квасов С.А. Організаційно-економічний механізм виявлення та попередження тіньової діяльності. Рукопис. / Квасов С.А. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.02.03 – організація управління, планування і регулювання економікою. Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Київ, 2005.

189. Коваленко О.Ю. Аналіз та оцінка рівня фінансової безпеки України / Коваленко О.Ю. // Економіка. Наукові праці. – Том 133, Вип. 120. – С.56-61.

190. Ковальчук Т. Чи є у нас середній клас? / Т. Ковальчук // Урядовий кур'єр. – 28 листопада 2002 р. – № 222. – С. 8-9.
191. Козьменко І. В. Економіко-математичні методи та моделі (економетрика): /навчальний посібник / І. В. Козьменко, І. В. Кузьменко. – Суми : Університетська книга, 2014. – 406.
192. Колесов В.П. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Колесов В.П., М.Н. Осьмова / Под ред. В.П. Колесова. – М.: Флинта, 2000. – С. 10–67. (с. 16-23).
193. Колосова В. П. Чинники активізації співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями / В. П. Колосова, Д. Ю. Венцковський, О. І. Капленко // Наукові праці НДФІ. - 2013. - Вип. 4. - С. 3-9
194. Комарницький І.М. Сутність і шляхи забезпечення фінансової безпеки держави / Комарницький І.М., І.А. Франів, Б.М. Комарницький // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – № 2(49). – 2010. – С.23.
195. Конституція України - Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
196. Конвенція ООН проти корупції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acrc.org.ua/ua/legislation/international-law/all/konvencziya-oon-proti-korupcziyi.html>.
197. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України від 22.07.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80>.
198. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування, [кер. проекту В.М. Гесць]. – К.: Логос, 1999. – 63 с.
199. Користін О.Є. Економічна безпека: навч. посіб. / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.; за ред. О.М. Джужі. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.

200. Кравець Г.М. Ефективність використання зовнішньої заборгованості у країнах з перехідною економікою та країнах, що розвиваються / Г.М. Кравець // Науковий вісник. – 2006. – №6. – С. 195-198.

201. Крамченко Л. І., Лутчин Н. П., Москаль Б. С. Економічна статистика. Навч. посібник. 2-ге вид., випр. і доповн. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2007. – 364 с.

202. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26, ст.131.

203. Крихтін Е. І. Соціальна політика та економічна безпека / за заг. ред. Е. І. Крихтіна. – Донецьк: Каштан, 2004. – 336 с.

204. Круш П.В. – Гроші та кредит. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://b-ko.com/book_11.html.

205. Крюков О. І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної. Держави / О.І. Крюков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Arpu/2010_1/doc/1/04.pdf.

206. Кудряченко А. І. Політичний клас у сучасній Україні. Специфіка формування, тенденції розвитку монографія – ІПЕНД НАНУ – К., 2010 <http://ivinas.gov.ua/uk/spivrobotniki-l/kudryachenko-andrij-ivanovich.html>

207. Кузьменко В. В., Маляєвий В. Ю. Напрями детіньозації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати в «конвертах»: інформаційна записка. – Луганськ, 2010. – 16 с.

208. Кузьменко В.П. Фінансові кризи як складові економічного циклу та структурно-інвестиційна політика їх подолання / Кузьменко В.П. // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 27 червня 2001 р. – К.: РНБО України, Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки, 2002. – С. 85-100.

209. Кухта П. Трёхсекторная модель балансов постсоветских экономик / Кухта П. // Блог об экономике Украины и постсоветского пространства (24/08/2010), [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econoblog.com.ua/page/3/>.

210. Латов Ю.В Теневая економика / Ю.В. Латов, С.Н. Ковалев. – М.: Норма, 2006. – 536 с. – ISBN - 5-89123-959-0.
211. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю / Литвак О.М.: Дис. докт. юрид. наук. – Х., 2002. – С. 80.
212. Лібанова Е.М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е.М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 34-60.
213. Лібанова Е.М. Демографічні чинники бідності: монографія / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.
214. Логвиненко М. Проблеми детінізації економіки в умовах нової економіко-правової політики / Логвиненко М. // Право України. – 2005. – № 7. – С.97-100.
215. Луніна І.О., Федоренко А.В., Вахненко Т.П. Стратегія фінансової політики держави у перехідній економіці / за ред. І.О. Луніна. – К.:Інститут економічного прогнозування НАН України, 2004. – 115 с
216. Лучко Т.І. Економічні основи формування середнього класу в країнах ринкової трансформації. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, – 2005. – 21 с.
217. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика / Мазур І. – К., 2006. – 239 с.
218. Мазурик О. В. Соціальний аудит в системі соціального управління / О. В. Мазурик, Т. В. Єрескова / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Mazurik.pdf.
219. Макаренко О. Валютний контроль як інструмент стабілізації валютного ринку в Україні / Макаренко О. // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 2. – С. 36-38.

220. Макроекономічний огляд (травень 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Inflation_report/MacroReView_III-10.pdf.

221. Мартинюк В. П. Наукові підходи до удосконалення методики розрахунку рівня економічної безпеки держави / В. П. Мартинюк // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2014. — Вип. 1 (10). — С. 277-286.

222. Мартинюк В. П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави / В. П. Мартинюк // Економіка, менеджмент, підприємництво. – 2013. № – 25 (I). – С. 179-188.

223. Мацола М.М. Середній клас суспільства в системі пріоритетів державної соціальної політики. / М.М. Мацола // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2012_10/180.pdf.

224. Методика комплексної оцінки бідності № 171/238/100/149/2нд від 05.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

225. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980. – Заголовок з екрану (актуально на 12.09.2011 р.).

226. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України, № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0162-95>.

227. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України; [за ред. Пирожкова С.І.]. – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.

228. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: Навчальний посібник / Миргородська Л.О. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с. ISBN 978-966-364-690-9

229. Мищенко С.Г. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю.Г. Лысенко, С.Г. Мищенко, Р.А. Руденский / [Под. ред. Ю.Г. Лысенко]. – Донецк: ДонНУ, 2002. – 178 с.

230. Міщенко В. Доларизація: причини та наслідки для економіки України / Міщенко В., Сомик А. // Вісник Національного банку України. – 2007. – №5. – С. 28-31.

231. Мокій А. Інституціональні реформи як чинник детінізації економіки. Аналітична доповідь / Мокій А., Флейчук М. – К., НІСД. – 2011.

232. Монетарний огляд за 2010 р. – К.: Національний банк. Департамент монетарної політики, 2011. – 11 с.

233. Монетарний огляд за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=104460>.

234. Моніторинг розвитку соціальної сфери України за березень 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=189:-2012-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24#_ftnref.

235. Моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні за лютий 2013 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=278:-2013-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24.

236. Моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні за червень 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=206:-2012-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24#_ftnref2.

237. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: монографія / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.

238. Мунтіян В. І. Теоретичні засади економічної безпеки / В. І. Мунтіян // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: матеріали Круглого столу (1 листопада 2000 р.) / [відп. ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков]. – К. : Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України, 2001. – С. 53-56.

239. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про

затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.me.gov.ua>

240. Наконечна Н.В. Особливості тінізації фінансового сектору вітчизняної економіки / Н.В. Наконечна // Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури”. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 456 с. – С. 71-72.

241. Наконечна Н.В. Роль і місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави / Н.В. Наконечна // Реструктуризація доходів державного бюджету в системі антикризового управління фінансовою системою: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції 4 березня 2011 року, Львівський державний університет внутрішніх справ України. – Львів: Сполом, 2011. – 146 с. – С.42-45.

242. Наконечна Н.В. Роль фінансового контролінгу в забезпеченні економічної безпеки держави / Н.В. Наконечна // Збірник наукових праць “Фінансова система держави: проблеми та перспективи розвитку”. – К.: ТОВ “ДКС центр”, 2011. – 362 с. – С.247-249.

243. Наконечна Н.В. Тенденції індикаторів фінансової безпеки держави / Н.В. Наконечна // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21. 9 – 380 с. – С. 295-300.

244. Наконечна Н.В. Фінансова безпека у контексті економічної безпеки держави / Н.В. Наконечна // *Materialy VII Miedzynarodowej naukowopraktycznej konferencji “Naukowa mysl informacyjnej powieki – 2011” Volume 7. Ekonomiczne nauki. Panstwowy zarzad.: Przemysl. Nauka i studia* – 112 str. – С. 96-98.

245. Національні рахунки України за 2011рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

246. Небава М.І. Макроекономічна рівновага в моделі сукупного попиту і сукупної пропозиції. Стабілізаційна політика. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу:http://posibnyky.vntu.edu.ua/makro_ek/43.htm.

247. Нелегальні фінансові операції. Методичне забезпечення курсу «Тінізація економічної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/metodser/88/1.pdf>.

248. Новак А.Я. Як підняти українську економіку: Монографія. – Вид 2-ге, доп. – К.: «Гнозіс», 2007. – 344 с.

249. Новікова О. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання О. Новікова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/July08/08.htm>.

250. Обставини формування соціального аудиту (СА)/ довідка про соціальний аудит. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socaudit.com.ua/dovidka-pro-socialnij-audit-3>.

251. Огреба С.В. Методичні аспекти статистичної оцінки масштабів тіньової економіки України / Огреба С.В. // Збірник наукових праць «Економічні науки» ПВНЗ «Буковинський університет». – Випуск 7. – 2011. – С. 112-119.

252. Озерський І. Місце тіньової економіки у сучасному економічному середовищі / Озерський І. // Економіка. Фінанси. Право. – 2003. – № 6. – С. 25-28.

253. Олейнюк Р.Є. Проблемні питання організації державного нагляду за діяльністю фінансових установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vldfa/2009_17/Olejnyuk.pdf.

254. Ортинський В.Л. Організаційно-економічний механізм зниження рівня тінізації економіки в підприємницькій діяльності / Ортинський В.Л.; Дисертація на здобуття наук. ст. канд. екон. наук. – Львів: ІРД НАНУ, 2000. – 160 с.

255. Офіційна веб-сторінка Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>.

256. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

257. Офіційна веб-сторінка Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>.

258. Офіційна веб-сторінка Світового банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.

259. Офіційна сторінка австрійського «Erste Bank». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bankstore.com.ua/banks/125522/>.

260. Офіційна сторінка міжнародної організації Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010.

261. Офіційна сторінка Міністерства економіки та економічного розвитку і торгівлі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

262. Палехова В.А. Макроекономіка: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення / В.А. Палехова. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Випуск 96. – С. 57.

263. Палій Н. С. Система діагностики соціальної безпеки. Н. С. Палій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_28_1/16.pdf.

264. Панова Е.И. Теневой сектор и экономический рост / Панова Е.И. / Препринт. BSP/98/004. – М.: Российская эконом. школа, 1998. – 17 с. – С.13-14.

265. Партин Г.О. Види та місце фінансового контролінгу на підприємстві / Г.О. Партин, Я.В. Маєвська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.6. – С.199-202.

266. Пасенко О. “Кримінальна” реформа / Пасенко О. // Юридичний вісник України. – 2001. – 10–16 листопада. – С. 1.

267. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: Монографія. - К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. - 320 с.

268. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. Підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навч. закладів екон. профілю / Пастернак-Таранушенко Г. ; [За ред. проф. Б. Кравченка]. – К.: “Кондор”, 2002. – 302 с.

269. Перехідна економіка: підручник / [В.М. Гесць, Є.Г. Панченко, Е.М.

Лібанова та ін.]; / за ред. В.М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.: іл.

270. Пешко А.В. Міжнародний інвестиційний ринок: теоретичні та практичні аспекти його функціонування / Пешко А.В., Назаренко А.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuuv.gov.ua.

271. Пирожков С. І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. академіка НАН України С. І. Пирожкова – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.

272. Підхомний О. Фіскальні аспекти фінансового моніторингу в умовах глобалізації / О. Підхомний, Л. Яструбецька // Вісник ЛНУ. – Серія екон., 2008. – Вип. 40. – С.323-326.

273. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. Аналітична доповідь / за ред. Я. А. Жаліла / – К.: НІСД, 2011. – 66 с.

274. Платіжний баланс і зовнішній борг України. Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України. I квартал 2010 р. – 2010. – 109 с.

275. Платон. Собр. соч. в 4-х т. / Платон. – М.: Наука, 1991. – Т.3. – 497 с.

276. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях / В. Плюта // Методы таксономии и факторного анализа. – М. : Статистика, 1980. – 151 с.

277. Подколзина И.А. Проблемы дефиниции и оценки политического риска в зарубежных исследованиях / Подколзина И.А. // Вестник МГУ. Сер. 12. Политические науки. – 1996. – № 5.

278. Політична система і громадянське суспільство: Європейські і українські реалії [Текст] : монографія / За заг. ред. А.І. Кудряченка ; Національний інститут стратегічних досліджень. — К. : НІСД, 2007. – 396 с. – Бібліогр.: с. 384-393. – ISBN 966-554-107-2.

279. Поняття соціуму та його динаміки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Kupchanko-mm.livejournal.com/20049.html>

280. Попов Ю. Н. Социальный аудит как один из индикаторов социальной

ответственности. / Ю.Н. Попов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2012_2/St_13.pdf.

281. Порохнявий Ю.Б., Давидюк О.О., Ільчук Л.І. Соціальна безпека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=13:2010-06-10-20-38-03&catid=16:2010-0.

282. Портна О.В. Контролінг: Навчальний посібник / Портна О.В. - Львів: “Магнолія 2006”, 2008. – 240 с.

283. Последний “схемщик” // Профиль. – 2004.– № 19-20 (34-35). – С. 64.

284. Поснова Т.В. Соціальні індикатори як інструмент визначення рівня економічної безпеки у соціальній сфері / Т.В. Поснова // Наукові праці НДФІ. – 2011. - № 2 (55). – С. 138-144.

285. Потравка Л.О. Необхідність структурних трансформацій України в умовах перехідного періоду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.znau.edu.ua/visnik/2011_2_2/42.pdf.

286. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: Монографія / Предборський В.А. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.

287. Предборський В.А. Економічна безпека держави: Монографія / Предборський В.А. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

288. Предборський, В. Кору́пція як системне явище в механізмі тіньового розвитку соціально економічних процесів [Text] / В. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні. 2007. №2. . 2327

289. Прісняков В. Тіньова економіка і методи визначення її обсягу// Фінанси України / Прісняков В. – 2001. – № 7. – С. 3-8.

290. Проблемы с качеством активов замедляют темпы восстановления украинской банковской системы // Офіційний сайт Standard & Poor's [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.standardandpoors.ru/article.php?pubid=6741&sec=an>.

291. Протидія відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом: Збірник нормативно-правових актів, міжнародних документів, коментарі. – К.: Атіка, 2003. – С. 6.

292. Протидія корупційній злочинності в Україні: навч. посібник / [Ю.І. Дмитрик, Д.І. Йосифович, І.В. Красницький, С.І. Мельник, Є.В. Пряхін, С.В. Якимова]; за заг.ред. І.В. Красницького. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 308 с.

293. Протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму: навч. посіб. / [С.Г. Гуржій, С.М. Ключке, В.М. Кірсанов та ін.]; Держ. ком. фін. моніторингу України. – К.: Такі справи, 2008. – 560 с.

294. Прохоренко Г.К. Основи фінансової безпеки України. – Х.: Юніс. 2001. – С. 29.

295. Пушак Я. Я. Тіньова економіка України у регіональному розрізі. / Я. Я. Пушак, О. І. Лиса // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. - 2013. - Вип. 2. - С. 124-131.

296. Пушкар М.С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: Монографія / Пушкар М.С., Пушкар Р.М. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 370 с.

297. Пушкар М.С. Розробка систем обліку: Навчальний посібник / Пушкар М.С. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 198 с.

298. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): Монографія / Пушкар М.С. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 423 с.

299. Распределение доходов семьи (индекс Джини) в странах мира. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yestravel.ru/world/rating/economy/distribution_of_family_income_gini_index/.

300. Резнікова Н.В. Світова фінансова криза як фактор економічного розвитку / Н.В. Резнікова, М.М. Вадякіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – №1. – С. 271-279.

301. Рейтинг Doing Business 2010. Rankings. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=194>
302. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики : кол. моногр. / М. В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 363 с.
303. Річний звіт Національного банку України за 2008-2016 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=36453>.
304. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucerps.org>.
305. Рынки облигаций России, Украины, Казахстана, стран СНГ и Балтии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cbonds.info.
306. [Рябошлик В.](#) Двосекторна макромонетарна модель зростання / В. Рябошлик // Економіст. – 2000. – № 6. – С. 70-73
307. Савельєв Є. Передумови поглиблення і прискорення європейської інтеграції науки / Савельєв Є. // Журнал європейської економіки (укр.). – 2006. – № 2. – С.111-119.
308. Садова У. Пенсійна реформа в Україні на шляху узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів [Текст] / У. Садова // Регіональна економіка. - 2001. - №2. - С. 219-221
309. Садова У. Подолання бідності в контексті локалізації цілей розвитку тисячоліття в Україні [Текст] / У. Садова, Н. Андрусичин // Регіональна економіка. - 2006. - №3. - С. 21-31 .
310. Садова У. Проблеми регулювання зайнятості та безробіття на регіональному ринку праці [Текст] / У. Садова, Л. Семів // Регіональна економіка. - 2000. - №2. - С. 208-212
311. Сасенко О. Методичні підходи до оцінки рівня забезпечення національної економічної безпеки / Сасенко О. // Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю (16-18 грудня 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 200-201.

312. Сайт Euractiv [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euractiv.com/en/financial-services/first-step-towards-twin-peaks-model-financial-supervision-analysis-496770>.

313. Світовий банк – Україна: огляд за жовтень 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Ukraine-Snapshot-ukr.pdf>.

314. Світовий центр даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk>.

315. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 815 с.

316. Симонов Ю.Ф. Валютные отношения. Учебное пособие для вузов / Симонов Ю.Ф., Носко Б.П. – Ростов н/д: Феникс, 2001. – 320 с.

317. Система економічної безпеки держави / [Під заг.ред. д.е.н., проф., заслуж. екон. України А.І. Сухорукова]. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД “Стилос”, 2009. – 685 с.

318. Слободяник Ю. Ефективність системи контролю державних фінансів [Текст] / Ю.Б. Слободяник // Система обліку в умовах глобалізації: закономірності та протиріччя / Матеріали науково-практичної конференції, 11 червня 2010 р. / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2010. – С.193–197.

319. Слободяник Ю.Б. Державний аудит як інструмент зміцнення економічної безпеки України [Текст] / Ю.Б. Слободяник // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Економічна безпека і проблеми господарсько-політичної трансформації соціально-економічних систем». – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – С.128-131.

320. Собкова Н.Д. Концептуальні ознаки контролінгу у фінансовій системі України //Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Спец.-вип., присвяч. Міжнар. наук.-практ.конф. “Контролінг у бізнесі: теорія і практика” / Собкова Н. Д.. – К. : Вид-во КНЕУ, 2008. – 512 с.

321. Соколенко С. Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ucluster.org>.

322. Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні / Соколовська А. // Економіка України. – 2008. – № 3. – С.23-34.

323. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=835_001.

324. Соціальна безпека як пріоритетна складова національної безпеки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Economics/55211.doc.htm.

325. Соціальна нерівність і бідність в Україні. О.О. Чуприна / Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого № 2 (5), 2011.

326. Соціальна організація суспільства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moyaosvita.com.ua/suspilstvoznavstvo/socialna-organizaciya-suspilstva/moyaosvita.com.ua>

327. Соціальний аудит. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vipstar.com.ua/sotsialnyy-audy.html>.

328. Стан економічної безпеки України в I півріччі 2008 року – Випуск 10. – Міністерство економіки України, департамент макроекономіки [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/>.

329. Статистичний бюлетень НБУ (електронне видання) / Департамент статистики та звітності Національного банку України, 2008-2010 рр. // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>.

330. Стратегія національної безпеки України, від 26 травня 2015 року № 287/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

331. Стратегія національної безпеки України. Україна у світі, що змінюється [проект] / за ред О. Литвиненка – К.: НІСД, 2010.

332. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

333. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : Монографія / За ред. А.І. Мокія, Т.Г. Васильціва. – Львів: Ліга Прес, 2010. – 488 с.

334. Стубайло Т. Інтеграція іноземного банківського капіталу в країни Центральної та Східної Європи / Стубайло Т. // Журнал “Схід”. – № 2 (109). – 2011.

335. Сухарева Л.А. Контролінг – основа управління бізнесом / Сухарева Л.А., Петренко С.Н. – К.: Ельга, Ника-Центр, 2002. – 208 с.

336. Сухоруков А. І. Система економічної безпеки держави / Під заг. ред. д.е.н., проф., засл. економіста України Сухорукова А.І. / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.:ВД «Стилос», 2009.– 685 с.

337. Сухоруков А.І. Національна економічна безпека: Навч. посібник [А.І. Сухоруков, С.З. Мошенський, О.М. Петрук; за ред. д.е.н., проф., заслуж. екон. України А.І. Сухорукова]. – Житомир: ПП “Рута”, 2010. – 384 с.

338. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави. Навчальний посібник / Сухоруков А.І., Ладюк О.Д. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.

339. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб. – К. : Вид-во КНЕУ, 2003. – 554 с.

340. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.

341. Ткаченко В. Деякі положення сутності і змісту економічної безпеки держави / Ткаченко В. // Економіст. – 2008. – №9. – С. 9-11.

342. Токар В.С. Пропозиції до Програми економічних реформ від 20.04.2010 р. Токар В.С., Морозюк Г.С., Павлюк М.А., Андрусь В.В. [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.carpathia.gov.ua

343. Турчинов О. Науково–методологічні дослідження тіньової економіки / Турчинов О. – К.: Вид-во НАН України, 1997. – С. 25 – 32.
344. Тенденції тіньової економіки в Україні I квартал 2016 р. Офіційна веб-сторінка Міністерства економіки та економічного розвитку і торгівлі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.me.gov.ua>.
345. Уголовный кодекс Дании / Научное редактирование и предисловие С.С. Беляева: Перевод с датского к.ю.н. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 230
346. Уголовный кодекс Испании / Под ред. доктора юр. наук, профессора Н.Ф. Кузнецовой и доктора юр. наук, профессора Ф.М. Решетникова. – М.: Изд-во “Зерцало”, 1998. – 218 с.
347. Уголовный кодекс Республики Польши: Пер. с польского Д.А. Барилевич. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2001. – 234 с.
348. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии: Пер. с нем. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2003. – 524 с.
349. Уголовный кодекс Швейцарии: Пер. с нем. к.ю.н. А.В. Серебренниковой. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – 366 с.
350. Україна в контексті світової економіки: сучасне становище та перспективи. Аналітична доповідь УЦЕПД / Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх подолання. – Т.10. – К.,2002. – С.215.
351. Фалько С.Г. Контролінг та його національні особливості / С.Г. Фалько // Економіка та держава. – 2007. – № 10. – С. 14-18.
352. Фалько С.Г. Контроллинг: национальные особенности – российский и американский опыт // "Контроллинг. Технологии управления" . – 2005. – № 2. – С. 14-18.
353. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrref.com/index.php?ref=53590&pg=6>
354. Фінансові баланси в економіці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econoblog.com.ua/page/3/>.

355. Фінансово-економічний словник / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/>.

356. Флейчук М. І., Наконечна Н. В., Щурко У. В., Гончарук А. Я. Фінансовий контролінг в системі зміцнення економічної безпеки держави: монографія / за заг. ред. М. І. Флейчук. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 260 с.

357. Флейчук М. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с. – ISBN 978-966-357-014-8.

358. Функціональний аналіз, ефективність, контролінг та аудит у системі державної служби. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/326/9.pdf>

359. Харазішвілі Ю. М. Вимірювання тіньового ВВП за допомогою функцій сукупного попиту та сукупної пропозиції / Ю. М. Харазішвілі // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 57–63.

360. Харазішвілі Ю. М. Тіньова економіка України: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с., с. 23.

361. Цілі розвитку тисячоліття Україна – 2014. Щорічна моніторингова доповідь. – К., 2014. – 14 с.

362. Чемерис Л. Проблеми забезпечення економічної безпеки України / Чемерис Л. // Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю (16-18 грудня 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 244-245.

363. Черевко О. Механізми запобігання розвитку тіньової економічної діяльності у сфері грошово-фінансових відносин // Вісник Національного банку України / Черевко О., Романів Є. – 2004. – №3. – С.20-23.

364. Что лучше: бороться с бедностью или повышать благосостояние? Юрий Гаврилечко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.golosua.com/main/article/ekonomika/20101127_что-luchshe-borotsya-s-bedno-styu-ili-povyshat-bla.

365. Чужиков В.І. Економіка зарубіжних країн: Навч. посіб. / Чужиков В.І. – К.: КНЕУ, 2005. – 308 с. – ISBN 966–574–777–0.
366. Шанин Т. Эксплоярные структуры и неформальная экономика современной России / Т. Шанин / Неформальная экономика [Текст] : Россия и мир / Сост. И. Давыдова, А. Никулин; Пер. И. Давыдова и др. – М.: Логос, 1999. – 576 с. – Библиогр.: с. 555-575. – ISBN 5-88439-037-8.
367. Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага в трансформаційних економіках: досвід України. – Львів: Каменяр, 2001. – 495 с.
368. Шевчук В.О. Збільшувати державний борг недоцільно / В.О. Шевчук // Вісті. Діловий випуск. – 2006. – 29 грудня. – С. 21.
369. Шевчук В.О. Макроекономічні ризики прискореної акумуляції зовнішнього боргу в економіці України / В.О. Шевчук // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 159-166.
370. Шевчук В.О. Міжнародна економіка: теорія і практика // В.О. Шевчук. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
371. Шкляр А. Оновлені підходи МВФ щодо контролю над рухом капіталу: механізми реалізації та потенційний вплив на потоки капіталу в Україну/ А. Шкляр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67191.doc.htm.
372. Шлемко В. Т. Економічна безпека України : сутність і напрямки забезпечення. / В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
373. Шубравська О.В. Основні індикатори та ризики соціально-економічного розвитку України / Шубравська О.В. // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №8(50). – С. 25-33.
374. Шулуc А. А. Социальный аудит. / А. А. Шулуc // Издательство: «Академический проект», 2008. – 620ст.
375. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 815 с.

376. Экономическая безопасность России: общий курс: Учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 869 с.

377. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.

378. Юрій С.І. Фінанси / Юрій С.І., Федосов В.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/19740704/finans/finansova_bezpeka_sutnist_mistse_sistemi_ekonomichnoyi_bezpeki.

379. Яковлев Ю.П. Контролінг на базі інформаційних технологій / Яковлев Ю.П. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – 318 с.

380. «Ukraina voshla v trojku blizkih k defoltu stran», Business Insider, [Online], available at: <http://uapress.info/ru/news/show/90888/>

381. Тома Ю.А. Оцінювання рівня боргової безпеки держави: практика та проблематика / Ю.А. Тома // Збірник студентських наукових робіт. – Вип. 3 – 2014 р. – С. 6–10. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://oneu.edu.ua/pages/cath/finans/files/stud_sbornik_3\(2014\).pdf](http://oneu.edu.ua/pages/cath/finans/files/stud_sbornik_3(2014).pdf).

382. Штефано А. П. Співпраця України з Міжнародним валютним фондом: реалії та перспективи. Електронний ресурс/ Режим доступу //: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68489.doc.htm.

383. Офіційна веб-сторінка Міжнародного валютного фонду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>

384. Федеральный закон «О противодействии коррупции» от 25.12.2008 № 273-ФЗ (действующая редакция, 2016). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_82959/.

385. Яремко Л.А. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [Монографія] / за ред. д.е.н, проф. З.С. Варналія - К.: НІСД, 2007.- 768 с.

ВІНІЧУК М.В.

к.е.н., старший викладач кафедри фінансів та обліку

НАКОНЕЧНА Н.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та обліку

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ:
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР**

Навчальний посібник

Папір офсетний. Друк на різнографі. Гарнітура Times.
Ум.др.арк. 19,3. Тираж 300 прим.

Видавництво:
ТзОВ “Ліга-Прес”

Друк:
ФОП Марусич М.М.
Пл. Я. Осмомисла, 5/11
тел./факс.: +38(032)261-51-31
email: interpret-m@rambler.ru